

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МИНИСТРЛІГІ

**ЖӘНГІР ХАН АТЫНДАҒЫ БАТЫС ҚАЗАҚСТАН
АГРАРЛЫҚ-ТЕХНИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

«Біз – Қазақстан болашағымыз»

**Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған
халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының
материалдары
12 сәуір, 2021 жыл**

***

«Мы - будущее Казахстана»

**Материалы международной научно-практической конференции,
посвященной 30-летию независимости Республики Казахстан
12 апреля 2021 года**

***

"We are the future of Kazakhstan",

**Materials of the international scientific and practical conference,
dedicated to the 30th anniversary of the independence
of the Republic of Kazakhstan
April 12, 2021**

II том

ӘОЖ 001
КБЖ 72
Б94

Б94 «Біз – Қазақстан болашағымыз» Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары.= **«Мы - будущее Казахстана»** материалы международной научно-практической конференции, посвященной 30-летию независимости Республики Казахстан. = **"We are the future of Kazakhstan"**, materials of the international scientific and practical conference, dedicated to the 30th anniversary of the independence of the Republic of Kazakhstan - Орал: Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, 2021, II том - 203 б.

ISBN 978-601-319-306-9 (II т.)
ISBN 978-601-319-305-2

Конференция материалдарының жинағында докторанттардың, магистранттардың, студенттердің ғылыми мақалалары жарияланған. Ғылыми мақалалар экономика және агроөнеркәсіптік кешен, биотехнология, ветеринария, мал шаруашылығы, экология, мұнай-газ техникасы және құрылыс материалдарының өндірісі, өндірістегі энергияны үнемдейтін технологиялар мен мәселелердің кең спектрін, білім беру жүйесіндегі тәсілдерді көрсетеді.

Жинақ оқу және ғылыми мекемелердің, өндірістік мамандардың, докторанттардың, магистранттардың және студенттердің кең ауқымына арналған.

ISBN 978-601-319-306-9 (II т.)
ISBN 978-601-319-305-2

ӘОЖ 001
КБЖ 72

© Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, 2021

Бас редактор – Главный редактор - Chief Editor

Наметов А.М. , в.ғ.д., проф., Басқарма төрағасы-ректор	доктор вет. наук, проф. Председатель правления- ректор	Nametov A. M. , Doctor of Veterinary Sciences, Professor Chairman of the board - rector
--	--	--

Редакция алқасы – Редакционная коллегия - Editorial team

Вьюрков В. В. , а.-ш.ғ.д., доцент	доктор с.-х. наук, доцент	Vyurkov V. , doctor of agricultural Sciences, Associate Professor
Насиев Б. Н. , а.-ш.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі	доктор с.-х. наук, проф. член-корр. НАН РК	Nasiyev B. , doctor of agricultural Sciences, Professor, corresponding member of NAS of the RK
Рахимғалиева С.Ж. , а.-ш.ғ.канд., доцент	канд. с.-х. наук, доцент	Rakhimgaliyeva S. , cand. Agricultural Sciences, Associate Professor
Бозымов К.К. , а.-ш.ғ.д., проф.	доктор с.-х. наук, проф.	Bozymov K. , doctor of agricultural Sciences, Professor
Насамбаев Е. Г. , а.-ш.ғ.д., проф.	доктор с.-х. наук, проф.	Nasambayev E. , doctor of agricultural Sciences, Professor
Траисов Б. Б. , а.-ш.ғ.д., проф.	доктор с.-х. наук, проф.	Traisov B. , doctor of agricultural Sciences, Professor
Губашев Н.М. , а.-ш.ғ.д., доцент	доктор с.-х. наук	Gubashev N. , doctor of agricultural sciences
Абсати́ров Г. Г. , в.ғ.д., доцент	доктор вет. наук, доцент	Absatirov G. , Doctor of Veterinary Sciences, Associate Professor
Кушалиев К. Ж. , в.ғ.д., проф.	доктор вет. наук, проф.	Kushaliyev K. , Doctor of Veterinary Sciences, Professor
Таубаев У. Б. , в.ғ.д., проф.	доктор вет.наук, проф.	Taubayev U. , Doctor of Veterinary Sciences, Professor
Монтаев С. А. , т.ғ.д., проф.	доктор техн. наук, проф.	Montayev S. , Doctor of Engineering Sciences, Professor,
Рзалиев А.С. , т.ғ.к., доцент,	канд. техн. наук, доцент	Rzaliyev A. , Cand. of Engineering Sciences, Associate Professor
Алмагамбетова М. Ж. , т.ғ.к.	канд. техн. наук	Almagambetova M. , Cand. of Engineering Sciences
Казамбаева А.М. , э.ғ.к.	канд.экон.наук	Kazambaeva A.M. , Cand. of economic Sciences

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ, БІЛІМ БЕРУДІҢ, ЭКОНОМИКА МЕН ҚОҒАМНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫ: БАСЫМДЫҚТАРЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ, ОБРАЗОВАНИЯ, ЭКОНОМИКИ И ОБЩЕСТВА: ПРИОРИТЕТЫ И ПРАКТИКА

УДК 338.436.33

Бикбулатов А.

Научный руководитель: **Есенғалиева С. М.**, к.т.н., ст.преподаватель

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

БАНКОВСКИЕ РИСКИ И ПУТИ ИХ СНИЖЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности и пути снижения банковских рисков. Успешное решение задачи оптимизации соотношения "доходность риск" при осуществлении банком кредитных операций во многом определяется использованием эффективного кредитного механизма. Следует отметить, что кредитная деятельность-это деятельность, при которой банк создается как кредитная организация. Хотя со временем банки, конечно, расширили спектр предоставляемых услуг, именно доходы от кредитных операций остаются для них основным источником прибыли. Однако любое кредитование, особенно в условиях развивающейся рыночной экономики, сопряжено с определенным риском. Риск может возникнуть на любом этапе. Евразийский банк как все коммерческие организации стремится к получению выгоды, которая обеспечит стабильность и надежность его работоспособности и дальнейшего использования для расширения его деятельности. Но внимание к доходности операций всегда связано с различными видами рисков, которые при отсутствии системы их ограничения могут привести к убыткам. И поэтому каждый банк, определяя дальнейшее стратегию своей деятельности, формирует, с одной стороны, систему мер, направленных на получение прибыли, а с другой тщательно учитывает все возможности предотвращения убытков при осуществлении банковских операций.

Ключевые слова: банки, банковские услуги, экономика, банковские риски, доходность.

Риск-это вероятность потери или потери дохода по сравнению с предполагаемым результатом и он же угрожает дальнейшим успешным итогам. В основе риска лежит неуверенность в своих действиях будущем, возможная даже опасность. Риск-это отрицательное отклонение от цели.

Причины возникновения рисков в процессе деятельности банковских операции:

- * инфляция;
- * резкое колебание курса и нестабильность иностранной валюты по отношению к национальной валюте;
- * по умолчанию;
- * резкие колебания цен на товары и услуги;
- * банкротство;
- * изменения в законодательстве;
- * непредвиденные обстоятельства.

Управлять рисками банков можно несколькими этапами:

- * выявление рисков и степени их опасности;
- * выявление связей между различными группами риска;
- * выявление и выбор методики минимизации рисков.

Существуют следующие виды рисков:

- * кредитная карта;
- * портфолио;
- * процентная ставка;
- * обменный курс валюты;

* несбалансированная ликвидность.

Кредитный риск или риск возврата долга одинаковы как для банков, так и для их заемщиков.

Кредитный риск заемщика распределяется следующим образом:

- 1) промышленное производство, связанное с вероятностью снижения производства или снижения спроса на продукцию;
- 2) риск неурегулированных поставок в связи с неисполнением договорных отношений по каким-либо причинам;
- 3) риск изменения видов ресурсов, например, по времени;
- 4) риск форс-мажорных обстоятельств.

Портфельный риск (инвестиционный риск) - это возможность убытка по заданным типам ценных бумаг. Имеется связь между процентными ставками и ценами на экономические активы, акции и облигации.

Держатель портфеля подвержен риску убытков от увеличения процентных ставок по дорогим бумагам, так как в данном случае стоимость портфеля уменьшается. О

процентный риск порождает портфельный риск инвестора, вложившего средства в среднесрочные и долгоиграющие дорогие бумаги с фиксированным процентным доходом при текущем росте среднерыночной процентной ставки. Инвестор может увеличить доход, увеличив проценты, но не может освободить которые вложены средства на заблаговременно оговоренных условиях.

Процентный риск связан с колебаниями процентных ставок по капиталу, которые создают неясность как для заемщиков, так и для кредиторов. Неясность относительно показателя процентных ставок в будущем может помешать прогнозированию предпринимательства. Подъем процентных ставок по кредитам, которые получены наличными, оказывает влияние на денежный поток.

Риск изменения процентных ставок при повышении конкурентной процентной ставки биржевая стоимость ценных бумаг начинает снижаться. В то же время может начаться массовый демпинг ценных бумаг, выпущенных по не высоким процентным ставкам, очень если эмитент имеет вероятность их досрочного погашения.

Риск изменения процентных ставок опасен для инвесторов, вкладывающих средства в среднесрочные и долгоиграющие дорогие бумаги. При текущем росте процентной ставки инвестор не может высвободить средства и разместить их на немалую прибыль.

Валютный риск-это вероятность появления экономических потерь в результате резкого колебания курса валюты в промежутке между заключением договора и фактическим погашением договора. Среди главных факторов, которые влияют на валютный курс, нужно представить следующие: состояние платежного баланса государства, степень инфляции, движение краткосрочного капитала (степень процентных ставок). В целом на движение валютных курсов оказывает влияние соотношение спроса и предложения зарубежной валюты. Дерзкие колебания валютного курса усиливают напряженность в валютно-финансовой сфере и нарушают нормальный трансграничный обмен.

Риск несбалансированной ликвидности-это риск несоответствия активов и обязательств суммам, срокам и уровню процентных ставок.

Ликвидность банка-это возможность обеспечить своевременное выполнение собственных обязательств перед своими клиентами. Текущий вид риска несет повышенный риск убытков в случае, когда Банк не способен снизить обязательства перед заемщиками по привлеченным ресурсам требованиями к активам.

В целях мониторинга ликвидности банка установлены нормативы текущей, мгновенной и долгосрочной ликвидности. Если стандарты не соответствуют параметрам и значениям, установленным Банком Казахстана, коммерческий банк обязан соблюдать следующие требования:

- * досрочное получение кредитов;
- * продажа части кредитного портфеля;
- * продажа части портфеля ценных бумаг;
- * расширение диапазона привлечения дешевых средств;
- * выпуск депозитных сертификатов, облигаций, векселей;
- * распределение активов и обязательств таким образом, чтобы они совпадали по срокам, сумме и уровню процентных ставок.

АО «Евразийский банк» использует основные методы управления кредитными рисками, чтобы были минимальные неисполнения заемщиком основного долга и процентов по нему. Тщательный отбор заемщиков, анализ условий кредитования, постоянный мониторинг финансового

состояния заемщика, его кредитоспособности (готовности) позволяют избежать кредитного риска. Основными способами является снижение кредитных рисков:

- 1) ограничение-установление лимита на максимальную сумму кредитов и расходов;
- 2) страхование-передача части риска страховой компании;

1) диверсификация-размещение встроенных ресурсов на различных уровнях доходности и риска активов;

- 2) оценка кредитоспособности заемщика-снижение кредитного риска на ранней стадии;

3) хеджирование – использование различных форм договоров для уменьшения потерь прибыли банка.

Портфельный риск (или инвестиционный риск) означает риск потери доходности инвестиций по причинам. Это может произойти по следующим причинам:

- 1) снижение процентных ставок по банковским вкладам;
- 2) уменьшение курсовой стоимости ценных бумаг;
- 3) уменьшение процентного дохода и размера дивидендов по ценным бумагам.

Для руководства портфельным (инвестиционным) риском действуют следующие приемы:

1) внесение в депозитные контракты норм обеспечения, гарантирующих фиксированную депозитную ставку;

2) Использование опциона на продажу акций. Инвестор, который купил текущий опцион, гарантирует себе от убытков при снижении биржевой стоимости ценных бумаг;

3) Использование процентного опциона на продажу ценных бумаг в случае снижения процентного дохода по ним.

Опцион-это договор, который предоставляет его собственнику право реализовать дорогие бумаги лицу, выпустившему опцион.

Процентный риск-это риск убытков, которые связаны с изменением процентной ставки на инвестированный капитал. Метод снижения процентного риска состоит в заключении процентных фьючерсных контрактов. Фьючерсный контракт на процентную ставку-это сделка, которая связана с заемными инструментами. Целью этой сделки представляет собой спекуляция движением процентных ставок по дорогим бумагам и страхование от риска, который связан с изменением таких ставок.

Валютный риск-риск появления убытков от изменения курса национальной валюты по отношению к зарубежной валюте. Для снижения валютного риска расходуются следующие приемы::

1) заключение фьючерсных контрактов на валютный курс-стандартные биржевые договоры на покупку и продажу определенного вида валюты на определенную дату в будущем по курсу, установленному на момент заключения контракта;

2) заключение форвардных контрактов на валютный курс (уменьшение курса зарубежной валюты или увеличение курса.);

3) заключение валютных опционов (продавец или покупатель). В будущем приобретает право или ответственность покупать или реализовывать иностранную валюту;

- 4) заключение сделки "СВОП".

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Крис Скиннер, «Цифровой человек», М.: Манн, Иванов и Фербер, 2019, с. 70.
2. Жайлау, Н. Д. Казахстанская практика совершенствования системы управления банковскими рисками / Н. Д. Жайлау. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. - 2017. — № 15 (149). — С. 389-391. — URL: <https://moluch.ru/archive/149/42039/> (дата обращения: 30.03.2021).,
3. Банковское дело: Учебник / под ред. Г.Г. Коробковой – М., Юристь, 2002.
4. Финансовый журнал "Банки Казахстана" № 8, 2007
5. Тюрина А.В. О кредитных рисках и возможностях кредитования. // Финансы и кредит. 2009. № 12. С 146-148.

ТҮЙІН

Мақалада банктік несиелеу саласындағы негізгі проблемалардың мәні және банктің қызметін сәтсіз қарыз алушылардан қалай қорғауға болатындығы көрсетілген. Өндірілетін банктік өнімдер мен қаржылық қызметтердің ұтқырлық параметрлері мен сапасын өзгерту есебінен қаржы секторының жаңа мүмкіндіктерін іске асыруды қамтамасыз ететін процестерге сипаттама беріледі. Қызметтің кірістілігін арттыратын және банк операцияларын жетілдіретін, қазіргі заманғы кредиттік-қаржы

ұйымдарының ұйымдық құрылымы мен басқару жүйесін өзгертетін тәуекелдерді төмендетудің негізгі әдістері мен жолдарының әсері көзделеді.

RESUME

The article reveals the essence of the main problems in the field of bank lending and how to protect the bank's activities from failed borrowers. The article describes the processes that ensure the implementation of new opportunities in the financial sector by changing the parameters of mobility and the quality of banking products and financial services. It provides for the influence of the main methods and ways of reducing risks, increasing the profitability of activities and improving banking operations, changing the organizational structure and management system of modern credit and financial organizations.

ӘОЖ 330.112

Жақанова Г.Н., магистрант

Ғылыми жетекшісі: **Султанова З.Х.**, э.ғ.к., доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІК ЭКОНОМИКАЛЫҚ СУБЪЕКТІНІҢ ӨНДІРІСТІК ҚЫЗМЕТІНІҢ НЕГІЗГІ КАТЕГОРИЯСЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада ауылшаруашылық өндірісінің экономикалық тиімділігінің мәні, критерийлері қарастырылады. «Тиімділік» категориясын анықтауға ғалым-экономистердің ғылыми көзқарастары келтірілген.

***Түйін сөздер:** тиімділік, экономикалық тиімділік, тиімділік критерийлері, технологиялық тиімділік, экономикалық тиімділік, әлеуметтік-экономикалық тиімділік.*

Әлеуметтік-экономикалық дағдарыс жағдайында ауыл шаруашылық кәсіпорындарының басым көпшілігі айтарлықтай қаржылық қиындықтарды бастан кешуде.

Олардың көпшілігі қалыптасқан қиындықтарды жеңу және тұрақты тиімді дамуды қамтамасыз ету үшін елдегі және аймақтағы жалпы жағдайды, сондай-ақ дамудың нақты шарттары мен мүмкіндіктерін ескеретін ұйымдастырушылық-экономикалық шаралар кешенін әзірлеуге және іске асыруға мәжбүр болды. Демек, өндірістің экономикалық тиімділігі сияқты категорияны жан-жақты зерттеу қажет. Соңғы уақытта экономикалық әдебиеттерде бұл проблемаларға жеткіліксіз назар аударылғанын атап өткен жөн.

Өндірістің экономикалық тиімділігі проблемасы бүкіл тарих бойында адамзатты толғандырды. «Тиімділік» термині латын тілінен шыққан және барлық пайдалы нәрсені білдіреді, қажетті нәтиже алуға мүмкіндік береді. Адамның мақсатты іс-әрекеті ғана пайда, қалаған нәтиже әкеледі. Капиталистік өндірістің экономикалық тиімділігінің классикалық анықтамасын К.Маркс «... ең жоғары қосымша құн өндіру үшін минималды озық капитал қажет» деп берді [1]. К. Макконнелл мен С. Брю тиімділікті экономиканың жалпы негізгі, орталық буыны ретінде анықтайды. Экономикалық ғылым, олардың пікірінше, "бұл тиімділік туралы ғылым". Әрине, бұл категорияда талдаудың әртүрлі деңгейлері мен аспектілері бар, соның ішінде функционалды, салалық, аймақтық, ішкі экономикалық. Бірақ мұндай жағдайларда олар экономикалық және әлеуметтік дамудың жалпы жаһандық проблемасының элементтері ретінде әрекет етеді, көп жоспарлы байланыстарды сипаттайды «өндіріс процесінде қолданылатын сирек кездесетін ресурстар бірліктерінің саны мен нәтижесінде алынған қандай да бір қажетті өнімнің мөлшері» [2]

Тиімділік – берілген ресурстардан мейлінше көп өнім алу. Тұтынудағы тиімділік – тауарларды тұтынушылар арасында бөлу. Алайда қайта бөлу кезінде тұтынушылардың бір бөлігінің жағдайын жақсарту отырып, өзгелерінің жағдайын қиындатығына жол берілмеуі керек. Ал өндірістегі тиімділік – өнеркәсіптер арасында алуға болатын ресурстарды бөлу. Ол кейбір тауарларды көбірек өндіру үшін басқа тауарларды аз өндіру керек екенін көрсетеді. Парето тиімділігі тұжырымдамасы экономикалық бөліністің тиімділік тесті ретінде қолданылады. [3]

Экономикалық ғылымда, оның категориялары бола отырып, сонымен бірге білімнің басқа салаларының категориялары бола алатын ұғымдар бар, өйткені олардың жалпы сипаттамалары бірдей. Бұл категорияларға өндіріс тиімділігі жатады. Егер біз құбылыстардан мәнге ауысатын

болсақ, онда тиімділікті өндірістің жалпы ресурстарымен немесе осы ресурстарға берілген шығындармен белгілі бір экономикалық нәтиже алу деп қарастырған дұрыс болады.

Ресурстарды пайдалану тиімділігі ресурстардың бірлігіне экономикалық тиімділіктің үлкен массасы өндірілгенде немесе экономикалық тиімділік бірлігі үшін өндіріс ресурстарының кіші массасы қолданылған кезде жоғарылайды. Яғни, белгілі бір кезеңдегі бірдей экономикалық тиімділік массасын өндіру үшін ресурстардың аз мөлшері қажет болады және өндірістің бір бөлігі босатылады. Олардың көмегімен өндірісті кеңейтуге немесе өндірістік емес қызметтердің санын көбейтуге болады. Тиімділіктің жоғарылауын экономикалық тиімділік бірлігі өндірісіндегі өндірістік ресурстарды жалпы үнемдеу сияқты анықтауға болады. Адам Смит және одан кейінгі басқа экономистер мінсіз бәсекелестік жалпы экономика үшін пайдалы екенін көрсетті, өйткені бұл ресурстарды тиімді бөлуге әкеледі, яғни ресурстар ысырап етілмейді [6].

Ресурстарды бөлу қоғамдық өндіріс саласында тиімді, егер қандай да бір тауар өндірісінің жалпы көлемін фирмалар арасында осы тауардың жалпы өндірістік шығындарын азайтуға мүмкіндік беретін етіп қайта бөлу мүмкін болмаса. Сонымен, А.Маршалл ресурстарды пайдалану тиімділігінің жоғарылауын кәсіпкерлік қызметпен кәсіпкерлер үнемі белгілі бір өндіріс факторларын қолдануды және олардың ішінен өздеріне тиімдісін таңдайды және жаңа жетілдірулермен тәжірибе жасайды деп байланыстырады [7].

Ресурстарды бөлу айырбастау саласында тиімді, егер өндірілген тауарлар мен қызметтердің жалпы көлемін басқа тұтынушының жағдайын нашарлатпай, кем дегенде бір тұтынушының жағдайын жақсартатын етіп өзгерту мүмкін болмаса. Пареттоның жақсаруы - бұл экономикалық процестердің өзгеруі, басқалардың әл-ауқатының төмендеуіне жол бермей, қатысушылардың кем дегенде біреуінің әл-ауқатын жоғарылататын жағдай.

Итальян экономисі В.Парето экономикалық тиімділікті қоғамның басқа мүшесінің жағдайын нашарлатпай, кем дегенде бір адамның қажеттіліктерін қанағаттандыру дәрежесін арттыру мүмкін емес деп қарастырды. Бұл күй Парето тиімділігі деп аталды [4]

Мамандандырылған «Экономикалық теория», «Кәсіпорын экономикасы» әдебиеттерінде «әлеуметтік-экономикалық тиімділік» термині жиі қолданылады. Тиімділік ұғымы экономикалық және әлеуметтік компоненттерді қамтитыны сөзсіз, бұл өз кезегінде олардың «механикалық» үйлесуіне негіз бола алмайды. Өзара тығыз байланысты бола отырып, экономикалық және әлеуметтік тиімділік функциясы мен сапасы жағынан түбегейлі ерекшеленеді, сондықтан «бөлек» ғылыми талдауды қажет етеді. Жалпы әлеуметтік-экономикалық дамудың процесінде экономикалық тиімділік және оның жоғарылауы тікелей өндірушілердің жағдайын жақсарту мен өмір сүру деңгейін көтеру кезінде жалпыланған түрде синтезделетін әлеуметтік эффекттің өсуіне негіз болады. Сондықтан, әсіресе қазіргі дағдарыс жағдайында, экономикалық факторлардың жоғарылауында әлеуметтік факторлардың орасан зор рөл атқаратындығын ескере отырып, ауыл шаруашылығындағы репродуктивті процестің тиімділігі категориясының әлеуметтік компонентіне тоқталу маңызды [1]

Ұлттық экономика, өндіріс немесе кәсіпорын ауқымында өндірістің экономикалық тиімділігін арттыру бойынша жоспарлы жұмыстарды жүргізу үшін бұл санатты сандық түрде өлшеу және есептеу қажет. Демек, өндіріс тиімділігінің өзіндік критерийлері мен көрсеткіштері болуы керек. Айта кету керек, «тиімділік критерийі» және «тиімділік көрсеткіші» ұғымдары баламалы емес. [8]

Тиімділік критерийі - бұл оның мәнін сипаттайтын, өндіріс мақсатын бейнелейтін оның бағалау өлшемі. Бұл ерекшелік еңбек өнімділігін арттыру және өндірістік ресурстарды ұтымды пайдалану негізінде тұтынушылық құндылықтар өндірісінің ұлғаюымен байланысты.

Кейбір авторлар жалпы қоғамдық өнімнің, ұлттық табыстың, түпкілікті өнімнің, жалпы кірістің, таза өнімнің, пайданың құнын, тұтыну мен жинақтау үшін пайданы максимизациялауды, жұмыс уақытының шығындарын минимизациялауды, қоғамдық еңбек экономикасын өсуді қарастырады, еңбек өнімділігі ұлттық экономикалық тиімділік критерийі ретінде., қажеттіліктердің барынша толық қанағаттандырылуын қамтамасыз ету, өнімнің өзіндік құнын төмендету, жоспарлы және пропорционалды қамтамасыз ету, ең аз шығындармен ең үлкен нәтижелерге қол жеткізу және т.б. Мұндай алуан түрлі көзқарастар негізінен өндіріс тиімділігі проблемасының әдістемесінің жеткіліксіз дамуымен байланысты [1].

А.И.Добрыниннің айтуы бойынша өндірістің экономикалық тиімділігінің бастапқы критерийлері болып ұлттық табыстың көлемі, затталған және тірі жұмыс күшінің ең төменгі шығындарымен оның құнын максимизациялау табылады. Оның құнының ең толық көрінісі жан басына шаққандағы ұлттық табыстың мөлшерімен беріледі. Бұл көрсеткіш бүкіл ұлттық экономиканың экономикалық тиімділігінің критерийі ретінде қызмет етеді. Ұлттық экономикалық критерий тұрғысынан алғанда, ауыл шаруашылығының экономикалық тиімділігі жан басына

шаққандағы қажетті ассортимент пен сапада азық-түлік пен шикізат өндірісінің ұлғаюынан көрінеді [5].

Өндірістік және технологиялық тиімділік өндірістік ресурстарды пайдалануды көрсетеді және нақты деректерді стандартты деңгеймен салыстыру жолымен өндіріс процесінде жерді, еңбек және материалдық ресурстарды пайдалану дәрежесін көрсететін көрсеткіштер жиынтығымен сипатталады.

Өндірістік және экономикалық тиімділік өндірістік тиімділікті өндірістік және техникалық тиімділік пен экономикалық механизмнің кумулятивті әсері нәтижесінде сипаттайды. Ол шығындар көрсеткіштерімен өлшенеді: өзіндік құн, жалпы және таза табыс, пайда және басқалар.

Өндірістік-технологиялық және өндірістік-экономикалық тиімділіктің жиынтығы экономикалық мүдделер жүйесін жүзеге асыру дәрежесін, яғни өндірістік мақсатқа жету дәрежесін көрсететін әлеуметтік-экономикалық тиімділік деңгейін анықтайды. Сонымен, әлеуметтік-экономикалық тиімділік өндіріс мақсатының іске асырылу дәрежесін, ал өндірістік-технологиялық және өндірістік-экономикалық - оған жетудің құралы болып табылады [1].

Қазіргі кезде позиция кең таралған, оған сәйкес тиімділіктің экономикалық категориясын тереңірек зерттеу үшін ол біртұтас тұтастықты құрайтын бірнеше толықтырушы типтерге бөлінеді. Сонымен бірге, ауыл шаруашылығында тиімділіктің төрт түрі ажыратылады: технологиялық, экономикалық, әлеуметтік және экологиялық.

Технологиялық тиімділік дегеніміз - кеңейтілген ұдайы өндіріс процесінде ресурстарды пайдалану дәрежесі;

Экономикалық тиімділік - белгілі бір өндірістік эффект болған жағдайда көрсетілетін өндірістік қатынастардың жүзеге асу дәрежесі.

Әлеуметтік тиімділік— алынатын әлеуметтік игіліктердің, көрсетілетін әлеуметтік қызметтердің осы игіліктер мен қызметтерді қамтамасыз еткен күрделі жұмсалымға қатынасы.

Экологиялық тиімділік — сыртқы орта күйінің жақсаруы көрсеткіштерінің осы жақсаруды туғызған күрделі жұмсалымға қатынасы.

Еңбек ресурстарын тиімді пайдалану деп жұмысшылардың және олардың отбасыларының өзін-өзі қамтамасыз ете алатын өмір деңгейін, материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыру деңгейін, сондай-ақ жұмыс күнінің нақты ұзақтығы осы деңгейге жету үшін қажет екенін түсіну қажет. Экономикалық ресурс ретінде сатылатын жұмыс қабілеттілігі қызметкерге материалдық өтемақы - өмірлік маңызды жалақы әкеледі, ал Қазақстан Республикасы азаматтарының басым көпшілігі үшін - тіршілік етудің жалғыз көзі осы болып табылады. Мұндай жағдайда еңбек тиімділігі тек экономикалық категория болудан қалады, ол әлеуметтік категорияға айналады, мемлекеттің экономикасында ғана емес, сонымен бірге оның саяси өмірінде де маңызды рөл атқарады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. Дукмас А. Повышение эффективности сельскохозяйственного производства – основа подъема производства и социальных преобразований в сельском хозяйстве / А. Дукмас // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2005. – №1. – С. 31-34.
2. Макконнелл К. Экономикс / К. Макконнелл, С. Брю. – Т. 1. – М.: Республика, 1992. – С. 38.
3. Джон Блэк, Нигар Хашимзаде, Гарет Майлз // ОКСФОРД ЭКОНОМИКА СӨЗДІГІ. -2017. - 479 б
4. Блауг М. Экономическая теория благосостояния Парето // Экономическая мысль в ретроспективе = Economic Theory in Retrospect. – М.: Дело, 1994. – С. 540-561.
5. 3. Добрынин В.А. Актуальные проблемы экономики АПК / В.А. Добрынин. – М.: Изд-во МСХА, 2001. – 402 с.
6. Смит А. Исследование о природе и причинах Богатства народов. Кн. 1. М., 1989. С. 80.
7. Маршалл А. Принципы экономической науки. М., 1993. Т. 3. С. 81.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются сущность, критерии экономической эффективности сельскохозяйственного производства. Приведены научные подходы ученых-экономистов к определению категории "Эффективность"

RESUME

The article considers the essence, criteria of economic efficiency of agricultural production. The article presents the scientific approaches of economists to the definition of the category "Efficiency"

ӘОЖ 338.431

Әкбаров А.Ә., МЭКФ-21

Ғылыми жетекші: **Қазамбаева А.М.,** э.ғ.к., доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ САЛАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада жергілікті бюджеттен ауыл шаруашылық саласына қаржы бөлінуі қарастырылған. Сонымен қатар, ауыл шаруашылық саласының мемлекеттік қолдауы қарастырылған. Ауылшаруашылығының ел экономикасына маңыздылығы көрсетілген.

***Түйін сөздер:** ауыл шаруашылығы, субсидия, лизинг, жергілікті бюджет, инвестициялық салым.*

Ауыл шаруашылығы - Қазақстан экономикасының негізгі саласы. Ауыл шаруашылығына ЖІӨ-нің 4,4%-ы тиесілі болғаныменде, елдің еңбекке қабілетті халықтың 14%-ы ауыл шаруашылығында жұмыс жасайды, ауылдық жерлерде 7,7 млн қазақстандық (немесе ел халқының 42%-ы) тұрады.

ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша ауыл шаруашылығында орташа жалақы биылғы жылдың 1 қаңтарына экономика салалары бойынша ең төмен болды және 127,3 мың теңгені құраған екен. Айта кету керек, бұл бір жыл бұрынғыға қарағанда 15,6% - ға көп, бірақ өсім елдегі орташа деңгейден сәл төмен болды.

2020 жылы Ауыл шаруашылығын қолдауға бюджеттен 20377,9 млн.теңге бөлінген. Бюджет қаржысының қай салаларға және қанша бөлінгені кесте-1 де көрсетілген.

Кесте 1 - Ауыл шаруашылығын қолдауға бюджеттен бөлінген қаржы мөлшері

Атауы	Қаражат мөлшері
Өсімдік шаруашылығы	498,5 млн. тг
Мал шаруашылығы	8433,3 млн. тг
Инвестициялық салымдарды субсидиялау	4705,8 млн. тг
Өнімді жұмыспен қамтуға және жаппай кәсіпкерлік	3943,1 млн. тг
Кредиттік және лизинг бойынша пайыздық мөлшерлемені субсидиялау	2335,6 млн. тг
Басқа да іс – шаралар	461,6 млн. тг

2020 жылы облыстың ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілері ауыл шаруашылығын қаржыландыруға 21301,4 млн. теңгеге несиелік ресурстар алды, оның ішінде жыл басынан бері 7259,5 млн.теңге сомасына 884 бірлік ауыл шаруашылығы техникасы мен жабдықтары лизингке сатып алынған.

2020 жылы ауыл шаруашылығының жалпы өнімі 200291,3 млн.теңгені құрады, оның ішінде өсімдік шаруашылығы өнімі - 74123,4 млн. теңге, мал шаруашылығы - 125710,8 млн. теңге, қызмет көрсету - 457,1 млн. теңге. НКИ 2019 жылдың сәйкес кезеңіне 96,8% құрады, оның ішінде өсімдік шаруашылығы өнімдері - 88,4%, мал шаруашылығы - 101,7%, қызмет көрсету - 100%.

2020 жылы ауыл шаруашылығына 24021,8 млн. теңге инвестиция тартылды, 2019 жылдың деңгейіне қарағанда 150,1% - ды құраған болатын.

2020 жылдың қорытындысы бойынша ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігі 1845,5 мың теңгені құрады, еңбек өнімділігінің индексі – 125,3%.

Биылғы жылы Батыс Қазақстан облысының ауыл шаруашылығы өңірдің табиғи-климаттық жағдайына қарамастан жақсы көрсеткіштерді көрсетіп жатыр. Ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алқабы 547,6 мың гектарды құрады. Бұл 2019 жылмен салыстырғанда 25 мың гектарға артық. Өлкенің диқандары дәнді дақылдарды жинауды аяқтауда – оларға 232,8 мың гектар жердің жартысынан азы берілген.

Жаздық дақылдардың өнімділігі орташа мәнді көрсетті, күздік дақылдардың өнімділігі артты. Мал шаруашылығында мал басының тұрақты өсу үрдісі байқалады, шөп дайындау жалпы қажеттіліктің 90% - ын құрайды, малшыларға асыл тұқымды мал шаруашылығын дамытуға және азықты субсидиялауға жергілікті және республикалық бюджеттен 3,3 млрд теңге бөлінді.

"Күздік дақылдар 80,9 мың гектарға егілді, жаздық дақылдар алаңы екі есеге жуық – 151,9 мың гектарға артық бөлінді. Орташа өнімділік гектарынан 11,6 центнерден 259 мың тонна астық алынды, бұл өткен жылғы көрсеткіштен 17 мың тоннаға артық. 2019 жылы егін жинау алаңынан 251 мың гектар орташа өнімділік гектарынан 9,9 центнерден 242 мың тонна астық жиналды. Күздік дақылдарға келетін болсақ, гектарынан 21,2 центнер өнімділікпен 170 мың тонна астық жиналды. Өткен жылы кірістілік төмен болды, 13,2. Бұл көрсеткіш жалпы жинақтың сомасына әсер етіп, оны ұлғайтты", – деп түйіндеді облыс ауыл шаруашылығы басқармасының егіншілік бөлімінің басшысы Қуанышқали Исимов.

Биыл майлы дақылдар алқабы 123 мың гектарды құрады, осы көлемнің 48% жиналды. Орташа өнімділік 5,3 ц/га болған кезде жалпы түсім 25,3 мың тоннаны құрады. Көкөністерді жинау жалғасуда. Егін әлі 7200 тоннаны құрайды. Картоп және көкөніс-бақша дақылдарының астында 9,2 мың га немесе ауыл шаруашылығы дақылдарының жалпы егіс алаңының 1,7% - ы қамтылған. Алаңдардың жартысынан 54 мың тонна көкөніс өнімдері жиналды. Ең бастысы, бұл сан облыс тұрғындарының қажеттіліктерін толық қамтамасыз етеді.

Арзандатылған дизель отынын жеткізу бөлігінде мемлекеттің қолдауын атап өтпеуге болмайды. Энергетика министрлігі ауыл шаруашылығы министрлігімен бірлесіп арзандатылған дизель отынын жеткізу бойынша облыстарды мұнай өңдеу зауыттарына бекіту кестесін бекітті, онда күзгі-далалық жұмыстарға бөлінетін көлем көрсетіледі. Батыс Қазақстан облысына осы мақсаттарға Атырау МӨЗ-нен 11 мың тонна бөлінді. Отын ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге Оралдағы мұнай базасынан 1 литріне 167 теңге бағамен беріледі, ал жанармай құю бекеттерінде оның құны 20-30 теңгеге қымбат.

Күзде ескеретін нәрсе бар, көктемгі дала жұмыстары уақтылы жүргізілді, әсіресе төтенше жағдай мен карантин жағдайында. Ауыл шаруашылығы басқармасының баспасөз хатшысы Нұргүл Мұқанова блоkpостар арқылы өту осы мақсаттар үшін кедергісіз болғанын, ал дизель отынын, тұқым материалын және басқа да қажетті жүктерді тасымалдау тоқтатылмағанын атап өтті. Елді мекендерде қосалқы бөлшектерді, тұқымдарды, тыңайтқыштарды, өсімдіктерді қорғау құралдарын және басқа да қажетті материалдарды сату бойынша жұмыс істейтін сауда объектілерінің тізбесі қалыптастырылды, жөндеу шеберханаларының жұмысы ретке келтірілді. Несие мекемелері техникалық үзіліссіз тұрақты режимде жұмыс істеді.

Мал шаруашылығына келетін болсақ, аймақтағы мал басы тұрақты өсуде. 2020 жылғы 1 тамыздағы жағдай бойынша өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда қой басы 1,4% - ға (1181,7 мың бас), түйе басы 2,1% - ға (2,3 мың бас), құс басы 17,3% - ға (1720,2 мың бас), ешкі басы 5,6% - ға (235,5 мың бас), ірі қара мал басы 7% - ға (684 мың бас), жылқы басы 13,9% - ға (225,1 мың бас) өсті. Алдағы қыстау үшін шөпке деген қажеттілік 1616 мың тоннаны құрайды.

"Аудандар ұсынған деректер бойынша бүгінгі таңда 3320,7 мың шабындық жиналды, облыста орташа өнімділік 3 ц/га құрады, 982,3 мың тонна шөп дайындалды, бұл жоспардың 60,8% - ын құрайды. Өткен жылдың қалдықтарын ескере отырып, шөптің жалпы сомасы 1436,4 мың тоннаны құрайды, ал бұл жалпы қажеттіліктің 91,5% - ын құрайды.

Казталов, Ақжайық, Жаңақала аудандарында шөп өнімділігінің төмендігіне байланысты, шабындық жерлерден жем – шөпті толық дайындау мүмкіндігінің болмауына байланысты аталған аудандардың шаруашылықтары Бәйтерек, Тасқала, Сырым, Шыңғырлау, Қаратөбе аудандарынан шөп сатып алады және шарттық негізде шабындық және пайдаланылмайтын жерлерден жемшөп дайындайды", - деп хабарлады Ауыл шаруашылығы басқармасы мал шаруашылығы бөлімінің бас маманы Мейрамбек Ерақаев.

Субсидияға келетін болсақ, өңірдің мал өсірушілеріне 3,3 млрд теңге бөлінді: 2,3 млрд жергілікті бюджеттен және 1 млрд республикалық бюджеттен. Жергілікті жерлерде субсидиялаудың енгізілген жаңа бағыттары асыл тұқымды мал шаруашылығын дамытуға: олардың селекциялық және асыл тұқымдық сапасын жақсартуға, мал шаруашылығы өнімінің өнімділігі мен сапасын арттыруға, мал шаруашылығының импорттық өнімін әкелуді қысқартуға барынша қолайлы әсер етеді деп үміттенеді.

"Қаражат 96% – ға игерілді, облыстың ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің өтінімдерін толық қанағаттандыру үшін олар жеткіліксіз болды, сондықтан біздің басқарма – ауыл шаруашылығы министрлігінің атына – қосымша қаражат бөлу туралы бюджеттік өтінім жіберді, атап айтқанда республикалық бюджеттен мал шаруашылығын дамытуға 2 млрд 42 млн теңге бөлінді", - деді Мейрамбек Ерақаев.

Оның айтуынша, мал шаруашылығы саласында бірнеше инвестициялық жобалар жүзеге асырылуда. 2019 жылдың желтоқсанында екі бордақылау алаңы пайдалануға берілді. Біріншісі Қазталов ауданында орналасқан "ет индустриясы" ЖШС (5 мың басқа), екіншісі Тасқала ауданында "Taskala ET-ВКО" ЖШС (5,1 мың басқа) салған. Жобалардың жалпы құны 3,8 млрд теңгені құрайды.

Қазіргі уақытта әрқайсысының қуаттылығы 600 бас болатын екі заманауи ірі сүт фермасының құрылысы жүріп жатыр. Біріншісі – Бөрлі ауданындағы "Аманат" шаруа қожалығы, екіншісі-Теректі ауданындағы "Ringo Milk" ЖШС. Екі кәсіпорын да ішкі нарыққа: сүт және сүт өнімдерін өндіруге, қайта өңдеу кәсіпорындарын шикізатпен қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл нысандарды пайдалануға беру 2020-2021 жылдары жоспарланып отыр.

Сонымен қатар, Орал қаласында орналасқан "Орал құс фабрикасы" ЖШС жұмыс істеп тұрған құс фабрикасын кеңейту бойынша жұмыстар жүргізілуде.

Көкөніс өсіру саласында да бірнеше ірі жобалар жүзеге асырылуда. Облыста жалпы ауданы 70,9 мың шаршы метр болатын 96 жылыжай бар. 2020 жылдың алғашқы дақыл айналымында олардың көмегімен 397 тонна жаңа піскен көкөніс өнімдері өсірілсе, екеуінде – жылыжайларда 847 тонна көкөніс пен көк шөп жиналды. Бірақ маусымаралық кезеңде халықты жаңа көкөністермен қамтамасыз ету үшін өнеркәсіптік жылыжайлардың құрылысы жүргізілуде. Салынып жатқан нысандардың қуаттылығы бұл көлемді бірнеше есеге арттырады.

"Орал жылыжай комбинаты" ЖШС голландтық технология бойынша жылына 3 мың тонна көкөніс өндіретін, ауданы 5,5 га Орал қаласында жылыжай кешенінің құрылысын жүргізуде. Жобаның жалпы құны - 6 млрд теңге. Жобаны іске асыру, оның бастамашылары мен шенеуніктерінің пікірінше, аймақтың осы сегменттегі импортқа тәуелділігін төмендетеді. 2020 жылдың соңында пайдалануға беріледі деп күтілуде, 80 жаңа жұмыс орнын құру жоспарлануда.

Одан да қымбат жоба Бәйтерек ауданында жүзеге асырылуда. "World Green Company" ЖШС голландиялық технология бойынша жалпы құны 14 млрд теңге болатын жылына 7,9 мың тоннадан астам көкөніс өндіретін ауданы 12 га жылыжай кешенінің құрылысын жүргізуде. 2021 жылы пайдалануға беру жоспарланып отыр. Жылыжайдың арқасында 160 жаңа жұмыс орны ашылады.

Ең ауқымды жоба – ауданы 55 га жылыжай кешенін Теректі ауданындағы Пойма кентінің жанында, индустриялық аймақтың аумағында "Broeikas Uralsk" ЖШС жүзеге асырмақ. ӘКК мен инвестор арасындағы бірлескен қызмет туралы шарт жасалып, ЖСҚ әзірлеу басталды. Инвестиция көлемі 61 млрд теңгені құрайды, өндіріс қуаттылығы – жылына 4 мың тонна қызанақ. Пайдалануға берудің болжамды күні - 2025 жыл. Осылайша, ауылшаруашылық саласын мемлекетіміз әрдайым қолдау үстінде.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. Государственный бюджет [Текст]: учебное пособие/А. Б. Баймуханбетов, Р. А. Баймуханбетов. - Алматы : ТОО Издательство "Фортуна Полиграф", 2019. - 324 с.
2. Отдельные аспекты межбюджетных отношений в Казахстане [Текст] / А. А. Танабаева // Банки Казахстана. - 2009. - № 9. - С. 24-29 : табл., граф. - Библиогр.: с. 29 (6 назв.) .
3. Вопросы формирования доходной части местного бюджета (на примере Западно-Казахстанской области) [Текст] / А. В. Зиненко // Основы экономики: преподавание в школе, колледже и ВУЗе. - 2009. - № 2-3. - С. 18-20
4. Батыс Қазақстан облысының ауылшаруашылық басқармасы [Электрондық ресурс]. – Кіру рәсімі: <https://www.gov.kz/memleket/entities/bko-auyl?lang=ru>, еркін. – Экрандағы атауы.
5. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігі Ұлттық статистика бюросы [Электрондық ресурс]. – Кіру рәсімі: <https://stat.gov.kz>, еркін. – Экрандағы атауы.

РЕЗЮМЕ

В данной статье предусмотрено выделение средств из местного бюджета в сферу АПК. Кроме того, предусмотрена государственная поддержка сельскохозяйственной отрасли. Показана важность сельского хозяйства для экономики страны.

RESUME

This article provides for the allocation of funds from the local budget to the heavy industry. In addition, state support for the agricultural sector is provided. The importance of Agriculture for the country's economy is shown.

ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ ӘЛ-АУҚАТ ИНДЕКСІН ЗЕРДЕЛЕУ

Аңдатпа

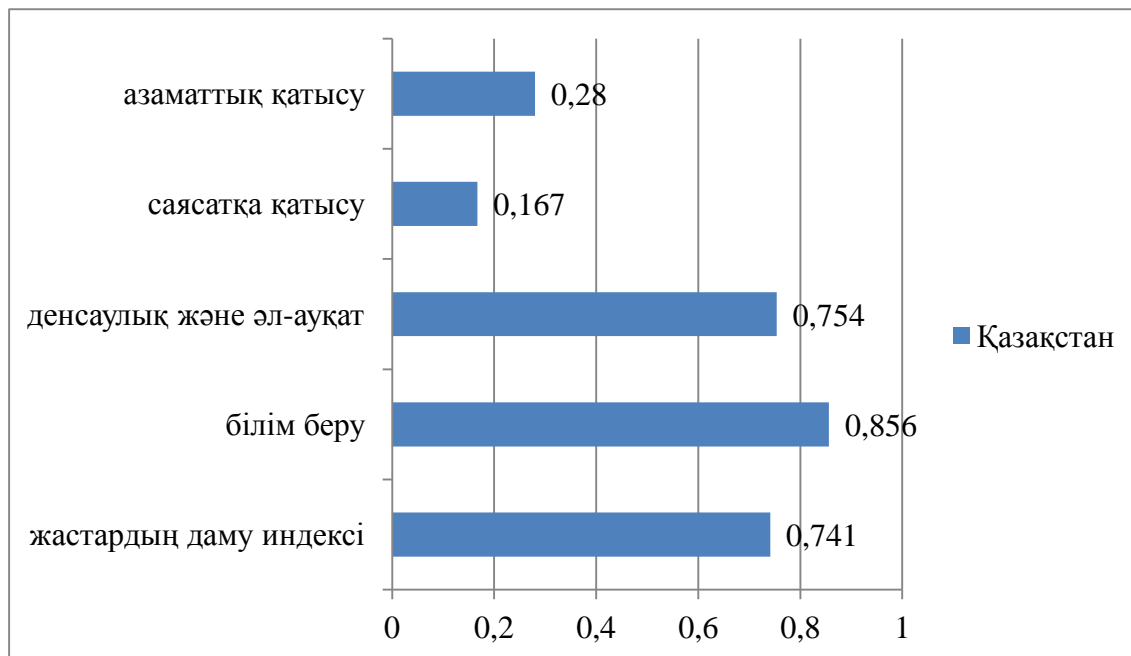
Мақалада жастарды дамыту индексі бойынша Қазақстан жастарының әл-ауқатының деңгейіне сараптама жасалынды. Әлем елдері арасында Қазақстан жастарының даму индексінің 40 көрсеткіш бойынша 6 критерийді қарастыра отырып зерттелінді. Қазақстан жастарының әл-ауқатын көтеру бойынша қорытынды жасалып, ұсыныстар келтірілді.

Түйін сөздер: жастар, жастар саясаты, жастарды дамыту индексі.

Жастарды әлеуметтік дамытудың стратегиясы мен саясаты қағидатты жаңа тәсілдер негізінде, атап айтқанда, мемлекеттік және қоғамдық институттардың белсенді қолдауымен жас ұрпақтың өз бетінше әрекет етуі, әлеуметтік шығармашылық, кәсіпкерлік, инновациялық жобаларды, бағдарламаларды жүзеге асыру процесінде өзін-өзі жүзеге асыруы негізінде құрылуы тиіс. Осылайша, жастармен жұмысты тиімді ұйымдастыру қоғамдағы рухани-адамгершілік дағдарысты еңсеруге, азаматтық келісімге қол жеткізуге және қуатты Қазақстанның өркендеуі үшін алғышарттар жасауға мүмкіндік береді.

Жастарды дамыту индексі әлемнің 170 еліне есептелген және оның қорытындылары 2018 жылғы қыркүйекте жарияланған. Жастарды дамыту индексі 15 көрсеткіштен тұратын 5 критерийден тұрады. Индексті есептеу кезінде Ұлттық статистика агенттіктерінің және Біріккен Ұлттар Ұйымы мен Дүниежүзілік Банктің деректер базасының ақпараттары пайдаланылды.

Жастардың даму деңгейі «0»-ден «1»-ге дейінгі шкала бойынша есептеледі, мұнда «1» - дамудың ең жоғары деңгейі. Жастардың даму индексінің мәні бойынша елдердің жаһандық рейтингінде бірінші орынды Австралия (0,856), одан кейін Канада (0,820) және Оңтүстік Корея (0,809) алады. Индекстің ең төменгі көрсеткіштері Кот-д'Ивуарда (0,229), Орталық Африка Республикасында (0,229) және Конго Демократиялық Республикасында (0,173) байқалады.

Сурет 1. Жастардың даму индексі бойынша Қазақстанның маңызы

Айта кету керек, елдің табыс деңгейі мен жастардың даму деңгейі арасындағы өзара байланыс байқалады.

Қазақстан (0,741) әлем елдері жастарының даму рейтингінде жоғары орын алады және әлемнің 170 елінің ішінде 27-орында орналасқан (1-суретті қараңыз), Бұл Франция, Ресей, Түркия

және Швеция сияқты табыс деңгейі неғұрлым жоғары көптеген елдердің мәндерінен жоғары. Индекстің әрбір өлшемі бойынша деректерді талдай отырып, Қазақстан жастарының даму үдерістерінде күшті және әлсіз жақтары ерекшеленеді. Қазақстанда білім, денсаулық және әл-ауқат, жұмысқа орналасу өлшемдері бойынша әлемдік орташа көрсеткіштер жоғары. Сонымен қатар, Қазақстан азаматтық қатысу және қатысу бойынша орташа әлемдік мәннен төмен көрсетті.

Жастардың әл-ауқат индексі стратегиялық және халықаралық зерттеулер орталығының (АҚШ), Халықаралық Жастар қорының және Hilton Worldwide компаниясының ынтымақтастығының нәтижесі болып табылады. Жастардың әл-ауқат индексінің алғашқы (түпнұсқа) шығарылымы әлемнің 30 елін қамтыды. Ұсынылған елдердің географиялық репрезентативтілігі және жастардың кумулятивтік саны негізгі критерийлер болып табылды, осылайша ЖДИ елдерінде әлем жастарының 70%-ға жуығы тұрады. Қазақстан осы индекс бойынша бірегей есепте ұсынылмаған.

Индекс 40 көрсеткіш бойынша 6 критерийді қарастырады. Көрсеткіштер шартты түрде 32 объективті және 8 субъективті көрсеткіштерге бөлінеді. Индекс авторларының пікірінше, субъективті көрсеткіштерді қосу объективті статистикалық деректермен салыстырғанда жастардың дүниетанымын жақсы түсінуге мүмкіндік береді. Осылайша, объективті және субъективті көрсеткіштердің үйлесуі жастардың әл-ауқатының «көп өлшемді» көрінісін жасауға мүмкіндік береді. Алты бағалаудың критерийлері жастардың көрсеткіштері болып табылады:

- азаматтық қатысу;
- экономикалық мүмкіндіктер;
- білім;
- денсаулық;
- ақпараттық-коммуникациялық технологиялар;
- қауіпсіздік және қорғану.

Сурет 2. Қазақстан жастарының әл-ауқат индексі санаттары бойынша маңызы

Мүмкіндік болған жерде Қазақстан бойынша деректер ЖДИ-нің түпнұсқалық есебінде пайдаланылған халықаралық дерекқорлардан алынды. Дегенмен, деректердің жоқтығынан, Қазақстан үшін он екі көрсеткіш бірегей дереккөздерден ерекшеленетін деректер базасы бойынша есептелді. Осылайша, Қазақстан үшін есептеулердің нәтижелерін түпнұсқа есепте ұсынылған елдердің бағаларымен тікелей салыстыруға болмайды. Қазақстан үшін есептеулер анықтама түрінде және бірқатар көрсеткіштер бойынша басқа елдермен салыстырғанда Қазақстанның қандай орын алуы мүмкін екендігі туралы жалпы түсінікті қалыптастыру мақсатында көрсетілген.

Қазақстан жастары әл-ауқатының жалпы мәні 1,00-ден 0,59-ды құрайды (2-суретті қараңыз), индекс елдері үшін мәндердің түпнұсқалық есептеулерімен салыстырғанда, Қазақстан 31 елдің ішінен 10-орынды иеленіп, Таиландпен және Вьетнаммен бірдей жалпы мәнді көрсететін еді. Ол Сауд Арабиясының соңынан ерер еді. Жастардың әл – ауқат индексінің орташа мәні-0,5812, демек, Қазақстанның нәтижесі табыс деңгейі орташа деңгейден жоғары әлемнің көптеген елдеріне, соның ішінде Перу, Колумбия, Қытай, Бразилия, Мексика, Иордания және Түркияға қарағанда біршама жақсы. Қазақстанның жалпы нәтижесі Таиландтың (табыс деңгейі орташадан жоғары ел), сондай – ақ

Вьетнамның -табыс деңгейі орташадан төмен елдер мәндерімен сәйкес келеді, олар табыс деңгейі ұқсас басқа елдерге қарағанда жоғары мәндерді көрсетті. Қазақстанды ЖДИ мәні бойынша елдерді ранжирлеуге қосқан кезде, Қазақстан (Таиландпен қатар) табыс деңгейі жоғары емес жастар игілігі индексінің мәні бойынша алғашқы ондықтағы екі елдің бірі болып табылады.

Кесте 1 - Қазақстан үшін жастардың әл-ауқат индексінің мәнін санаттар бойынша бөлу

Категориялар	Үлесі	Мәні	Орташа мәні	Айырмашылығы
азаматтық қатысу	18%	0,47	0,53	-0,06
экономикалық мүмкіндіктер	18%	0,52	0,47	+0,05
білім	18%	0,71	0,60	+0,11
денсаулық	18%	0,69	0,67	+0,02
ақпараттық-коммуникациялық технологиялар	12%	0,57	0,58	-0,01
қауіпсіздік және қорғану	18%	0,60	0,61	-0,01

Барлық санаттардың ішіндегі ең төмен мәні Қазақстан жастарының азаматтық қатысуы бойынша тіркелген. Жастардың әл-ауқатының жалпы рейтингінде Қазақстан 10-шы орынға ие болар еді, бірақ азаматтық қатысу бойынша сараланған жағдайда ел 23-ші орынға ие болады, бұл осы санат бойынша орташа мәннен әлдеқайда төмен. Атап айтқанда, Қазақстан сайлау процесі мен плюрализмді, азаматтық бостандықтарды, Үкіметтің жұмыс істеуін, саяси өмір мен саяси мәдениетке қатысуды бағалайтын басқа демократиялық елдермен салыстырғанда демократия индексі (Economist журналы) бойынша төмен позицияда тұр. Қазақстан жастарымен ұлттық онлайн-консультациялар жастар арасында волонтерлік белсенділіктің төмен деңгейін анықтады, респонденттердің тек 12%-ы айына бірнеше рет волонтерлік қызметпен айналысатындарын атап өтті.

Жалпы рейтинг бойынша бірдей мәндерге қарамастан, Қазақстанның экономикалық мүмкіндіктері бойынша маңызы Таиланд пен Вьетнамға қарағанда төмен. Қазақстанда жастар мен НЕЕТ (жұмысқа орналаспаған, білім алмайтын немесе кәсіби дайындықтан өтпеген жастар) арасындағы жұмыссыздық деңгейінің төмендігі байқалады, бірақ бұл көрсеткіштер осы санат бойынша жалпы бағаның төрттен бір бөлігін құрайды. Қазақстандағы жастар арасындағы кәсіпкерлік белсенділіктің төмен деңгейі, жастар үшін кредиттердің қол жетімсіздігі және жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің төмен деңгейі осы санат бойынша жалпы мәнді төмендетеді. Интернеттегі сауалнамаға қатысқан жастардың 65,72% -ы болашақта олардың өмір сүру деңгейі ата-аналарына қарағанда жақсы болады деп сенетіндерін айтты.

Барлық санаттар арасында Қазақстанда білім санаты бойынша ең жоғары баға бар. ЖДИ түпнұсқалық есебіндегі елдердің мәндерімен салыстырғанда, Қазақстан табыс деңгейі орташадан жоғары елдер тобының білім беру санаты бойынша алғашқы ондыққа кірген жалғыз елі болып табылады. Осылайша, Қазақстан салыстырмалы табыс деңгейі бар елдер арасында жетекші орын алады. Осы санат бойынша Қазақстанның мәні білім беру санатындағы елдерді саралау кезінде ЖДИ бойынша бастапқы есепте Батыс Еуропа елдері арасында соңғы орында болған Германияның мәніне тең.

Қазақстанның нәтижесіне жасөспірімдер жүктілігінің төмен көрсеткіштері, АИТВ-мен өмір сүретін адамдар санының төмендігі, сондай-ақ әлемнің қалған бөліктерімен салыстырғанда сапасы жақсы су көздеріне қолжетімділігі бар халықтың жоғары пайызы оң әсер етті. Жалпы, Қазақстанда жастардың өлім-жітімі төмен, алайда 15-24 жастағы балалар арасында денсаулығының нашарлығынан, мүгедектігінен немесе өз-өзіне зиян келтіруден немесе суицидтен мезгілсіз қайтыс болуынан жоғалғандар саны елеулі ерекшелік болып табылады, оның мәні Қазақстанда жоғары.

Қазақстан ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) бойынша 12-орында орналасқан, бұл ЖДИ бойынша саралау кезінде елдің жалпы мәнінен сәл төмен. АКТ Қазақстан үшін ең төмен бағасы бар екінші санат болып табылады және мәні Бразилия мен Мексикадан төмен және Перу мәніне тең, табыс деңгейі орташадан жоғары ел. Халықтың жоғары пайызы электр энергиясына және радиоға қол жеткізе алатын болса, Қазақстанда «цифрлық ұрпақ» болып табылатын, яғни ерте жастан цифрлық технологияларды (мысалы, электрондық пошта, ұялы телефондар, жедел хабар алмасу) пайдаланатын және технологиялары олардың өмірінің ажырамас бөлігі болып табылатын 15-29 жас аралығындағы жастардың пайызы төмен.

Қазақстанның «қауіпсіздік және қорғалу» санаты бойынша мәні осы санат бойынша орташа мәнге жақын, алайда табыс деңгейі орташадан жоғары басқа елдермен салыстырғанда ол Иорданиядан (0,68), Түркиядан (0,68), Перудан (0,63), Қытайдан (0,63) төмен және Марокко (0,67) және Танзания (0,63) сияқты табыс деңгейі неғұрлым төмен елдерге қарағанда төмен. Қазақстанның мәні Гананың, табыс деңгейі орташадан төмен елдің мәніне тең. Қазақстанда тұлғааралық зорлық-зомбылық немесе жол-көлік оқиғалары салдарынан жастар арасында (15-24 жас) жарақаттану немесе ерте өлім-жітім деңгейінің төмендігі байқалады. Дегенмен, Қазақстанның басқа елдермен салыстырғанда іс жүргізу кепілдіктерінің сақталуын, сөз бостандығы мен еңбек құқықтарын өлшейтін Заң үстемдігі индексінің негізгі құқықтары бойынша көрсеткіштері төмен.

Қазақстан жастарының әл-ауқат индексі бойынша бағасы 1,00-ден 0,59-ды құрады, бұл ЖДИ мәні бойынша елдерді саралау кезінде елдердің алғашқы ондығына кіруге мүмкіндік береді, бұл нәтиже табыс деңгейі орташадан жоғары көптеген елдерге қарағанда жақсы. Қазақстанның нәтижелерін тікелей салыстыру мүмкін болмаса да, бірақ индикативті түрде әлемнің 31 елінің 10-шы орны (Таиландпен және Вьетнаммен бірдей мән) оң болып табылады, оның үстіне рейтингте 1-ші және 9-шы орын алатын барлық елдер табыс деңгейі жоғары елдер болып табылады. Жалпы алғанда, Қазақстан табыс деңгейі салыстырмалы барлық елден озады, ал кейбір санаттар бойынша нәтижелер табыс деңгейі жоғары Германия мен Жапонияға қарағанда тең немесе жақсы. Бұл білім беру және денсаулық сақтау саласындағы салыстырмалы түрде жоғары бағаларға байланысты. Сондай-ақ, бұл нәтижелер Қазақстанның жастарды дамыту индексі бойынша бағалауымен сәйкес келеді, ол бойынша 170 елдің ішінде 27-ші орынды иеленіп отыр.

Білім беру және денсаулық сақтау саласындағы жоғары көрсеткіштер бұл салаларға инвестиция салуды жалғастыру керек дейді, бірақ жоғары баға алған санаттар бойынша әлсіз жерлер байқалады. Білім беру ұйымдарына түсу қарқынының төмен болуына байланысты білім беру санаты бойынша маңыздылығы төмендеді. Жастардың басым көпшілігі дұрыс тамақтану және салауатты өмір салтын ұстану маңызды деп есептесе де, Қазақстан, Иордания, Қытай және Вьетнамнан кейін денсаулық санаты бойынша 31 елдің ішінде 20-шы орында тұр. Бұл Қазақстанға жағдайды жақсарту үшін, атап айтқанда, жастар арасында жарақаттану мен суицид деңгейін төмендету үшін шаралар қабылдау қажеттігін білдіреді.

Жастардың әл-ауқат индексі Қазақстандағы жастардың жағдайына жан-жақты көзқарас болып табылады. Бұл жалпы қолайлы көріністі көрсетеді, бірақ санаттар бойынша көрсеткіштерді жақсарту қажет. Қазақстанның бүкіл ел жастарына жағымды әсер ететін саясатты іске асыру есебінен жастардың әл-ауқаты индексінің мәнін ұлғайту әлеуеті бар.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 9 ақпандағы № 285-V Заңы
2. «Қазақстан 2020: болашаққа жол» Қазақстан Республикасы мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 27 ақпандағы № 191 қаулысы.
3. Орынбасаров, Н. Е. Қазақстандағы жастар мәселесінің әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан көрінісі / Н. Е. Орынбасаров, А. Д. Асанова // М. Тынышбаев атындағы Қазақ көлік коммуникациялар академиясының хабаршысы. - 2018. - № 1 (104). - Б. 325-333
4. Ұлттық экономика : оқулық / ред. А. В. Сидорович, Ә. Ә. Әбішев. - Алматы: Экономика, 2010. - 528 б.
5. Сыздыкова, М. Молодежь - ключевой фактор конкурентоспособности государства / М. Сыздыкова // Білімді ел - Образованная страна. - 2019. - С. 4
6. Айтжанова, Д. Н. Социальное партнерство в государственной молодежной политике Республики Казахстан / Д. Н. Айтжанова // Саясат policy. - 2016. - № 7-8. - С. 4-7

РЕЗЮМЕ

В статье проведен анализ уровня благосостояния молодежи Казахстана по индексу развития молодежи. Индекс развития молодежи Казахстана среди стран мира изучен с учетом 6 критериев по 40 показателям. Подведены итоги и даны рекомендации по повышению благосостояния молодежи Казахстана.

RESUME

The article analyzes the level of well-being of young people in Kazakhstan according to the youth development index. The youth development index of Kazakhstan among the countries of the world was studied taking into account 6 criteria for 40 indicators. The results were summed up and recommendations were made to improve the well-being of the youth of Kazakhstan.

ӨОЖ 338

Нәсіпқали Г.Ә., МЭКБ -11

Ғылыми жетекшісі: Султанова З.Х., э.ғ.к, доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ КӘСІПОРЫНДАРЫ ҚЫЗМЕТІНДЕ МАТЕРИАЛДЫҚ-ТЕХНИКАЛЫҚ БАЗАНЫҢ РӨЛІ МЕН АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа

Мақала ауыл шаруашылық кәсіпорындардың материалдық-техникалық базасының қажеттілігін дәлелдеп, Қазақстанда жұмыс атқаратын ауыл шаруашылық құрылымдардың техникамен қамту жағдайын талдауға арналған. Ауыл шаруашылық кәсіпорындарының материалдық-техникалық базамен қамтуында байқалатын оң және теріс аспектілерге сипаттама берілген.

Түйін сөздер: материалдық-техникалық база, ауыл шаруашылығы.

2020 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстанның аграрлық секторында 219 449 мың шаруа және фермер қожалықтары, оның ішінде Батыс Қазақстан облысында 7685 мың шаруа қожалығы жұмыс істейді. Кенттердің, ауылдардың, ауылдық округтердің үй шаруашылықтары 1 638 561 шаруашылық, батыс өңірде 76260 үй шаруашылықтары бар. [1]

Қазақстанда ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірумен 200 мыңнан астам агроқұрылымдар және 1,6 млн. үй шаруашылықтары айналысады. Агроқұрылымдардың жалпы санының 94% - ы шаруа (фермер) қожалықтары, олар мал шаруашылығының жалпы өнімінің 28% - ын ғана өндіреді, 68% - ы үй шаруашылығына тиесілі. Қой еті, құс еті, қозы еті, сүт мал шаруашылығы өндірісін дамыту және мал шаруашылығы өнімдерінің экспортын ілгерілету перспективалы болып саналады. Ол үшін қосымша 50 млн. га жайылым айналымға енгізілді. Ет өңдеу жалпы өндіріс көлемінің шамамен 24% – ын, сүт – 30% – ын, астық-27% - ын, жемістер мен көкөністер-7% - ын құрайды. Көптеген фермерлер өсірілген өнімнің үлкен көлемінің болмауына байланысты ірі өндірушілермен бәсекеге түсе алмайды және шикізатты қайта өңдеу кәсіпорындарына жеткізуді айтпағанда, өнімді негізінен делдалдарға сатады. Ет өңдеу кәсіпорындарының қуаттылығы 35,2%, сүт зауыттарының – 43,5 %, сары май – 38,4 %, ұн өнімдерінің – 37,5% және т. б. құрады.

Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2020 жылдың 23 қаңтарында өткен, Үкіметтің кеңейтілген отырысында агроөнеркәсіптік кешен мәселелерін шешу жөніндегі сөзіне сәйкес агроөнеркәсіптік кешендегі жағдай негізді түрде наразылық тудырады. Соңғы бес жылда АӨК-ге 6,0 млрд. АҚШ долларын құрады, елдің ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығының үлесі 4,5% - дан аспайды. Экспорттық әлеуетті ашу мүмкін болмады. Халықты толыққанды азық-түлікпен қамтамасыз ету мәселелері сақталуда. Біз елде тұтынылатын азық-түлік пен өнімдердің жартысын импорттаймыз. Бұл жерде саланы дамытуға жаңа және сындарлы көзқарас қажет. Біздің елімізде ауыл шаруашылығын дамыту үшін барлық қажетті ресурстар бар:

1. Ауыл шаруашылығы алқаптары жерінің жалпы ауданының 80% - дан астамын құрайды.
2. Жайылым алқаптары 30 млн. шартты мал басын өсіруге мүмкіндік береді.
3. 4,0 млн. га егістікті суару үшін әлеуетті мүмкіндіктер.
4. Халықтың 42% - ы немесе шамамен 8 млн. адам ауыл тұрғындары, оның ішінде 3 млн. адам ауыл шаруашылығында жұмыс істейді.
5. Соңғы 10 жылда астық экспорты 5-тен 10 млн. тоннаға дейін.
6. Ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорты 3,2 млрд. АҚШ долларын құрайды.

материалдық-техникалық база шаруа қожалығының негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Сол себепті АӨК-те материалдық-техникалық базасының маңызды элементі машиналар мен жабдықтар болып табылады. Ауыл шаруашылығында машина-трактор және комбайн парктері маңызды рөл

атқарады. Ауыл шаруашылығына тракторларды, комбайндарды және басқа да машиналарды өндіру мен жеткізудің артуы жердің бір машинаға жүктемесін азайтуға ықпал етеді, нәтижесінде қажетті жұмыс көлемін оңтайлы мерзімде орындауға мүмкіндік туады. Алайда, өнеркәсіп машина-трактор паркін жетілдіріп, жақсартуы керек, ал агроөнеркәсіптік кешен кәсіпорындары (оның ішінде ауыл шаруашылығы) оны пайдалану тиімділігін арттыруы керек. Кәсіпорында бар машина-трактор паркін пайдаланудың тиімділігі мынадай көрсеткіштермен сипатталады:

- тракторға, комбайнға немесе басқа машинаға маусымдық және жылдық өндіру, га, шартты. эт. т / км және т.б.;

- шартты эталондық гектардағы механикаландырылған жұмыстардың жылдық көлемін шартты эталондық тракторлардың орташа жылдық санына бөлумен айқындалатын жалпы парк бойынша орташа жылдық тракторға жылдық өндіру, эт;

- сағаттық, ауысымдық және күндізгі өндіру (физикалық және эт);

- жылына жұмыс істеген машина-ауысым күндерінің саны;

- машина-ауысым санының машина-күндер санына қатынасымен анықталатын ауысым коэффициенті;

Көлік құралдары мен жолдар АӨК кәсіпорындары мен салаларының, оның ішінде ауыл шаруашылығының МТБ құрамдас бөлігі болып табылады. Олардың көмегімен өнімді құру және сату үшін жұмыс уақыты қысқарады, осылайша еңбек өнімділігінің өсуі және өнімнің өзіндік құнының төмендеуі қамтамасыз етіледі. Ауыл шаруашылығында көлікті пайдалану өз ерекшеліктеріне ие:

-жылжымалы құрамның маусымдық және біркелкі жүктелмеуі;

-жүктердің әртүрлілігі;

-қысқа қашықтыққа жүк тасымалдаудың үлкен көлемі;

-жекелеген кәсіпорындар арасындағы көлікті орталықсыздандыру;

Ауыл шаруашылығындағы көліктің негізгі түрлері: автомобильдер, тракторлар. Автомобиль тасымалдарының үлесі 75% — ды, тракторлық — 22-23% - ды, ат-арба көлігі-ауыл шаруашылығындағы көлік жұмыстарының жалпы көлемінің 2-3% - ын құрайды. Автомобиль көлігі негізінен шаруашылықаралық тасымалдарда қолданылады. Өсімдік шаруашылығында, мал шаруашылығында, құрылыста шаруашылықішілік көлік жұмыстарында тракторлар кеңінен қолданылады, әсіресе күзгі және көктемгі кезеңдерде жолдары өту қиын аудандарда. Көлік құралдарын пайдаланудың экономикалық тиімділігі орындалған жұмыстардың өзіндік құнымен айқындалады. Көлік құралдарын пайдалану тиімділігінің көрсеткіштеріне әртүрлі коэффициенттер жатады: жүк автомобиль паркін пайдалану (жұмыс істейтін автомобильдердің саны барлық автомобильдерге пайызбен); жұмыс уақыты (жүктерді тасымалдауға немесе автомобиль паркіне техникалық қызмет көрсетуге жұмсалған машина-сағаттардың нарядта болуының жалпы ұзақтығына қатынасы); жүріс (жүкпен өткен километр санының жалпы жүріске қатынасы); жүк көтергіштігі (жалпы өндірілген тонна-километр санының жүгі бар автомобиль жүрісіне қатынасы) және т. б.[2]

Кесте 1 – ҚР Ауыл шаруашылығы техникасы паркінің жағдайы

Техниканың түрі	Жылдар				
	2016	2017	2018	2019	2020
Тракторлардың барлық маркасы	154 000	152 000	152 616	148 300	147 000
Астық жинайтын комбайндар	44 300	42 000	41 494	40 000	38 000
Егіс кешендері	3 328	3 453	3 624	3 700	4 060
Сепкіштер	90 600	86 185	85 513	80 700	80 000
Дестелегіштер	16 000	15 600	14985	15 000	14 800

Ақпарат көзі: ҚР Ауыл шаруашылық Министрлігі [3]

1-кестеде ҚР ауыл шаруашылығы техникасы паркінің жағдайы көрсетілген. 2016 жылдан бастап 2020 жылға дейін ауыл шаруашылығы техникасының саны бәсеңдеуің байқауға болады. Сонымен қатар, шаруа қожалықтарында қолда бар техниканың динамикасы 2016 жылдан бастап төмендеу серпінін көрсетеді. Осы кезеңде тракторлардың саны 7 мыңға, астық жинайтын комбайндардың саны 6,3 мыңға, ал тұқым сепкіштердің саны 10,6 мыңға қысқарды, деп ауыл шаруашылығы министрлігінің деректерінен көрінеді. Бұл ретте тракторлар паркінің 85% - ында және

комбайндардың 68% - ында пайдалану мерзімі 10 жылдан асады, ал ауыл шаруашылығы машиналары паркінің орташа тозуы 76% - ды құрайды.

Негізінен агроөнеркәсіптік кешенді дамыту проблемалары көбінесе ауылшаруашылық техникалары мен басқа да энергетикалық ресурстарды сатып алу көлемі мен қарқынына байланысты оның техникалық жабдықталуымен анықталады. Қазіргі уақытта отандық агроөнеркәсіптік кешендегі ауылшаруашылық техникалары паркі өте нашар жабдықталумен сипатталады. 2016 жылдан 2020 жылға дейін ауыл шаруашылығы техникасының даму динамикасын салыстырмалы талдау 2020 жылдың аяғында 2016 жылмен салыстырғанда тракторлардың 4,55-ке, астық жинайтын комбайндар 14,22-ге қысқарғанын көрсетті, егіс кешендері 23,03 өскенін, ал сепкіштер 11,70 мен дестелегіштер 7,5 қысқарғанын Кесте 2 көруге болады.

Кесте 2 - ҚР Ауыл шаруашылығы техникасы мен даму үрдістері

Техниканың түрі	Жылдар					Өсу қарқыны (төмендеу) 2020 жыл 2016 жылмен салыстырғанда, %
	2016	2017	2018	2019	2020	
Тракторлардың барлық маркасы	154,0	152,0	152,6	148,3	147,0	-4,55
Астық жинайтын комбайндар	44,3	42,0	41,5	40,0	38,0	-14,22
Егіс кешендері	3,3	3,45	3,62	3,7	4,06	23,03
Сепкіштер	90,6	86,2	85,5	80,7	80,0	-11,70
Дестелегіштер	16,0	15,6	14,5	15,0	14,8	-7,5

Алайда, бар көрсеткішпен техниканың орташа жылдық жаңартылуы, олармен қамтамасыз етілуі сәйкесінше жүктеме-40-60% құрайды бір машинаға нормативтіктен 1,5-2 есе артық, бұл, мысалы, 1 мың га астыққа шамамен 4 комбайн келеді, ал Канадада – 9, Германияда – 20 комбайннан келеді. Машиналардың жеткіліксіз болуы агротехникалық операцияларды орындау уақытын ұлғайту, немесе тіпті олардың кейбірін орындамау, бұл сайып келгенде нәтижесінде егіннің сапасы төмендейді [4].

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. Зарегистрированные производители сельскохозяйственной продукции (по состоянию на 1 января 2020 года), № 36-9/37 от 15 января 2020 г.
<https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/> Кіру рәсімі еркін. Кіру датасы 16.03.2021 ж.
2. [Электронный ресурс] <https://studizba.com/lectures/115-selskoe-hozjajstvo-i-pischevaja-promyshlennost/1618-jekonomika-i-organizacija-selskohozjajstvennogo-proizvodstva/30448-10-materialno-tehnicheskaja-baza-apk-i-ee-ispolzovanie.html>.
3. Қазақстан Республикасының Ауыл Шаруашылық Министрлігінің 2020 жылғы мәліметіне сәйкес., [Электронный ресурс] <https://inbusiness.kz/ru/news/temp-obnovleniya-selhoztehniki-rk-pochti-vdvoe-nizhe-minimalnogo-normativa>.
4. Современное состояние и перспективы сельскохозяйственного машиностроения РК., (Current state and prospects of agricultural mechanical engineering of the Republic of Kazakhstan); Кешуов Сейтказы Асылсеитович, д.т.н., профессор, член-корреспондент НАН РК.,
5. Казахский НИИ механизации и электрификации сельского хозяйства, г. Алматы, Республика Казахстан.

РЕЗЮМЕ

Статья содержит обоснование необходимости материально-технической базы сельскохозяйственных предприятий и анализ состояния обеспеченности техникой сельскохозяйственных формирований в Казахстане. Приведена характеристика положительных и отрицательных аспектов в обеспечении материально-технической базой сельскохозяйственных предприятий.

RESUME

The paper consists of justification of the necessity of the material and technical basis for agricultural unities and the analysis of the condition of necessity by techniques in agricultural units in Kazakhstan. Characteristic of the positive and negative aspects in agricultural units' provision by material and technical base was given.

БАНК ЖҮЙЕСІН БАСҚАРУДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕЛЕР

Андатпа

Мақалада банк жүйесін басқарудың шетелдік тәжірибелері қарастырылды. Әлемдік банк жүйелері бойынша АҚШ, Германия, Жапония елдерінің тәжірибелері салыстырылды. Қазіргі кезде ислам банк жүйесінің даму ерекшеліктеріне жан-жақты зерттеу жасалынды.

Түйін сөздер: банк, банкті басқару, банк жүйесі, шетелдік тәжірибе, ислам даму банкі.

Қазіргі экономиканың маңызды құрамдас бөлігі банк жүйесі болып табылады, ол қызметтің осы саласын неғұрлым байыпты реттеуді талап етеді. Банк саласындағы институционалдық реттеудің әлемдік тәжірибесін терең зерделеу қажет.

Қазіргі банктік жүйелер бір, екі немесе үш деңгейдің болуымен сипатталады. Алайда, бір және үш деңгейлі жүйелер сирек кездеседі, ең көп таралған түрі - екі деңгейлі банк жүйелері. Банктік реттеудің халықаралық тәжірибесінде көптеген жылдар бойы өздерінің банктік жүйелеріндегі әлемдік экономикаға қызмет көрсету үшін негізгі бәсекелестер АҚШ, Германия және Жапония болғанын атап өтуге болады. Осы елдердің банктік жүйелерін салыстыру 1-кестеде келтірілген.

Кесте 1 - Әлемдік банк жүйелері

	АҚШ	Германия	Жапония
Банк түлері	-Федералды бағыныстағы ұлттық банктер; - Федералды жинақ банктері; -Штаттардың жинақ қауымдастықтары; -Жекелеген штаттардың жергілікті (провинциялық) банктері; -Кредиттік бірлестіктер	-Жеке коммерциялық банктер; -Мемлекеттік банктер; -Кооперативті банктер	- Орталық банк; -Коммерциялық жалпыұлттық банктер; -Қалалық банктер; -Сенім банктері; -Аймақтық банктер; -Ұзақ мерзімді кредиттеу банктері; -Шетелдік банктер; -Басқа несие мекемелері; -Мемлекеттік почта-жинақ кассалары
Реттеуші және реттеу функциялары	1. Федералды үкімет және Федералды заңдар: А) Федералды жүйе Резервтер: *монетарлық саясат; *банктерді қадағалау және реттеу; б)бағалы қағаздар және биржалар жөніндегі Комиссия; в)Қаржы министрлігінің валюталық бақылау басқармасы; г)депозиттерді сақтандыру жөніндегі Федералдық корпорация. 2.Штаттағы мемлекеттік заңдар	1. Заңға сәйкес өзін-өзі реттеу қағидаттарында банктердің барлық түрлері және Секторлық келісімдермен 2.Қаржы министрлігі ел Үкіметі өтейтін неміс банктеріндегі салымдар бойынша кепілдіктердің жиынтық көлемін кеңейтті	1.Орталық банк: коммерциялық банктердің кредиттері бойынша пайыздық мөлшерлемелерді реттеу, банк қызметін қадағалау 2.Қаржы министрлігі: *Банктерді үнемі тексеріп отыру; *Монетарлық саясат; *Депозиттерді қорғау схемасы. 3.Банк салымдарына кепілдік беру корпорациясы

Институционалдык өзгерістер жағдайында банк жүйелерін мемлекеттік реттеудің әлемдік тәжірибесін талдау кезінде БСБ сияқты құбылысты қарастыруға болмайды. Еуропаның 11 елінің орталық банктері келісімге қол қойды, онда олар ұлттық валютаны жаңа ақша бірлігі -еуро пайдаланудан өз еркімен бас тартты. Ақша-кредит саясатын әзірлеу және іске асыру осы күнге дейін орталық банктердің Еуропалық Одағының (ЕОБ) құрамына кіретін ЕОБ (Еуропалық Орталық Банк) жүзеге асырылды.

Еуро негізгі резервтік валюталардың біріне айналады, бұған дейін бұл мәртебені неміс маркасы жасаған. Еуровалютаның үлесі арта бастайды, өйткені банктер өз резервтерін әртараптандыру мүмкіндіктерін іздейді және еуроаймақ елдерінің саудасы артып келеді.

ХБЖ –бұл Еуропалық экономикалық қоғамдастыққа мүше мемлекеттердің ұлттықтан жоғары Еуропалық Орталық банкінен (ЕОБ) және ұлттық орталық банктерінен (ҰОБ) тұратын халықаралық банк жүйесі. Бұл жүйенің болуы Еуропалық экономикалық және валюталық одақтың қалыптасу процесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Орталық банктердің Еуропалық жүйесін құрудың негізгі мақсаты, ББҚ және ЕОБ Жарғысының 2-бабына сәйкес, баға тұрақтылығын қолдау болып табылады.

Еуропалық ОБ жүйесі осы міндеттерді орындау кезінде пайдаланатын бірқатар функцияларға ие:

-банкноттар мен монеталардың эмиссиясы. Еуропалық Орталық Банк-бұл еуроға көрсетілген банкноттарды шығаруға рұқсат алуға құқығы бар жалғыз ұйым;

- Банктік қадағалау саласындағы ынтымақтастық. БСБ-ның банктік қадағалауды жүзеге асырудағы рөлі айтарлықтай шектеулі. БСБ банктік қадағалауды жүзеге асыруда басты рөл атқармайды — ол тиісті іс-шараларды ұйымдастыруға және өткізуге жәрдем көрсетеді, сондай-ақ осы жерде қолданылатын заңнаманың қолданылу салалары және оны қолдану тәртібі бойынша өз ұсынымдарын ұсынады;

-Консультативтік функциялар;

-Статистикалық мәліметтерді жинау.

Егер біз Орталық банктердің Еуропалық жүйесін АҚШ-тың Федералды резервтік жүйесімен салыстыратын болсақ, онда кейбір ұқсастықтарды атап өтуге болады. АҚШ ФРЖ 13 банктен тұрады, олардың басында The Bank of New-York басқарады және елдің Орталық Банкі рөлін атқарады.

Дания, Греция және Швецияны қоспағанда, БСБ-ға мүше барлық елдер тең жағдайға ие. Бұл елдердің ұлттық банктері ерекше мәртебеге ие-олар еуроаймақ үшін бірыңғай ақша саясатын жүргізуге қатысты шешімдер қабылдауға қатысуға құқылы емес, сонымен қатар мұндай шешімдерді жүзеге асыруға құқылы емес.

«Еуро аймағына» қатысушы барлық елдер үшін бірдей осы операцияларды жүргізу шарттары ақша нарығына қатысушыларға Еуропалық экономикалық және валюталық одақтың ақша-кредит саясатының негізделген бағыттары туралы ақпарат береді және оның бірлігін қамтамасыз етеді.

Қазіргі жағдайда банк қызметін реттеуді талдау кезінде ислам банкингі сияқты құбылысты қарастырған жөн. Ислам банкингі -исламның діни ережелеріне сәйкес келетін банктік істерді жүргізу тәсілі.

Ислам банкингі жұмыс істейтін қағидалар:

-несие пайыздарына жалпы тыйым салу;

-алыпсатарлық-пайдалануға тыйым салу;

-өз мүдделері үшін белгілі бір жағдайлар немесе басқа адамдардың қиындықтары(мысалы, саяси қиындықтар туралы алыпсатарлық);

-құмар ойындарға тыйым салу (лотерея және т. б.).

Экономикалық әрекеттерді іріктеудің нақты шарттары бар екенін атап өткен жөн. Мысалы, инвестицияларға тыйым салу:

-алкоголь мен темекіні өндіру және тұтыну;

-жезөкшелік;

-порнография;

-сиқыршылық.

Қазіргі уақытта көптеген елдердің орталық банктері Ислам банк жүйесін дамыту үшін мамандандырылған қадағалау және реттеу бөлімшелері құрылатын перспективалы бағыттардың бірі ретінде қарастырады.

Әлемдік деңгейде ислам банктерін дамыту мен реттеуде басты рөл:

-Ислам Даму Банкі;

-Исламдық қаржы институттарына арналған бухгалтерлік және аудиторлық ұйым;

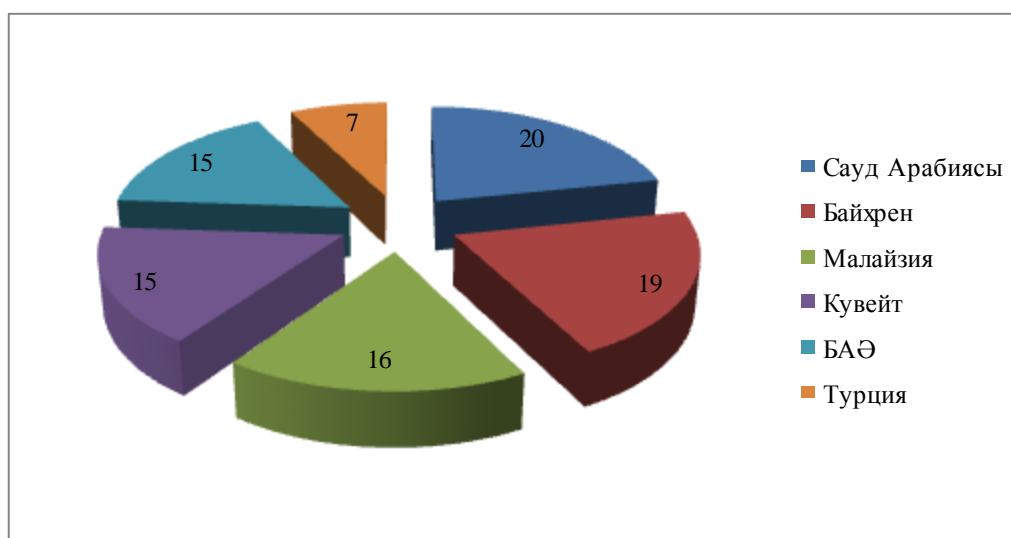
-Ислам банктері мен қаржы институттарының халықаралық Бас кеңесі;

-Исламдық қаржы қызметтері жөніндегі кеңес ислам банкингін мемлекеттік реттеуден басқа, бақылаудың ерекше (тек банкингтің осы түрі үшін) жүйесі -шариғаттық бақылау бар.

Бүгінгі таңда әлемде шариғатты бақылаудың бірыңғай моделі жоқ. Әрбір елге оған тән жүйе, оның негізгі факторларын исламдық қаржыландыру саласындағы шариғат сарапшыларының қызметіне қатысу деп атауға болады. Оларға мемлекеттік органдардың реттеуі, шариғат мектептерін дамыту және іскерлік тәжірибе жатады.

Сыртқы және ішкі шариғатты бақылауды ажыратуға болады. Сыртқы бақылау шариғат бақылау кеңестері (комитеттер және т.б.) жүзеге асыратын бақылау болып саналады. Бұл органдар исламдық коммерциялық заңға мамандандырылған тәуелсіз заңгерлер (фикһ әл-муамалат).

Жоғарыда айтылғандай, Батыс жүйесі бар елдердегі исламдық банк мекемелерінің қалыпты жұмыс істеуі үшін арнайы жағдайлар жасалып, белгілі бір ережелер орындалуы керек. Бірақ бұған қарамастан, ислам банкингі әлемдік қаржы жүйесіне сенімді түрде кіреді — оның айналымы жылына шамамен 10-15% - ға өсуде. Бүгінгі таңда 300-ге жуық исламдық банк мекемелері бар. Олар 51 мемлекетте, соның ішінде АҚШ, Ресей және бірқатар Еуропа елдерінде ұсынылған. Ислам банктерінің негізгі үлесі Сауд Арабиясы, Түркия, Малайзия, Кувейт, БАӘ және Байхренге тиесілі (1-сурет).

Сурет 1. Елдердің банк жүйелеріндегі ислам банктерінің пайыздық үлесі

Бүгінгі таңда банк жүйелері күрделі және кең құрылымға ие, ресми және бейресми институттар кіреді. Әрбір ел өзінің банк жүйесін жаңғыртуға ұмтылады, бұл банктердің халықаралық деңгейге шығуымен, демек, басқа елдер тарапынан сенім мен құрметтің нығаяуымен байланысты.

Қорытындылай келе, қазіргі уақытта көптеген елдерде көптеген қаржылық делдалдары бар екі деңгейлі банк жүйесі бар, олардың әрқайсысы өзінің белгілі бір функцияларын орындайды. Кейбір елдерде оффшорлық банктер жүйесі жақсы дамыған, басқаларында -ипотекалық, үшіншіден -жинақ. Бір нәрсені нақты айтуға болады, әр жүйе жеке болып табылады және елдің несие жүйесінің негізі болып табылады, онсыз оның өмір сүруі мүмкін емес.

Банк қызметінің экзогендік фонының үздіксіз өзгеруіне себеп болатын әлемдік экономикадағы жаһандық процестердің жеделдеуіне, сондай-ақ дағдарыстан кейінгі өзгерістерге байланысты әлемдік және жергілікті банк жүйелері терең өзгерістерге, сондай-ақ мемлекет тарапынан мұқият бақылауға және оны қолдауға мұқтаж екендігі айқын көрсетеді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. Менеджмент: учеб. пособие / Х. Х. Кусаинов [и др.]. - Ақтобе : АУ им. С. Баишева, 2018. - 305 с.
2. Молдашев, Ф. Қ. Менеджмент негіздері: оқу құралы / Ф. Қ. Молдашев, Т. Қ. Қуанғалиева. - Орал : Жәңгір хан атындағы БҚАТУ, 2016. - 412 б.

3. Дуракова, И. Б. Управление персоналом: отбор и найм. Исследование зарубежного опыта: монография / И. Б. Дуракова. - М. : Центр, 2018. - 160 с.
4. Шелекбай, Ә. Д. Банк ісіндегі тәуекел-менеджмент: теориясы, әлемдік практика, Қазақстан тәжірибесі : оқу құралы / Ә. Д. Шелекбай, Н. А. Әлмерекөв. - А. : Экономика, 2017. – 208 б.
5. Бекболатұлы, Ж. Қазақстанның банк жүйесі: оқу құралы / Ж. Бекболатұлы. - өңделіп толықтырылған 2-е басылым. - Алматы : Экономика, 2019. - 192 б
6. Мақыш, С. Б. Коммерциялық банктер операциялары: оқу құралы / С. Б. Мақыш. - 2- басылым. - А. : ИздатМаркет, 2014. - 272 б.
7. Жұмамбаев, С. К. Адам ресурстарын басқару : бакалавр. және магистр. арналған оқу құралы / С. К. Жұмамбаев. - Алматы : Қазақ университеті, 2017. - 234 б.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрен зарубежный опыт управления банковской системой. Сравнялся опыт стран США, Германии, Японии по мировым банковским системам. В настоящее время проведено всестороннее исследование особенностей развития исламской банковской системы.

RESUME

The article discusses foreign experience in managing the banking system. The experience of the United States, Germany, and Japan on World Banking Systems was compared. Currently, a comprehensive study of the specifics of the development of the Islamic banking system has been conducted.

УДК 338.436.33

Воробьева К., БЭК-42

Научный руководитель: **Есенгалиева С.М.,** доктор PhD, ст. преподаватель

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ БАНКОВСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

Цифровизация бизнес-процессов-одно из самых востребованных направлений, в котором работают все субъекты современного рынка. В тех случаях, когда дистанционное обслуживание становится все более приемлемым, представители бизнеса, в том числе и банк, должны работать над автоматизацией и ускорением основных процессов. Традиционное банковское дело постепенно уходит в прошлое. Сегодня банки стремятся быть полностью цифровыми. Чтобы иметь стабильное положение на рынке, необходимо быстро адаптироваться к меняющимся условиям, иметь четкое представление о том, чего хочет клиент, и в связи с этим сформировать бизнес-модель, которая будет актуальна в этих условиях.

***Ключевые слова:** цифровизация; банки; дистанционное банковское обслуживание; каналы продаж, экономика.*

Современный мир показывает внедрение новых технологических изменений каждое десятилетие. Именно эти условия определяют глобальные тенденции развития всех сфер промышленной и социальной жизни в ближайшие годы. Развитие экономических систем в быстро меняющемся мире напрямую зависит от ускоренной адаптации к потребностям технологической среды и сложных процессов цифровой трансформации экономики:

Оцифровка экономики повлияла на большую часть населения и требует оперативного предоставления финансовых услуг, тем самым создавая серьезные проблемы для существующих банковских изменений. Улучшение банковской деятельности в цифровой среде обновляет проблему качественных изменений в модели взаимодействия банков и организаций. Еще одной важной задачей является необходимость владения и внедрения новейших цифровых технологий со стороны банков, внедрение электронных банковских услуг. Экономические условия в Казахстане и мире постоянно меняются, а рынок продуктов и банковских услуг развивается динамично и глобально.

Эти изменения определяют не только использование передовых компьютерных технологий, но и способствуют формированию особой цифровой операционной среды всех экономических

агентов, что существенно влияет на современные банки. Со стороны клиентской базы это значительно повысило уровень требований к предлагаемым банковским услугам, как следствие, на финансовом рынке, указывая на новые тенденции цифровизации бизнеса. С одной стороны, клиенты банка активно используют цифровые технологии в своей повседневной деятельности, ожидая, что банк не может выйти за рамки этого процесса, поскольку он предлагает отличные технологические услуги, предоставляемые для удовлетворения потребностей, необходимые для финансирования в цифровой среде и возникают под ее влиянием. С другой стороны, банк заинтересован в развитии современных технологий.

Ведь это позволяет снизить затраты на обслуживание клиентов банка и повысить доступность и качество услуг для операций с ним, удовлетворенность клиентов. Банки начали внедрять технические инновации и инновационную технологию в банковский сектор за последние десятилетия с большим количеством двигателей, чтобы привлечь клиентов в их использовании и обслуживании.

Таким образом, организация лучше для того, чтобы они распространялись на основе современных технологий, технологий, которые позволяют им существовать в интересах клиентов и во взаимодействии друг с другом. На современное развитие коммерческих банков оказывает влияние появление новых информационных технологий, и оперативное реагирование на изменение цифровой среды стало одним из значимых конкурентных преимуществ. Это позволяет банкам осуществлять работу с клиентами в зависимости от их индивидуальных предпочтений. Делая ее так же доступной банковской услугой в любое время, усовершенствует обслуживание, минимизирует затраты, повысит качество предоставляемых банковских услуг и, как следствие, усилит конкурентоспособность банков. Поэтому проведение системного анализа банковской сферы может служить расширению понимания процессов ее трансформации, позволяет прогнозировать изменения в указанной сфере, осуществлять идентификацию и ориентацию тренда развития.

Банковские услуги в процессе становления и развития прошли долгий путь от простейших операций до современного комплекса необходимых рыночных услуг, удовлетворяющих многообразные дополнительные потребности клиентов разных категорий. Научно-технический прогресс способен обеспечить растущие потребности клиентов в интерактивном общении с банками в постиндустриальном обществе.

К важнейшим факторам, ведущим к трансформации традиционных банковских услуг, относятся: ускорение процесса глобализации мировых экономических отношений, скачок инноваций в области информационно-телекоммуникационных технологий, проникновение иностранных банков на финансовые рынки многих стран, проникновение банков на финансовые рынки многих стран.

С развитием инновационных технологий банк стремится определить следующие основные цели своей стратегии. Среди существенных преимуществ можно выделить: возможность привлечения большего количества потребителей на рынок через разнообразные телекоммуникационные сети; возможность быстрой диверсификации предлагаемых услуг в изменяющейся рыночной среде; удобство клиентов; возможность выбора наилучшего вида обслуживания в режиме реального времени из ожидаемого ассортимента банковских продуктов; возможность предоставления услуг круглосуточно; и так далее. Для эффективной реализации инновационной стратегии по повышению лояльности клиентской базы современные банки трансформируются из классического финансового института в цифровые организации. Цифровая трансформация в банковском секторе проходит поэтапно. Сначала, в 1960-е гг., активно развивались новые цифровые каналы – сети банкоматов. Позднее, в начале 1990-х гг., появились интернет-банк и мобильный банк. Последние несколько лет ведущие банки стали менять свои бизнес модели развития, закрепляясь в виртуальном пространстве.

Пришло новое поколение цифровых технологий: искусственный интеллект, машинное обучение, большие данные, бесконтактные платежи (такие как Android Pay, Apple Pay, Samsung Pay). Благодаря электронным ноу-хау и быстрому росту проникновения интернета цифровые технологии становятся все более доступными.

Цифровой банкинг изменил не только продукты и каналы коммуникации, но и само мышление, клиенты активнее стали использовать предлагаемые инновационные решения. К розничным электронным услугам, включающим все виды обслуживания частных лиц, относят: проведение безналичных расчетов на основе платежных карт; использование устройств самообслуживания клиентов (в первую очередь, банкоматов для выдачи наличных денег); выполнение электронных расчетов в торговых точках, позволяющих существенно сократить денежный оборот наличности; обслуживание клиентов на дому, в рабочем офисе, в других точках

доступа, т.е. самостоятельное проведение клиентом банковских операций, взаимодействуя с автоматизированной банковской системой; цифровая обработка и хранение.

Триада стратегических целей банка заключается в сохранении и расширении его доли на рынке банковских услуг и снижении операционных расходов, включая расходы на персонал, строительство зданий, аренду помещений и т.д.

Индустрия финансовых услуг ускоренно переходит на интегральную и перспективную технологическую систему, которая при эффективной организации процессов обещает финансовым учреждениям многочисленные преимущества с точки зрения клиентской практики, предопределяет конкурентные результаты деловой активности, а также открывает широкие возможности для дифференциации сервисов. Цифровой банк может развиваться со скоростью происходящих вокруг изменений, ключевые составляющие концепции цифрового банка представлены на рисунке 2.

Современный Интернет-банкинг должен сделать все, чтобы потенциальному клиенту не требовалась наличность, не понадобилось ходить в отделение банка, была возможность входить в Интерфейс банка через любой электронный носитель – браузер стационарного компьютера, всевозможные программные версии смартфонов и планшетов.

К тому же, если клиент решил взять кредит, документы и долгое утомительное ожидание уже не нужны, уходят в прошлое, так как заявка формируется онлайн. Тем не менее, растущие темпы цифровизации финансового сектора в последние годы пока не могут обеспечить переход к полностью цифровым банкам. ИТ-инфраструктуры, сформированные ранее, не отличаются большой гибкостью и высокоскоростной интеграцией с новыми решениями. Все большее число традиционных банков создают в своей структуре целые блоки цифрового бизнеса и все время стремятся быть в тренде, внедряя отдельные цифровые решения, автоматизируя дистанционное банковское обслуживание (мобильный банк).

Данным примером является в Казахстане это АО «Каспи банк», который активно внедряет в свою деятельность цифровые технологии. На 2020 год в банке доступно множество услуг, которые банк предоставляет онлайн. Среди них это:

1. Открытие счета для частных клиентов и организаций.
2. Кредитование наличными. Решение по заявке принимается в течение 1 минуты. На руки можно получить 20000 – 1000000 тенге. Цель использования средств значения не имеет. Залог не требуется. Для оформления документов потребуется документ, удостоверяющий личность (паспорт, удостоверение личности гражданина РК, вид на жительство иностранца, удостоверение лица без гражданства, выданное в РК) и свидетельство ИНН. Заявка подается в режиме онлайн на сайте банка или в мобильном приложении. Для этого заемщик должен пройти процесс регистрации, заполнить анкету, ожидать одобрения и подписать договор электронной подписью.
3. Кредит на покупку автомобиля с пробегом. Для этого необходимо сделать первоначальный взнос - 20% от стоимости товара. Оформление документов занимает 1 сутки, включая оценку, диагностику и оформление в ГАИ. Решение по заявке принимается в течение 15 минут. Оформление осуществляется онлайн через kalesa.kz.
4. Вклады. Процентная ставка высокая - от 9%. Максимальный срок - 1 год. Для клиентов есть возможность снимать средства и пополнять счет по всей Республике. Все вклады застрахованы. Для подписания договора требуется только 1 документ - паспорт.
5. Каспи-QR оплата онлайн при помощи приложения у партнеров банка (бесконтактная оплата).
6. Оплата услуг, более 4000 платежей доступно в приложении. Так же доступна бонусная программа для клиентов.
7. Магазин на kaspi.kz это оформление любого товара онлайн в рассрочку или в кредит, с доставкой по всему Казахстану.

Так же Каспи банк позволяет оформить дебетовую или кредитную карту онлайн, в течении 10-15 минут. Дебетовая карта «kaspi gold» именная карта, которая выпускается для клиента онлайн через запатентованное устройство Kaspi картомат. Это является явным примером влияния цифровой экономики в банковской сфере. На сегодняшний день банк является одним из самых успешных и передовых банков, на мой взгляд это благодаря технологиям и доступности банковских услуг для населения.

Возникновение цифровой среды способствует изменению модели деятельности банков и трансформации формата их работы с клиентами. Банки не просто применяют в своей работе дистанционные каналы взаимодействия с клиентами и снижают количество точек физического присутствия. Цифровой формат обеспечивает им возможность сопровождения клиентов на всех

этапах взаимодействия – начиная с изучения потенциальных потребностей в финансовых услугах, продолжая разработкой этих услуг и созданием рынка их сбыта, предложением услуг и сопровождающих их сервисов, и заканчивая – получением обратного отклика Концепция цифрового банка удобство использования непрерывность работы операции в режиме реального времени высокая доступность и гибкость сервисов интерактивность обслуживания экстерриториальность клиентоцентричность персонализация предложения точность и наглядность информации мобильность от клиента по результатам приобретения услуги. Банковское обслуживание с помощью дистанционных каналов стало лишь необходимым, но не единственным элементом в комплексе мер взаимодействия с клиентом. Оно существует наряду с традиционными банковскими офисами, постепенно наращивая свои масштабы и пронизывая все сферы банковской деятельности. Интеграция различных каналов сбыта услуг с системами и технологиями проведения банковских операций требует серьезных организационных и управленческих изменений. В свою очередь, цифровизация экономики требует от банков увеличения скорости проведения стандартных банковских операций – в первую очередь, переводов денежных средств, конверсионных и кредитных операций.

Другой стороной становится интеграция в пакетных предложениях банков значительного количества взаимосвязанных и смежных услуг – не только полного комплекса услуг, традиционно предлагаемых банками, но и страховых, бухгалтерских, аудиторских, консалтинговых и прочих. Причем такие пакетные предложения услуг легко подстраиваются под конкретные особенности бизнеса и желания клиента – с точки зрения масштаба, территории, контрагентов и т.д.

В результате факторы, по которым клиенты выбирают банки, становятся все более сложными и сложными, что требует от банков постоянного совершенствования технологии обслуживания клиентов. Можно выделить следующие отличительные особенности современных банковских услуг, возникающие под влиянием распространения цифровой среды: интегрированная торговая сеть, состоящая из физических точек присутствия и широкого спектра интегрированных удаленных каналов. Развитые особенности каналов удаленного обслуживания; привлекательный и интуитивно понятный интерфейс; предоставление дополнительных актуальных и сопутствующих услуг на основе цифровых технологий; большой пакет предложений, которые могут быть разработаны самостоятельно; участие партнеров из финансового и нефинансового секторов в формировании комплексных предложений; постоянное взаимодействие с клиентами для определения их отношения к банку и его услугам, оценки удовлетворенности услугами и их удовлетворенности. Качество. Меняется и отношение клиентов к банкам. Банк не воспринимается как сложный и непонятный механизм, в котором тяжело разобраться. Модель дистанционного банкинга приходит на смену модели традиционного банкинга. Клиент сам управляет своим обслуживанием и получает от этого массу преимуществ.

Таким образом, под влиянием внешних и внутренних факторов банки постоянно совершенствуют бизнесмодели и процессы, внедряют новые продукты и сервисы, меняют организационную структуру и систему управления.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Крис Скиннер, «Цифровой человек», М.: Манн, Иванов и Фербер, 2019, с. 70.
2. «Роботы уже здесь», Олег Сальманов, 21.11.2018, Ведомости, [URL: <https://www.vedomosti.ru/partner/articles/2018/11/21/786829-roboti-zdes>]
3. Зайцева И.Г. Трансформация модели розничного банкинга в условиях дистанционного обслуживания // Ученые записки Международного банковского института. – 2015. – № 12. – С. 92–97.
4. Цифровая трансформация российских банков, 23.04.2020. [URL: <http://www.tadviser.ru/index.php>]
5. «Цифровые технологии в российских банках», заместитель директора практики операционной эффективности Марианна Данилина, 2019 [URL: <https://home.kpmg/ru/ru/home.html>]

ТҮЙІН

Бизнес-процестерді цифрландыру-қазіргі заманғы нарықтың барлық субъектілері жұмыс істейтін ең талап етілетін бағыттардың бірі. Қашықтан қызмет көрсету неғұрлым қолайлы болған жағдайда, бизнес өкілдері, оның ішінде банк негізгі процестерді автоматтандыру және жеделдету бойынша жұмыс істеуі керек. Дәстүрлі банк ісі бірте-бірте өткенге айналады. Бүгінгі таңда банктер толығымен цифрлық болуға тырысады. Нарықта тұрақты жағдайға ие болу үшін өзгеретін

жағдайларға тез бейімделу керек, клиенттің не қалайтыны туралы нақты түсінікке ие болу керек және осыған байланысты осы жағдайларда өзекті болатын бизнес-модель қалыптастыру қажет.

RESUME

Digitalization of business processes is one of the most popular areas in which all subjects of the modern market work. In cases where remote service is becoming more and more acceptable, business representatives, including the bank, should work to automate and speed up the main processes. Traditional banking is gradually becoming a thing of the past. Today, banks are striving to be fully digital. To have a stable position in the market, you need to quickly adapt to changing conditions, have a clear idea of what the client wants, and therefore form a business model that will be relevant in these conditions.

УДК: 336.71:339.138

Сахиев Е., БФ-41

Научный руководитель: Хусаинов Б.М., к.с.-х.н., доцент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИЕ АО ДБ «БАНК ВТБ КАЗАХСТАН»

Аннотация

В статье рассматриваются сущность процесса маркетинговой деятельности в банке. Определено влияние практического использования современных структурных инноваций в финансово-маркетинговой сфере. Предложен всем независимым клиентам банка широкий спектр финансовых продуктов для реализации маркетинговых услуг. Актуальными для деятельности банка являются финансовые услуги по лизингу техники, страхованию имущества и пенсионному обеспечению населения. Последовательно перечислены эффективные способы и методы совершенствования маркетинговой деятельности.

Ключевые слова: банк, маркетинг, менеджмент, финансы, оценка.

В настоящее время актуальность совершенствования маркетинговой деятельности и анализа в банковской сфере разных странах мира заключается в том, что перспективные кредитные организации прочно вошли в жизнь людей, стремящихся максимизировать прибыль.

АО ДБ «Банк ВТБ Казахстан» делает финансовую ставку на то, что если нарушение будет выявлено регулятором, то проверяемому предприятию придется заплатить за это правонарушение высокую цену в виде санкций, судебных издержек и репутационных потерь.

Поэтому, если предприятие сможет самостоятельно предотвратить возможное нарушение или на ранней стадии обнаружить нарушение и прекратить его, то такая осмотрительность может существенно снизить бремя негативных последствий для такого субъекта.

По мнению отечественных и зарубежных ученых, антимонопольный комплаенс основывается на общей парадигме, что предотвратить финансовое нарушение легче, чем нивелировать его негативные последствия.

Но для этого предприятие должно предпринять определенные организационные усилия, чтобы создать такую эффективную систему, которая способна адекватно выявлять риски, анализировать бизнес-процессы и правовые нормы, иногда противоречивые.

Предприятие АО ДБ «Банк ВТБ Казахстан» постоянно оказывает консультационное содействие обеспечению финансовой стабильности и развитию финансового сектора, поэтому по поручению главы государства с 2022 года планируется внедрение социального кошелька с дальнейшей интеграцией с национальной товаропроводящей системой.

Установлено, что это позволит снизить транзакционные издержки для населения и бизнеса, повысит доступность финансовых услуг и расширит конкуренцию на финансовом рынке [1].

Будет продолжена работа по созданию национальной платежной системы через развитие системы мгновенных платежей и организации межбанковской системы платежных карточек.

Обзор банковского маркетинга в разных странах и изложение принципов маркетинга в условиях кризиса, однако использование инструментов банковского маркетинга в Азии и США имеет ряд особенностей.

Финансовое и кредитное сосуществование экономических систем объясняется историческими различиями в культуре, обычаях и традициях, что обязательно приводит к изменениям (табл. 1).

Таблица 1 - Числовые показатели сравниваемых экономических систем, 2020 г.

Показатели	Европейский Союз	США	Китай	Россия
ВВП, трлн. €	10,46	16,46	9,60	1,22
Население, млн. человек	339,70	321,78	1,376,05	146,54
ВВП на душу населения, €	30,791,88	51,193,46	6,976,49	8,325,37
Территория, км ²	2,613,668	9,147,420	9,596,961	17,125,191
Плотность населения, чел. на км ²	130	35	145	9
Процент занятости, %	44,87	46,26	56,34	49,43
Процент безработных, %	10,87	5,28	4,05	5,58
Процент инфляции, %	0,23	0,73	1,67	12,91
Общее количество кредитных учреждений, шт.	6366	6182	6645	1021
Количество банков, шт.	5453	5338	4262	733
Количество банков с иностранным капиталом, шт.	972	334	154	199

Как видно из таблицы 1, лидерами выступают США, Европейский Союз и Китайская народная республика, которые соответственно имеют максимальные показатели по ВВП 16,46, 10,46 и 9,60 трлн. €.

Анализируя банковский маркетинг азиатских стран, анализ основывался на маркетинге в Японии является важным элементом в деятельности любой организации, в том числе коммерческого банка.

Совершенствование маркетинговой деятельности на предприятии АО ДБ «Банк ВТБ Казахстан» идет по следующим дискрипторам:

1. Маркетинг как неотъемлемая часть менеджмента, на этом этапе изучаются предпочтения клиента, его пожелания, служба продаж.
2. Стратегический маркетинг, ориентирован не на оперативные потребности организации, а на достижение результатов в будущем.
3. Общий маркетинг - влияет на все подразделения организации.
4. Управленческий маркетинг - это неотъемлемая часть банковской деятельности благодаря успешной маркетинговой деятельности, является ли организация эффективной [2].

Особенностью японского маркетинга является отношение к прибыли, то есть сотрудник АО ДБ «Банк ВТБ Казахстан» ориентирован не на продажу услуг, а на максимальное удовлетворение потребностей клиента, что приводит к естественному росту прибыли.

С целью проведения маркетинговых исследований необходимо знание и необходимость проведения качественного сравнения национальных банковских систем стран мира (табл. 2).

Как видно из таблицы 2, развитые страны США и Европейского Союза имеют многогранную банковскую структуры и кредитно-финансовую систему для проведения маркетинговых исследований.

Самое очевидное последствие пандемии - увеличение доли сотрудников, работающих удаленно, сейчас многие компании работают в гибридном режиме - например, 3 дня в офисе и 2 дня из дома.

Технически это было возможно и до пандемии коронавируса COVID-19, то есть новых технологий не появилось, но прежде не использовали их и не понимали, как много мы можем делать из дома.

Во время пандемии обострился экономический и политический конфликт США и Китайской народной республикой, и в будущем это противостояние только усилится, это будет иметь большое значение, как для глобальных цепочек стоимости товаров, так и для таких стран, как Вьетнам, которые смогут взять на себя ту часть производства, которую занимала Поднебесная ранее.

Таблица 2 - Качественное сравнение национальных банковских систем

Страна	Типы банков	Регулятор и его функции
Европейский Союз	Признаки Разделения функций Частные коммерческие банки операции с ценными бумагами Государственные банки Обслуживание частных лиц Кооперативные банки Обслуживание кооперативов	Все типы банков на принципах регуляции с секторальными соглашениями Министерство финансов расширило объем гарантий по вкладам, компенсируемых правительством
Российская Федерация	Центральный банк Монетарная и бюджетная политика Сберегательный банк Депозитные счета Государственные коммерцбанки Обслуживание частных лиц Частные коммерческие банки	Регулирование банков Государственные резервы золота и иностранных валют Лицензирование банков
США	Национальные банки Члены федеральных резервов Сберегательные банки Ипотечное кредитование Сберегательные ассоциации Провинциальные банки Кредитные объединения Кооперативные банки	Двухуровневая система контроля Федеральное правительство Система Федеральных Резервов Монетарная политика Надзор и регулирование банков Комиссия по ценным бумагам Управление по валют контролю Министерства финансов Федеральная корпорация Локальные законы штатов
Китай	Специальные банки Сельское хозяйство Инфраструктура Экспорт Акционерные банки Местные или локальные банки Финансовые учреждения Городские коммерческие банки Частные коммерческие банки Инвестиционные банки Иностранные банки Теневой банкинг	Народный банк Китая Монетарная политика Комиссия по регулированию Надзор за банками Министерство Финансов Финансовая политика Государственная Администрация Надзор за валютными операциями

По мнению экспертов и экономистов, конфликт с США может существенно ударить по способности Китая создавать инновации, если будет отрезан доступ к американскому рынку и технологиям.

Разработка вакцин от коронавируса COVID-19 будет иметь последствия для медицинского сектора и создаст потенциал для разработки других препаратов, в начале кризиса, как сложно разрабатывать вакцины и что мы ни разу не создавали вакцину от коронавируса.

Это стало огромным положительным сюрпризом.

В 2019 году рост ВВП мировой экономики составил 2,8%, а по итогам 2020 года упал на 3,5%, следует из подсчетов Международного валютного фонда.

Прогнозируется, что в 2021 году мировая экономика вырастет на 5,5%, в 2022 году — на 4,2%.

В Японии большое внимание уделяется девизу банка и брендингу, а также новые услуги банка, внедрение инноваций легко и с интересом воспринимаются в Японии.

Банковская реклама в АО ДБ «Банк ВТБ Казахстан» должна быть сдержанной, отражать менталитет японского клиента. Однако популярная реклама с азиатской спецификой неуместна в банковской сфере, хотя и популярна среди молодежи.

В настоящее время в Японии существует массовый банковский маркетинг, направленный на привлечение новых клиентов, получение доли рынка, а также физическое лицо, характеризующееся удержанием существующей клиентской базы, то есть физическое лицо является объектом маркетинговой деятельности.

Таким образом, можно выделить основные особенности японского маркетинга: доминирующее положение клиента; обратная связь в действии; IT-технологии, ноу-хау; стимулирование творческих идей и способов решения проблемы [3].

США - родина маркетинга, возникшего во второй половине XIX века.

Популярность маркетинга в Америке обусловлена тем, что он дает представление о возможных действиях организации в современных условиях на рынке, а также предполагает создание нового образа мышления.

Особенностью банковского маркетинга в США является направленность системы управления банком на направления, которые существуют в кредитно-финансовой сфере.

Эволюция банковского рынка в США:

1 этап. Возникновение и развитие банков, превышение спроса над предложением.

2 этап. Проблема баланса спроса и предложения, продажи банковских продуктов и услуг.

3 этап. Спрос ниже предложения, что служит активным применением маркетинга в банковской деятельности.

Особенности банковского маркетинга АО ДБ «Банк ВТБ Казахстан»: индивидуальный маркетинговый комплекс подразумевает специальную адаптацию элементов банковского продуктового комплекса к специфике индивидуального целевого рынка.

После анализа основных маркетинговых школ в США и Японии были предложены основные принципы маркетинга в период кризиса: клиентоориентированность остается важным принципом в маркетинге, так как банк полностью зависит от денежных средств клиента, операций, требуемых на данном этапе; перестройка рекламной деятельности, а не ликвидация успешных сильных людей, большинство людей, попавших в трудную ситуацию, например, нехватка денег, воспользовались услугами банка и улучшили свое материальное положение [4].

В этом случае залог необходим и при выдаче потребительского кредита; нет места ноу-хау и инновационным технологиям, потому что в кризисной ситуации главная цель – выжить, сокращение персонала.

На основании исследований можно сделать следующие выводы: сравнивая и анализируя маркетинг стран Азии и маркетинг в США, несмотря на различия, методы продвижения банковских услуг, существует одно сходство – это удовлетворение потребностей клиента и увеличение прибыли.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Николаева, Т.П. Банковский маркетинг/ Т.П. Николаева, М.: Изд-во ЕАОИ, 2018. - 224 с.;
2. Семенов, Н.А. Маркетинг. Учебное пособие / Семенов Н.А. - Тверь.: Изд-во ТГТУ, 2019. - 170 с.;
3. Тарасова, Т.В. Маркетинг в России и за рубежом. - №6 – 2018. С. 124-139
4. Хабаров, В.И. Банковский маркетинг/ Хабаров В.И., Попова Н.Ю., - М.: Московская финансово-промышленная академия, 2014. - 156 с.

ТҮЙІН

Мақалада банктегі маркетингтік қызмет процесінің мәні қарастырылады. Қаржы-маркетинг саласында заманауи құрылымдық инновацияларды практикалық қолданудың әсері анықталды. Банктің барлық тәуелсіз клиенттеріне маркетингтік қызметтерді іске асыру үшін қаржы өнімдерінің кең спектрі ұсынылған. Банк қызметі үшін техника лизингі, мүлікті сақтандыру және халықты зейнетақымен қамтамасыз ету бойынша қаржылық қызметтер өзекті болып табылады. Маркетингтік қызметті жетілдірудің тиімді әдістері мен дәйекті түрде келтірілген.

RESUME

The article deals with the essence of the process of marketing activities in the bank. The influence of the practical use of modern structural innovations in the financial and marketing sphere is determined. We offer all independent clients of the bank a wide range of financial products for the implementation of marketing services. Relevant to the bank's activities are financial services for leasing equipment, property insurance and pension provision of the population. The effective ways and methods of improving marketing activities are consistently listed.

ҚАЗАҚСТАНДА АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ МАТЕРИАЛДЫҚ-ТЕХНИКАЛЫҚ БАЗАМЕН ҚАМТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақала ауыл шаруашылық кәсіпорындардың материалдық-техникалық базасының қажеттілігін дәлелдеп, Қазақстанда жұмыс атқаратын ауыл шаруашылық құрылымдардың техникамен қамту жағдайын талдауға арналған. Ауыл шаруашылық кәсіпорындарының материалдық-техникалық базамен қамтуында байқалатын оң және теріс үрдістеріне сипаттама берілген.

Түйін сөздер: материалдық-техникалық база, ауыл шаруашылығы.

Ауыл шаруашылығы техникасының жай-күйін жақсарту және технологияларды жаңғырту тәсілдерін экономикалық негіздеу бірінші кезектегі маңызды міндет болып табылады. Шығарылатын ауыл шаруашылығы өнімінің көлемі, оның сапасы, бәсекеге қабілеттілігі және, сайып келгенде, мемлекеттің азық-түлік тәуелсіздігі техникалық жүйелер мен тетіктердің, қолданылатын инновациялардың даму деңгейіне байланысты.

Ауыл шаруашылығы өндірісінің материалдық-техникалық базасын тиімді пайдаланудың маңызды нәтижесі өндіріс көлемін ұлғайту және жұмыс істеп тұрған өндірістік объектілерді жаңғырту, техникалық қайта жарақтандыру және реконструкциялау, технологиялық процестерді реинжиниринг, кешенді механикаландыруды қолдану, өнім өндірудің индустриялық тәсілдерін кеңінен енгізу, өндірісті мамандандыру және шоғырландыру есебінен шығарылатын өнімнің құнын арзандату болып табылады. Бұл нәтижеге Инновациялық негізде МТБ әлеуетін жүйелі түрде дамыту арқылы қол жеткізіледі.

Қазақстан Республикасының Ауыл Шаруашылық Министрлігінің мәліметінше, ауыл шаруашылық техникасының санының өсуіне қарамастан, ауыл шаруашылығы техникасы паркінің тозуы ауыл шаруашылығы техникасының 87% - ын құрайды. Басым бөлігі пайдаланылған машиналар мен жабдықтар өз ресурстарын шығарады және амортизациялық мерзімнен тыс пайдаланылады. Сонымен, пайдалану мерзімі 80% астам астық жинайтын комбайндар мен тракторлар 13-14 жыл, нормативі 8-10 жыл. Есептен шығаруға 71% астық жинайтын комбайндар жатады. Және де 93% тракторлар мен 95% сепкіштер есептен шығарылуға жатады.

Ауыл шаруашылығының энергоқондырғылымдылығы өндірістегі 100 га егістікке 123 кВт құрайды, бірақбұған жыл сайын техника импорты есебінен қол жеткізілді. Бұл үшін мемлекеттік және жеке меншік қаражат 90 млрд. теңгеден астам жұмсалады. Саланы реформалау жылдарында бірқатарбұрыннан ауыл шаруашылығы техникасын өндірумен айналысқан машина жасау зауыттары басқа салаға бейімделді немесе көпшілігі жабылып қалды. Қазіргі уақытта еңірі ауыл шаруашылығы техникасын өндірумен айналысатын машина жасау зауыттары кәсіпорындарында "АгромашХолдинг" АҚ, ЖШС "СемАЗ" ЖШС, "Агротехмаш" ЖШС "ДонМар" ЖШС тракторлар, комбайндар, дестелегіштер және басқа да техникаларды шығарумен айналысады. (Кесте 1). Одан басқа ауыл шаруашылығы техникасын шығарумен республиканың кейбір басқа да кәсіпорындары айналысады.

Бірлескен кәсіпорындар құру көзделіп отыр бірқатар ірі шетелдік фирмалар, мысалы, "Джон-Дир"компаниясымен тракторлар, комбайндар және Оңтүстік Корея компаниясымен егіс кешендерін DAEDONG - тракторлар қуаты 100 а. к. Өйткені мемлекет ішінде шығарылатын машиналар номенклатура мен саны бойынша жеткіліксіз болғандықтан, негізгі сұраныс Беларусь, Ресей, Украинажәне алыс шетелдік импорттық жеткізілімдер есебінен қанағаттандырылады. "Агробизнес-2020" мемлекеттік бағдарламасының міндеттеріне сәйкес және елдің индустриялық-инновациялық дамуы жөніндегі мемлекеттік бағдарламаға сәйкес 2012 жылдан бастап ауыл шаруашылығы техникасының өндірісіне қаржыландыру көлемі ұлғайды.

Осыған сәйкес, Батыс Қазақстан өңіріндегі "Оралагрореммаш" АҚ атап өтуге болады. Шығарылатын өнім номенклатурасының тізбесіне мыналар кіреді: КамАЗ, УРАЛ, ЗИЛ автомобильдерінің базасындағы өрт автоцистерналары; ГАЗ, ЗИЛ, КамАЗ базасындағы

автотопливозаправщиктер; МУГГ-23847 суару-жуу машиналары; отын тарату агрегаттары, тіркемелер және жартылай тіркемелер; сыйымдылығы 100 м3 дейінгі резервуарлық жабдықтар.

Кесте 1 - Ауыл шаруашылығы техникасын өндірушілер

Өндірістік кәсіпорынның атауы	Өндірілетін өнімнің атауы
«АгромашХолдинг» АҚ, Қостанай қаласы	Essil 760 комбайндары, КЗС-740 Essil, Тырмалар. Сепкіштер. Дестелегіштер, Платформа таңдаушысы ПЗ-3,4.
"СемАЗ" ЖШС, Өскемен қаласы	“Беларус” тракторлары
Комбайндық зауыт "Вектор" ЖШС, Көкшетау қаласы	“Вектор” комбайндары
"Агротехмаш" ЖШС, Қостанай қаласы	К-744 тракторлары, «ACROS-530» комбайндары, ЛДГ-15 сепкіштері, Тырмалар, Орақтар, Жинаушы-тиегіштер, Жүк тиегіш-Тырмалар. Орақ. Жинаушы-тиегіш. Тырмалар. Орақ. Жинаушы-тиегіш. Фронталды жүк тиегіштер.
"ДонМар" ЖШС, Қостанай қаласы	Орақтар

Ақпарат көзі: [1]

Қазақ Ұлттық Аграрлық Зерттеу Университетінің 2021 жылы өткізген “Қысқы мектеп Агробизнес” жобасының мәліметінше, ауыл шаруашылығы тракторларының саны бойынша Қазақстан басқа елдерден едәуір артта қалып отыр. Мәселен, Қазақстанда 1 га ауыл шаруашылығы жеріне 1 трактор, ал АҚШ – та – 27, Үндістанда – 16, Бразилияда-11 тиесілі.

Қолданыстағы тракторлар паркі 80% – ға моральдық және табиғи тозған, оны жаңарту қарқыны жылына 1-3%, яғни төмен болып табылады.

Өз кезегінде, тозған және ескірген жабдықтарды пайдалану жөндеу және ЖЖМ шығындарын орта есеппен 20% - ға арттырады, бұл сайып келгенде егін жинаудың төмендеуіне әкеледі.

Сонымен қатар, АӨК-дегі техникалық жарақталу деңгейін жақсарту сатып алынатын техника санын ұлғайту және өндірісті локализациялау деңгейін біртіндеп арттыра отырып, отандық ауыл шаруашылығы машинасын жасауды дамыту есебінен қамтамасыз етілетін болады.

Аталған міндеттің орындалуы мынадай нәтижелер көрсеткіштерімен өлшенетін болады:

Кесте 2 - АӨК-дегі техникалық жарақталу деңгейі

Р/с №	Нәтижелер көрсеткіштері	Өлшем бірлігі	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1.	Машина-трактор паркін (тракторлар, комбайндар, сепкіштер, аспалыжабдық) жаңартудың орташа деңгейі	%	1,4	1,6	1,9	2,1	2,4	2,6	2,9
2.	Ауылшаруашылығы техникасын (тракторлар, комбайндар, аспалыжабдық) өндіру көлемі	бірл.	2371	2110	4200	4830	5413	6003	6613
3.	Ауылшаруашылығы техникасының (трактор, комбайн) өндірісі бойынша локализациялаудың орташа деңгейі	%	25	31	32	35	37	41	43

Ақпарат көзі: [1]

Осыған қоса мемлекетімізде қажетті ауыл шаруашылық машиналарын жасау көзделуде. Ауыл шаруашылығы машиналарын жасау индустриалды-инновациялық дамытудың 2020-2025 жылдарға мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде мемлекеттік қолдаудың жүйелі және атаулы шараларымен қамтамасыз етілетін болады.

Ауыл шаруашылығы машиналарын жасауды дамыту үшін локализациялау деңгейі жоғары ауыл шаруашылығы техникасы мен жабдықтарының барынша сұранысқа ие түрлерін өндіру туралы келісімдер жасасу және олардың орындалуын мониторингтеу, индустриалды-инновациялық дамытудың 2020-2025 жылдарға мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде ғылыми-техникалық және тәжірибелік-конструкторлық инфрақұрылымды қамтамасыз ету, АШТӨ-нің инвестициялық шығындарын субсидиялау жолымен сұранысты ынталандыру, локализациялау деңгейі жоғары ауыл шаруашылығы техникасы мен жабдықтарының барынша сұранысқа ие түрлерін өндіруді ұйымдастыру жөніндегі шараларды іске асыруды ескере отырып, «ҚазАгро» ҰБХ» АҚ желісі бойынша кредит пен лизинг беру секілді шаралар қабылданатын болады. Бұдан басқа, ауыл шаруашылығы машиналарын жасау мәселелерін реттеу бөлігіндегі функцияларды Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінен ҚР АШМ-ға беру мәселесі пысықталатын болады.

Қазақстанда ауыл шаруашылығы машиналары паркінің орташа тозуы 76% - ға жақындады, бұл егіс және егін жинау науқанын жүргізудің нақты мерзімдерін екі есе арттырады. 2018/19 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстанның ауыл шаруашылығы техникасы паркін жаңарту қарқыны 3,5-4% - ды құрады, бұл ең төменгі технологиялық қажетті көрсеткіштен 6% - ға артта қалып отыр. Бұл туралы ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру және қайта өңдеу департаменті техникалық жабдықтау басқармасының басшысы Бақыт Илиясов мәлімдеді. Еліміздің машина жасаушылар одағының VIII форумының бейінді секциясында сөйлеген сөзінде ол ауыл шаруашылығы техникасын лизинг арқылы өткізудің жыл сайынғы айналымын ағымдағы 120 млрд теңгеден 250 млрд теңгеге дейін екі еселеу жоспарлары туралы мәлімдеді, бұл жаңарту қарқынын ең аз қажетті 6% - ға дейін арттыруға мүмкіндік береді. Ағымдағы жылдың басында АӨК саласының технологиялық жарактандырылуы 147 мың тракторды, 38 мың комбайнды, 4 мың егіс кешенін, 80 мың тұқым сепкішті және 300 мың бірлік жемшөп дайындайтын және топырақ өңдейтін техниканы құрады.

Кесте 3 – ҚР негізгі ауыл шаруашылығы техникасы паркінің 2019 жылға жаңарып отыру қарқыны

Техниканың түрі	Жылдар		
	2019 жылдың сонына қарағанда, дана	2019 жылы сатып алынған, дана	%, жаңарып отыру қарқыны
Тракторлар	143 000	3 400	2,4
Астық жинайтын комбайндар	37 600	1 150	3,0
Егіс кешендері	4 060	280	6,9
Сепкіштер	78 000	351	2,4
Дестелегіштер	14 800	1 500	1,9
Бүріккіштер	5 400	162	3,0
Пресс-жинауыштар	7 600	895	11,0
Шабындықтар	22 000	322	1,5
Орташа жаңаруы, %		4.0	

Ақпарат көзі: [2]

Қазақстан Республикасының Ауыл Шаруашылық Министрлігінің соңғы 2019 жылы ресми мәліметіне сай, ескі, тозған техниканы пайдалану ауыл шаруашылығы жұмыстарын жүргізу мерзімдерінің артуына алып келеді. Сонымен, тиісті 20-25 күннің орнына егін жинау 60 күннен асады, бұл сәйкесінше егіннің жоғалуына, ЖЖМ қосымша шығындарына, қосымша еңбекке ақы төлеуге, ақауларға байланысты техниканың тоқтап қалуына, астықты кептіруге қосымша шығындарға және оның сапасының төмендеуіне және басқаларға әкеледі. Министрліктің алдында бес жыл ішінде АӨК-дегі еңбек өнімділігін және қайта өңделген ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспортын кемінде 2,5 есе ұлғайту міндеті тұр. 2019 жылдың қорытындысы бойынша отандық автоқұрастыру ауыл шаруашылығы машинасын жасау саласы ақшалай мәнде 44% - ға, 41,2 млрд теңгеге дейін өсуді көрсетті, деп мәлімдеді Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігінде. 2020 жылдың қаңтар-шілде айларында 690 трактор мен 224 комбайнды қоса алғанда, ҚР-да ауыл шаруашылығы техникасының өндірісі 16,1% - ға, 27,5 млрд теңгеге дейін өсті. Министрліктің деректері бойынша саладағы оқшаулаудың орташа деңгейі 36% - ды құрайды. Сату құрылымында, егер АШМ-ге сенсек, ағымдағы жылдың бірінші жартыжылдығында негізгі өсім "Қазақстанда

жасалған" бағдарламасы бойынша "ҚазАгроҚаржы" АҚ арқылы ұлттық қор қаражаты есебінен 20 млрд теңге мөлшерінде жүріп жатыр. Бұл ретте, "ҚДБ-Лизинг" АҚ Басқарма төрағасы Ринат Гаппаров нақтылағандай, ағымдағы жылдың соңына дейін дағдарысқа қарсы шаралар шеңберінде аграрийлер үшін ауыл шаруашылығы техникасын сатып алуға өз қаражатымен қатысу 15% - дан нөлге дейін төмендеді.

Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы техникасы лизингінің 65% - ын ауыл шаруашылығы техникасының лизингі бойынша негізгі оператор болып табылатын "ҚазАгроҚаржы" АҚ жүзеге асырады. Техниканы сатып алу бойынша тәсілдерді жеңілдету үшін "ҚазАгроҚаржы" АҚ жыл сайын өзінің құрылымдары мен бағдарламаларын жетілдіріп және жаңартып отырады.

2013 жылдан бастап техникалық әлеуетті жаңартуды ынталандыру шеңберінде ауыл шаруашылығы техникасының лизингі бойынша сыйақының пайыздық мөлшерлемесін 7% - ға дейін төмендету бойынша бағдарлама іске асырыла бастады, мал шаруашылығы мен жем-шөп өндірісінде қолданылатын техника мен жабдықтар бойынша мөлшерлеме 10% - ға төмендеді. Аталған бағдарламамен қатар 2012 жылдан бастап "ҚазАгроҚаржы" шағын шаруа қожалықтарын қолдауға бағытталған жаңа "Урожай" лизингтік өнімі жұмыс істейді. Олардың жинау техникасын бастапқы жарнаны кейінге қалдыра отырып және кепілсіз жеңілдетілген схема бойынша лизингке сатып алу мүмкіндігі бар.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. [Электрондық ресурс] <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000423>
2. Қазақстан Республикасының Ауыл Шаруашылық Министрлігінің 2020 жылғы мәліметіне сәйкес., [Электрондық ресурс] <https://inbusiness.kz/ru/news/temp-obnovleniya-selhoztehniki-rk-pochti-vdvoe-nizhe-minimalnogo-normativa>.

РЕЗЮМЕ

Статья содержит обоснование необходимости материально-технической базы сельскохозяйственных предприятий и анализ состояния обеспеченности техникой сельскохозяйственных формирований в Казахстане. Приведена характеристика положительных и отрицательных тенденций в обеспечении материально-технической базой сельскохозяйственных предприятий.

RESUME

The paper consists of justification of the necessity of the material and technical basis for agricultural unities and the analysis of the condition of necessity by techniques in agricultural units in Kazakhstan. Characteristic of the positive and negative tendencies in agricultural units' provision by material and technical base was given.

ӘОЖ 657.429

Дюсегалиева А.Н.

Ғылыми жетекші: **Базарова Б.Т.**, э.ғ.м., аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

МАТЕРИАЛДЫҚ ЕМЕС АКТИВТЕРДІ ТАҢУ, ӨЛШЕУ, ТАЛДАУ («СТАРТСТРОЙСЕРВИС» ЖШС МЫСАЛЫ НЕГІЗІНДЕ)

Андатпа

Материалдық емес активтердің көп жағдайда белсенді нарығы болмайды, себебі олар өте сирек кездеседі. Материалдық емес объектілерді есепке алу, талдау мен баға беру мақсатында зерттеліп отырған объектілердің жағдайы мен қозғалысын сипаттайтын экономикалық көрсеткіштер жүйесі әзірленіп қарастырылды. Зерттелген объектінің баланстық мәліметтері бойынша барлық материалдық емес активтердің көлемі мен түрлерінің көрсеткіштерін алдыңғы кезең мәліметтермен салыстырғандағы есептік кезең бойынша өзгерістерінің серпініне талдау жүргізілді.

Түйін сөздер: нарықтық экономика, материалдық емес активтер, кәсіпорын, сатып алу құны, нарықтық құн, талдау.

Қазіргі нарықтық экономика жағдайында материалдық емес активтер болашақта

экономикалық олжа әкелетін активтер ретінде танылады. Материалдық емес активтердің көп жағдайда белсенді нарығы болмайды, себебі олар өте сирек кездеседі. Мысалы; тауар белгілері, басылым атауы, кино мен музыкаға берілген авторлық құқықтары және бір актив үшін төленген сомалары, және тағы басқада осындай активтердің құнын өлшеу үшін ол негіз бола алмайды. Осы аталған себептерге байланысты материалдық емес активтердің құнын көп жағдайда екі жақтың тараптарына байланысты анықталады.

Кәсіпорында материалдық емес активтер танылған кезден бастап бастапқы құнмен бағаланып, кірістеледі. Және ол олардың сатып алынған тәсіліне байланысты болып келеді: яғни сырттан түссе (сатып алынған бағасы, ұйым бірлестігінің күшімен; айырбас арқылы немесе мемлекеттік субсидия есебінен) немесе шаруашылық жүргізуші субъектінің өз күшімен жасалса.

Кәсіпорындарда материалдық емес активтер құны, құн қағидаларына сәйкес сатып алған кездегі құны бойынша кірістеліп, көрініс табуы тиіс. Жалпы сол сатып алынған кездегі сатып алу құнына сатып алу кезіндегі, онымен байланысты барлық шығындар енгізіледі, яғни сатып алынған бағасы, тасымалдау шығыны және т.б.

Егер де материалдық емес активтерді бартерге немесе айырбасқа алып жатса, онда олардың бағасын нарықтық құн немесе сол тәріздес материалдық емес активтер құнымен бағалайды.

Зерттеу жұмыстың объектісі болып «Стартстроисервис» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі табылады.

Зерттеу жұмысын жазудың мақсаты – материалдық емес активтерді экономикалық бағалау негізінде «Стартстроисервис» жауапкершілігі шектеулі серіктестігінің қаржылық жағдайын қарастыру және кәсіпорын қызметінің экономикалық тиімділігін арттыру жолдарын көрсету.

Осы аталған мақсатқа байланысты келесідей міндеттерді шешу алға қойылған;

- нарықтық жағдайдағы материалдық емес активтердің мәні мен мақсатын танып білу;
- материалдық емес активтер есебінің дұрыс ұйымдастырылуын талдау;
- материалдық емес активтер есебінің жетілдіру жолдарын қарастыру.

Зерттеудің ақпараттық базасы ретінде заңды және нормативті актілер, оқу – әдістемелік әдебиеттер мен «Стартстроисервис» жауапкершілігі шектеулі серіктестігінің қаржылық есеп мәліметтері қолданылды.

«Стартстроисервис» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес, заңды тұлға болып, ұзақ мерзімге құрылған.

«Стартстроисервис» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі қызметінің мақсаты - табыс табу болып саналады.

«Стартстроисервис» жауапкершілігі шектеулі серіктестігінің атқаратын негізгі қызметтері: құрылыс материалдары мен өнімдерді өндіру; құрылыс-құрастыру жұмыстарын атқару; күрделі және ағымдағы жөндеу жұмыстарын атқару және тағы басқа да қызметтерді атқарады.

Экономикада және қаржылық есептілікте статистикалық әдістерді тиімді қолдануды кеңейту экономикалық есептеулер техникасын жақсартып қана қоймай, олардың экономикалық категориялар және қаржылық есептілік жүйесін ғылыми түсінуге әсер етеді.

«Стартстроисервис» жауапкершілігі шектеулі серіктестігінің қаржылық есеп мәліметтері негізінде, жұмысты орындау барысында экономикалық талдау, салыстырмалы әдіс, айырмашылықтарды табу әдістері қолданылды.

Кәсіпорындағы материалдық емес активтердің тиімділігін талдау мақсатында келесідей негізгі міндеттер келтірілді:

- материалдық емес активтердің көлемі мен серпінін талдау;
- материалдық емес активтердің құрамы мен құрылымын, пайдалы қызмет ету мерзімін талдау;
- материалдық емес активтердің табыстылығын талдау;

Материалдық емес объектілерді есепке алу, талдау мен баға беру мақсатында зерттеліп отырған объектілердің жағдайы мен қозғалысын сипаттайтын экономикалық көрсеткіштер жүйесі әзірленіп қарастырылды. Зерттелген объектінің баланстық мәліметтері бойынша барлық материалдық емес активтердің көлемі мен түрлерінің көрсеткіштерін алдыңғы кезең мәліметтермен салыстырғандағы есептік кезең бойынша өзгерістерінің серпініне талдау жүргізіп өтейік.

Бірнеше кезеңдер бойынша есептік мәліметтерді пайдала отырып, болған жағдайларға тренділік талдау жүргізілді. Яғни абсолюттік және салыстырмалы түрдегі ауытқулар тұрақты және айнымалы базаға қатысты есептеп, сонымен қатар орташа ауытқуларына да тоқталып кетейік.

Материалдық емес активтердің көлемі мен серпінін талдау төмендегі 1 кестеде келтірілген.

Бұл келтірілген мәліметтерден көріп отырғанымыздай, кәсіпорын өзінің қызметі барысында зияткерлік қызметті белсенді түрде қолданылатынын, яғни ол көрсеткіш есепті жылдың соңына қарай 588 000 теңгені құрап отыр.

Кесте 1 - Материалдық емес активтердің көлемі мен серпінін талдау, мың теңге

Көрсеткіштер	2018 жыл	2019 жыл	Абсолюттік ауытқу	Салыстырмалы түрдегі ауытқу, %
1. Материалдық емес активтер, барлығы	2952	1084	-1868	36,72
Соның ішінде түрлері бойынша:				
а) өнертабыстар мен өзге де сол тәрізді зияткерлік меншік (өнеркәсіптік меншік) объектілеріне қатысты құқығы	1502	588	-914	39,15
б) табиғи және өзге түрдегі ресурстар мен мүлікті пайдалану құқығы	1361	423	-938	31,08
в) ұйымдастыру шығындары	89	73	-16	82,02
2. Материалдық емес активтердің баланс валютасындағы меншікті салмағы, %	0,16	0,06	-0,10	38,99
Ескерту: автормен құрастырылған				

Кәсіпорында материалдық емес активтер құрамына, және өндіріс үрдісінде оларды қолдану, пайдалану сипатына байланысты, қаржылық және шаруашылық қызметтің қорытындыларына әсер етуіне қарай бірдей бола бермейді. Сондықтан да оларға баға беру кезінде саралап жіктелмеу әдісін пайдалану қажет. Сол себептен материалдық емес активтер әртүрлі белгілері бойынша жіктелініп, топтастырылады. Яғни осылай материалдық емес активтердің құрылымын жіктеу бегілеріне баға беру мүмкіндігі туындайды.

Кәсіпорында материалдық емес активтердің құрылымы бойынша келіп түсу (сатып алу) көздеріне байланысты, олардың түрлері, пайдалы қызмет ету мерзімдері және беделдік дәрежесі бойынша, өнім өндірумен өткізу кезінде пайдалану деңгейі бойынша, шығып қалу бағыттары және басқалары бойынша талдау және баға беру өте маңызды болып табылады [1].

Стартстроисервис» жауапкершілігі шектеулі серіктестігіндегі материалдық емес активтер құрылымы бойынша өзгерістерді талдап, оларды бағалап кетелік. Ол келесі кестеде келтірілген (2-кесте).

Кесте 2 - Материалдық емес активтердің құрылымындағы өзгерістерді талдау

Көрсеткіштер	2018 жыл		2019 жыл		ауытқулар	
	Сомасы	Жиынына қатысты, %	Сомасы	Жиынына қатысты %	Сомасы	Жиынына қатысты %
1. Материалдық емес активтер, барлығы	2952,00	100,00	1084,00	100,00	-1868,00	-46,28
Соның ішінде түрлері бойынша:						
а) өнертабыстар мен өзге де сол тәрізді зияткерлік (өнеркәсіптік) меншік объектілеріне қатысты құқығы	1502,00	50,88	588,00	54,24	-914,00	3,36
б) табиғи және өзге түрдегі ресурстар мен мүлікті пайдалану құқығы	1361,00	46,2700	423,00	39,02	-938,00	-7,08
в) ұйымдастыру шығындары	89,00	3,01	73,00	6,73	-16,00	3,72

Енді бұл кесте мәліметтерінен көріп отырғанымыздай, материалдық емес активтер құрылымы бойынша жоғары көрсеткішті өнеркәсіптік меншік объектілеріне қатысты құқықтар құрап отыр (50%-дан артық). Есепті кезеңде бұл түрдегі активтің үлесінің жоғары болуы жақсы деп бағалауға болады, себебі олар өндірістің, сонымен қатар өнімнің сапалық көрсеткіштерін жетілдіруге бағытталған.

Кәсіпорында материалдық емес активтердің құрылымы бойынша келіп түсу көрсеткіштерне талдау жүргізу кезінде объектілердің төмендегідей топтарына тоқталуға болады:

материалдық емес активтердің барлығы бойынша; соның ішінде:

- а) құрылтайшылар енгізген;
- б) ақшаға сатып алынған немесе басқа бір мүлікке ауыстырып алынған;
- в) заңды және жеке тұлғалардан тегін алынған;
- г) мемлекеттік органдардың демеушілік қаржылай көмегінен.

Материалдық емес активтердің шығарылуы бойынша шаруашылық операцияларды ресімдеу кезінде шығып қалудан болып отырған шығындарды барынша аз жұмсауға тырысады. Капитал салымдары, өтімділік және тәуекел дәрежесіне қарай материалдық емес активтер үш категория бойынша бағаланады: өтімділігі жоғары, шектеулі түрде өтімді, төмен дәрежеде өтімді.

Қорытындылай келе материалдық емес активтерді келесідей жағдайларда анықтауға болады: егер субъект оларды жалға берсе, сатса немесе айырбастаса, және олардың келешекте алатын экономикалық олжасына тікелей қатысы болса, онда шаруашылық жүргізуші субъектілердің экономикалық олжа табу мүмкіндігі күшейе түседі.

Шаруашылық жүргізуші субъектілер заңмен басқаша жағдайы қарастырылмаса материалдық емес активтердің пайдалы қызмет ету мерзімін өздері дербес белгілей алады. Оларға патент, авторлық құқық, лицензиондық келісімдер тағы басқалар жатады. Шаруашылық жүргізуші субъектілер материалдық емес активтердің мерзімін дәл анықтай алмаған жағдайда, оның пайдалы қызмет ету мерзімін 10 жыл ішінде белгілей алады, бірақ ол шаруашылық жүргізуші субъектінің қызмететін мерзімінен аспауы қажет.

Ұйым материалдық емес активтерді бақылайды, егер ол базалық ресурстардан экономикалық пайда ала алса және басқа ұйымдарға осы пайдаға қол жеткізуді шектесе. Материалдық емес активтің болашақ экономикалық пайдасын бақылау үшін компанияның қабілеттілігі, әдетте, заңды құқықтардан туындайды, бірақ компания бұл артықшылықтарды басқа тәсілдермен басқара алады.

Нарықтық және техникалық білім болашақ экономикалық пайда әкелуі мүмкін. Компания, мысалы, білім авторлық құқықпен, сауда келісімшартындағы шектеулермен немесе қызметкерлердің құпиялылықты сақтау бойынша заңды міндеттемелерімен қорғалатын болса, осы артықшылықтарды бақылайды.

Компания қызметкерлері әдетте материалдық емес активтің анықтамасына сәйкес келмейді.

Басқару дағдылары немесе техникалық қабілеттер, егер оларды пайдалану компанияның тиісті заңды құқықтарымен қорғалмаса, материалдық емес активтің анықтамасына сәйкес келмейді.

Компания өзінің қолданыстағы клиенттері онымен сауданы жалғастырады деп күтуі мүмкін, бірақ егер клиенттің портфелі заңды түрде қорғалмаса және компанияда оны басқарудың басқа құралдары болмаса, онда клиенттің портфелі материалдық емес активтің анықтамасына сәйкес келмейді.

Материалдық емес активті тану үшін ұйым осы тармақтың: материалдық емес активтің анықтамасы; және тану критерийлері.

Ұйым материалдық емес активтерді тек келесі жағдайларда тануы керек:

- болашақта оның осы активтен экономикалық пайда алатындығына сенімділік бар; және активтің құнын сенімді түрде өлшеуге болады.

Ұйым болашақ экономикалық пайдалардың түсу ықтималдығын басшылықтың материалдық емес активтің пайдалы қызмет ету мерзімінде болатын экономикалық жағдайларды ең жақсы бағалауы негізінде бағалауы керек.

Бөлек немесе бизнесті біріктіру нәтижесінде алынған материалдық емес активтер әрқашан тану критерийлеріне сәйкес келеді.

Бизнесті біріктіру кезінде сатып алынған материалдық емес активтің әділ құнын, әдетте, гудвиллден бөлек тану үшін жеткілікті түрде өлшеуге болады.

Материалдық емес актив бастапқыда өзіндік құны бойынша бағаланады. Бөлек сатып алу

Материалдық емес активтің өзіндік құнына мыналар кіреді:

- сатып алу бағасы;

- импорттық баждар;

- сатып алу бағасына қосылған қайтарылмайтын салықтар;

- кәсіби және заңгерлік қызметтерге ақы төлеу;

- активтерді мақсатты пайдалануға, оның ішінде тестілеуге дайындаумен тікелей байланысты

жалақы мен қызметкерлерге берілетін сыйақыны қоса алғанда шығындар.

жеңілдіктер және артық төлемді қайтару сияқты шегерімдер.

Материалдық емес объектілерді есепке алу, талдау мен баға беру мақсатында зерттеліп отырған объектілердің жағдайы мен қозғалысын сипаттайтын экономикалық көрсеткіштер жүйесі әзірленіп қарастырылды. Зерттелген объектінің баланстық мәліметтері бойынша барлық материалдық емес активтердің көлемі мен түрлерінің көрсеткіштерін алдыңғы кезең мәліметтермен салыстырғандағы есептік кезең бойынша өзгерістерінің серпініне талдау жүргізілді.

Бірнеше кезеңдер бойынша есептік мәліметтерді пайдалана отырып, болған жағдайларға тренділік талдау жүргізілді. Яғни абсолюттік және салыстырмалы түрдегі ауытқулар тұрақты және айнымалы базаға қатысты есептелді, сонымен қатар орташа ауытқулары да анықталды.

Кәсіпорынның қаржылық нәтижесін көтеру мақсатында негізгі құралдар мен материалдық емес активтердің жағдайын жақсарту мен оларды тиімді пайдалану, және олардың экономикалық бағалануын, түгенделуін дұрыс қарастыру қажет. Сондықтан да кәсіпорынның тұрақты түрде өнімнің көлемін сан және сапа жағынан көбейтіп, олардың еңбек өнімділігін арттыру және кезең шығындарын азайту қажет деп есептеймін.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. Қазақстан республикасының «Бухгалтерлік есеп туралы» заңы. 28.02.2007ж.
2. Кодекс РК «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (с изменениями и дополнениями) 27.12.19 г. № 290-VI
3. Қазақстан Республикасы. Бухгалтерлік есепті жүргізу ережесін бекіту туралы [Текст] : қазақстан Республикасы, Министрлік / 2007 жылғы 22 маусым № 221 бұйрық // Делопроизводство в Казахстане. - 2010. - № 10. - С. 21-34
4. Абитова А.А. Канабекова А.К. Бухгалтерлік есеп және қаржылық талдау бойынша есептер жинағы. оқу құралы, Алматы, Экономика, 2014-158б.
5. Андреева Т.В. Основы бухгалтерского учета и формирования бухгалтерской (финансовой) отчетности: 2019.
6. Құдайбергенов, Н. А. Бухгалтерлік есеп принциптері [Текст] : ЖОО студ. арналған оқулық / Н. А. Құдайбергенов. - Алматы : ҚР Жоғары оқу орындарының қауымдастығы, 2011. - 255 б.
7. Нурсейтов Э.О. Бухгалтерские расчеты: справочное пособие / Э.О. Нурсейтов; - Алматы: Издательство «LEM», 2011, - 112с.

РЕЗЮМЕ

Нематериальные активы часто не имеют активного рынка, так как встречаются очень редко. Для учета, анализа и оценки нематериальных объектов была разработана и рассмотрена система экономических показателей, описывающих состояние и движение изучаемых объектов. По данным бухгалтерского баланса исследуемого объекта показана динамика изменения объема и видов всех нематериальных активов за отчетный период по сравнению с предыдущим периодом.

RESUME

Intangible assets often do not have an active market as they are very rare. For accounting, analysis and evaluation of intangible objects, a system of economic indicators was developed and considered, describing the state and movement of the objects under study. According to the balance sheet of the investigated object, the dynamics of changes in the volume and types of all intangible assets for the reporting period compared to the previous period is shown.

ӘОЖ 338.3

Жақанова Г.Н., магистрант

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ШАРУА ҚОЖАЛЫҒЫ - ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ҚҰРЫЛЫМДАРЫНЫҢ ШАРУАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ НЕГІЗГІ НЫСАНДАРЫНЫҢ БІРІ

Андатпа

Мақалада шаруа(ферма)қожалықтарының ауыл шаруашылығындағы маңызды рөл атқаратындығы, ауыл шаруашылығының жалпы өндірісі көрсетіледі.

Шаруа (фермер) қожалығы ҚР Ауыл шаруашылығының тең құқықты өндірістік бірлігі болып табылады.

Негізінде шаруа немесе фермер шаруашылықтары отбасылық еңбек қатынастарына жатады, бұл ауыл шаруашылығы ұйымдарының тән емес ұйымдық-құқықтық нысаны.

Шаруа немесе фермер қожалығының мүшелері ортақ шаруашылықты бірлесіп жүргізетін жұбайлары, жақын туыстары (ата-аналары, балалары, бала асырап алушылар, асырап алынған балалар, ата-анасы бір және ата-анасы бөлек аға-інілері мен апа-сіңлілері (аға-қарындастары), аталары, әжелері, немерелері) және басқа да адамдар болып табылады. [1 – 1б].

Шаруа(ферма) қожалығы өз бағытын өз бетінше анықтайды. Қызметі-астық өндірісі, астық өндірісінің құрылымы мен көлемі, астық өнімдерін өсіреді және сатады немесе мал шаруашылығы, сонымен қатар басқа да шаруашылықта кездесетін мәселелерді шешеді.

Аграрлық саладағы мамандануды сипаттайтын негізгі көрсеткіш жалпы және тауарлық өнімнің құрамы мен құрылымы болып табылады (Кесте 1).

Кесте 1 - Ауыл шаруашылығы өнімдерінің (қызметтерінің) жалпы өндірісі көлемі мен құрылымы, 2019 ж. қорытындысы бойынша

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің (қызметтерінің) жалпы шығарылымы	Оның ішінде					
	жалпы өсімдік шаруашылығы		Жалпы мал шаруашылығы өнімі		Ауылшаруашылық қызметтері	
	Ағымдағы бағамен, млн. тг.	Үлесі, %	Ағымдағы бағамен, млн. тг.	Үлесі, %	Ағымдағы бағамен, млн. тг.	Үлесі, %
5 151 163,0	2 817 660,6	54,7	2 319 496,7	45,03	14 005,7	0,27

Ақпарат көзі: <https://stat.gov.kz/> Ресми статистика/Салалар бойынша/ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы [2].

Кестеде байқалғандай ауыл шаруашылығы өнімдерінің ішінде жалпы өсімдік шаруашылығының үлесі мол.

Кесте 2 - Ауыл шаруашылығы өнімдерінің (көрсетілетін қызметтерінің) жалпы шығарылымын құрамы мен құрылымы, 2021 жылғы қаңтардағы жағдайы бойынша

1	Жалпы шығарылым		Өсімдік шаруашылығының жалпы өнімі		Мал шаруашылығының жалпы өнімі	
	2	3	4	5	6	7
Ақмола облысы	15873,3	9,41	206,1	2,03	15666,6	9,89
Ақтөбе облысы	11049,1	6,55	471,7	4,65	10577,5	6,68
Алматы облысы	27601,9	16,4	2081,2	20,5	25516,5	16,11
Атырау облысы	3556,8	2,11	150,7	1,48	3406,1	2,15
БҚО	5329,3	3,16	13,5	0,13	5314,2	3,36
Жамбыл облысы	10461,6	6,2	164,3	1,62	10293,3	6,50
Қарағанды облысы	12108,3	7,2	338,2	3,33	11767,1	7,43
Қостанай облысы	11816,4	7,01	2,5	0,02	11813,9	7,46
Қызылорда облысы	4451,6	7,01	17,8	0,18	4433,7	2,80
Маңғыстау облысы	960,0	0,57	74,1	0,73	881,0	0,56
ОҚО	-	-	-	-	-	-
Павлодар облысы	9233,4	5,48	475,2	4,68	8758,1	5,53
СҚО	11293,3	6,698	2,6	0,03	11290,7	7,13
Түркістан облысы	26410,6	15,7	4850,4	47,77	21560,1	13,61

1	2		3		4	
ШҚО	16123,6	9,6	758,2	7,47	15363,8	9,70
Нұр-Сұлтан қаласы	16,1	0,009	5,2	0,05	10,9	0,01
Алматы қаласы	216,2	0,13	193,8	1,91	22,4	0,01
Шымкент қаласы	2106,5	1,25	348,7	3,43	1716,4	1,08
Қазақстан Республикасы	168608,1	100	10154,1	100	158392,3	100
Ақпарат көзі: https://stat.gov.kz/ Ресми статистика/Салалар бойынша/ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы [2]						

2021 жылғы қаңтарда ауыл шаруашылығы өндірісінің өсуі 2020 жылғы қаңтармен салыстырғанда Республиканың 10 өңірінде байқалды.

Ақмола облысында ауыл шаруашылығы өндірісінің өсуі барлық ет өнімдері өндірісінің 25,4%-ға, сиыр сүті өндірісінің 2,3% - ға ұлғаюына байланысты. Түркістан облысында ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісінің өсуіне барлық ет өнімдері өндірісінің 4,4% – ға, сиыр сүті – 3,2% - ға және тауық жұмыртқасы-16,2% - ға артуы әсер етті. Қостанай облысында ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісінің өсуіне барлық ет өндірісінің 5,2% – ға, сиыр сүтінің 4,2% - ға ұлғаюы әсер етті.

Шаруа(ферма) қожалығында белгілі бір мақсаттар жүйесі бар, яғни, ол қол жеткізуге тырысатын қажетті нәтижелер (кесте - 3). Шаруа(ферма) қожалығының басты мақсаты - ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру, нарық қажеттіліктерін қанағаттандыру.

Кесте 3 - Шаруа(ферма) қожалығының мақсат жүйесі

Мақсат түрі	Мақсат мазмұны
Шаруа(ферма) қожалығының басты мақсаты	Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру нарық қажеттіліктерін қанағаттандыру
Экономикалық	Шаруашылық кірісі мен отбасы капиталын ұлғайту
Өндірістік	Өндіріс көлемін ұлғайту, өнім шығынын азайту және оның сапасын жақсарту
Әлеуметтік	Отбасының өмір сүру деңгейін сақтау және жақсарту; жеке істермен айналысу үшін бос уақытты көбейту, сондай-ақ шаруа қожалығының ұжымына қолайлы моральдық-психологиялық климат ұйымдастыру
Ақпарат көзі: Горелова Наталья Сергеевна – канд. экон. наук, доцент, Костанайский филиал ФГБОУ ВО «Челябинский государственный университет», Қазақстан Республикасы, Қостанай қаласы.	

Кесте-4. Шаруашылықтың барлық санаттарындағы мал шаруашылығы дамуының негізгі көрсеткіштері, жыл басына қарағанда

	Шаруашылықтың балық санаттары			Оның ішінде								
				Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары			Дара кәсіпкерлер немесе шаруа(ферма)қожалықтары			Жұртшылық шаруашылықтары		
	2020 ж.	2021 ж.	2021 ж. 2020 ж-ға., %	2020 ж.	2021 ж.	2021 ж. 2020 ж-ға., %	2020 ж.	2021 ж.	2021 ж. 2020 ж-ға., %	2020 ж.	2021 ж.	2021 ж. 2020 ж-ға., %
Қаңтарда мал шаруашылығы өнімдерінің жеке түрлерін өндіру												
Мал мен құстың шаруашылықта сойылғаны немесе союға өткізілгені (тірідей салмақта), т.	133 978,1	140 253,5	104,7	35 208,2	39 170,7	111,3	18 120,1	18 886,2	104,2	80 649,8	82 196,6	101,9
Мал мен құстың шаруашылықта сойылғаны немесе союға өткізілгені (сойыс салмақта), т.	78 343,0	82 473,6	105,3	25 822,8	28 576,4	110,7	9 487,3	10 028,2	105,7	43 032,9	43 869,0	101,9
Сыыр сүті, т.	246 259,2	255 514,2	103,8	30 781,4	35 489,9	115,3	43 209,2	45 563,8	105,4	172 268,6	174 460,5	101,3
Тауық жұмыртқасы, мың дана	382 792,2	312 229,3	81,6	333 972,2	262 858,6	78,7	1 294,7	1 375,0	106,2	47 525,3	47 995,7	101,0
Ірі терілер, дана	212 189	216 465	102,0	13 199	12 701	96,2	37 311	39 270	105,3	161 679	164 494	101,7
Ұсақ терілер, дана	413 262	426 280	103,2	1641	7017	4,3 есе	68 378	74 374	108,8	343 243	344 889	100,5
Ақпарат көзі: https://stat.gov.kz/ Ресми статистика/Салалар бойынша/ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы [2].												

2021 жылғы қаңтарда мал мен құстың барлық түрлерінің тірідей салмақта шаруашылықта сойылғаны немесе союға өткізілгенінің көлемі 140,3 мың тоннаны құрады, өткен жылғы тиісті кезеңмен салыстырғанда 4,7% жоғары, сиыр сүтінің өндірісі тиісінше – 255,5 мың тоннаны және 3,8% құрады. Тауық жұмыртқасының өндірісі – 18,4% азайды және 312,2 млн. дананы құрады.

Қазақстан-әлемдегі ең ірі астық державасы. Астық егетін аудандарда негізінен құрамында глютені көп күшті және қатты бидай сорттары өсіріледі, дәл осындай бидай әлемдік нарықта үлкен сұранысқа ие.

2020 жылы ауыл еңбеккерлері бастапқы салмақта 20,8 млн тоннадан астам астық жинады. Бұл Қазақстанның астық державасы ретіндегі мәртебесін сақтай отырып, республиканың ішкі қажеттіліктерін толық қамтамасыз етуге, сондай-ақ экспорттық әлеуетін арттыруға мүмкіндік береді. Министрлік көктемгі егіс жұмыстарын уақытылы және сапалы жүргізуді қамтамасыз етуге бағытталған қажетті шараларды қабылдады. Мәселен, 2020 жылғы 15 сәуірде ҚР Президенті жанындағы ТЖ режимін қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік комиссияның отырысында мақұлданған коронавирус пандемиясы кезеңінде ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің қозғалу алгоритмі әзірленіп, жергілікті атқарушы органдарға жіберілді. Сонымен қатар, ҚР Бас мемлекеттік санитарлық дәрігерінің қаулысына көктемгі дала жұмыстарына тартылған адамдардың еркін жүруін қамтамасыз ететін өзгерістер енгізілді. Қабылданған шаралар ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің ЖЖМ(жанар – жағармай материалдары), минералды тыңайтқыштар, өсімдіктерді қорғау құралдары, ауыл шаруашылығы техникасына қосалқы бөлшектер, мал және азық-түлік жеткізу кезінде блокпосттардан өтуін жеңілдетті, бұл көктемгі дала жұмыстарын уақтылы жүргізуге мүмкіндік берді. [3]

Қорытындылай келе шаруа(ферма)қожалықтарының ауыл шаруашылығында маңызды рөл атқаратындығы байқалады. Себебі халықты астық, ет, сүт өнімдерінің барлығымен қамтамасыз етеді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. Закон Республики Казахстан «О крестьянском (фермерском) хозяйстве» (принято Парламентом Республики Казахстан от 31 марта 1998 г.) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1009109#pos=10;-50 (өтінім берілген күн: 18.03.2021)
2. <https://stat.gov.kz/> Ресми статистика/Салалар бойынша/ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы.
3. Ақпарат көзі: <https://www.primeminister.kz/ru/news/reviews/sohranenie-pozicii-zernovoy-derzhavy-orientir-na-importozameshchenie-i-vozmozhnosti-agropromyshlennogo-kompleksa-itogi-proshlogo-goda-i-plany-na-2021-god-1015314> (өтінім берілген күн: 17.03.2021)

РЕЗЮМЕ

В статье показано, что фермерские хозяйства играют важную роль в сельском хозяйстве, в общем сельскохозяйственном производстве.

RESUME

The article shows that peasant (farm) farms play an important role in agriculture, the overall agricultural production.

ӘОЖ 336.719.2

Темуров Ж.К., 4 курс

Ғылыми жетекші: **Бисенов С.Х.**, э.ғ.к., профессор

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ҚАЗАҚСТАНДА ҚАШЫҚТЫҚТАН БАНКТІК ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУДІҢ ЖАҒДАЙЫ

Андатпа

Мақалада еліміздегі коммерциялық банктердің қашықтықтан банктік қызмет көрсетудің түрлері келтірілген. Қашықтықтан банктік қызмет көрсетудің артықшылықтары мен мүмкіндіктері қарастырылған. Банк секторы бойынша қашықтықтан банктік қызмет көрсетуге талдау жасалынды. Ақша аударымдары бойынша жүргізілген операциялардың үлесі есептелген. Қашықтықтан банктік қызмет көрсету бойынша ұсыныстар жасалған.

Түйін сөздер: банк, қашықтықтан қызмет көрсету, интернет банк, мобильді банк, цифрландыру.

Қазіргі уақытта ақпараттар қоғамның көптеген салаларында технологиялардың қарқынды дамуымен байланысты маңызды орын алып отыр. Соның ішінде банк секторындағы қашықтықтан банктік қызмет көрсетуді айтуға болады. Бұл ұғым әлемде 1980 жылдардың басында пайда болса, біздің елде соңғы жылдары ғана банктік қызметтерде қолданыла бастады.

2020 жылдың наурыз айынан бастау алып әлі де жалғасып келе жатырған бүкіл дүниежүзілік пандемияға байланысты қашықтықтан банктік қызмет көрсету біздің елімізде тез сұранысқа ие болды деп айтсақ қателеспейміз. Бұл қызметтің түрін алғашында банктің корпоративтік клиенттері ғана пайдаланса, қазіргі кезде жеке тұлғалар да кеңінен қолдануда.

Қашықтықтан банктік қызмет көрсету – бұл әр коммерциялық банктің сервисті қызметтерінің маңызды бірлігі болып саналады, яғни банк қызметіндегі операциялардың орындалуындағы жылдамдықты көрсетеді. Сонымен бірге, қашықтықтан банктік қызмет көрсету клиенттерге банк бөлімшесіне келмей – ақ түрлі телекоммуникация каналдарын пайдалана отырып банктік операцияларды ұсынуға мүмкіндік береді.

Қашықтықтан банктік қызмет көрсетуді ағылшын тілінде сипаттауда түрлі терминдер қолданылады, яғни on-linebanking, remotebanking, directbanking, homebanking, Internet-banking, PC-banking, phone-banking, mobile banking, WAP-banking, SMS-banking, GSM-banking, TV-banking [1].

Қазақстандағы банктік қызметтердің дамуы, тап айтқанда интернет банк және мобильді банк бұлар төлем индустриясын цифрландырудың заманауи үрдістері. Банктік секторда цифрлық технологияның белсенді дамуы «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының енгізілуімен және оның іске асырылуымен байланысты. Қашықтықтан банктік қызмет көрсету кезінде үлкен жауапкершілікті қажет етеді. Кибер қауіптердің алдын алу үшін банктердің ақпараттық қауіпсіздігінің жоғары деңгейін қамтамасыз ету үшін Қазақстанда қазақстан Ұлттық Банкімен бірге 2018-2022 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының қаржы секторының киберқауіпсіздік стратегиясы қабылданды [1].

Жедел жүйенің дамуы арқасында төлемдерді жүргізу және кез-келген банктің клиенттеріне ақша аудару жеңілдетілген идентификатор немесе ұялы телефон арқылы мүмкіндік береді. Нәтижесінде әр түрлі арналарды қолданатын тұтынушы қашықтықтан банктік қызмет көрсету бойынша кез-келген басқа адамға төлемдер мен ақша аударымдарын жүзеге асыруға мүмкіндік алады, банкке немесе төлем жүйесіне байланысты және шағын және орта бизнес бойынша жеделдетудің пайдасын көреді.

Сонымен қатар қашықтықтан банктік қызмет көрсетуде қазақстандық банктер сенімді клиенттерге биометрияны (саусақ іздері, дауысты тану, тұлғану тану) қолданады.

Қашықтықтан банктік қызмет көрсетуде банк пен клиент арасында ақпарат аламасу процесі жүргізіледі, бірақ бұл жағдайда екі тараптың арасында құпиялылық пен қауіпсіздік ережелері қатаң сақталуы керек.

Қашықтықтан банктік қызмет көрсету жүйесі келесідей мүмкіндіктерді береді:

- тұрақтылығы;
- қауіпсізді;
- нәтижелігі;
- қызметтің қолайлылығы;
- жұмыстың шапшаңдығы.

Осы қызмет арқылы клиент банктегі өздерінің шоттары бойынша ақпараттарды телефонның, компьютердің және тағы басқалардың көмегімен ала алады.

Қашықтықтан банктік қызмет көрсету әдістерін бірнеше түрлерге бөліп қарауға болады:

- интернет банк;
- мобильді банк;
- телефон банк;
- сыртқы сервистер;
- классикалық клиент банк.

Қазіргі кезде мобильді банкинг жоғары қарқынмен дамып келеді. Көптеген банк клиенттері мобильді қосымша арқылы банктің қызметтерін пайдаланып, уақытты үнемді пайдалануда. Сонымен қатар, қазіргі таңда бір жылдай уақыт бойы орын алған әлемдік пандемияға байланысты клиенттер қашықтықтан банктік қызмет көрсету түрлерін қолдану арқылы өздерінің қауіпсіздіктерін де қорғай алады.

Мобильді банк арқылы келесідей мүмкіндіктерге қол жеткізуге болады: ақша қаражаттарын аудару; банктің басқа клиенттерінің немесе басқа банктердің клиенттерінің карталарына аударымдары жүзеге асыру; халықаралық аударымдарды жүзеге асыру; қызмет провайдерлеріне аударымдарды жүзеге асыру; айыппұлдар мен салықтарды төлеу; депозиттер ашу және толықтыру; карточкаларға тапсырыс беру; несие картасына өтініш беру; карталарға лимиттер қою; карта бойынша смс – банкинг қызметін қолдану және көптеген басқа да қызметтің түрлері.

Қазіргі кезде коммерциялық банктердің 60 пайызы мобильді қызметті ұсынады, олар банктердің барлық клиенттік базасының 90 пайызын қамтиды. Бүгінде интернет банк және мобильді банк жүйелері бойынша 11 миллионға жуық пайдаланушы тіркелген болса, олардың 26 пайызы тұрақты түрде осы жүйелерді пайдаланады. Күнделікті цифрлық банк арқылы тұрғындар 400 мың операция жасайды, ал заңды тұлғалар қашықтықтан қызмет көрсетуде қаржылық операцияларының 70 пайызын атқарады екен [1].

2021 жылғы 1 наурыз жағдай бойынша банктердің айналымдағы карточкаларының саны 50,3 млн. жетіп, карточкаларды ұстаушылардың саны – 40,2 млн. адам болды (2020 жылғы осындай күнгі жағдаймен салыстырғанда – тиісінше 43,6% және 28,6% өсім байқалады). Кеңінен таралған карточкалар түрі дебеттік карточкалар болып табылады, олардың үлесі 73,8%, екінші орындағы кредиттік карточкалардың үлесі – 23,3%. Кредиттік лимиті бар дебеттік карточкалар мен алдын ала ақысы төленген карточкалардың үлесіне сәйкесінше 2,9% тиеді.

2021 жылдың қаңтар-ақпанында қазақстандық эмитенттердің төлем карточкаларын пайдалана жүргізілген транзакциялардың көлемі 10,4 трлн. теңгеге жетіп, транзакциялар саны 744,6 млн. бірлікті құрады.

Оның ішінде қолма-қол жасалмайтын транзакциялар саны 2,3 есе, ал (транзакциялардың саны 703,1 млн. және көлемі 2,3 есе өсіп 7,7 трлн. теңге құрады. Төлем карточкаларын ұстаушылардың қолма-қол ақшаны алу операцияларының саны 41,4 млн. бірлікті, көлемі 2663,7 млрд. теңгені құрады. 2020 жылдың осындай уақыт аралығымен салыстырғанда ақша шешу операцияларының саны 20,7%-ға, көлемі 11,1%-ға азайды.

Қазақстан аумағында қолма-қол ақшасыз операциялардың негізгі үлесі интернет/мобильді банкинг (қолма-қол жасалмайтын операциялардың жалпы саны, көлемінен сәйкесінше 65,7% және 82,0%) және POS-терминалдар (қолма-қол жасалмайтын операциялардың жалпы саны, көлемінен сәйкесінше 34,2% және 17,5%) арқылы жүргізілді. Қолма-қол ақшаны беру операциялары негізінен банкоматтар арқылы жүзеге асырылған (қолма-қол ақшаны беру бойынша операциялардың жалпы саны мен көлемінен сәйкесінше 98,6% және 89,2%) [3].

Халықаралық ақша аударымдарының жүйелері (бұдан әрі – ААЖ) арқылы жіберілген ақша аударымдарының көлемі 2021 жылдың қаңтар айында 58 866,9 млн. теңге сомадағы 196,7 мың транзакцияны құрады.

Қазақстанның банктері және «Қазпочта» АҚ өзінің клиенттеріне Золотая корона, Вестерн Юнион, ЮНИСТРИМ, Contact, Faster, MoneyGram сияқты жүйелер және басқа жүйелері арқылы ақша аудару бойынша қызметтер көрсетеді.

Халықаралық ақша аударымдарының жүйелері Қазақстан халқы ел аумағында аударымдарды жүргізу және сол сияқты шетелге/шетелден ақша аударымдарын алу/жіберу үшін пайдаланады.

2021 жылдың қаңтар айында Қазақстан аумағында жүргізілген ақша аударымдарының үлесі Халықаралық ақша аударымдарының жүйелері арқылы жіберілген ақша аударымдарының жалпы санының 23,8% және жалпы сомасының 7,4% құрайды. Шетелге жіберілген ақша аударымдарының үлесі тиісінше 76,2% және 92,6% құрайды.

Кесте 1 - Шетелге жіберілген ақша аударымдары

Жүйе	Саны (мың транзакция)	Үлесі, %	Сомасы (млн. тг)	Үлесі, %
Золотая Корона	125,5	83,7	45 209,9	83,0
Вестерн Юнион	5,8	3,9	3 327,3	6,1
CONTACT	6,6	4,4	2 647,5	4,9
Юнистрим	7,2	4,8	2 414,0	4,4
MONEYGRAM	1,0	0,6	481,1	0,9
Басқалай аударымдар	3,9	2,6	408,7	0,8
Барлығы	150,0	100	54 488,4	100

Ескерту: кесте автормен Қазақстан Ұлттық Банкінің мәліметтерімен құрастырылған

Мобильді қосымшаға қосылу үшін ең алдымен шот ашу үшін сайтта өтініш қалдыру, одан кейін сілтеме бойынша қосымшаны AppStore, Google Play арқылы орнатып, қосымшада тіркеуден өту қажет.

Қорыта келе қашықтықтан банктік қызмет көрсетудің күннен күнге көбеюін бірнеше себептермен түсіндіруге болады.

Алдымен «Цифрлы қазақстан» стратегиясының іске асуымен, одан соң пандемия уақытындағы жеке тұлғалардың өз алдына жеке бизнестерімен айналысып, қашықтықтан банктік қызметтерді көптеп қолдануымен түсіндіруге болады.

Дегенмен де қашықтықтан банктік қызмет көрсетуді елімізде әлі де дамыту үшін келесідей ұсыныстар келтіруге болады:

-қашықтықтан банктік қызмет көрсету бойынша клиенттердің банк қызметіне деген сенімділігін арттыру қажет;

-тұрғындардың қаржылай сауаттылығын арттыру қажет, себебі соңғы уақыттарда орын алып жатырған тұрғындардың алаяқтардың арбауына түсіп, алданып жатырған оқиғалар дәлел бола алады;

-банктердің тарапынан түсіндіру, қызықтыру жұмыстарының әлі де бәсеңдігі байқалады, сондықтан да ынталандыру жұмыстарын жүргізу.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. Кодашева Г.С., Шайханова Г.С. Развитие диджитализации банковского обслуживания в Казахстане // Г.С. Кодашева, Г.С. Шайханова. Молодежный сборник научных статей «Научные стремления». 2018. – С. 118.

2. Иода Ю.В. Развитие системы электронного обслуживания в банковской деятельности // Ю.В. Иода. Социально-экономические явления и процессы. 2018. Кіру рәсімі: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-sistemy-elektronnogo-obsluzhivaniya-v-bankovskoy-deyatelnosti>

3. Қазақстан Ұлттық Банкінің ресми сайты. Кіру рәсімі: <https://nationalbank.kz/kz/news/elektronnye-bankovskie-uslugi>

4. Қазақстан Республикасының қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің ресми сайты. Кіру рәсімі: <https://finreg.kz/?docid=3615&switch=kazakh>

5. Ермекқали Н. Банктік өнімдерді автоматтандыру және олардың тиімділігі // Н. Ермекқали // Международная научно-практическая конференция студентов и молодых ученых / НАО «УНИВЕРСИТЕТ НАРХОЗ». – Алматы.: ТОО Издательство «Фортуна Полиграф», 2020. – С. 546.

РЕЗЮМЕ

В статье перечислены виды дистанционного банковского обслуживания коммерческих банков страны. Рассмотрены основные позиции и преимущества систем дистанционного банковского обслуживания банка. Проведен анализ дистанционного банковского обслуживания в банковском секторе. Рассчитана доля денежных переводов. Даны рекомендации по дистанционному банковскому обслуживанию.

RESUME

The article lists the types of remote banking services for the country's commercial banks. The main positions and advantages of the systems of remote banking services of the bank are considered. The analysis of remote banking services in the banking sector is carried out. The share of remittances has been calculated. Recommendations for remote banking services are given

ӘОЖ 336.144

Өтеуов Б., БФ-41

Ғылыми жетекшісі: Айешева Г.А., э.ғ.к., доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ОПЕРАЦИЯЛЫҚ БЮДЖЕТТІК ЖОСПАРЛАУДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫНЫ БАСҚАРУДАҒЫ РӨЛІ

Андатпа

Өткізілген алғашқы іс-шаралардың бірі бюджеттік реформа - бұл бюджет шығыстарын пайдалану тиімділігінің артуы. Сонымен қатар, көп нәрсені қамтамасыз ету үшін бюджеттік

жоспарлауды жетілдіру, бюджеттік бағдарламалардың тәуелсіздік әкімшілерінің және оларды нығайту үшін соңғы нәтижеге қол жеткізу. Мақалада келесі мәселелер талқыланады, бюджеттік жоспарлау, дәлірек айтсақ бюджеттік жоспарлаудың түрлері. Бюджетті жоспарлауды, маңызды фактор ретінде, мемлекеттік қаржының рөліне ерекше орын алуына назар аударылады.

***Түйін сөздер:** бюджеттік реформа, бюджеттік секторының мөлшері, меморандум, стратегиялық жоспарлау, оперативті жоспар.*

Бюджеттік жоспарлау қазіргі кезде мемлекеттік қаржыны басқаруда басты орын алады. Ол мемлекеттік қаржының барлық салаларын біртұтас тұтастыққа байланыстырады: қарыздарды басқару, бюджеттік қызметтерді ұсыну, бюджеттік сатып алуларды басқару, бюджеттік инвестицияларды жоспарлау және бюджеттер арасындағы қатынастарды жоспарлау.

Мемлекеттің экономикалық және қаржылық саясатының құралдары бюджет жоспары шеңберінде қаржы ресурстарының мерзімдері, нысандары мен көлемі тұрғысынан үйлестірілген. Қолданыстағы заңнама бюджетті мемлекеттің міндеттері мен функцияларын қаржылық қамтамасыз етуге арналған қаражатты қалыптастыру мен жұмсау нысаны ретінде анықтайды, бұл іс жүзінде қысқа мерзімді экономикалық және қаржылық саясаттың барлық құралдарын үйлестіру болып табылады.

Мемлекеттік органдардың және мемлекеттік стратегиялық жоспарлау процесінің басқа қатысушыларының мемлекеттік стратегиялық жоспарлауы:

- әлеуметтік-экономикалық дамуды болжау;
- мақсатты бағдарламалық жоспарлау;
- стратегиялық бақылау.

Ұлттық даму бағыттарын іске асыру ауқымындағы стратегиялық жоспарлау мыналарды белгілеуде көрінеді:

- мемлекеттік стратегиялық жоспарлау жүйесінің ұйымдастырылуы мен жұмыс істеуінің жалпы принциптері;
- мемлекеттік стратегиялық жоспарлау процесін жүзеге асыру тәртібі;
- әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттарының жіктемесін қолдану негіздері мен тәртібі;
- Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының мақсаттары және әлеуметтік-экономикалық саясаттың басымдықтары, сондай-ақ мақсаттарға жету жолдары;
- мемлекеттік стратегиялық жоспарлау құжаттарының мазмұнына қойылатын негізгі талаптар, оларды әзірлеу, қарау және бекіту тәртібі;
- мемлекеттік органдардың мемлекеттік стратегиялық жоспарлау саласындағы қызметін үйлестіру тәртібі;
- мемлекеттік стратегиялық жоспарлау құжаттарының жобаларын әзірлеу және қарау, ұлттық деңгейде әзірленген мемлекеттік стратегиялық жоспарлау құжаттарын бекіту;
- Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуын стратегиялық бақылау.

Стратегиялық жоспарлаудың белгіленген бағыттарына сәйкес оның функцияларына жататындар:

- әлеуметтік-экономикалық дамудың ішкі және сыртқы жағдайлары мен тенденцияларын анықтау, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық дамудың мүмкіндіктері мен шектеулерін анықтау;
- Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының мақсаттарын және әлеуметтік-экономикалық саясаттың басымдықтарын анықтау;
- қолда бар ресурстарды тиімді пайдалануды қамтамасыз ететін мақсаттарға жетудің тәсілдері мен тәсілдерін таңдау;
- тиісті салалардағы Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттарына қол жеткізуді қамтамасыз ететін шаралар кешенін қалыптастыру
- Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізу үшін қажетті ресурстарды анықтау;
- басқарудың, кәсіпкерліктің және қоғамның орталық және аймақтық деңгейлері арасында Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттарына қол жеткізу бойынша жоспарланған іс-шараларды үйлестіру;
- стратегиялық бақылауды жүзеге асыру;
- әлеуметтік-экономикалық дамуды мемлекеттік стратегиялық жоспарлауды ғылыми-техникалық, ақпараттық және кадрлық қамтамасыз ету.
- Қазақстан Республикасының жаңа стратегиялық жоспарлау жүйесі:

- Қазақстанда қалыптасқан стратегиялық, экономикалық және бюджеттік жоспарлаудың тиімді үйлесуін қамтамасыз ету;
- мемлекеттік органдар қызметінің мемлекеттің стратегиялық мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізуге, нақты нәтижелерге қол жеткізуге бағытталуы;
- қысқа мерзімді бюджеттік жоспарлаудан орта мерзімді, айқын бөлуге және мемлекеттік саясаттың басымдықтарына сәйкес бюджет қаражатын тиімді басқаруға көшуді қамтамасыз ету;
- мемлекеттік қызметтердің тиімділігін, бағдарламалық құжаттарды іске асыру нәтижелерін кешенді бағалауды енгізу [1].

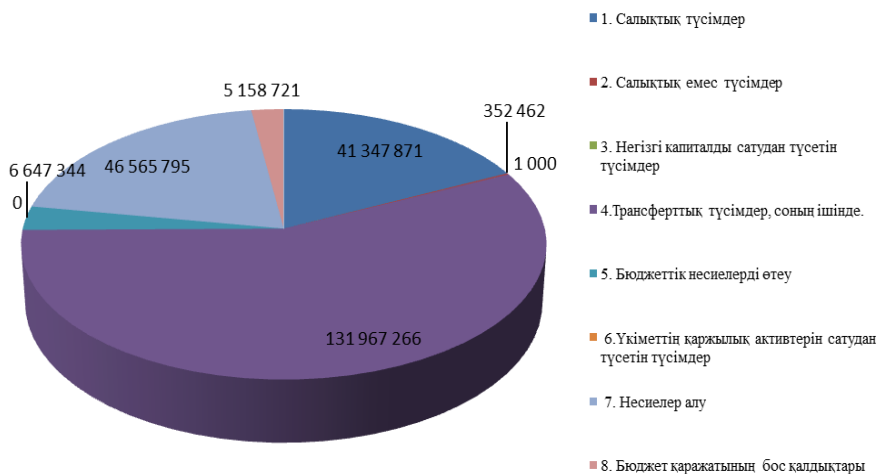
Жалпы, бюджетті қалыптастыру бюджеттік шығыстардың жалпы көлемін, тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктің өз азаматтары алдындағы жалпы міндеттемелерін анықтаудан және осы міндеттемелерді орындау үшін бюджеттік кірістерге қажеттіліктерді анықтаудан басталады. Бұл іргелі саяси шешімдер стратегиялық жоспарлау процесінде жасалады және бағдарламалық құжаттарда көрсетіледі.

Мемлекеттің орталықтандырылған ақшалай қорын қалыптастырумен және пайдаланумен байланысты болып келетін бюджеттің жұмыс жасауы ерекше экономикалық нысандар - бюджеттің түсімдері мен шығыстары арқылы болып отырады.

Олар құндық бөліністің жекелеген кезеңдерін білдіреді. Категориялардың екеуі де бюджеттің өзі сияқты объективті және олардың өзгеше қоғамдық арналымы болады: түсімдер мемлекетті қажетті ақшалай қаражаттармен қамтамасыз етеді, шығыстар орталықтандырылған ресурстарды жалпымемлекеттік қажеттіліктерге сәйкес бөледі. Бюджеттің түсімдері табыстар, бюджеттік кредиттерді өтеу сомалары, мемлекеттің қаржылық активтері сатудан түсетін түсімдер, қарыздар, ал оның шығыстары шығындар, бюджеттік кредиттер, қаржылық активтерді сатып алу, қарыздарды өтеу болып табылады [2].

Түсімдер мен шығыстардың құрамы мен құрылымы нақты әлеуметтік- экономикалық және тарихи жағдайларда жүзеге асырылатын мемлекеттің бюджеттік және салықтық саясатты жүргізудің бағыттарына байланысты болады. Бұл ретте мемлекет белгілі бір жағдайларда кірістерді қалыптастырудың және шығыстарды жұмсаудың қолайлы нысандары мен әдістерін пайдаланады. 2020 жылдың кірістерің келесі 1 суреттең көруге болады.

2020 жылға арналған облыстық бюджеттің кірістері, мың.тг

Сурет 1 - 2020 жылға арналған облыстық бюджеттің кірістері

Суреттен көріп отырғандай бюджеттің кірісінің негізі трансферттік түсімдерден тұрады ол 131 967 266 мың теңге, оларға жататындар:

- Республикалық бюджеттен субвенция;
- Республикалық бюджеттен берілетін ағымдағы нысаналы трансферттер;
- Республикалық бюджеттен дамытуға бағытталған нысаналы трансферттер;
- Ведомствалық бағыныстағы бюджеттерден трансферттер;
- Облыстық бюджеттерге трансферттер.

Келесі негізгі түсім, ол несиелер алу 46 565 795 мың теңге және салықтық түсімдер 41 347 871 мың теңгені құрайды. 2020 жылда үкіметтің қаржылық активтері сатылмаған, сондықтан бұл көрсеткіш.

2020 жылдың шығыстарың келесі 2 суреттең көруге болады [3].

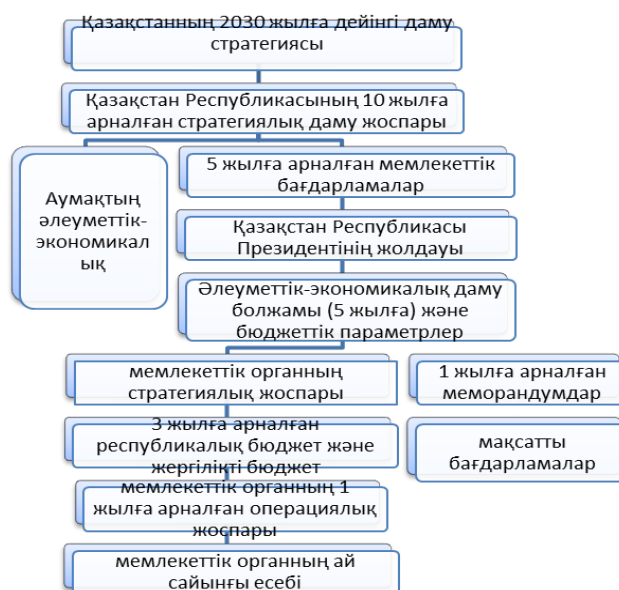

Сурет 2. 2020 жылға арналған облыстық бюджеттің шығыстары

2 суреттең 2020 жылдың шығыстарың байқауға болады. 2020 жылдың облыстық бюджеттің шығыстарының негізін 49 087 201 мың теңгеге трансферттер құрайды, келесі ол білімге кеткен шығыстар 35 103 751 мың теңге және пандемияға байланысты әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамтамасыздандыру бойынша 31 298 221 мың теңге көлемінде шығыстар болған.

Стратегиялық деңгейде экономиканың бюджеттік секторының мөлшері, тиісінше, салық жүктемесінің жалпы деңгейі жоспарланған. Сондай-ақ, стратегиялық деңгейде экономиканың мемлекеттік секторы ұсынатын әлеуметтік қызметтердің көлемі мен құрылымы жоспарланған. Стратегиялық басымдықтарға сәйкес әлеуметтік-экономикалық дамудың орта мерзімді мақсаттары тұжырымдалады, олар әлеуметтік қызметтерге деген сұранысқа сәйкес әлеуметтік қызметтерді ұсынудың нақтырақ жоспарларына айналады.

Мемлекеттік жоспарлаудың жаңа жүйесіне келесі өзара байланысты деңгейлер кіреді (сурет 3).

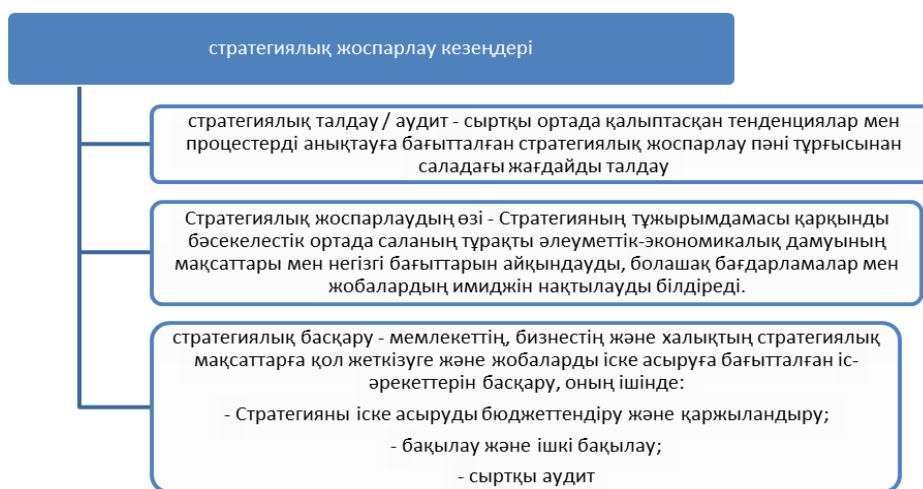

Сурет 3. Мемлекеттік жоспарлаудың жаңа жүйесі

Әр деңгей бағдарламалық құжат болып табылады. Жүйе стратегиялық бағдарламалық құжаттарды, оның ішінде «Қазақстан-2030» және «Қазақстан-2050» ұзақ мерзімді елдің даму стратегияларын біріктіреді. Президенттің жыл сайынғы жолдаулары, мемлекеттік бағдарламалар мен аумақтарды әлеуметтік-экономикалық дамыту бағдарламалары.

Сонымен қатар, жаңа мемлекеттік жоспарлау мыналарды қамтиды:

- 5 жылға арналған әлеуметтік-экономикалық дамудың болжамы және республика мен аймақтардың 3 жылға арналған бюджеттік параметрлері;
  - мемлекеттік органның стратегиялық және жедел жоспарлары;
  - 3 жылға арналған республикалық және жергілікті бюджеттер;
  - Премьер-Министр немесе жергілікті атқарушы органның әкімі мен мемлекеттік органның басшысы арасындағы меморандум;
  - мақсатты трансферттер бойынша нәтижелер туралы келісімдер [4].
- Стратегиялық жоспарлау кезеңдеріне келесі элементтер кіреді:

Сурет 4 - Стратегиялық жоспарлау

Әлеуметтік-экономикалық даму Болжамынан және бюджеттік параметрлердің болжамынан кейін мемлекеттің стратегиялық жоспары стратегиялық жоспарлау жүйесінде маңызды орын алады.

Стратегиялық жоспарларды мемлекеттік органдар бюджеттік бағдарламалардың әкімшілерімен әзірлейді және олардың қызметтерінің барлық аясын, соның ішінде ведомстволық бағыныстағы ұйымдардың (тұтастай алғанда тиісті саланың) қызметін қамтиды. Мемлекеттік органның стратегиялық жоспары оған бөлінген бюджеттік лимиттермен бірге үш жылдық кезеңге мемлекеттік органның негізгі бағыттарын, мақсаттары мен міндеттерін анықтайды.

Бюджеттік бағдарламалар әкімшісі әлеуметтік-экономикалық даму және бюджеттік параметрлер болжамында қарастырған бюджеттік қаражаттың болжамды көлемі шегінде әзірленеді.

Батыс Қазақстан облысының әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштерінің болжамы болжамды көлемі шегінде 2022-2024 жылдарға қарастырған бюджеттік бағдарламаны келесі 1- кестеде байқауға болады.

Бұл кестеде Батыс Қазақстан облысының әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштерінің болжамы берілген, жылдар арасында талдағанда әр көрсеткіш пайызбен салыстырғанда 1,2 пайызға көбейіп жатр. Мысалы, Ауыл, орман және балық шаруашылығы 2022 жылды 2023 жылмен салыстырғанда 10768,5 млн.теңгеге, ал 2023 жылды 2024 жылмен салыстырғанда 12550,2 млн.теңгеге көбейген. Өнеркәсіп саласы 2022 жылды 2023 жылмен салыстырғанда 60885 млн.теңгеге, ал 2023 жылды 2024 жылмен салыстырғанда 63442,6 млн.теңгеге көбейген. Тасымалдау және сақтау да 2022 жылды 2023 жылмен салыстырғанда 8278,5 млн.теңгеге, ал 2023 жылды 2024 жылмен салыстырғанда 9582,5 млн.теңгеге көбейген. Жалпы аймақтық өнім 2022 жылды 2024 жылмен салыстырғанда 286944,6 млн.теңгеге арттырып болжамдайды.

Берілген кестеден қорытындылай айтқанда әр әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштерінің болжамдарың артып көрсетеді [5].

Кесте 1 - 2022-2024 жылдарға арналған Батыс Қазақстан облысының әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштерінің болжамы

Көрсеткіштер	2022 ж.	2023 ж.	2024 ж.
	болжамы		
ЖАӨ, млрд. теңге	3 105 379,9	3 242 503,9	3 392 324,5
Өткен жылмен салыстырғанда ЖАӨ-нің % нақты өзгерісі	101,0	101,2	101,4
Жан басына шаққандағы ЖАӨ, болжамды бағам бойынша АҚШ доллары	12576,6	13053,7	13575,4
Экономикалық қызмет түрлері бойынша ЖАӨ			
Ауыл, орман және балық шаруашылығы, млн. теңге	122 579,5	133 348,0	145 898,2
өткен жылмен салыстырғанда % -бен	106,4	104,3	104,6
Өнеркәсіп, млн. теңге	1 524 094,8	1 584 979,8	1 648 422,4
өткен жылмен салыстырғанда % -бен	100,1	100,6	100,6
Тау-кен өндірісі және карьерлерді қазу, млн. теңге	1 317 737,0	1 366 585,5	1 417 244,8
өткен жылмен салыстырғанда % -бен	99,7	100,2	100,2
Шикі мұнай өндіру, млн. тонна	0,2	0,2	0,2
Өңдеу өнеркәсібі, млн.теңге	161 909,2	172 603,3	184 003,7
өткен жылмен салыстырғанда % -бен	103,5	103,5	103,5
Электр, газ, бу және ауа баптау, млн. теңге	38 931,8	40 107,5	41 318,8
өткен жылмен салыстырғанда % -бен	101,0	101,0	101,0
Құрылыс, млн. теңге	145 779,6	156 129,9	168 854,5
өткен жылмен салыстырғанда % -бен	102,0	102,0	103,0
Көтерме және бөлшек сауда; көлік пен мотоциклдерді жөндеу, млн. теңге	262 839,9	274 786,0	288 690,1
өткен жылмен салыстырғанда % -бен	101,5	101,5	102,0
Тасымалдау және сақтау, млн. теңге	163 606,0	171 884,5	181 467,0
өткен жылмен салыстырғанда % -бен	102,0	102,0	102,5
Ақпарат және байланыс, млн. теңге	11 308,1	11 707,2	12 120,5
өткен жылмен салыстырғанда % -бен	101,5	101,5	101,5

Мемлекеттік органның стратегиялық жоспары - бұл бюджеттік бағдарламаларды қоса алғанда, мемлекеттік органның стратегиялық бағыттарын, мақсаттарын, міндеттерін, қызметінің көрсеткіштерін анықтайтын құжат, оның ішінде:

- мемлекеттік органның миссиясы мен көзқарасы;
- ағымдағы жағдайды бағалау;
- мемлекеттік орган қызметінің мақсатты индикаторлары;
- қызметтердің саны мен сапасының көрсеткіштері;
- мемлекеттік органның функционалдық мүмкіндіктері;
- оның негізінде стратегиялық жоспар жасалған нормативтік құқықтық актілердің тізбесі.

Тиісті бюджет бекітілгеннен кейін мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары пысықталып, ағымдағы жылдың 25 желтоқсанына дейін бекітіледі және мемлекеттік құпиялардың қорғалуын қамтамасыз ете отырып, күнтізбелік 10 күн ішінде бұқаралық ақпарат құралдарында жариялануға жатады. Стратегиялық жоспарға өзгерістер мен толықтыруларға келесі жағдайларда жол беріледі:

- бюджетті нақтылау;
- Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріндегі өзгерістер;
- Қазақстан Республикасы Президентінің тапсырмаларын орындау мақсатында стратегиялық және бағдарламалық құжаттарға жаңа немесе түзетулер қабылдау;

- мемлекеттік органның функцияларындағы, құрылымындағы өзгерістер.

Стратегиялық жоспарлар бекітілген күннен бастап екі апта ішінде мемлекеттік органдардың басшылары меморандумдар әзірлейді.

Меморандум - бұл мемлекеттік орган басшысының тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджетте көзделген бюджет қаражаты шегінде мемлекеттік орган қызметінің тікелей және түпкілікті нәтижелеріне қол жеткізуді қамтамасыз ету жөніндегі ниеттерін растайтын құжат. стратегиялық жоспар. Мемлекеттік органның меморандумы келесі қаржы жылына бекітілген.

Жоғарғы Сот, Конституциялық Кеңес, Қазақстан Республикасы Парламентінің Экономикалық бөлімі, Орталық сайлау комиссиясы және жергілікті бюджеттен қаржыландырылатын атқарушы органдар меморандумдарды бекітпейді.

Стратегиялық жоспарды іске асыру үшін мемлекеттік орган жедел жоспар жасайды. Оперативті жоспар - бұл мемлекеттік органның ағымдағы қаржы жылындағы нақты іс-әрекеттерін, ресурстармен, жауапты орындаушылармен және стратегиялық жоспардың мақсаттарына, міндеттеріне және нәтижелерінің көрсеткіштеріне қол жеткізу бойынша іс-шаралар уақытымен байланысты құжат.

Операциялық жоспар жыл сайын әзірленеді және ағымдағы қаржы жылының 10 қаңтарына дейін мемлекеттік органның жауапты хатшысымен (басшысымен) бекітіледі.

Стратегиялық жоспарлаудан айырмашылығы, жедел жоспарлау нақты іс-әрекеттерге, операцияларға, олардың жүйелілігіне, нақты кестелерді құруға, жоспарларда көрсетілген жоспардың белгілі бір тармақтарын орындау үшін қажетті ресурстарды нақты анықтауға және т.б. Жалпы, жедел жоспарлауды стратегияны нақтылау, жеделдету, оны әр түрлі құрылымдар мен ұйымдар қызметінің нақты көрсеткіштеріне айналдыру кезеңі деп санауға болады [6].

Мемлекеттік органның жедел жоспары үш жылдық Стратегиялық жоспар шеңберінде жасалуда. Оның компоненттері:

- мақсат қою;
- іс-әрекеттің сипаттамасы (іс-әрекеттің дамуы);
- тиімділік көрсеткіштерін таңдау;
- қаржылық негіздеме;
- тиімділік көрсеткіштерін бақылау;
- нәтижелерді бағалау.

Осылайша, жедел жоспарларды жүзеге асыру үшін жоспарланған мақсаттарға жету үшін іс-әрекеттерді уақытында түзетуге мүмкіндік беріп, уақытында бақылау және есептер құрастыру қажет.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі 2008 жылғы 4 желтоқсандағы N 95-IV Кодексі
2. "2020 – 2022 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы" Қазақстан Республикасы Заңы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 29 тамыздағы № 643 қаулысы
3. «Республикалық және жергілікті бюджеттердің атқарылуын бақылау туралы» 2002 жылғы 29 қаңтарындағы Қазақстан Республикасының Заңы
4. Көкебаева А.М. Мемлекеттік бюджет. Оқу құралы. Түркістан, 2012 ж., 112 б.
5. Өтебаев Б. С. Мемлекеттік бюджет: оқулық.-Алматы: Экономика, 2006. – 320 б.

РЕЗЮМЕ

Одна из первых предпринятых мер государством - бюджетная реформа - повышение эффективности бюджетных расходов. Для этого, необходимо улучшить планирование бюджета, чтобы обеспечить независимость администраторов бюджетных программ, ориентированного на результат. В статье рассматриваются вопросы бюджетного планирования, точнее, значение видов бюджетного планирования. Особое внимание уделяется роли государственных финансов, как важного фактора при планировании бюджета.

RESUME

One of the first measures taken by the state - budget reform - to increase the efficiency of budget expenditures. For this, it is necessary to improve budget planning to ensure the independence of administrators of budget programs, based on results. The article discusses the issues of budget planning, more precisely, the importance of types of budget planning. Particular attention is paid to the role of public finance as an important factor in budget planning.

АҚША ҚАРАЖАТТАРЫНЫҢ ЕСЕБІ ЖӘНЕ АУДИТІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Ақша қаражаттардың есебі мен аудиті мәселелеріне арналған. Мақалада қолма-қол ақшаны ең өтімді активтер ретінде есепке алудың негізгі проблемалары талданған, осы саладағы синтетикалық есепті оңтайландыру жолдары ұсынылған. Мақсаты қарастырылып, қаражат аудитінің мәселелері анықталды, ішкі бақылау мен кассадағы, есеп айырысу және басқа шоттардағы қолма-қол ақшаларға қатысты аудиторлық процедуралардың тиімділігін арттырудың мүмкін бағыттары қалыптастырылды.

***Түйін сөздер:** ақша қаражаттары, ұйым активтері, ішкі бақылау, басқару есебі, синтетикалық есеп.*

Ақша қаражаттар кез-келген шаруашылық жүргізуші субъектінің ең өтімді активі. Кассада, есеп айырысу және басқа шоттарда қолма-қол ақша болмайынша, коммерциялық қызметті жүзеге асыру мүмкін емес, ал осы активтердің меншіктегі үлесінің жеткіліксіздігі өтімділік пен төлем қабілеттіліктің төмен деңгейін анықтайды.

Ақша қаражаттар дегеніміз - елдегі және шетелдегі банктердегі есеп айырысу, валюталық және басқа есепшоттардағы, оңай сатылатын бағалы қағаздардағы, сондай-ақ төлем және ақша құжаттарындағы ұлттық және шетелдік валютадағы қаражат.

Қаржылардың есебі мен аудитінің жоғары тиімділігі олардың құрылымын оңтайландыруға, ұйымның міндеттемелерінің барлық түрлерін өтеу мүмкіндігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Қолма-қол ақшаны ұйымның кассасында қолма-қол ақша, кассалық құжаттар түрінде, сондай-ақ ағымдағы және басқа шоттарда қолма-қол емес нысанда сақтауға болады. Қолма-қол ақшаны есепке алу қол жетімділігі мен қозғалысы туралы деректерді жинақтау және көрсету үшін жүргізіледі. Ұйымның осы активтерінің барлық нысандарын. Синтетикалық есеп қолда бар қаражаттың мөлшері туралы, сондай-ақ олар қандай нысанда және қандай көздерден алынған және есепке алынған, қандай мақсаттарға жұмсалғаны туралы ақпарат береді.

Бүгінгі күнге дейін кәсіпорын қызметіндегі ақша қаражаттары мен олардың баламаларының өзектілігі мен маңыздылығы күмән тудырмайды. Қаражат аудитінің өзектілігі ұйымның қаражат есебін тексеру болып табылады - бұл барлық маңызды пункттерде қаржылық есептіліктің сенімділігі туралы пікір қалыптастырудың қажетті шарты. Кассалық операциялар қаржылық бақылаудың маңызды объектілерінің бірі болып табылады. Ақша қаражаттарының айналымы уақыт бойынша үздіксіз процесс. Қаражат аудиті - бұл ұйымды басқарудағы қаражаттың нақты қол жетімділігі мен олардың құжаттарда көрінуінің дұрыстығын тексеру. Ақша қаражаттары мен олардың баламаларын есепке алудың дұрыстығын тексеру кәсіпорын үшін маңызды.

Есептік ақпараттарды өңдеуге арналған компьютерлік технологияларды енгізу және қолдану ғылым мен басқарудың маңызды жетістіктерінің бірі болды. Шаруашылық жүргізуші субъектінің жүйесі қайта қарау және аудит әдістеріне айтарлықтай әсер етеді. Аудитор экономикалық субъектіні тексеруге дайындық кезеңінде бақылауды ұйымдастырушылық-техникалық қамтамасыз етуді зерттеп, оның сенімділігін зерттеу үшін техникалық мамандарды тарту қажеттілігін анықтауы керек. Компьютерлік деректерді өңдеу жүйесін зерттеу барысында оның бұрмалануына әкеп соқтыратын ақпаратты жүйелеу алгоритмінің ерекшеліктері белгіленуі мүмкін.

Кәсіпорынның қаражаты кассадағы, есеп айырысу шотындағы және басқа қаражаттан құралады. Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есепте олардың қайнар көздері мен пайдалану бағыттары туралы ақпарат бар. Осыған байланысты кассалық тәртіптің сақталуын және бухгалтерлік есепте есеп айырысу шотындағы ақша қозғалысы туралы құжаттаманың уақытылы көрсетілуін, ақша қаражаттарының пайдаланылуының дұрыстығы мен тиімділігі мен ақшаның сақталуын қамтамасыз етуді бақылау қажет. құжаттама. Компанияның болашақ қаржылық жағдайы тартылған капиталға және оларды одан әрі инвестициялауға қажетті қаражаттың өсуін қамтамасыз ете отырып, ағымдағы қызмет шеңберінде түсімдер мен төлемдер арақатынасын теңестіру қабілетіне байланысты.

Кассалық құжат - бұл ақша қаражаттарының қозғалысын көрсететін құжат. Ақша құжаттарының көмегімен қолма-қол және банктік операциялар есепке алынады.

Бірақ біздің ойымызша, бұл толық дұрыс анықтама емес, өйткені құжаттар қолма-қол ақша, банк, есеп айырысу және т.б. деп аталады, бірақ оларды қаражат құрамына енгізу мүмкін емес, өйткені кіріс қолма-қол ақшамен төлеу мүмкін емес тапсырыс немесе төлем тапсырысы. [1].

Ақша құжаты - бұл иесі оған ақша алуға тиісті құжат немесе кейіннен белгілі бір құқықтарды қамтамасыз ететін сатып алынған құжат.

Бұл анықтама шындыққа жақынырақ. Шынында да, ақшалай қаражат ретінде ақша құжаттары оңай ақшаға айналуы керек.

Демек, ақша құжаттары - бұл ақшалай мәнде бағаланатын және оның кассасында сақталатын ұйымның құжаттары.

Қолма-қол ақша әр түрлі нысандарда жинақталады, көбінесе әр түрлі шаруашылық жүргізуші субъектілерде үнемі айналымда болатын әр түрлі кірістер мен түсімдердің банктік шоттарында.

Ақша қаражаттарын есепке алу кассадағы қолма-қол ақша мен құжаттардың сақталуын қамтамасыз ете отырып, кассалық және есеп айырысу тәртібінің сақталуын, қаражатты пайдаланудың дұрыстығы мен тиімділігін бақылауды қамтамасыз етуі керек.

Осының негізінде қорларды бақылау бойынша тапсырмаларды үздіксіз орындау қажет:

- құжаттаманың дұрыстығын және қаражатпен жасалатын операциялардың заңдылығын, олардың бухгалтерлік есепте уақтылы және толық көрінуін тексеру;

- төлемдер мен түбіртектердің барлық түрлері бойынша есептеулердің уақтылығын, толықтығы мен дұрыстығын қамтамасыз етуге, дебиторлық және кредиторлық берешекті, шетел валютасындағы есеп айырысудағы қаражаттарды анықтауға;

- қаражаттарды, құжаттарды және есеп айырысуларды түгендеу нәтижелерін уақтылы анықтауға, дебиторлық берешектердің жиналуын және кредиторлық берешектердің уақытында қайтарылуын қамтамасыз етуге;

- ақшаның, құжаттардың кассада және оларды берудің басқа орындарында сақталуын, есеп айырысу шарттарына сәйкес немесе қызмет сипатына қарай кәсіпорынның барлық шұғыл қажеттіліктерін қолма-қол ақшамен үздіксіз қанағаттандыруды қамтамасыз етуге қажет;

- табыс әкелетін қаржылық инвестиция көзі ретінде бос қаражатты барынша ұтымды инвестициялау мүмкіндігін табу.

Жалпы, цифрлық экономикаға көшу жағдайында экономикалық субъектілердің көпшілігі есеп айырысуды аналитикалық есепке алуды білдірмейтін қолма-қол емес нысанда жүргізеді. Ұйымдардың тәжірибесінде қаражаттарды есепке алудың негізгі проблемалары мыналар: - ұйымның қаражаттарын өзара бақылаудың болмауы және ағымдағы кезеңде өтімділіктің төмендеуі туралы ақпараттың кеш түсуіне әкелуі мүмкін ең шұғыл міндеттемелер; - қолма-қол ақша айналымымен электронды кассадан деректерді автоматты түрде беру болмаған кезде бухгалтерлік бағдарламаларға енгізілген деректердің дұрыстығына бақылаудың болмауы (әр күнге шоттардағы ақша қалдықтарын бақылау және т.б.) - ақпараттық қолдаудың төмен деңгейі ақша ағындарын басқару үшін, активтердің осы түріне синтетикалық есеп жүргізу кезінде қателіктер мен қателіктер тудыруы мүмкін ұйымдағы техникалық қызмет көрсету есебінің жеткіліксіз автоматтандырылуы; - салыстырмалы түрде жақында енгізілген ХҚЕС талаптарына сәйкес келу бухгалтерлік ақпаратты қалыптастыруда бірқатар қиындықтар туғызады; - қысқа мерзімді және орта мерзімді ақша ағымдарын жоспарлаудың болмауы, бұл олардың қисынсыз шығындарына әкеледі.

Ақша қаражаттарын есепке алу саласына қатысты, әсіресе активтердің осы түрін бөлуге қатысты ішкі бақылаудың қажетті рәсімдерін жүзеге асыру. Сондай-ақ, толық автоматтандыру және негізгі қызметкерлердің жауапкершілігі арқылы қаражаттың алғашқы есебінің сенімділік деңгейін арттыру қажет.

Ақша қаражаттарының аудиті кассалық тәртіпті тексеру, аналитикалық және синтетикалық есепті ұйымдастыру, алғашқы құжаттарды жүргізу және т.б. мақсатымен жүргізіледі. Бастапқы бухгалтерлік құжаттар (кіріс және шығыс кассалық ордер, кассалық кітап, бухгалтерлік журнал, бухгалтерлік кітап, төлем нұсқаулары және ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп берудің деректері (тікелей және жанама әдіспен жасалған) және т.б. Аудитті ұйым негізінен қаражатты мақсатсыз пайдалануды анықтау және алдын алу мақсатында жүргізеді [2]. Қаражат аудитінің негізгі проблемалары осы активтерді есепке алу кезінде жоғарыда аталған кемшіліктерге байланысты.

Ақша қаражаттарының аудитінің тиімділігін келесі жолдармен жоғарылатуға болады:

- ішкі бақылау мен аудиттің ішкі стандарттары мен ережелерін әзірлеу;

- ақша жүйелері бойынша аралық есептерді талдау және құру мүмкіндігі бар ақпараттық жүйелерді есепке алу процестерін автоматтандыруда таңдау, соның ішінде шоттардағы қалдықтарды

ақша қозғалысы туралы мәліметтермен салыстыру арқылы, өйткені автоматтандырылған режимде осы есеп саласындағы проблемаларды анықтау басқару деңгейін едәуір арттырады қолма-қол ақша;

- кассаның және ұйымның шоттарындағы қалдықтардың тұрақты аудитін жүргізу, автоматтандырылған бухгалтерлік есеп мәліметтерімен салыстыру.

Сонымен, ақша қаражат есебі мен аудитінің күрделілігі бастапқы ақпаратты нақты есепке алу, сонымен қатар ақша ағымын үнемі талдау және бақылау қажеттілігімен байланысты [3].

Шаруашылық операцияларын бухгалтерлік есеп шоттарында көрсетудің уақтылығы мен дұрыстығына бақылауды күшейту, сондай-ақ ішкі бақылау мен аудиттің қарқындылығын жоғарылатумен толық автоматтандыру қаражаттарды тиімді есепке алу мен бөлуді қамтамасыз етеді. Ақша қаражаттарының қозғалысы шығыстармен немесе несиелік кассалық ордермен рәсімделеді. Кассирге қойылатын ерекше талаптар бар: менеджер тағайындаған адам кассалық кассаларға және операцияларға қол жеткізе алады. Кассир шартта айқындалған материалдық жауапкершілікті көтереді. Демалысқа немесе ауруға байланысты кассир болмаған кезде касса мен құжаттардың қалдықтары кәсіпорынның бұйрығымен басқа адамға беріледі.

Кәсіпорында бірнеше кассирдің болуы аға қызметкерді тағайындауды қажет етеді.

Негізгі бухгалтерлік құжат - бұл кассалық кітап. Журнал транзакциялар болмаған жағдайларды қоспағанда, күн сайын жүргізіледі. Күннің соңында қалдық көрсетіледі, оның мәні құжаттық және шын мәнінде сәйкес келуі керек. Сома кассалық кітапқа енгізіліп, кассирдің қолымен куәландырылады.

Жүргізілген зерттеу негізгі зерттеу міндеттерін шешуде алынған келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік береді.

Кассалық және кассалық операцияларды есепке алу процесі, әдетте, келесі кезеңдерден тұрады:

- жүргізілген кассалық операцияларды көрсететін алғашқы бухгалтерлік құжаттарды дайындау (ақшаның түсуі немесе кетуі);

- ағымдағы шоттар бойынша жүргізілген операцияларды көрсететін төлем тапсырмаларын дайындау;

- кіріс және шығыс кассалық құжаттар тізілімінде алғашқы есеп құжаттарын, ағымдағы шоттан үзінділерді тіркеу

- алғашқы бухгалтерлік құжаттарды жүйелеу және өңдеу және бухгалтерлік жазбаларды дайындау;

- алғашқы бухгалтерлік құжаттармен расталған орындалған кассалық операциялардың кассалық кітабында хронологиялық тәртіпте көрініс табуы;

Соңында, бухгалтерлік есеп процесінде бухгалтерлік есеп деректерін ұйымдағы банктегі және есеп айырысу шоттарындағы қолма-қол ақшаның нақты қалдықтарымен салыстыру арқылы қаражат түгендеуі қарастырылған.

Бүгінгі таңда әр кәсіпорын өзінің қызмет барысында есеп айырысу кезінде, сондай-ақ экономикалық және басқа қажеттіліктер үшін қолма-қол ақшаны пайдаланады деп атап өтуге болады [4].

Қазіргі нарық жағдайында қолма-қол ақша ең маңызды және шектеулі ресурстардың бірі болып табылады. Осыған байланысты коммерциялық ұйым басшылары үшін олардың қорының оңтайлы мөлшерін анықтау маңызды. Бір жағынан, қаражат тапшылығы ұйымның өтімділігіне, төлем қабілеттілігіне, қаржылық тұрақтылығына, іскерлік белсенділігіне кері әсерін тигізіп, сонымен қатар банкроттыққа соқтыруы мүмкін екенін ескеру қажет. Екінші жағынан, ресурстардың осы түрлерінің артығы кәсіпорынның жалпы тиімділігіне кері әсер етеді. Бұл ақшаның өзі ешқандай табыс әкелмейтіндігімен байланысты, инфляцияға ұшыраған кезде ол өзінің бастапқы құнын жоғалтады.

Ағымдағы операциялардан түсетін ақша қаражаттарының қозғалысы туралы ақпарат ұйымның қаржылық есептілігін пайдаланушыларға ұйымның несие қаражатын өтеуге, өндіріс қызметін қолданыстағы өндіріс көлемі деңгейінде ұстап тұруға, дивидендтер мен жаңа инвестицияларды төлеуге жеткілікті қаражатпен ұйымның қауіпсіздік деңгейін көрсетеді. Алдыңғы кезеңдердегі ағымдағы операциялардан түскен ақша ағындарының құрамы туралы ақпарат ұйымның бухгалтерлік есеп беруінде келтірілген басқа ақпаратпен үйлесімде.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ахметова, Р. Р. Проблемы учета и аудита денежных средств / Р. Р. Ахметова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2019. — № 43 (281). — С. 156-158. — URL: <https://moluch.ru/archive/281/63381/>

2. Мокейкина, К. А. Бухгалтерский учет и аудит денежных средств на предприятии / К. А. Мокейкина, Е. Ю. Пухова // Апробация. — 2016. — № 6 (45). — С. 104–105.

3. Сафонов, П. П. К вопросу учета и аудита движения денежных средств в организации / П.П. Сафонов, О. В. Чепик // В сборнике: экономическая безопасность: правовые, экономические, экологические аспекты / Сборник научных трудов Международной научно-практической конференции. В 2-х томах. — 2017. — С. 313–315.

4. Хамзатов, В. А. Проблемы учета, аудита и анализа денежных средств организации / В. А. Хамзатов, Х. Х. А Эскирханов // Аллея науки. — 2018. — Т. 4. — № 4 (20). — С. 197–200.

РЕЗЮМЕ

В статье проанализированы основные проблемы учета денежных средств как наиболее ликвидных активов, предложены пути оптимизации синтетического учета на данном участке. Рассмотрена цель и выявлены проблемы аудита денежных средств, сформированы возможные направления повышения эффективности внутреннего контроля и аудиторских процедур в отношении денежных средств в кассе, на расчётных и других счетах.

RESUME

The article analyzes the main problems of accounting for cash as the most liquid assets, suggests ways to optimize synthetic accounting in this area. The purpose is considered and the problems of audit of funds are identified, possible directions for improving the efficiency of internal control and audit procedures in relation to cash in the cash desk, on settlement and other accounts are formed.

ӘОЖ 657.212

Ақиева А.Н., 4 курс

Ғылыми жетекші: Базарова Б.Т., э.ғ.м., аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ДЕБИТОРЛЫҚ БЕРЕШЕКТІҢ ЕСЕБІ МЕН АУДИТІН ЖЕТІЛДІРУ

Андатпа

Бұл мақала бойынша дебиторлық берешектің есебі мен аудитін жетілдіру қаралып отыр. Өз кезегінде, дебиторлық берешек ұйымның тәуекелі жоғары өтімді активтеріне жатады. Дебиторлық берешектің ккп үлесін сатыпалушылармен тапсырыс берушілердің дебиторлық бережақ қарыздары құрайды.

Түйін сөздер: Дебиторлық берешек, сатып алушылар мен тапсырыс берушілер, қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді, тауарлар, вексельдер, қарыздар, есеп айырысу, аудит.

Әрбір ұйымның қаржылық шаруашылық қызметі үрдісінде алынған материалдық құндылықтарды есептеу бойынша міндеттемелер, басқа ұйымдар мен тұлғалар алдында тұтынылатын қызметтер мен көрсетілетін жұмыстар, басқа ұйымдар мен тұлғалардың сатылған тауарлар, өнімдер (жұмыстар, қызмет көрсетулер) бойынша есептеулер үшін қарыздар пайда болады

Дебиторлық берешек бұл басқа мекемелердің мекеменің алдындағы ақшалай шаққандағы қарыздық міндеттемелері болып табылады. Мекемелердің дебиторлық берешегінің негізгі түрі болып сатып алушылардың оларға жөнелтілген немесе сол жерде босатылған тауарлық – материалдық қорлар, тапсырысшылардың көрсеткен қызметтері үшін міндеттемелер танылады [1].

Өз кезегінде, дебиторлық берешек ұйымның тәуекелі жоғары өтімді активтеріне жатады. Дебиторлық берешектің мерзімі өткен және өтелмеген берешектің үлкен көлемі қарыз капиталына қызмет көрсету құнын едәуір арттырады, ұйымның шығындарын көбейтеді, бұл нақты кірістің, айналым қаражаттарының кірістілігі мен өтімділігінің төмендеуіне алып келеді, сондықтан қаржылық тұрақтылыққа кері әсер етеді, компания үшін қаржылық шығындар қаупін арттырады.

Дебиторлық бережақтағы үлесі жоғары бұл сатыпалушылармен тапсырыс берушілердің дебиторлық бережақ болып табылады. Жалпы, кәсіпорын балансында кредиторлық және дебиторлық бережақтың орналуы алаңдатушылық тудырады. Өйткені, дебиторлық бережақ кәсіпорынға басқа заңды тұлғалар мен азаматтардың тауарлар мен қызмет, жұмыстарды сатып алған үшін бережақ сомасын көрсетсе де, оның алдағы уақытта кешіктіріліп төленуі немесе мүлдем

төленбеу қаупі бар.

Қазіргі кәсіпкерлікті дамытуды қолға алу жағдайында дебиторлық берешектерде азайту мен жою үшін төлем уақыты өтіп кеткендерін қайтаруға әрекеттер жасау, есептеудің вексель арқылы жүргізілуі мен талап беру құқығын сату, сақтандыру орындарында, сақтандыру сияқты шаралар жүргізілуі тиіс.

Соған байланысты осы тақырыпты, яғни дебиторлық берешектердің есебін таңдауымыздың маңыздылығы жоғарда көрсетілген дебиторлармен есеп-айырысу шараларын анықтап, оның жүргізілуін көрсетуде.

Тауарлық – материалдық қорларды тиеп жөнелту (босату), әдеттегідей, сауда мекемесі мен сатып алушының арасындағы жасалған келісім-шарттар негізінде жүргізіледі. Келісім-шарттарда төлемдер түрі мен тәсілі және есеп айырысулар тәртібі қарастырылады.

Сатып алушылардан төлемдерді алу үшін қолданылатын құжаттар болып төлем талап – тапсырмалар, төлем тапсырмалар, чектер, вексельдер саналады да, олар қаржылық құжаттар болып табылады және олар арқылы жабдықтаушының сатып алушыға ұсынылған есеп айырысу құжаттары төленеді.

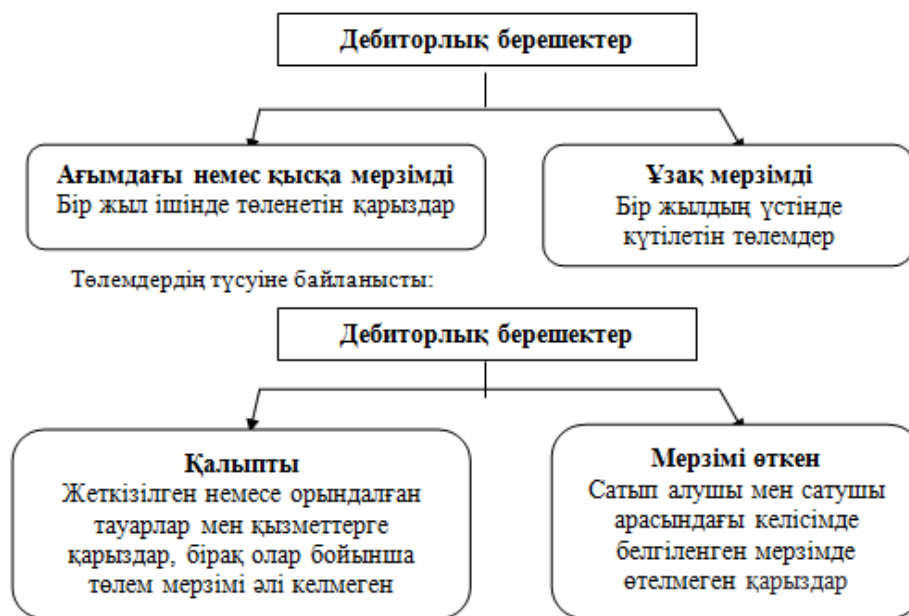
Дебиторлық берешектерді есепке алуды ұйымдастырудың маңызды шарты ретінде мекеменің тиісті қызметтері жөнелтілген немесе сол жерде сатып алушыға босатылған тауарлық – материалдық қорларға тауарлық ілеспе құжаттарды дұрыс рәсімдеу және оларды сатып алушыларға есеп айырысу шоттарын ұсыну үшін бухгалтерияға уақытында өткізу болып табылады.

Дебиторлық берешектер жалпы тауар сатылмай, қызметтер көрсетілмей, немесе ақшасығ яғни алашақ қарыз алынбай қалған кезде пайда болады.

Дебиторлық берешектің бірнеше түрлері бар; тиеп жіберілген тауарлар үшін; әртүрлі мақсатта қызметтер көрсетулер үшін дебиторлармен есеп айырысулар; алынған вексельдер бойынша есеп айырысулар; бюджетпен, еншілес кәсіпорындар мен персонал қызметкерлермен әртүрлі операциялар бойынша есеп айырысулар; қатысушылардың жарғылық қорға салымдары үшін берешектері; және басқа да дебиторлармен есеп айырысулар [2].

Дебиторлық берешектің келесідей түрлерін сурет 1- де қарастыруға болады:

Қарыздардың өтелуіне байланысты:

Сурет 1. Дебиторлық берешектердің түрлері

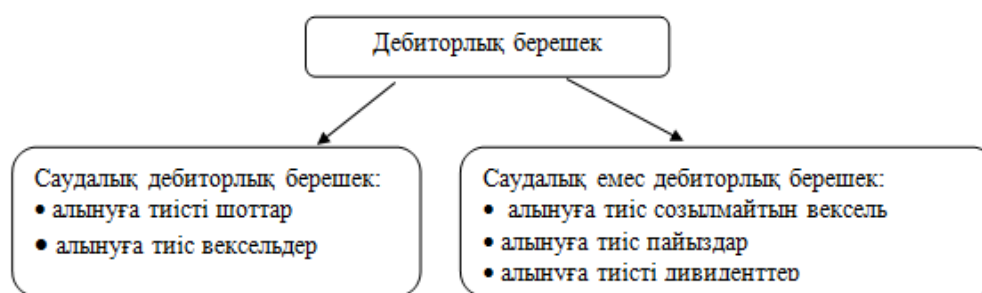
Осылайша, дебиторлық берешектер - бұл белгілі бір қызметтерді жүзеге асырудан, яғни ол тауар тиеу, жұмыс орындау, қызмет көрсету, қарызға ақша беру т.с.с. әрекеттердің нәтижесінен пайда болатын, кәсіпорынның айналымынан уақытша тартылатын қорларын айтады.

Қиын экономикалық дағдарыс, мерзімінде төлемеушілік осы мәселенің бас себебі болып отыр. Бірақ дебиторлық борыштың өсуінің себебі бұл ғана емес.

Теориялық негізде, мүліктік қатынастың кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру шаруашылық операцияларды өткізу барысында тек салынған ақшаны қайтарып ала қоймай, сонымен қатар қосымша табыс табуды болжайды. Бірақ іс – жүзінде әр – түрлі себептерге байланысты кәсіпорын дебиторларынан қарызды өтеп ала алмайтын кезеңдер туындайды. Бұның себебі қарыздар кәсіпорындардың төлем қабілеттілігінің болмауы. Дебиторлық борыштың өсуі кәсіпорынның жұмысының қызметіне себебін тигізеді, кәсіпорынның қаржылық жағдайын нашарлатады, себебі дебиторлармен есеп айырысу ол– айналымнан түскен ақша қаражаты болғандықтан олар табыс әкелмейді және кәсіпорынды басқа кәсіпорындармен есеп айырысу кезінде қиын жағдайға қояды. Ал бұл кредиторлар алдында міндеттемелерді бұзғаны үшін айыппұл, өсімақы секілді болжанбаған шығындарға әкеледі. Осы экономикалық жағдайда мерзімінде төлемегені үшін жеңілдік беру секілді икемді жүйе көп тараған. Осы жеңілдіктер дебиторлық борыштың қысқаруына себебін тигізеді. Олар дебиторларда ақша қаражатын мерзімінде алуға мүмкіндік береді.

Дебиторлық борыштың өсуі кәсіпорынның қаржылық жағдайын нашарлатады, кейде банкроттыққа ұшыратуы мүмкін.

Халықаралық есеп тәжірибесінде дебиторлық берешектің жалпы жіктемесі 2-суретте берілген.

Сурет 2. Халықаралық есеп тәжірибесінде дебиторлық берешектің жалпы классификациясы

Баланста саудалық дебиторлық берешек пен саудалық емес дебиторлық берешек бөлек-бөлек қарастырылуы тиіс. Әдетте дебиторлық берешек компанияның ағымдық активіне қарайды. Ал егер оны жою мерзімі бір жылдан артық болса, ұзақ мерзімді активтер болып бөлінеді [3].

Дебиторлық берешек 32 «Қаржы құралдары: акпараттар ұсыну» IAS Халықаралық стандартына сәйкес есепке алынады, сәйкесінше дебиторлық берешектің танылатын күні болып ұйым активтерге меншік құқығымен байланысты тәуекелдер мен сыйақыларды клиентке берген күні табылады.

Дебиторлық берешекке байланысты тану мен бағалау болып негізгі бухгалтерлік операциялар табылады.

Бастапқы тану кезінде дебиторлық берешек мәміле бағасымен өлшенеді.

Мәміле бағасы – бұл үшінші тұлғалардың атынан алынған сомаларды қоспағанда, клиентке уәде етілген тауарларды немесе қызметтерді беру орнына айырбастау құқығын күтуі. Тапсырыс бойынша келісім шарт бойынша уәде етілген сыйақы тұрақты сомаларды, ауыспалы сомаларды немесе екеуінде қамтуы мүмкін.

Бастапқы танудан кейін дебиторлық берешектер амортизацияланған құны бойынша бағаланады.

Амортизацияланған құн - бұл бастапқы тану кезінде негізгі активтің төлемдерін шегергенде немесе тиімді пайыздық мөлшерлеме әдісі бойынша есептелген жинақталған амортизацияны шегергендегі қаржылық актив өлшенетін сома - көрсетілген бастапқы сома мен өтеу кезінде төленетін соманың арасындағы айырма, және шығындар резервіне түзетілген қаржылық активтер (9 ХҚЕС) [4].

Бухгалтерлік есепте табыстар мен шығындар есепке алу ұстанымына сәйкес есепке алынады. Яғни, табыстар алынған кезде, ал шығындар шығындалғын кезде есепке алынады. Әдетте, дебиторлық борышпен бірге алынған табыс та мойындалады. Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің қысқа мерзімді дебиторлық борыштарының аналитикалық есебі сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің түрлері бойынша жүргізіледі. 1210 «Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің борышы» шоттарына қатысты бухгалтерлік есепте 1-ші кестедегідей корреспонденциялар жазылады.

Кесте 1 - Кәсіпорынның шаруашылық операциялар журналы

№	Операция мазмұны	Дебет	Кредит
1	Көрсетілген қызмет үшін жазылған шот-фактура:		
	- келісім құнына	1210	6010
	- ҚҚС сомасына	1210	3130
2	Көрсетілген Қызметтің өзіндік құны есептен шығарылды	7010	1320
3	Баланста есепте тұрған құралдар сатылды	1210	6210
4	Құралдың баланстық құны есептен шығарылды	7410	2410
5	Тозу есептеу ведомосінің негізінде тозу есептен шығарылды	2420	2410
6	Сатып алушылар шот фактура бойынша ағымдағы шотқа төлем тапсырмасымен ақша аударды	1030	1210
7	Сату кезінде сатып алушыға берілген жеңілдік сомасы	6030	1210
8	Қайтарылған тауарлар сомасына	6020	1210
9	Қаржылық нәтиженің анықталуы:	6210	5610
	-табыс сомасы	6010	5610
		6250	5610
	-берілген жеңілдік	5610	6030
	-қайтарылған тауар сомасына	5610	6020
10	Бөлінбеген пайда (зиян)	5610	5510

Дебиторлық бережақтың аудитін тексеру үшін келесі міндеттер қарастырылады:

- берешектің пайда болу себептерін анықтау;
- баланс баламасындағы дебиторлық берешектің қалдықтарының қаншалықты дұрыс көрсетілгендігін анықтау;

- дебиторлық берешектерді төмендету бойынша нұсқаулықтар беру;

- қаржылық тәртіптер бойынша есеп айырысу ережелері бойынша ұсталымдарын тексеру.

Дебиторлық бережақ бойынша аудит жүргізер алдында аудитор алдын – ала аудиторлық тексерудің ақпараттарын жасауы тиіс.

Сатып алушылармен және тапсырыс берушілермен және басқа да дебиторлармен есеп – айырысудың аудитін жүргізу кезде толтырылатын жинақтау ведомостісінде бережақтардың пайда болуына қатысты барлық деректер болуы қажет. Соның ішінде:

- дебитордың атауы;
- бережақ түрі;
- пайда болу мерзімі;
- төлем құжатындағы мерзімі;
- қалыптасу себептері;
- бережақты талап ету шығындары.

Аудиторлар дебиторлық бережақтың көбейіп кетуін бақылауды жүзеге асырулары тиіс.

Сондай-ақ, бұл уақытта кәсіпорынға төлемдер жүргізу кешіктірілсе, олар өздерінің шаруашылық іс-әрекетін қамтамасыз ету үшін несие алуға міндеттеледі осылайша олар өздерінің кредиторлық бережақтарын жоғарлатады. “Күмәнді бережақтар бойынша резерв” мақаласы бойынша сальданың болуы төлем өтелмеген дебиторлық бережақтың болуын көрсетеді. [5]

Кәсіпорынның дебиторлық бережағының әлқайда тереңдігіне талдау жүргізу үшін әрбір дебитор бойынша мәліметтерді яғни, дебиторлық бережақ сомасын, оның өтелу мерзіміне қосымша тексерулер қажет.

Бұндағы алға қойылған негізгі міндет оның ликвидиттілігін бағалау яғни кәсіпорын оның қайтарылуын бағалайды. Кейіннен аналитикалық процедуралар көмегімен дебиторлық бережақ және сату жөнінде ақпараттар, деректердің толықтығының жалпы тексерілуі жүргізіледі.

Дебиторлық бережақ айналымы жалпы түсім коэффициенті, актив бірлігіне келетін, сату сияқты, көрсеткіштерді сала көрсеткіштерімен және кәсіпорынның өткен жылғы іс - әрекет көрсеткіштерімен салыстырылады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Андреева Т.В. Основы бухгалтерского учета и формирования бухгалтерской (финансовой) отчетности: 2019.
2. Асанова, А. Бухгалтерлік есеп негіздері [Текст] : оқу-зертханалық практикум/ Астана:

Фолиант, 2014. - 160 б. http://lib.ineu.kz/CGI/irbis64r_11/cgiirbis_64.

3. Әбдішүкіров С.Р., Мырзалиев Б.С. «Бухгалтерлік есеп» 2009 ж, Алматы.

4. С. Осмехина, профессиональный бухгалтер РК, САР//Файл Бухгалтера, Выпуск №11 - 4 июня 2019 г.

5. Кабылова Н., Доспалинова Ш., Оразалинов Е. «Бухгалтерлік есеп» 2011ж, Астана.

6. Құдайбергенов Н.А. «Бухгалтерлік есеп принциптері», 2011 ж, Алматы.

7. Назарова В. Л. «Тауарлардың жарамсыздығын есепке алу». - «Бухгалтер бюллетені» №13 - 12 бет.

8. Нұрсейтов Е.О. «Ұйымдағы бухгалтерлік есеп», 2012ж, Алматы.

9. Нурсейтов Э.О. Бухгалтерские расчеты: справочное пособие / Э.О. Нурсейтов; - Алматы: Издательство «ЛЕМ», 2011, - 112с.

10. Сейдахметова. Ф.С., «Қазіргі замандағы бухгалтерлік есеп» Алматы : Экономика, 2008 ж.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается совершенствование учета и аудита дебиторской задолженности. В свою очередь, дебиторская задолженность является активом организации с высоким уровнем риска. Наибольшую долю дебиторской задолженности составляет дебиторская задолженность продавцов и покупателей.

RESUME

This article discusses the improvement of accounting and auditing of receivables. In turn, accounts receivable are an asset of the organization with a high level of risk. The largest share of accounts receivable is accounts receivable from sellers and buyers.

УДК 336.71

Утарова Д.А., БФЭ-12

Научный руководитель: **Хусаинов Б.М.**, к.с.-х.н., доцент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

ПРИМЕНЕНИЕ РЕИНЖИНИРИНГА НА ПРЕДПРИЯТИИ АО «JUSAN BANK»

Аннотация

В статье рассмотрены актуальные вопросы эффективного применения методов реинжиниринга на предприятии. Показана организационная структура акционерного общества. Установлен уровень образования работников предприятия. Статистические рассчитана динамика численности работников. Проведен обзор финансовых показателей работы банка.

Ключевые слова: банк, реинжиниринг, финансы, структура, динамика.

В быстро изменяющемся цифровом мире возрастает роль новых технологий менеджмента, в частности метода реинжиниринга в управлении современными финансовыми предприятиями.

Реинжиниринг бизнеса – это набор приемов и методов, которые компания использует для проектирования бизнеса в соответствии со своими целями.

Термин «реинжиниринг» - это радикальное переосмысление и перепроектирование деловых процессов для достижения резких, скачкообразных улучшений главных современных показателей деятельности компании - таких как стоимость, качество, сервис и темпы.

Смысл реинжиниринга бизнес-процессов в двух его основных этапах [1]:

1. Определение оптимального или идеального вида бизнес-процесса, в первую очередь основного.

2. Определение наилучшего по средствам, времени, ресурсам, способа перевода существующего бизнес-процесса в оптимальный.

Порядок проведения реинжиниринга:

1. Разработка корпоративной стратегии.

2. Определение ключевых компетенций, которые необходимы для внедрения стратегии.

3. Подробный анализ существующих процессов, требующих изменения.

4. Выявление процессов, требующих изменения.

5. Определение ключевых показателей эффективности для бизнес-процессов.

6. Собственно реинжиниринг.

7. Контроль и постоянное совершенствование новых процессов на основе ключевых показателей эффективности.

Майкл Хаммер, бывший профессор кафедры вычислительной техники МТИ, приобрел мировую известность в начале 1990-х гг. в качестве создателя и главного поборника «реинжиниринга» [2].

Хаммер, в качестве важнейшего аспекта реинжиниринга выделял слово «процесс».

Он утверждает, что со времен Адама Смита разделение труда поощряет распространение функционального деления организаций и что современные методы менеджмента разработали пути улучшения целенаправленных структур, что также приводит к организационному «дроблению» [3].

Однако М. Хаммер полагает, что организации полностью включены в процессы, точнее наборы действий, в которых используются различные типы исходных материалов и создается продукция, представляющая ценность для потребителя.

Идентификация и фундаментальное переопределение бизнес-процессов организации с целью сделать их более простыми и способными доставлять ценность потребителю более эффективным способом рассматриваются в качестве единственного пути для желающих выжить в будущем компаний.

Основные работы Майкла Хаммера: «Reengineering the Corporation» (1993); «The Reengineering Revolution» (1995); «Beyond Reengineering» (1997).

На предприятии АО Jysan Bank (Цеснабанк) мы рассмотрим пример применения реинжиниринга бизнес-процессов. First Heartland Jysan Bank — казахстанский розничный банк. АО «First Heartland Jysan Bank» был основан 17 января 1992 года в г. Целинограде (Нур-Султан) [4].

Являясь универсальным коммерческим банком, Банк предоставляет широкий спектр банковских услуг для крупных корпораций, субъектов МСБ и населения, в числе которых кредитование, открытие и обслуживание текущих счетов, срочных вкладов, международных платежных карточек VISA, MasterCard, UnionPay International, денежные переводы, операции с аффинированным золотом, услуги сейфового депозитария, кастодиальные услуги и многое другое.

По состоянию на 1 января 2019 года Банк входит в ТОП-5 банков Казахстана по объемам активов и депозитов, а по объемам кредитования экономики является вторым крупнейшим банком страны.

Миссия Банка заключается в удовлетворении потребностей клиентов путем предоставления первоклассного сервиса и реализации потенциала клиентов, тем самым способствуя развитию благосостояния страны.

На 1 января 2019 года филиальная сеть Банка представлена 22 филиалами и 125 отделениями по всему Казахстану.

Правление является постоянно действующим коллегиальным исполнительным органом Банка. Правление осуществляет руководство текущей деятельностью Банка и обеспечивает достижение устойчивого финансово-экономического положения и высокой конкурентоспособности Банка на рынке финансовых услуг (рис.1).

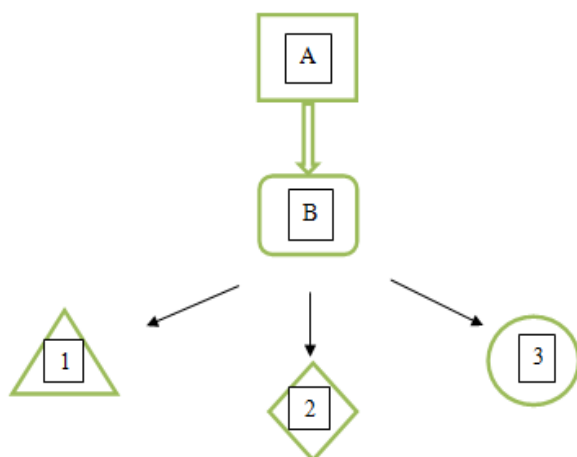

Рисунок 1. Организационная структура АО «Jysan Bank»: А – Совет директоров; В – Правление; 1 – департамент управления финансов; 2 – департамент маркетинга; 3 – департамент управления персоналом

Как видно из рисунка 1, Совет директоров является постоянно действующим коллегиальным органом управления Банка, который осуществляет общее руководство деятельностью и обеспечивает реализацию прав и защиту интересов акционеров при условии эффективного выполнения поставленных задач. Совет директоров состоит из 5 членов, из них 2 независимых директора.

В Банке функционируют следующие Комитеты Совета директоров:

Комитет по внутреннему аудиту Совета директоров – Комитет действует в интересах акционеров банка и его работа направлена на оказание содействия Совету директоров путем выработки рекомендаций по: Установлению эффективной системы контроля за финансово-хозяйственной деятельностью банка в том числе, за полнотой и достоверностью финансовой отчетности.

Контролю за надежностью и эффективностью систем внутреннего контроля и управления рисками, а также за исполнением внутренних документов Банка и иных решений акционеров и Совета директоров в области корпоративного управления.

1. Контролю за независимостью внешнего, внутреннего аудита и Службы комплаенс.

2. Иным вопросам в пределах своей компетенции в соответствии с поручениями Совета директоров или положениями внутренних документов Банка.

Консультационный Комитет Совета директоров – основными задачами Комитета являются оказание содействия Совету директоров путем выработки рекомендаций по:

1. Вопросам стратегического планирования.

2. Вопросам кадров и вознаграждений.

3. Социальным вопросам и иным вопросам, предусмотренным внутренними документами Банка.

В целях организации реинжиниринга на предприятиях финансовой сферы важным является знания организации бизнеса, в том числе и наличие дочерних организаций материнской компании (табл. 1).

Таблица 1 - Дочерние организации АО «Jusan Bank», 2020 г.

Наименование компании	Страна регистрации	Основная деятельность	Доля участия
АО «Страховая компания «Jusan Garant»	Казахстан	Страхование	100,0%
АО «First Heartland Jusan Invest»	Казахстан	Брокерское обслуживание	100,0%
ТОО «ОУСА Центр»	Казахстан	Управление стрессовыми активами	100,0%
ТОО «ОУСА Юг»	Казахстан, Россия	Управление стрессовыми активами	100,0%
ПАО «Плюс Банк»	Россия	Банковские услуги	100,0%

Как видно из таблицы 1, АО «Jusan Bank» имеет пять дочерних организаций – АО «Страховая компания «Jusan Garant», на 01.01.2019 г. – АО «Страховая компания «Цесна Гарант», АО «First Heartland Jusan Invest» на 01.01.2019 г. – АО «Цесна Капитал», ТОО «ОУСА Юг», ТОО «ОУСА Центр» и ПАО «Плюс Банк»[4].

Цель кадровой политики – обеспечить соответствие человеческого капитала банка стратегическим целям бизнеса, а также сформировать профессиональную и мотивационную готовность персонала к достижению этих целей.

При формировании команды единомышленников важными критериями для банка являются честность, порядочность, высокая квалификация персонала, готовность развиваться и осваивать новые инновационные методы и технологии.

В связи с тем, что процесс реинжиниринга являются высокотехнологичным, поэтому на предприятия требуется иметь высококвалифицированный персонал способный выполнять поставленные задачи (табл.2).

Таблица 2 - Уровень образования работников АО «Jusan Bank», 2018

Высшее образование кандидат наук, магистр	83%
Среднее профессиональное образование	16%
Учится в настоящее время	1%

Как видно из таблицы 2, одним из важных направлений управления персоналом является его развитие посредством обучения, так, например специалистов с высшим образованием на предприятии наибольшее количество 83%.

«Бизнес это – люди» - было одним из любимых высказываний Коносуке Мацуситы, который в свою очередь основал «Panasonic» и «Matsushita Electric» [5].

Коносуке защищал духовное образование и другие средства развития человеческих ресурсов, которые, как он заявил, были жизненно важны для будущего компании.

Поскольку успех «Matsushita Electric» стал распространяться за границу, Мацуситу стали признавать как одного из великих предпринимателей мира. Многочисленные иностранные представители, такие как Роберт Кеннеди, Индира Ганди, Тито, приезжали в Японию, чтобы совершить экскурсию по его компании.

В 2018 году в целях повышения квалификации, работники АО «Jusan Bank» направлялись на внешние обучающие курсы по специализированным программам, относящимся к банковской деятельности, в том числе по развитию информационных технологий.

Также для работников банка были проведены внутренние тренинги по развитию межличностных коммуникаций, управлению временем, стресс-менеджменту, формированию навыков продаж банковских продуктов.

Для повышения оперативности выполнения миссии организации и сложных бизнес-процессов реинжиниринга руководству компании необходимо знание численности работников (табл. 3).

Таблица 3 - Динамика численности работников АО «Jusan Bank»

Период	2016	2017	2018
Численность работников Головного офиса	1302	1301	1013
Численность работников филиальной сети	2651	2535	2177
Итого	3953	3836	3190

Как видно из таблицы 3, динамика численности работников банка в 2018 году составила 3190 человек, причем данный показатель уменьшился на 646 работников по сравнению с 2017 годом.

В книге «The Reengineering Revolution», которая представляется как «справочное руководство», рассматриваются следующие проблемы: как использовать консультантов; как преодолевать сопротивление сотрудников и отвечать на «контрреволюционные» аргументы; как достичь искусства «продажи» изменений.

В «Beyond Reengineering» рассматривается более широкая картина и, в частности, утверждается, что реинжиниринг подразумевает фундаментальное преобразование трудовой деятельности, менеджмента, предприятия и, в конечном счете, всего общества.

Все рабочие, пишет М. Хаммер, должны превратиться в самоуправляемых профессионалов, а менеджеры должны стать хозяевами процессов, наставниками и лидерами.

Таким образом, организации превратятся в гибкие, не испытывающие ограничений и целиком ориентированные на доставку ценности потребителям образования.

Только так бизнес-предприятия и национальные экономики могут обеспечить поступательное развитие и добиться процветания.

Важнейшим показателем успешного введения бизнеса на предприятии являются финансовые показатели, так как они способствуют эффективному применению технологии реинжиниринга (табл. 4).

Таблица 4 - Обзор финансовых показателей АО «Jusan Bank», млн тенге, 2018 г.

Показатель	2016	2017	2018
Активы	2 260 037	2 291 110	1 689 129
Кредиты	1 718 928	1 808 797	1 368 368
Депозиты и текущие счета клиентов	1 672 924	1 683 704	806 691
Прибыль	12 157	50 601	6 587
Капитал	156 897	219 578	217 173

Как видно из таблицы 4, активы за 2018 год составили 1 689 129 тенге, что меньше на 601 981 тенге по сравнению с аналогичными показателями 2017 года.

На основании проведенных исследований можно сделать вывод что на предприятии АО «Jusan Bank» успешно используются методы реинжиниринга бизнес-процессов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. https://ru.wikipedia.org/wiki/Реинжиниринг_бизнес-процессов
2. <https://lib.sale/osnovyi-menedjmenta-besplatno/hammer-maykl-1948-hammer-63812.html>
3. https://en.wikipedia.org/wiki/Michael_Martin_Hammer
4. https://kase.kz/files/emitters/TsBN/tsbnp_2018_rus.pdf
5. https://ru.wikipedia.org/wiki/Мауцита_Коносукэ

ТҮЙІН

Мақалада кәсіпорында реинжиниринг әдістерін тиімді қолданудың өзекті мәселелері қарастырылған. Акционерлік қоғамның ұйымдық құрылымы көрсетілген. Кәсіпорын қызметкерлерінің білім деңгейі белгіленді. Қызметкерлер санының динамикасы статистикалық есептелген. Банк жұмысының қаржылық көрсеткіштеріне шолу жасалды.

RESUME

The article discusses topical issues of effective application of reengineering methods in the enterprise. The organizational structure of the joint-stock company is shown. The level of education of employees of the enterprise is established. Statistical dynamics of the number of employees is calculated. The bank's financial performance indicators are reviewed.

УДК: 657.421

Гребнева Е.Н., БУА-42

Научный руководитель: **Рустенова Э.А.**, доцент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

УЧЁТ И АУДИТ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ И ПУТИ ИХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация

В статье рассмотрены основные задачи организации учета основных средств, согласно Международным стандартам. Рассмотрены критерии и особенности признания основных средств. Изложены принципы и требования МСФО 16 «Основные средства». Раскрыты варианты решения проблем в соответствии с международными стандартами.

Ключевые слова: *основные средства, долгосрочные активы, документация, совершенствование, модернизация.*

Продуктивную работу компании обеспечивают основные средства. Ни одна из организаций не может выполнять свою работу без наличия основных средств.

Выбирая данную тему своей дипломной работы, я исходила из актуальности, которая выражается в том, что в современных рыночных условиях возрастает роль бухгалтерского учета в целом, а также контроль за рациональным использованием всех ресурсов, в том числе основные средства.

Основными задачами учета основных средств являются:

- правильно задокументировать и вовремя спроецировать в регистры бухгалтерского учета поступление основных средств, их внутреннее движение и выбытие;
- правильно рассчитать и учесть в бухгалтерском учете сумму отчислений.

Следующие допущения особенно важны для организации системы анализа инвестиций в недвижимость: классификация, принципы оценки и элементы бухгалтерского учета; выбор форм первичных документов и регистров бухгалтерского учета. Финансовый результат деятельности компании во многом зависит от того, насколько правильно определен срок полезного использования основных средств и определены ли методы начисления амортизации.

С целью выявления путей повышения эффективности использования основных средств необходимо изучить организацию учета и анализа основных средств на основе теоретических и

практических аспектов, а также разработка способов ее совершенствования. Исследование проводилось на базе ТОО «Топан».

Для достижения цели данной работы решены несколько задач, основными из которых являются:

- изучение теоретических и практических аспектов учета и анализа эффективности использования основных средств;
- изучение существующей практики бухгалтерского учета и анализ правильности использования основных средств;
- внесение рекомендаций и предложений по совершенствованию учета основных средств.

Эта информация позволяет компании выявлять пути и резервы повышения эффективности использования основных средств и, кроме того, выявлять и своевременно исправлять негативные отклонения, которые могут иметь серьезные последствия для успешной работы компании в будущем.

Неэффективное использование основных средств приводит к сокращению производства и продаж, что, в свою очередь, снижает прибыль компании и соответственно влияет на прибыль.

Для исследования использовались следующие методы: сбор, обработка, классификация, сравнение, анализ информации, а также аналитический метод составления таблиц.

Для того, чтобы получить какую-то прибыль от совершенно любой деятельности компании, увеличения производства, компания должна иметь основные средства и операционные активы, которые переводят свою стоимость в процессе производства на стоимость готовой продукции, предоставленных услуг или выполненных работ.

В теории бухгалтерского учета основные средства определяются следующим образом: основные средства - это средства, которые многократно используются в производственном процессе, не меняя свою натурально-вещественную форму, постепенно обесцениваясь и передавая свою стоимость произведенной продукции. частично за счет амортизационных отчислений (здания, сооружения, оборудование, компьютеры, транспортные средства и т. д.).

Основные средства относятся к внеоборотным активам и материальным активам, которые долгое время (более одного года) функционируют в качестве оборотного капитала как в материальном, так и в нематериальном производстве.

Предприятия имеют право владения, пользования и распоряжения основными средствами, а именно: безвозмездно передавать или продавать другим предприятиям, обменивать, сдавать в аренду принадлежащие им здания, сооружения, оборудование, транспортные средства, инвентарь, списывать с баланса, если они изношены или морально устарели, независимо от того, полностью они амортизированы или нет.

Принятие к учету основных средств фиксируют актом приема-передачи долгосрочных активов. Форма акта ДА-1 утверждена Приказом МФ РК № 562 от 20.12.12.

Объект основных средств, который подлежит признать в качестве актива, учитывают по первоначальной стоимости. В нее входят: цена покупки или производства, с учетом пошлин и налогов — скидки и возмещения вычитают; прямые затраты, чтобы доставить и установить объект; оцененные затраты, чтобы потом демонтировать и удалить объект, восстановить участок, за который ответственно предприятие.

Предмет основных средств, учитываемый как актив, учитывается по первоначальной стоимости. Включает: закупочную или производственную цену, включая пошлины и налоги - скидки и возмещения вычитаются; прямые затраты на доставку и установку объекта; сметные затраты на демонтаж объекта, за восстановление которого несет ответственность предприятие.

Предприятия, которые работают по международным стандартам финансовой отчетности, могут в дальнейшем проводить учет основных средств по начальной или переоцененной стоимости.

Если предприятие работает по национальным стандартам, то отражает основные средства в бухгалтерском учете Республики Казахстан только по начальной стоимости.

Амортизация начинается в первый день месяца, следующего за датой признания актива в балансе, и длится до срока его полезного использования. Амортизация признается как расход предприятия. Для того, чтобы постепенно распределять стоимость актива, амортизация должна рассчитываться линейным методом в течение его срока службы.

Основные средства предприятия различаются по составу и назначению. Чтобы вести учет, их следует классифицировать по: назначению, характеру их участия в производственном процессе; виду; степени использования, по степени собственности, а также по отраслям народного хозяйства.

Классификация основных средств по видам определяется органами государственной статистики. Согласно этой классификации основные фонды делятся по типу:

Основные производственные фонды можно сгруппировать по следующим признакам:

1) по отраслевому признаку: основные средства промышленности, основные средства сельского хозяйства и так далее.

2) вещественно-натуральный состав: здания, сооружения, рабочие машины и прочее оборудование, передаточные устройства

3) по функциональному назначению: производственные (станки, машины и так далее) и непроизводственные (жилые помещения, детские сады, больницы и так далее)

4) по принадлежности: собственные, арендованные

5) по способу использования: находящиеся в эксплуатации, находящиеся в запасе (консервации)

Внутри предприятия учет основных средств и нематериальных активов выявляет наиболее оптимальные связи между их структурой. Анализ этих отношений позволяет нам идентифицировать элемент интеграции, который влияет на другие элементы производственной структуры на основе своего влияния. Здесь учет фиксируется в сроках и местонахождении этих предметов в рыночных условиях.

Пути совершенствования основных средств на предприятии ТОО «Топан» можно достигнуть путем повышения эффективности основных фондов равно то же самое, что и расширение производства без дополнительных затрат на создание и приобретение основных средств, поскольку основные фонды являются одним из важных воплощений научно-технического прогресса. Как известно, научно-технический прогресс – это один из главных показателей развитого предприятия. Успех в функционировании основных средств на предприятии ТОО «Топан» зависит от того, насколько интенсивно они реализуют экстенсивные и интенсивные факторы улучшения.

Экстенсивный путь совершенствования использования основных фондов заключается в том, чтобы как можно больше увеличить время работы уже существующего оборудования, а также - увеличить количество удельного веса действующего оборудования в составе всего оборудования, имеющегося на предприятии.

Интенсивный путь улучшения основных фондов обеспечивается развитием технологических процессов.

Усиленность производства увеличивается по мере роста единичной мощности оборудования: в машинах, станках, агрегатах автоматизируются и механизуются не только основные производственные процессы и операции, но также вспомогательные и транспортные операции, которые часто ограничивают нормальный производственный ход и использование оборудования. Устаревшие машины с каждым днем совершенствуются, и заменяются новыми, более совершенными и обновленными для облегчения работы и автоматизации производства, в целом.

Анализ показателей движения и технического состояния основных средств показал, что в 2015 году износ основных средств составил 21%, по сравнению с 2014 годом этот показатель составил 15%. Доля новых основных средств увеличилась на 22%, как и темпы роста процесса обновления основных средств.

В этом случае рациональнее предложить следующие пути совершенствования:

- приобретение наиболее качественных основных средств, а также непосредственно внедрение нового и усовершенствованного оборудования и прогрессивных технологий - экономия энергии и топлива;

- улучшение надлежащего функционирования оборудования и его правильная эксплуатация с целью предотвращения аварий, простоев и несчастных случаев;

- актуальный, своевременный и высококачественный капитальный ремонт

- применение обновленных и современных методов организации ремонтных работ;

- своевременная модернизация основных средств, в частности активной части, с целью предотвращения избыточного морального и физического износа;

- систематическое повышение профессионально-квалификационного уровня сотрудников и руководящего состава путем их регулярной аттестации, а также стимулирование сотрудников к бережному и эффективному использованию технологий;

- сдача в аренду неиспользуемых основных средств, отсюда следует, получение дополнительной прибыли

Повышение уровня автоматизации и модернизации производства за счет разработки и внедрения инструментов комплексной модернизации производственных процессов, приводящих к повышению технического прогресса. Так же это приведет к повышению производительности труда, снижению трудоемкости ручного труда, так как акцент на сегодняшний день больше на

автоматизированное производство. Постоянное повышение качества продукции и конкурентоспособности. И один из главных моментов – это обеспечение благоприятных условий труда для рабочих и их безопасности.

Сведение к минимуму ежедневного простоя оборудования, что увеличит среднее количество рабочих дней на единицу в год. Этого можно достичь за счет сокращения времени, затрачиваемого на ремонт оборудования, внедрения новых технологий и автоматизация оборудования.

Использование сырья и материалов самого высокого качества не только улучшает качество производимой продукции, но и снижает износ деталей оборудования.

Ликвидация неактуального и бездействующего оборудования путем сдачи в аренду, на реализацию или в лизинг.

Например, работа с лизинговой компанией даст возможность лизингополучателю решить вопрос о покупке необходимого оборудования, а компании – заключение дополнительных сделок по продаже оборудования и получить за это дополнительные денежные средства в настоящем времени.

Полагается, что при соблюдении предложенных совершенств по упрощению и улучшению в ТОО «Топан» компания имеет возможность получить положительную динамику по движению и технического состояния основных средств (обновление, рост, срок годности) и показателей интенсивности и эффективности основных средств, а также сведение к минимуму износа основных средств, что является важным условием функционирования любого предприятия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. <https://online.zakon.kz/Accountant>
2. Бухгалтерский учет и анализ (для бакалавров): учебное пособие / Под ред. Костюкова Е.И. - М.: КноРус, 2018. - 416 с.
3. Алексеева, Г.И. Бухгалтерский Финансовый Учет. Отдельные Виды Обязательств: Учебное пособие / Г.И. Алексеева. - Люберцы: Юрайт, 2015., глава 2
4. Алисенов, А.С. Бухгалтерский финансовый учет: Учебник и практикум для академического бакалавриата / А.С. Алисенов. - Люберцы: Юрайт, 2016. - 457 с.

ТҮЙІН

Қазіргі нарықтық шындықты ескере отырып, қызметтер мен жабдықтарды үздіксіз жаңарту қажеттілігі туындайды. Маңызды емес және белсенді емес жабдықты жалға беру, сату немесе лизинг арқылы жою. Сақталуға, жалға алуға және сатуға жататын пайдаланылмаған активтерді анықтайтын негізгі құралдарға түгендеу жүргізу. Мүмкіндігінше көп клиенттерді тарту үшін нормативтік-құқықтық базаның сапасын жақсарту қажет.

RESUME

Given the current market realities, there is a need for continuous modernization of services and equipment. Elimination of irrelevant and inactive equipment by renting it out, selling it or leasing it. Conducting an inventory of fixed assets, which identifies unused assets that are subject to conservation, lease and sale. In order to attract as many clients as possible, the quality of the regulatory framework needs to be improved.

ӘОЖ 657.42

Сайлауова М.Қ.

Ғылыми жетекшісі: **Джакупова А.К.**, э.ғ.м., аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ

ҰЙЫМНЫҢ КІРІСТЕРІ МЕН ШЫҒЫСТАРЫ ЕСЕБІ МЕН АУДИТІН ЖЕТІЛДІРУ

Аңдатпа

Кәсіпорын кәсіпкерлік қызметті ұйымдастыру үшін құрылады, оның экономикалық мақсаты әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыру және пайда табу болып табылады. Өзінің мазмұны бойынша кәсіпкерлік қызмет қор нарығында өнімді өндіру мен сатуды, жұмыстарды орындау мен қызметтер көрсетуді, операцияларды қамтиды. Кәсіпорын кез-келген қызмет түрін немесе барлық түрлерін бір уақытта жүзеге асыра алады.

Кәсіпорынның кірістері мен шығыстарының көрсеткіштері кәсіпорын қызметін басқару саласында ғана емес, салық салынатын пайданы есептеу кезінде де қолданылады және бұзушылық үшін жауапкершілікті көздейтін Қазақстан Республикасының Салық және Әкімшілік кодекстерімен бақыланады. кірістер мен шығыстарды есепке алу ережелерінің.

Түйін сөздер: кірістер, шығыстар, кәсіпорын, бухгалтерлік есебі, синтетикалық есеп.

Кәсіпорынның нәтижелерімен тікелей байланысты бизнес-процестің элементтері кірістер мен шығыстар болып табылады.

Кәсіпорынның экономикалық қызметі шикізат пен материалдарды сатып алу, өнімді дайындау, оларды тұтынушыларға сату, жалақы төлеу және т.б. жеке экономикалық операциялардан тұрады. Экономикалық процесте кәсіпорынның қаражаттары айналым жасайды, оның барлық фазалары бір мақсатқа - өндірістік және шаруашылық қызметтен кірістер алуға бағынады. Сондай-ақ өндіріс процесі материалдық, еңбек, қаржы ресурстарының шығындарынсыз аяқталмайды.

Осылайша, өз қызметі барысында кәсіпорындар табыс табады және шығындар туғызады.

Табыс экономикалық категория ретінде кәсіпорынның қаржылық нәтижелерін білдіреді. Бұл анықтамаға кіріс алушылар ретінде экономикалық қызметке қатысатын немесе қатыса алмайтындар кірмейді. Экономикалық категория ретінде табыстың келесі айрықша белгілерін атап өту қажет:

1. Табыс, әдетте, ақшамен ұсынылады;
2. алудың жүйелілігі;
3. Заңдылық критерийі [1, б.6].

Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 28 ақпандағы No 234-III «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» Заңына сәйкес кірістер деп есепті кезеңдегі экономикалық пайданың түсуі немесе активтердің ұлғаюы түріндегі ұлғаюы немесе пассивтердің төмендеуі, бұл сайып келгенде меншікті капиталдың ұлғаюына әкеледі (меншік иелерінің жарғылық капиталға салымдарын қоспағанда) [1].

Л.А.Попованың пікірі бойынша табыс дегеніміз - бұл субъектінің қалыпты қызметі нәтижесінде активтердің түсуі немесе өсуі немесе міндеттемелердің төмендеуі арқылы экономикалық ресурстардың көбеюі [3, б.207].

2007 жылғы 21 маусымдағы №1 ұлттық қаржылық есептілік стандартында кірістің келесі анықтамасы берілген: «кіріс - бұл есепті кезеңдегі экономикалық пайданың түсуі немесе өсуі немесе міндеттемелердің азаюы түріндегі өсімі бұл капиталға қатысатын тұлғалардың салымдарымен байланысты емес, капиталдың көбеюіне әкеледі» [4, б.216].

Табыс өндіріс факторларына меншік құқығын әкелуі мүмкін, оларды жеке тұлға, компания, үкімет қолма-қол немесе қолма-қол емес нысанда ала алады. Сонымен қатар, үнемі және бір рет әрекет ету, кейде қатаң дәйектілікпен төленуі керек, мысалы, кәсіпорын банкрот болған жағдайда.

Кәсіпорын тауарлы-материалдық босалқыларды сатудан, қызметтерді көрсетуден, кәсіпорынға тиесілі активтерді пайдалану үшін аударымдардан және пайыздар, роялти мен дивидендтерден табыс ала алады [5, б.501].

Табыстың нақты жіктелісі белгілі бір кезеңдегі операциялық таза нәтижені ақылға қонымды түрде анықтауға негіз болады. Табыс көзі, әдісі, алу жүйелілігі және басымдығы бойынша жіктеледі.

Кіріс көздерін анықтау үшін кәсіпорынның барлық қызметі:

- негізгі немесе жедел қызмет (кәсіпорынның өнімдерін, жұмыстары мен қызметтерін өндіру және сату);

- қаржылық қызмет (несие алу және оларды басқа кәсіпорындарға беру; кәсіпорынның басқа компаниялар қызметіне қатысуы; кәсіпорынның қаржы нарықтарындағы операциялары, бағамдық айырмашылықтар және т.б.);

- кезектен тыс баптар (кәсіпорын қызметіне тән емес операциялар).

Бұл бөлу өте маңызды, өйткені ол кәсіпорынның негізгі қызметінен де, басқа көздерден алынған кірістердің үлесі қандай болатынын анықтауға мүмкіндік береді, әсіресе осы кәсіпорынның қызметіне мүлдем тән емес және жасай алмайтындардан оның тұрақты кірісі ретінде қарастырылуы керек.

Ұлттық қаржылық есептіліктің №2 стандартына сәйкес кірістің анықтамасына мыналар кіреді

- негізгі қызметтен алынған кірістер;

- басқа кірістер.

Кірістерге ұйымның әдеттегі қызметінен алынатын түсімдер, соның ішінде өнімдер мен қызметтерді сатудан түскен кірістер, сыйақы, дивидендтер мен роялти кіруі мүмкін.

Басқа кірістер - бұл субъектінің қалыпты қызметі барысында туындауы мүмкін немесе пайда болмауы мүмкін табыстың анықтамасына сәйкес келетін табыс [4, б.139].

Кәсіпорынның негізгі қызметінен алынған кірістер және басқа кірістер оның жалпы кірісін құрайды. Резидент заңды тұлғаның жылдық жиынтық табысы салық кезеңі ішінде оның Қазақстан Республикасында және одан тыс жерлерде алуға (алуға) кірістен тұрады [2].

Салықтық есепке алу мақсатында «салық салынатын табыс» ұғымы да қолданылады, ол жылдық жиынтық табыс пен Қазақстан Республикасы Салық кодексінің 80-103, 105-114-баптарында көзделген шегерімдер арасындағы айырма ретінде анықталады. Салық кодексінің 122-бабына сәйкес жасалған түзетулерді ескеру [2].

Кәсіпорын қызметінің жиынтығында ең маңызды орын дайын өнімді (тауарларды, жұмыстарды, қызметтерді) сату процесіне беріледі. Дайын өнімді (тауарларды, жұмыстарды, қызметтерді) сату - сатылатын өнімдерге, тауарлар мен қызметтерге меншікті өтеулі немесе өтеусіз негізде беру процесі. Өнімдерді сату дегеніміз табиғи-материалдық формасы бар өндірілген тауарларды сату ғана емес, сонымен қатар жұмыстарды орындау, қызметтер көрсету.

Өнімдерді сатудың нәтижесі ақшалай нысанда болады - өндірілген тауарларды, жұмыстарды, қызметтерді сатудан түсетін табыс түрі.

Сонымен, өнімді (жұмыстарды, қызметтерді) сатудан түскен кірістер сатып алушыға жөнелтілген өнім үшін ағымдағы банктік шотқа немесе кәсіпорынның кассасына түскен қаражатты білдіреді [7, б.59].

Кәсіпорынды қаржылық басқару үшін сізде кірістің келесі көрсеткіштері болуы керек:

- өнімді (жұмыстарды, қызметтерді) сатудан түскен таза кіріс - бұл қосылған құн салығы, акциздер, қайтарылған тауарлар мен баға жеңілдіктерін шегергендегі сатудан түскен жалпы табыс. Таза табыс (залал) салық салуға дейінгі кіріс (залал) мен корпоративтік табыс салығы арасындағы айырма ретінде айқындалады, салық салынатын кірістің ағымдағы салық ставкасы бойынша есептелген [8, б.127];

- сатудан түскен жалпы табыс - сатылған өнімге өндірістік шығындарды шегергендегі таза сатудан түсетін түсімдер. Бұл көрсеткіш кәсіпорынның өндірістік қызметінің тиімділігін талдауға мүмкіндік береді;

- негізгі қызметтен алынған кіріс (залал) (операциялық пайда немесе операциялық залал) - басқару шығындары мен сату шығындарын шегергендегі сатудан түскен жалпы табыс. Бұл көрсеткіш басқару мен сату шығындарының сатудан түскен қаржылық нәтижеге әсерін көрсетеді;

- қаржылық қызметтен алынған кірістер - қаржылық қызметтен алынған кірістер мен шығыстардың сальдосы. Бұл көрсеткіш кәсіпорынның өндірістік-шаруашылық қызметінен түсетін кірісті кәсіпорынның пайыздар мен дивидендтер алуы, шетел валютасымен операциялар және т.с.с. сияқты кіріс көздерінен бөлу үшін қажет;

- салық салынғанға дейінгі кіріс (залал). Бұл көрсеткіш бухгалтерлік кірістен салық салынатын табысқа көшу нүктесі болып табылады. Бухгалтерлік кіріс - бұл бухгалтерлік есеп талаптарына сәйкес есептелген кіріс. Бухгалтерлік кірісті анықтаудың негізгі мақсаты - есепті кезеңдегі кәсіпорын қызметінің тиімділігін көрсету. Салық салынатын табыс - салық талаптарына сәйкес қайта есептелген бухгалтерлік кірістер;

- есепті жылдың пайдасы (шығыны) - салық салынғаннан кейінгі табыс.

Нарықтық экономика жағдайында бұл кәсіпорын қызметінің маңызды көрсеткіші болып табылады. Кәсіпорын менеджерлері мен қаржы нарықтарының назарында тұрған ол. Кәсіпорынның болуы, оның жұмысшылары үшін жұмыс орындары, акционерлік қоғамда дивидендтер төлеу оның динамикасына байланысты.

Өндірістің тиімділігін, өнім көлемі мен сапасын, еңбек өнімділігінің жай-күйін, өзіндік құн деңгейін барынша толық көрсететін көрсеткіш - бұл кәсіпорынның таза табысы. Көптеген экономистер, ең алдымен Дж.Шумпетер, таза табыс (пайда) кәсіпкерлердің жаңа технологияларды қолдану нәтижесінде алған табысын білдіреді деп есептеді.

Компанияның таза кірісі орындайтын негізгі функциялар:

- кәсіпорын қызметінің тиімділігін бағалауға мүмкіндік беретін бағалауыш;
- бөлу (компанияның таза табысы кірісті бөлу құралы болып табылады);
- ынталандырушы. Оның мәні пайда кәсіпорын мүдделері үшін де, оның қызметкерлерінің мүдделері үшін де пайдаланылатындығында.

Осылайша, компанияның кірісі - бұл есепті кезеңдегі активтердің ұлғаюы немесе міндеттемелердің азаюы.

Кәсіпорынның өндірістік-шаруашылық қызметі материалдық, еңбек, қаржы ресурстарына, негізгі қорлар мен қысқа мерзімді активтерді қарапайым және кеңейтілген ұдайы өндіруге, өнімді өндіруге және сатуға, өз ұжымының әлеуметтік дамуына және т.б. шығындарды талап етеді. Сондықтан табыс табу, кәсіпорын белгілі бір шығындарға ұшырайды.

Шығыстар - бұл есепті кезеңдегі активтердің кетуі немесе пайдаланылуы немесе міндеттемелердің пайда болуы түріндегі экономикалық пайданың төмендеуі, бұл меншікті капиталдың төмендеуіне әкеледі (меншікті капиталды иелер арасында бөлуді қоспағанда). Дивидендтер төлеу шығын емес.

Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттары арасында шығындар үшін арнайы стандарт жоқ, мысалы, кірістерді есепке алу үшін (ХҚЕС 18 «Табыстар»). Шығыстардың анықтамасы және оларды қаржылық есептілікте тану шарттары «Қаржылық есеп беруді құру және дайындау принциптері» құжатын қамтиды. Бұл құжат стандарт емес. Бұл тұжырымдамалық негізді, ХҚЕС әзірлеу мен өлшеудің негізін ұсынады.

Осы қағидаттарға сәйкес шығындар деп есепті кезеңдегі экономикалық пайданың төмендеуі болып табылады, бұл активтерді шығару немесе активтер құнының төмендеуі немесе міндеттемелердің ұлғаюы түрінде пайда болады, бұл оның қатысушылары арасында бөлуге байланысты емес капиталдың азаюына әкеледі. [9].

Шығындарды анықтау мүлкті басқару, тауарлы-материалдық қорларды сату, сату, жұмыстарды орындау және қызметтер көрсетумен байланысты шығындарды қамтиды. Шығындар экономикалық пайданың төмендеуін білдіреді және басқа шығындармен бірдей. Шығындар ұзақ мерзімді активтерді сатудан немесе табиғи апаттардан туындауы мүмкін.

Кәсіпорын шығындарының белгілі бір түрі шешімнің бір түрі үшін маңызды болуы мүмкін, ал екіншісі үшін есепке алынбайды. Шындығында, кәсіпорын шығындарын көптеген критерийлер бойынша жіктеуге болады.

Кәсіпорындардың барлық шығындарындағы ең үлкен үлесті өндіріс шығындары алады, яғни өндірістік шығындар. Өндірілген өнімнің өзіндік құны - бұл кәсіпорынға өнімді шығару мен сатумен байланысты өндірістік және коммерциялық қызметті жүзеге асыру үшін қажетті өндіріс факторлары шығындарының ақшалай көрінісі, яғни кәсіпорынға өнімді өндіруге және өткізуге кететін барлық шығындар. Өзіндік баға - бұл нарықтық экономикада баға, табыс сияқты категориялармен өзара байланыста толық көрінетін маңызды категориялардың бірі [3, б.136].

Бірақ өндіріс процесіне байланысты тікелей немесе жанама шығындардан басқа, кәсіпорында өнімді сатумен байланысты емес және әдетте өзіндік құнға кірмейтін тікелей шығындар да пайда болады.

Кезеңнің өндірістік құнын және әкімшілік шығындарын, сондай-ақ сату шығындарын бөлу кәсіпорынның өндірістік қызметінің, сондай-ақ оның әкімшілік және өндірістік емес қызметінің соңғы нәтижелеріне әсерін бағалау үшін қажет.

Кәсіпорын қызметінің түрлеріне байланысты шығындар ұйымның негізгі қызметі барысында туындайтын және басқа шығыстар болып жіктеледі. Операциялық шығындарға жалақыдан, материалдардан, амортизациядан және басқалардан тұратын дайын өнімді (тауарларды, жұмыстарды, қызметтерді) сату құны сияқты шығыстар жатады. Олар, әдетте, ақша қаражаттары немесе олардың баламалары, тауарлы-материалдық құндылықтар, негізгі құралдар сияқты активтердің кетуі немесе сарқылуы түрінде болады.

Басқа шығыстар - бұл шығындар анықтамасына сәйкес келетін және кәсіпорынның қарапайым қызметі барысында туындауы мүмкін немесе туындамайтын басқа баптар. Басқа шығындар экономикалық пайданың төмендеуін білдіреді, сондықтан табиғаты бойынша басқа шығындардан ерекшеленбейді.

Өндіріс көлеміне байланысты ауыспалы және тұрақты шығындар ажыратылады. Айнымалылар - бұл өндіріс көлеміне тікелей пропорционалды шығындар. Оларға, атап айтқанда, материалдардың құны және еңбек шығындары жатады. Тұрақты шығындар дегеніміз - өндіріс көлемі өзгерген кезде немесе мүлдем өзгермейтін (мысалы, амортизациялық аударымдар, жөндеу қорына аударымдар) немесе шамалы өзгеретін (мысалы, әкімшілік шығындар).

Тұрақты және өзгермелі шығындарды бөлу басқару есебі мен қаржылық жоспарлау мақсатында маңызды. Мұндағы басты міндет - тек айнымалы шығындар өндіріс пен сату көлемінің ұлғаюына немесе төмендеуіне пропорционалды түрде өзгеретіндігін ескере отырып, сатылатын өнім көлемінің жоспарланған өсу қарқынында тұрақты және өзгермелі шығындардың қалай өзгеруі керектігін анықтау. .

Сондай-ақ, бухгалтерлік есепте кәсіпорынның шығындары ағымдағы шығындарға бөлінеді, пайда мен шығындар туралы есепте көрсетіледі және баланста көрсетіледі [3, б.220].

Сонымен, нарықтық экономика жағдайында кәсіпорынның экономикалық дамуының негізі - кірістер мен шығыстар кәсіпорын тиімділігінің маңызды көрсеткіштері болып табылады. Табыстың өсуі кәсіпорынның кеңейтілген ұдайы өндірісін жүзеге асыруға және құрылтайшылар мен қызметкерлердің әлеуметтік және материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыруға қаржылық негіз жасайды. Кірістер есебінен ұйымның бюджет, банктер және басқа ұйымдар алдындағы міндеттемелері орындалады. Шығындардың өсуі, керісінше, кәсіпорынның кеңейтілген ұдайы өндірісінің мүмкіндіктерін азайтады. Кәсіпорынның кірістер мен шығыстардың мөлшеріне тікелей тәуелділігі пайда түрінде (кірістердің шығыстардан асып түсуі) немесе шығын түрінде (шығыстардың асып түсуі) көрініс табуы мүмкін кәсіпорынның қаржылық нәтижесінде көрінеді. табыс).

Халықаралық стандарт 18 (IAS) «Табыс» кірісті тану шарттарын анықтайды, яғни. кәсіпорынның негізгі қызметінен меншікті капиталды ұлғайтуға әкелетін экономикалық пайданың түсімдері (акционерлердің жарналарын қоспағанда). Бұл стандарт «кіріс» және «кіріс» ұғымдарын бөледі. ХҚЕС (IFRS) 18 сәйкес кірістер - бұл компанияның қарапайым қызметі барысында пайда болған кезеңдегі экономикалық пайданың ағыны, оның нәтижесі - акционерлердің салымдары есебінен капитал өсімінен басқа, меншікті капиталдың ұлғаюы, ал табыс меншікті капиталды көбейтетін кез-келген кіріс (акционерлердің салымдарынан басқа), әдеттегі қызмет барысында (кіріс) және басқа түсімдер. Қазақстандық бухгалтерлік есеп тәжірибесінде дәстүрлі түрде «кіріс» ұғымы «өнім мен қызметті сатудан түскен табыс» ұғымымен ауыстырылды.

1-кестеде салық салынатын табыс пен бухгалтерлік кірістер арасындағы айырмашылық белгілері жинақталған.

Кесте 1 - Салық салынатын табыс пен бухгалтерлік кірістер арасындағы айырмашылық

Көрсеткіш	Салық салынатын табыс	Бухгалтерлік кірістер
Анықтама	Салық заңнамасына сәйкес айқындалатын есепті кезеңдегі кірістің (залалдың) мөлшері	Салыққа дейінгі есепті кезеңдегі таза кіріс немесе залалдың мөлшері; кірістер мен шығыстар арасындағы айырмашылық ретінде есептеледі
Қалыптастыру тәртібі	Салық есептілігінің альтернативті әдістерін көздемейтін салық заңнамасына сәйкес қалыптастырылған	Ұйым қабылдаған есеп саясатына негізделген, бухгалтерлік есеп пен бағалаудың әртүрлі баламалы әдістерін қарастыратын есеп принциптері мен стандарттарына негізделген
Өзгерістерге ұшырау	Өзгерістер салық саясатына байланысты жүзеге асырылады	бірізділік пен салыстыру принциптеріне сәйкес өзгеріске ұшырамайды

Компанияның қаржылық құралдарының басым көпшілігінде бухгалтерлік есепте де, салық есебінде де осылай қарастырылады. Кейбір оқиғалар мен операциялардың әсері, алайда, салық пен бухгалтерлік есепте әр түрлі көрінетін болады. Бір кезең ішіндегі қаржылық есептілікте көрсетілген оқиғалардың көпшілігінің салықтық әсері төлеуге жататын корпоративтік табыс салығының сомасын анықтағанда ескеріледі.

Аудит - бұл белгілі бір кезеңдермен және аудиторлық процедуралардың құжаттамасын жүргізу мен рәсімдеуімен сипатталатын қатаң ұйымдастырылған процесс. Аудиторлық практика аудиттің келесі кезеңдерін ажыратады: жалпы оқу, алдын ала зерттеу, аудитті жоспарлау, жүйелік зерттеу, аудиторлық қызмет, аудиторлық есеп беру.

Өнімдерді (жұмыстар мен қызметтерді) сату шығындарының аудиті кезінде аудитор кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру құқығына арналған келісімшарттардың болуын тексерді, сату шығындарын тексеру бағдарламасы М қосымшасында көрсетілген.

Өнімдерді өткізуге кеткен шығындарды есепке алу бойынша ішкі бақылау жүйесін тестілеу нәтижелері бойынша ішкі бақылау жүйесі орташа деңгейде екендігі, компанияның бухгалтерия қызметкерлері жіберген қателіктер ықтималдығы аз екендігі анықталды.

Компанияның кірістері мен шығыстарын тексеру барысында мыналар анықталды:

- бухгалтерлік есеп стандартты шоттар жоспарына және ұлттық қаржылық есептілік стандарттарына сәйкес жүргізіледі;

- бас кітапта көрсетілген 6 және 7 бөлімдерінің шоттары бойынша бастапқы қалдық қаржылық есептіліктің мәліметтеріне сәйкес келеді. Стандартты шоттар жоспарының 6 және 7 шоттары дұрыс жабылған. Ауытқулар табылған жоқ;

- кіріс және шығыс шоттары бойынша алғашқы құжаттарды есепке алу бухгалтерлік есеп стандарттарына сәйкес келеді;

- ай сайын шығындар шоттарына тексеру жүргізіледі (сметалар жасалады);

- компанияның таза кірісінің «Пайда мен шығындар туралы есепте» көрсетілуінің дұрыстығын тексерген кезде бухгалтерлік есеп регистрлеріндегі жазбаларға сәйкестік анықталды. Пайда мен шығындар туралы есепте таза кіріс сомасы 5510 шоты бойынша дебеттік және несиелік айналыммен салыстырылады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 28 ақпандағы № 234-ІІІ «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы»
2. Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы Қазақстан Республикасының 12.06.2001 ж., № 209-ІІ кодексі (өзгерістер мен толықтырулармен). - Алматы: БИКО, 2007 ж
3. Попова Л.А. Бухгалтерский учет на предприятии. Оқу құралы - Қарағанды, 1999 - 174б.
4. Рок В.И., Рок Н.В., Нам Г.М. Қазақстан Республикасындағы ұлттық есеп жүйесі. - Алматы: ЖШС LEM баспасы, 2007 - 420 ж.
5. Радостовец В.К. және кәсіпорындағы басқа бухгалтерлік есеп. 3 шығарылым қосу. және қайта қаралды - Алматы: Центраудит, 2002. -- 728б.
6. Нұрсейітов Е.О. Ұйымдардағы бухгалтерлік есеп: оқулық. - Алматы, 2006.-472с.
8. Rock V.I., Rock B.V. Қазақстан Республикасындағы жеке кәсіпкерлік. - Алматы: «LEM баспасы» ЖШС, 2005. - 236б.
9. Халықаралық қаржылық есептілік стандарттары. - Алматы: БИКО, 2004 ж.
10. Терехова В.А. Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептіліктің халықаралық және ұлттық стандарттары. SPb: Питер, 2005. – 311с.

РЕЗЮМЕ

Предприятие создается для организации предпринимательской деятельности, экономической целью которого является обеспечение общественных потребностей и извлечение прибыли. По своему содержанию предпринимательская деятельность включает производство и реализацию продукции, выполнение работ и оказание услуг, операции на фондовом рынке. Предприятие может осуществлять какой-либо из видов деятельности, либо одновременно все виды.

RESUME

The enterprise is created for the organization of entrepreneurial activity, the economic purpose of which is the provision of public needs and the extraction of profits. In its content, entrepreneurial activity includes the production and sale of products, performance and provision of services, operations in the stock market. The company can carry out any kind of activity, or at the same time all kinds.

УДК 338.45:639.2

Есенбаев Д.Е., БАН-24 (3)

Научный руководитель: **Рустенова Э.А.**, к.э.н., доцент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

БИОЭКОНОМИКА КАК ОДНА ИЗ ПУТЕЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН К УСТОЙЧИВОМУ РАЗВИТИЮ

Аннотация

В данной статье раскрывается необходимость внедрения биоэкономики в Казахстане в целях становления страны на путь устойчивого развития, а также указываются возможные варианты появления на рынке новой экологической ниши.

Ключевые слова: биоэкономика, устойчивое развитие, развитие, переработка.

Республика Казахстан относится к категории развивающихся стран, чья экономика в её общей статистике стремится к росту, но при этом не избавлена от балластов бывшей экономической системы и прошедших кризисов. Не полное соответствие стандартам ОБСЕ по уровню жизни, высокая доля добывающей промышленности над обрабатывающей и зачаточное состояние некоторых перспективных отраслей, например, индустрия туризма, также отделяют нас от звания высокоразвитой страны мира. Наличие данного вектора развития как минимум заставляет повышать эффективность существующих экономических механизмов.

Однако недостаточно множить число частных компаний, совершенствовать налоговые, банковские и прочие системы – мир меняется. Современные научные достижения и наблюдения за окружающим миром, открыли необходимость постановки экономики на путь устойчивого развития.

Устойчивое развитие – это структура всех экономических процессов, в которой нынешняя экономика ведёт свою деятельность с учетом возможности работы в будущих периодах. Для примера возьмем производственную компанию выпускающую условный вид продукции. Стандартная схема производства иллюстрируется на рисунке 1.

Рисунок 1. Стандартная схема производства (линейная экономика)

При линейном типе производства, не учитывается ограниченность ресурсов и как вследствие невозможность производить продукцию в долгосрочной перспективе; влияние на экологию, через вредоносную технологию переработки, что с временем создает среду неблагоприятной для экономической активности и засорение окружающей среды чужеродными отходами не поддающихся к разложению, что опять же сужает площадь здоровой жизнедеятельности человека. Таким образом в самой простой схеме нынешней экономики мы находим три инстанции ставящие будущие цивилизации под риск сокращения или даже более. Структура устойчивого развития предлагает предотвратить коллапс.

Возьмем рисунок 1 и видоизменим его в рисунок 2:

Схема упрощена путем замещения линейного типа производства, на циклический. При циклическом производстве, отходы на всех инстанциях перерабатываются человеком ли или природой в зависимости от вида отходов и в конечном итоге возвращаются на первую ступень потребления ресурсов. Тем самым решается проблема, как и ограниченности ресурсов, так и засорения окружающей среды.

Возвращаясь к экономике Казахстана, стоит утвердить необходимость внедрения политики устойчивого развития и в нее. Выходит, непростая задача при которой отставание от ведущих стран мира не освобождает нас от проблем, которые они решают. Казахстан вынужден не только совершенствовать собственную экономику, но пошагово менять самую ее сущность.

Рисунок 2. Схема циркулярного производства (биоэкономика)

Одним из путей развития экономики в сторону устойчивого развития является биоэкономика. Биоэкономика – это междисциплинарная наука, изучающая возможности практического применения биоматериалов и биотехнологий, с помощью экономических инструментов. Если оценивать её по критерию «цикличности», то мы получаем следующие:

- Основываясь на материале из биомассы мы создаем отходы производства, податливые под переработку природными процессами.

- Используя природные средства получения энергии и питательных веществ, мы снижаем вредоносные выбросы в атмосферу, а то и исключаем их вообще.

- Пользуясь возобновляемыми ресурсами и технологией, основанной на биомассе, мы способны улучшить саму экономику.

Рассмотрим по подробнее на примерах:

- *Биотопливо* – по своей природе содержит низкую концентрацию вредных химических веществ и углекислого газа. Однако ее наибольшим преимуществом является полная затрчиваемость, что в свою очередь исключает наличие отходов и повышает КПД. Биотопливо создают из биомассы. Это может быть побочная и сопряженная продукция сельских хозяйств; специально выращенные для этого культуры, а также отходы предприятий общественно питания, на пример кофе. Огромный вклад в данное направление планирует внести компания ExxonMobil (1)

- *Фотосинтезирующие организмы*. Фотосинтез – это метаболический процесс, при котором вырабатывается энергия, питательные вещества и кислород, при этом затрачивается углекислый газ. На практике, путем фотосинтеза вырабатывают электричество, создают углеводороды необходимые человеку, и очищают атмосферу земли. Из экспериментальных технологий можно упомянуть автотрофную кишечную палочку поглощающую углекислый газ (2).

- *Биоматериалы* – это прямой ответ на засорение земли, так как материалы такого рода способны разлагаться в естественных условиях. Кроме того, подобные материи менее опасны для живых организмов. Многие предприятия создают повседневный вещи из биоматериалов, а с появление 3D принтеров появилась возможность внедрение их в строительную промышленность.

- *Биоинженерия* – это фармакология, генетика, общая медицина, индустрия питания, и биотехнологии, наиболее эффективные и подлежащие переработке. Биоинженерия на данный момент не только не имеющая конкурентов в большинства сферах, но и развивающийся очень быстрыми темпами. В качестве примера активно используются генно-модифицированные организмы (ГМО) как более эффективная и безопасная технология защита сельскохозяйственных культур от вредителей.

В перспективе ученые и деятели в всех перечисленных областях надеяться занять устойчивые ниши на рынке и сместить традиционные технологии производства на статус альтернативных.

Однако биоэкономика не заканчивается на выше перечисленном. Переработка отходов – отрасль, затрагивающая биоэкономику лишь косвенно, как сосед в структуре устойчивого развития, но при этом одно из самых перспективных и давно уже освоенных направление для развития науки. В качестве примеров стоит назвать следующие проекты:

- BioKat от VTA Kazakhstan направлен на очищение сточных вод. «На очистных сооружениях VTA Biokat работает как биоактиватор: он стимулирует активность микроорганизмов в биоценозе активированного ила и значительно повышает их способность к окислению биологическим способом. Продукт эффективно действует на нитчатые бактерии и снижает концентрацию серы.» (3)

- Компания Аквафор использует для очистки воды мембранные фильтры из нитрата целлюлозы по всему миру, в том числе и в Казахстане. (4)

- Ученые из Британии создали и совершенствуют бактерии, поедающие пластик (5)

Таковы лишь немногие примеры освоенных и осваивающихся технологий очистки водной среды от отходов производства и потребления. Среди них существуют и казахстанские проекты от ведущих мировых университетов, как например бактерии для очистки грунтов от Южно-Казахстанского университета имени Ауэзова (6). Так видится зачаточная, еще не способная сформировать собственную нишу в новой устойчивой экономики Казахстана. Несомненно, для этого стоит вести специальную политику комплексно меняющую традиционную структуру. Под комплексным изменением понимается создания не только нового продукта, но и окружающей среды (рынка) для него, а также установка перспектив, стратегий для возможности развития. Последний пункт необходим к скольким бы отдалённым от реальности прогнозам он бы не привел, так как без развития, движения даже самая устойчивая система обречена на провал. Отсюда можно выявить три уровня развития биоэкономики в Казахстане: создание благоприятной среды или рынка, создания

продукта или предложения и проектирование будущего, как стимулирующий и направляющий фактор.

1) Благоприятная среда, а именно вовлеченность населения в данное направление. В первую очередь речь идет об образовании, но не только о ней. В условиях, когда на экономику и на экологию можно повлиять лишь совместными усилиями каждый кто становится частью биоэкономики, должен оценивать свой вклад как значительный. Поэтому одним образованием здесь не обходится. Наиболее эффективным шагом в плане создания человеческих ресурсов и интереса общества, является развитие биоэкономике на микроуровне среди малого и среднего бизнеса, преимущественно среди индивидуальных предпринимателей. Так экономически активная часть общества создаст среду для роста и продвижения биоэкономики. Если в образовании достаточно внедрить отдельный курс, как это было уже выполнено, то в частном секторе необходимо предоставить владельцу малого частного бизнеса выгодные технологии и методы, с помощью которых он сможет обеспечить большую прибыль и по совместительству почувствует себя человек вносящим вклад в экологию, как минимум в пределах его хозяйственной площади, в котором смена структуры производства уже принесет свои плоды.

Для осуществление подобного проекта больше всего подходят государственные гранты, банковские программы поддержки начинающих предпринимателей и перестройка собственных государственных предприятий, в качестве примера.

Легче всего осуществить данный проект можно на предприятиях общественного питания, где биомасса состоит основным ресурсом и видом отходов. В качестве примеров осуществления биоэкономики на первом уровне стоит упомянуть Bio-bean использующие биотопливо из кофейных отходов (7) и международный проект «зеленое кафе», поддерживаемое ООН (8)

2) Развитие биоэкономики на макроуровне. Для поддержки и расширения ведущих отраслей в Казахстане, для постепенного перехода из добывающей промышленности в перерабатывающую и открытия новых для страны видов производства, необходимо использовать все эффективные меры, в том числе и биоэкономике.

Внедрение политики устойчивого развития и соответствующих технологий успешней всего проводится в области сельского-хозяйства, которое в свою очередь имеет широкие возможности в границах Казахстана и в области очистки отходов производства, достаточных горнодобывающей промышленности. По статистике на декабрь 2020 из активных крупных предприятий наиболее распространена перерабатывающая промышленность, горнодобывающая и строительная, транспортная и государственная социальная отрасли. (9). Внедрение биотехнологий в каждую из отраслей, в той или иной доли несомненно приведет к улучшению экологической среды и к экономическому росту. При создании же благоприятной среды второй уровень комплексного развития сможет расширяться благодаря потоку интеллектуальных ресурсов и общей вовлеченности общества.

3) Третий уровень, характеризующий стратегическое и тактическое планирование перехода на устойчивое развитие прежде всего подразумевает ведение специальной политики поддержки зеленой экономики и биоэкономики в частности с стороны государства.

Методами контроля за осуществлением данной политики могут быть освоенные европейскими странами всеобщее декларирование, создание стимулирующих программ, использование фискальных рычагов и возможностей бюджета страны. Помимо упомянутого выше стоит уделить внимание, так называемым «мега-проектам». Мега-проект – это план масштабного изменения географии, климата или целой биосферы огромного участка земли, с целью экономического развития, как и отдельной страны, так и межнациональных регионов. В случае Казахстана – это озеленение пустынь и полупустынь на юге и центральной части территории с целью создания крупных сельскохозяйственных площадей.

Подобный высоко затратный и скорее футуристичный проект, тем не менее имеет основу. Озеленение пустынь уже было освоено человечеством. Так начиная с 1959 года жители города Юйлинь в Индии сажают деревья в пустыне Му-ус и на данный момент зеленая часть составляет 400 километров. По причине особенности географии в пустыне постоянно создавались песчаные бури, от вторжения которых жители города и начали собственный мега-проект. На данный момент зеленая часть способна производить около 1000 килограммов продовольственного зерна (10). Тем не менее озеленение полупустынь Казахстана проект дорогостоящий, имеющий бесчисленное множество особенностей и требует привлечения специалистов десятков специализации.

Однако перспектива озеленения, факт имеющегося у мира опыта, показывают безграничные возможности биоэкономики в становлении Казахстана как высокоразвитого государства. В данном

же примере уделяется внимание огромной не освоенной части территории страны, а фотосинтезирующие организмы уникальны неприхотливостью в окружающей среде и способностью кардинально ее менять.

В качестве заключения статьи, ссылаясь на официальный сайт статистики Казахстана можно говорить об успешном принятии политики устойчивого развития как необходимости и перспективы для национальной экономики (11). На данный момент разрабатывается план по которому и будет действовать страна. Основан этот план прежде всего на 17 критериев устойчивого развития от ООН, среди которых некоторые непосредственно касаются биоэкономики. Перечислим их:

- Пункт 12: Ответственное потребление и производство
- Пункт 13: Борьба с изменением климата
- Пункт 14: Сохранение морских экосистем
- Пункт 15: Сохранение экосистем суши

Биоэкономика способна принять участие и в многих других целях, но приведенные выше пункты невозможны без ее вмешательства. Отсюда можно утвердительно заключить о важности данной дисциплины для будущего Казахстана.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. <https://www.exxonmobil.ru/ru-RU/Research-and-innovation/Research-and-development-highlights>: разработки от ExxonMobil.
2. <https://habr.com/ru/company/ua-hosting/blog/478492/>: об автотрофной кишечной палочке.
3. <https://vta-kz.com/vta-biokat/>: продукция Biokat.
4. <https://www.aquaphor.kz/technologies>: технология от Аквафор.
5. <https://www.bbc.com/russian/features-43796698>: об утилизации пластиковых отходов.
6. <https://www.kazpravda.kz/news/obshchestvo/bakterii-trava-i-dozhdevie-chervi>: препараты Южно-казахстанского университета имени Ауэзова.
7. <https://www.bio-bean.com/>: Biobean
8. <https://greenkaz.org/index.php/koaliciya/o-koalitsii/item/817-proekt-zelenoe-kafe>: зеленые кафе.
9. <https://stat.gov.kz/official/industry/13/statistic/6>: статистика предприятий на 2020 год.
10. <https://timeskz.kz/69169-kitayskaya-pustynya-prevratilas-v-oasis-posle-70-let-ozeleneniya.html>: об озеленении пустыни Ус-ум.
11. https://stat.gov.kz/official/sustainable_development_goals: мониторинг целей устойчивого развития.

RESUME

This article reveals the need for the introduction of bioeconomy in Kazakhstan in order to establish the country on the path of sustainable development, and also indicates possible options for the emergence of a new ecological niche on the market.

ТҮЙІН

Бұл мақалада елді орнықты даму жолында құру үшін Қазақстанда биоэкономиканы енгізу қажеттілігі ашылған, сонымен қатар нарықта жаңа экологиялық қуыстың пайда болуының ықтимал нұсқалары көрсетілген.

ӘОЖ 336.719

Нұғманова Д.С., БФ-41

Ғылыми жетекші: Айшева Г.А., э.ғ.к., доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы

КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ ТӘУЕКЕЛДЕРІН БАСҚАРУ

Аннотация

Мақала барысында кредиттік тәуекелді азайту тәжірибесі, сондай-ақ кредиттік жүйені тиімді жетілдіру және коммерциялық банктердің кредиттік тәуекелін басқару мәселелері қаралатын болады. Қазақстанның тұрақты банк жүйесін құру мақсатында Тәуекелдерді бағалау әдістері, сондай-ақ қазіргі заманғы жағдайларда тәуекелдерді тиімді басқару әдістері әзірленіп, жетілдірілуде. Коммерциялық банктердің қызметіндегі экономикалық тәуекел мәселелеріне маңызды көңіл бөлінеді.

Олардың негізгілеріне банктік тәуекелдерді жіктеу, банктердің, жекелеген қарыз алушылардың, кәсіпорындар мен экономикалық, саяси және басқа да тәуекелдер салаларының топтарының есептеу әдістері мен негізгі бағалауы жатады.

Түйін сөздер: Коммерциялық банк, банктік қызмет, тәуекелдер, тәуекелдерді басқару, несиелік тәуекел, нарықтық тәуекел, ипотекалық бағдарлама.

Тәуекел-бұл кез-келген өндірушінің, оның ішінде банктік қызметтің ситуациялық сипаттамасы, оның ықтимал салдарының белгісіздік жағдайларын және сәтсіздікке ұшыраған жағдайда одан шығудың шарттарын көрсетеді.

Тәуекел берілген несиелерді уактылы төлемеу, ресурстық базаға қатысу, баланстық операцияларға сырттан төлемдер жасау салдарынан жоғалған пайда мен дебиторлық берешек сияқты қолайсыз нәтижелердің ықтималдығымен көрінеді. Сонымен қатар, тәуекел деңгейі неғұрлым төмен болса, жоғары пайдаға жету сенімділігі соғұрлым төмен болады. Сондықтан, ең алдымен, әрбір өндіруші тәуекел дәрежесін барынша азайтуға тырысады және бірнеше балама шешімдерден әрқашан тәуекел мен тәуекел деңгейі арасындағы оңтайлы қатынасты таңдау қажет болады.

Банк үшін тәуекелді басқару ең маңызды мәселелердің бірі болып келетінін айтып кеткен жөн. Өйткені кез келген банктің қалыптасу процесінен бастап бүкіл қызмет ету барысында банктің іс-әрекеті көптеген тәуекелдерге тікелей байланысты болып келеді. Сондықтан банктің болашақта банкроттыққа ұшырауы немесе ұшырамауы банктің тәуекелді басқаруымен байланысты. Банк ісінде тәуекел деп банктің табысы мен капиталына кері әсер ететін оқиғалардың болу ықтималдылығын айтамыз

Абишев А. А. редакциялауымен жазылған қаржылық-экономикалық сөздікте несиелік тәуекел қарыз алушының негізгі қарызды және кредиторға тиесілі пайыздарды өтемеу тәуекелі ретінде көрсетілген [5].

26 ақпан 2016 ж. №26 «Екінші деңгейлі банктерге арналған тәуекелдерді басқару және ішкі бақылау жүйесін қалыптастыру қағидаларын бекіту туралы» ҚР ҰБ Ережесіне сәйкес «несиелік тәуекел қарыз алушы немесе контрагенттің келісілген шарттарға сәйкес өз міндеттемелерін орындамау нәтижесінде пайда болатын жоғалтулардың болу ықтималдылығы» деп түсіндіріледі [6].

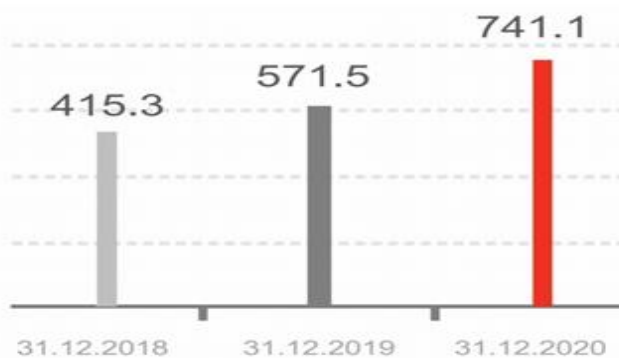
Ресейлік автор Нестренко А. А. несиелік тәуекелді «әртүрлі тәуекел тудырушы факторлар әсерімен негізделген берілген қарыз құны қозғалысы тұтастығың бұзылуы нәтижесінде пайда болатын негізгі қарыз бен қарыз бойынша пайыздың жоғалу мүмкіндігі» деп қарастырады [7].

Жарковская Е. П. «серіктестің келісімшартқа сәйкес әрекет ету қабілетсіздігі немесе әрекетсіздігінен туындаған туындаған несиелік тәуекелі банктер қызметінде кездесетін негізгі тәуекел болып табылады» деп есептейді [8].

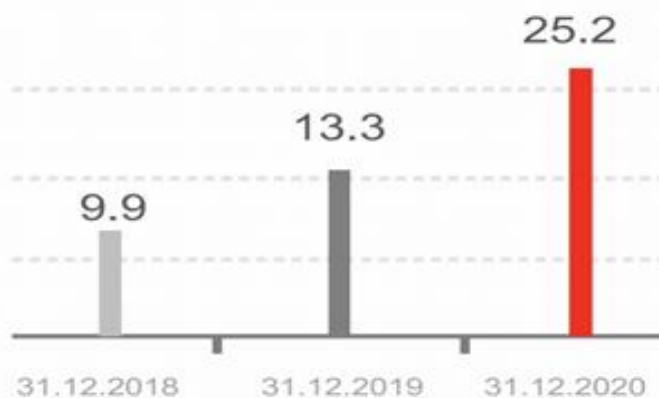
Батракова Л. Г. Несиелік тәуекелге келесідей анықтама береді: «қарыз алушының өз қарызын және сол бойынша пайыздарды өтеу қабілетсіздігі нәтижесінде мүмкін болатын банк пайдасының төмендеуі, тіпті акционерлік капитал бөлігін жоғалту» [9].

Шетелдік авторлар арасынан Питер С. Роуздың мына анықтамасын айта кетейік: «несиелік тәуекелі – бұл активтер бөлігі құнының, әсіресе несиелердің, төмендеуі немесе сол активтер бөлігінен келетін кіріс көлемінің күтілетін дәрежеден төмен болуы» [10].

Коммерциялық банктердегі нақты тәуекелдерді басқару жүйесі «Альфа-Банк» АҚ-ның мәліметтері негізінде зертелді. «Альфа-Банк» АҚ-ның активтері мен пайдасы келесі 1 және 2- суреттерде қарастырылды.

Сурет 1. Банк активтері, млрд. тг.

Сурет 2. Банк пайдасы, млрд. тг.

Суреттерден көргендей банктың қаржалақ жағдайы тұрақты, сонымен қатар пайдасы соңғы жылы екі есеге өсті. «Альфа-Банк» тәуекел мен кірістіліктің оңтайлы арақатынасына қол жеткізе отырып, қаржылық тәуекелдерді тиімді басқаруға үлкен мән береді. Банк тәуекелдерді басқару жүйесін Қазақстан Республикасының заңнамасына, халықаралық стандарттарға және тәуекелдерді басқарудың үздік тәжірибелеріне сәйкес келетін қағидаттарға негіздейді. Банкте капиталдың жеткіліктілігін бағалаудың ішкі рәсімдері енгізілген, қызметті жоспарлау кезінде ескерілетін маңызды тәуекелдердің стресс-тестілеу нәтижелерін ескере отырып, капиталдың жеткіліктілігін стресс-тестілеу жүзеге асырылады.

Банк қажетті инфрақұрылымды және ақпараттық жүйелердің дамуын қамтамасыз ете отырып, кредиттік тәуекелдің ішкі модельдерін ескере отырып, тәуекелдерді және капиталды басқару тәсілдерін жетілдіреді. Альфа-Банк қаржылық тәуекелдерді ескеретін тәуекел-менеджменттің белгіленген практикасын қолданады (маңызды тәуекелдерді — жеке емес кредиттік тәуекелді, контрагенттің кредиттік тәуекелін, бөлшек кредиттік тәуекелді, нарықтық тәуекелді, операциялық тәуекелді, өтімділік тәуекелін, банк операцияларының пайыздық тәуекелін, жеке емес кредиттік тәуекелді басқару ішінде шоғырлану тәуекелін басқаруға ерекше назар аудара отырып).

Банкте мүдделер қақтығысының болмауын талап етуді ескере отырып, үш тәуелсіз қорғау желісінің тұжырымдамасы негізінде тәуекелдерді басқару іске асырылды, бұл тәуекел үшін банк бөлімшелерінің жауапкершілігін қамтамасыз етеді. Банк тәуекелдерге сараланған бағалау жүргізеді, тәуекелді қабылдау лимиттерін белгілейді, тәуекел деңгейіне мониторинг жүргізеді, бақылау рәсімдерін іске асырады және қабылданатын тәуекелдер бойынша уақтылы есеп береді. Екінші қорғау желісі шеңберінде бизнес-бөлімшелерден тәуелсіз тәуекелдерді басқаруды тәуекелдерді басқару дирекциясы жүзеге асырады, ол тәуекелдерді басқару жүйесінің жұмыс істеуі, тәуекелдерді басқару үшін жауап береді, ақпаратты анықтаудың, бағалаудың, басқарудың және банк басшылығына жеткізудің бірыңғай қағидаттары мен әдістерін қолдануды қамтамасыз етеді.

Кредиттік тәуекел

Банктің негізгі тәуекелі кредиттік тәуекел болып табылады, атап айтқанда қарыз алушы/контрагент қарызды белгіленген мерзімде толық өтей алмайды. Несиелік тәуекел жеке емес несиелік тәуекел, бөлшек несиелік тәуекел және контрагенттің несиелік тәуекеліне бөлінеді. Кредиттік тәуекел кредиттік тәуекелді бағалаудың ішкі рейтингтік модельдері негізінде де басқарылады.

Теңсіз кредиттік тәуекел

Несиелеудің мақсатты сегменті - сапалы қарыз алушылар — қазақстандық компаниялар. Кредиттік саясат жеке емес кредиттік тәуекел лимиттерінің көп деңгейлі жүйесін (қарыз алушыларға, қарыз алушылар топтарына, экономика салаларына және т.б. қатысты) белгілейді, лимиттердің орындалуын бақылауды, тәуекел туралы шешімдер қабылдау жөніндегі өкілеттіктер деңгейін, сондай-ақ ірі мәмілелерді ерекше мақұлдау жүйесін айқындайды.

Банктің несиелік комитеттері несиелік операциялары бойынша лимиттерді мақұлдау үшін жауап береді. Кредиттік тәуекелдің маңыздылық дәрежесіне байланысты шешімдерді бас Кредит комитеті немесе шағын кредит комитеті мақұлдайды. Тәуекелдің шекті деңгейін Басқарма бекітеді.

Корпоративтік несиелендіру кезінде қолданылатын тәсілдер қарыз алушының сегментін ескере отырып, андеррайтинг рәсіміне негізделген. Банк әлеуетті қарыз алушының кредит төлеу

кабілеттілігін, ұсынылатын кепілдің сапасын және мәміле құрылымының саясат пен лимиттерге сәйкестігін тексереді. Қарыз алушының кредиттік сапасын бағалау, кредиттік шешім қабылдау және лимитті белгілеу кезінде ішкі модельдер пайдаланылады. Талдау кезінде қарыз алушының қаржылық тұрақтылығына, ақша ағындарының барабарлығына, ұзақ мерзімді тұрақтылыққа, несиелік тарихына, бәсекелестік жағдайына және қамтамасыз ету сапасына ерекше назар аударылады. Тәуекелдерді бағалау негізінде қарыз алушыға ішкі рейтинг беріледі. Базель комитетінің стандарттары корпоративтік несиелік процесінің барлық маңызды кезеңдерінде жүзеге асырылады: несиелік қабілеттілігін бағалау, қолдауды басқару, баға белгілеу, ішкі әдіснаманы жақсарту; сегменттеу тәсілдерін дамыту; ішкі рейтингтік модельдерді несиелік қабілеттілігін бағалауға интеграциялау және несиелік шешімдер қабылдау процесі; несиелік мониторинг және ішкі модельдердің мониторингі; дефолтты анықтау; проблемалық берешекті басқару процесі.

Банк қарыз алушылардың мониторингі және қамтамасыз ету, сондай-ақ күнделікті негізде лимиттердің сақталуын бағалау арқылы кредиттік тәуекел деңгейін үнемі талдайды. Тұрақты негізде тәуекелдерді тиімді басқаруға ықпал ететін бақылау тетіктері қолданылады: портфельдердің жай-күйі туралы тұрақты есептер дайындау және осындай есептерді тиісті комитетке тұрақты ұсыну; шешімдер қабылдауға тәртіпті және шоғырланған тәсілді көздейтін кредит беру қағидаттарын әзірлеу, қолданыстағы кредит процесіне тұрақты мониторинг жүргізу. Тәуекелді азайту үшін Банк кепілдің әртүрлі түрлерін, заңды және жеке тұлғалардың кепілгерлігін және банк кепілдіктерін қамтамасыз ету ретінде қабылдайды.

Контрагенттің кредиттік тәуекелі

Контрагенттің кредиттік тәуекелін басқару операциялардың түріне, тәуекел деңгейіне және операциялардың жеделдігіне қарай шоғырлану лимиттері, жекелеген контрагенттерге және контрагенттер топтарына арналған лимиттер көмегімен жүзеге асырылады. Контрагенттерге кредиттік тәуекел лимиттерін белгілеу туралы шешім қабылдау үшін негізгі фактор контрагенттің қаржылық жай-күйі болып табылады. Бағалы қағаздармен операциялар жүргізілген жағдайда контрагенттің қаржылық жай-күйін бағалаудан басқа, ұсынылған қамтамасыз етуге талдау жүргізіледі. Контрагенттермен мәмілелер бойынша кредиттік тәуекелді төмендету үшін маржиналдық параметрлер, сондай-ақ тарату неттингін қолдануға мүмкіндік беретін заңды келісімдер пайдаланылады, бұл контрагент шарт бойынша өз міндеттемелерін орындамаған немесе тиісінше орындамаған жағдайда банктің мүдделерін қорғайды.

Бөлшек несиелік тәуекелі

Бөлшек тәуекелдерді басқару несиелік карталары, қолма-қол несиелер, мақсатты тұтынушылық несиелер, автокредиттер, ипотекалық несиелер сияқты өнімдердің несиелік тәуекеліне жауап береді.

Бөлшек кредит беру саясаты және "жаппай бизнес" блогының клиенттеріне кредит беру саясаты қоржындық менеджментті және бөлшек тәуекелдерді басқару бойынша жауапкершілікті бөлуді қоса алғанда, бөлшек тәуекелдерді және жаппай бизнес тәуекелдерін басқару қағидаттарын, оларды сәйкестендіруді, бағалауды, мониторингтеуді және бақылауды белгілейді. Шешім қабылдау процесі өтініш беруші туралы ақпаратты қолмен тексеруді және тәуекелді бағалаудың автоматтандырылған процестерін қамтитын қолданылатын рәсімдерді стандарттау және автоматтандыру қағидаттарына негізделген. Тәуекелді автоматтандырылған бағалау, оның ішінде қолданыстағы кредиттік портфельді және қарыз алушылардың сипаттамаларын талдау негізінде құрылған статистикалық модельдерді (скоринг) пайдалана отырып жүзеге асырылады. Скорингтік бағалауда анкеталық ақпарат, клиенттің банкпен өзара қарым-қатынас тарихы, сондай-ақ сыртқы көздерден (кредиттік тарих бюросы) алынған ақпарат пайдаланылады. Несиелік тәуекелді бағалау үшін ішкі рейтингтерге негізделген ішкі модельдер, сондай-ақ басқа типтегі скоринг модельдері қолданылады. Банк тәуекелдерді бағалау процестерінің және статистикалық модельдердің тұрақтылығы мен тиімділігін үнемі қадағалап отырады, егер қажет болса, тиісті түзетулер енгізеді.

Бөлшек портфельдердің мониторингі мерзімі өткен және көші-қон көрсеткіштерін, өндіріп алу тиімділігін және т.б. бақылауды қамтиды, осы мониторинг шеңберінде Банк "жаппай бизнес" портфельдерінің және бөлшек портфельдердің кірістілігін оңтайландыру мақсатында тәуекелді ескере отырып түзетілген маржаға ерекше назар аударады. Тәуекелді тиімді бақылауды қамтамасыз ету үшін Банк тәуекелдің негізгі көрсеткіштері үшін мақсатты мәндерді белгілейді және олардың мониторингін тұрақты негізде жүзеге асырады.

Нарықтық тәуекел

Банк өзіне нарықтық тәуекелдерді, яғни нарықтық көрсеткіштердің: эмиссиялық бағалы қағаздар құнының, акциялар индекстерінің, валюта бағамдарының, бағалы металдар мен тауар

активтеріне есептік бағалардың, пайыздық ставкалардың өзгеруі нәтижесінде банк позициялары құнының өзгеру тәуекелдерін қабылдайды.

Банктің сауда кітабының нарықтық тәуекелге ұшырағыштығы банкте пайдаланылатын тәуекел өлшемдеріне, сондай-ақ активтер мен пассивтерді басқару жөніндегі комитет (КУАП) белгілейтін рұқсат етілген құралдардың тізбесіне шектеу арқылы басқарылады. Сауда кітабындағы нарықтық тәуекелді бағалау үшін Банк келесі өлшемдерді қолданады: стресстік сценарийдегі шығындардың мөлшері, активтердің тәуекел деңгейі бойынша өлшенген мән, 1 күндік 99% VaR, бағалы қағаздардағы ашық позицияның мәні. Активтер мен пассивтерді басқару жөніндегі Комитет банк кітабында нарықтық тәуекелді шектеу үшін лимиттерді белгілейді: пайыздық тәуекел өлшемдеріне лимиттер, ашық валюталық позиция мөлшеріне лимит. Лимиттерді тәуекелдерді басқару және қазынашылық дирекциясының жауапты бөлімшелері белгіленген кезеңділікпен бақылайды.

Банк кітабының пайыздық тәуекелі

Банк кітабының пайыздық тәуекелі бөлігінде банкте қорғаудың үш деңгейінің жүйесі енгізілген. Бірінші қорғаныс желісі-Банктің Қазынашылығы. Қорғаудың екінші желісі-Банктің тәуекелдерді басқару дирекциясы. Пайыздық тәуекелдің көрсеткіштері ретінде метрикалардың екі тобы қолданылады: банк капиталының экономикалық құнының пайыздық мөлшерлемелердің өзгеруіне сезімталдық көрсеткіштері және Банкнің күтілетін таза пайыздық кірісінің пайыздық мөлшерлемелердің өзгеруіне сезімталдық көрсеткіштері. Пайыздық тәуекелдің өлшемдерін бағалау үшін Банк пайыздық мөлшерлемелердің күйзелістерін, пайыздық тәуекелге ұшыраған Банкнің активтері мен пассивтерінің тізбесіне қатысты пайыздық мөлшерлемелерді қайта қарауға дейінгі мерзімдерді айқындайды.

Өтімділік тәуекелі

Банк өтімділік тәуекелінің көрінуінің әртүрлі нысандарын ескереді: өтімділіктің бұзылу тәуекелі, күтпеген талаптардың тәуекелі, нарықтық өтімділік тәуекелі, қорландыру тәуекелі, шоғырлану тәуекелі. Банк өтімділікті ұсыну бойынша күтпеген талаптарға уақтылы жауап бере алатындай тұрақты қаржыландыру базасын, өтімді активтердің әртараптандырылған портфельдерін қолдайды. Банк сондай-ақ міндеттемелерді өтеу мерзімі басталған кезде оларды реттеу үшін қажетті өтімді активтердің деңгейін және қаржыландырудың әртүрлі көздеріне қолжетімділікті талдайды.

Банк өтімділік тәуекелін басқаруды мынадай жолдармен жүзеге асырады:

– өтімділіктің әртүрлі лимиттерінің сақталуын бақылау;

– негізінен Банкнің ломбардтық тізіміне кіретін өтімді сауда бағалы қағаздарынан, банктердегі депозиттерден және басқа да банкаралық құралдардан тұратын қысқа мерзімді өтімді активтердің барабар портфелін қамтамасыз ету;

– активтер мен пассивтер арасындағы шұғылдық бойынша алшақтықты басқару мақсатында тартылатын қысқа мерзімді МБК көлемін бақылау;

– түрлі сценарийлер кезінде өтімділік бойынша стресс-тестілеуді тұрақты өткізу;

– банктің нарықтық позициясын бағалау;

– қорландыру көздерінің шоғырлануын бағалау.

Операциялық тәуекел

Операциялық тәуекелдерді анықтау және бағалау мақсатында мынадай құралдар пайдаланылады:

– жаңа процестерді талдау;

– Банкнің операциялық тәуекел оқиғаларын жинау және талдау;

– басқа кредиттік ұйымдардың операциялық тәуекел оқиғаларын жинау және талдау;

– операциялық тәуекелдерді дербес бағалау;

– тәуекелдің негізгі индикаторлары;

– операциялық тәуекелдердің сценарийлік талдауы (стресс-тестілеу).

Банктегі операциялық тәуекелдер үшін бөлімшелердің функционалына қатысты бөлігінде бөлімшелердің басшылары жауапты болады. Тәуекелдерді басқару дирекциясының операциялық тәуекелдерді басқару бөлімі Банкнің бөлімшелеріндегі операциялық тәуекелдерді басқару жүйесі жұмысының нәтижелеріне талдау жасайды және бағалау жүргізеді, тұтастай алғанда банктегі операциялық тәуекелдерді басқару жүйесін енгізуді ұйымдастырады, операциялық тәуекелдерді басқару жүйесін бақылауды жүзеге асырады, бөлімше қызметкерлеріне операциялық тәуекелдерді басқарудың әртүрлі кезеңдерін (сәйкестендіру, бағалау, барынша азайту, бақылау, мониторинг) жүргізуде білікті көмек көрсетеді, бөлімшенің әдіснамалық қолдауымен қамтамасыз етеді,

операциялық тәуекелдерге қатысты бөлігінде персоналды оқытуды жүргізуді қамтамасыз етеді, процестердің тәуекелдерін талдауда, қолда бар бақылаулардың материалдылығы мен ықтималдығын бағалауда жан-жақты консультациялық көмек көрсетеді.

Операциялық тәуекелді азайтудың негізгі әдістерінің бірі:

– операцияларды (мәмілелерді) жасау рәсімдерін, операциялық тәуекелдің туындау мүмкіндігін болдырмауға мүмкіндік беретін жүргізілетін операциялар (мәмілелер) бойынша өкілеттіктерді бөлу және есеп беру тәртібін әзірлеу;

– белгіленген рәсімдердің сақталуын бақылау;

– банктік технологияларды автоматтандыру және ақпаратты қорғау жүйелерін дамыту.

Банкте қаржы институтының кешенді сақтандыру полисі жұмыс істейді.

Банктің тәуекел операцияларын ғылыми басқарудың негізгі міндеті қандай да бір тәуекелдің қолданылу дәрежесін айқындау және тәуекел жағдайының артықшылықтарын пайдалануға немесе қандай да бір операциялардан болатын шығындарды төмендететін шаралар жүйесін (құралдар мен әдістерді таңдау) құруға бағытталған іс жүзінде дереу шешім қабылдау болып табылады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Альфа-Банк» ЕБ АҚ ресми сайты alfabank.kz
2. Коробова Г.Г. Нестеренко Е.А. Банковские риски. Учебное пособие: Издательский центр Саратовской государственной экономической академии, 2017. - 471 с.
3. Жарковская Е.П. Банковское дело. М.: Омега – Л, 2016. – 452 с.
4. Батракова Л.Г. Экономический анализ деятельности коммерческого банка. М.: Университетская книга; Логос, 2016.- 368 с.
5. Правила НБ РК «О формировании системы управления рисками и внутреннего контроля для банков второго уровня» №29 от 26.02.2016 г.
6. Тепман, Л.Н. Управление банковскими рисками: Учебное пособие / Л.Н. Тепман, Н.Д. Эриашвили. - М.: Юнити, 2015. - 311 с.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены опыт снижения кредитного риска, а также вопросы эффективного совершенствования кредитной системы и управления кредитным риском коммерческих банков. В целях создания устойчивой банковской системы Казахстана разрабатываются и совершенствуются методы оценки рисков, а также методы эффективного управления рисками в современных условиях. Важное внимание уделяется вопросам экономического риска в деятельности коммерческих банков. К основным из них относятся классификация банковских рисков, методы расчета и основные оценки банков, отдельных заемщиков, предприятий и групп экономических, политических и других сфер рисков.

RESUME

In the article, the practice of reducing credit risk, as well as the issues of effective improvement of the credit system and credit risk management of commercial banks will be considered. In order to create a stable banking system in Kazakhstan, risk assessment methods, as well as methods of effective risk management in modern conditions, are being developed and improved. Important attention is paid to the issues of economic risk in the activities of commercial banks. The main ones include classification of banking risks, calculation methods and basic assessment of banks, individual borrowers, groups of enterprises and economic, political and other risk areas.

ӘОЖ 658.336

Жалғасова Д.С., БУА-41

Ғылыми жетекші: **Копбулсынова Б. К.**, э.ғ.м., аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы

ДАҒДАРЫС ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ КАДР САЯСАТЫ

Аңдатпа

Мақалада кадр саясатының тұжырымдамасы және оның дағдарыс кезіндегі ерекшеліктері қарастырылады. Проффактың дағдарысқа қарсы кадр саясатының негізгі қағидаттары мен бағыттары

келтірілген. Дағдарыс жағдайында кәсіпорындағы жұмыс тиімділігі, нарықтағы орын жоғалуы және компанияның банкроттығы нақты қарастырылған.

Түйін сөздер: кадрлық әлеует, кадрлық саясат, дағдарысқа қарсы басқару, персоналды басқару.

Экономиканың әр субъектісінің жұмысы, ең алдымен, ұжымдағы қызметкерлердің жұмысы. Адами капитал ұйымның өсу көзіне айналуға. Демек, экономика субъектісінің басшылығы қызметкерлермен тікелей байланысты тәуекелдерді ескеруі мүмкін, өйткені олар әсер етеді: қызметкерлердің денсаулығы мен өмірі, қызметкерлер арасындағы қатынастар, ұйымның іскерлік беделі, ұйымдағы әр қызметкердің кірісі және т. б. Сондықтан, жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, ұйымдағы жағымсыз қауіптерді жою, дағдарыстық кадрлық жағдайларды анықтау үшін компаниядағы қызметкерлерді уақытылы оқыту қажет.

Кәсіпорынның жұмысы мен дамуында дағдарыстар іс жүзінде сөзсіз құбылыс болып табылады. Дағдарыс жағдайында кәсіпорындағы жұмыс тиімділігі, нарықтағы орын жоғалуы және компанияның банкроттығы әрдайым төмендейді. Дағдарыс басталған кезде ұйымдар дағдарысқа қарсы кадр саясатына жүгінеді, оның негізгі өлшемдері – қызметкерлер санын оңтайландыру және кадрлар тобын құру, дамыту. Дағдарысқа қарсы кадрлық саясатты жүзеге асыру үшін компания менеджерге қызметкерлерге әсер етуге және одан жауап алуға мүмкіндік беретін негізгі ережелер мен принциптер жүйесін анықтауы керек.

Компанияның кадрлық саясаты-бұл қызметкерлермен жұмыс саласындағы принциптердің, әдістердің жиынтығын, ережелер мен нормалардың жиынтығын көрсететін, саналы және белгілі бір түрде тұжырымдалатын қызметкерлермен жұмыс істеудің жалпы бағыты.

Кадрлық саясаттың мақсаттары:

1. Азаматтардың еңбек саласындағы Конституцияда көзделген құқықтары мен міндеттерін мүлтіксіз орындау; барлық кәсіпорындар мен жекелеген азаматтардың еңбек және кәсіптік одақтар туралы заңдардың, Еңбек кодексінің, ішкі тәртіп үлгі ережелерінің және осы мәселе бойынша жоғары органдар қабылдаған басқа да құжаттардың ережелерін сақтауы;

2. Барлық қызметкерлерді ұйымның міндеттеріне бағындыру және компанияның ортақ мақсаттарына қол жеткізу;

3. Компанияның, ұйымның, бірлестіктің иелігінде бар кадрлық әлеуетті ұтымды пайдалану;

4. Жұмысқа қабілетті, тату өндірістік ұжымдарды қалыптастыру және қолдау, кәсіпорынның еңбек тәртібі қағидаттарын құру; өндірісішілік демократияны дамыту;

5. Білікті кадрларды іріктеу, іріктеу, оқыту және орналастыру көрсеткіштері мен әдістемесін жасау;

6. Қызметкерлердің басқа бөлігін даярлау және біліктілігін арттыру;

7. Персоналды басқару теориясын, осы кешенге кіретін іс-шаралардың Әлеуметтік және экономикалық әсерін анықтау принциптерін қалыптастыру.

Дағдарыс кезінде кейбір мақсаттар анағұрлым өзекті, ал басқалары онша маңызды емес.

Тиісінше, кадрлық саясат сүйенетін персоналды басқару саласындағы негізгі функциялар да әртүрлі.

Білікті кадрларды іріктеу, іріктеу, оқыту және орналастыру, жұмысшылардың басқа бөлігін даярлау және біліктілігін арттыру көрсеткіштері мен әдістерін құруды толығырақ қарастырайық. Әдетте, компаниядағы қызметкерлерді дағдарыстан тыс іріктеу мұқият және мұқият жүргізіледі. Ұйым сыртқы және ішкі кандидаттарды қарастыра алады. Көбінесе компания кадрлық агенттіктерге жүгінеді, өйткені одан да көпбілікті қызметкерлер, жұмыс берушінің кандидатты іздеуге уақытын үнемденіз. Бірақ дағдарыс кезінде ұйым шығындарын азайтуға тырысады, сондықтан кадрлық агенттіктерден қызметкерлерді іздеуден бас тартады, өйткені бұл өте қымбат. Сондықтан, дағдарыс кезінде ұйым көбінесе бұқаралық ақпарат құралдарына жүгінеді, өйткені бұл кең ауқымды арзан аудитория. Сондай-ақ, ұйым дағдарыс кезінде студенттерді жұмысқа қабылдай алады, өйткені студенттерге жоғары жалақы төлеудің қажеті жоқ. Интернеттен іздеу, сонымен қатар көптеген кандидаттар, әлеуетті қызметкер туралы көптеген ақпарат, қашықтықтан оқыту мүмкіндігі бар.

Дағдарыс жағдайында қызметкерлерді таңдау ерекшеліктері әдістері:

1. Қызметкерлерді таңдау сапасын арттыру;

2. Лауазым профилін құру;

3. Маңызды талап — бұл жобаларға қатысу;

4. Бейімделу бағдарламасының Жоғары сапасы;

5. Бейімделу процесінде бағалау.

Дағдарыс кезеңінде бейімделу кезеңі маңызды мәнге ие, өйткені осы процесс аясында бюджетті үнемдеудің тамаша мүмкіндігі бар.

Бейімделу екі түрлі болады:

1. Жалпы бейімделу;
2. Арнайы бейімделу;

Бейімделудің әр түрін толығырақ қарастырайық.

Арнайы бейімделу-бұл орындалатын функцияларға бейімделу және лауазымға кіру. Бейімделудің бұл түріндегі маңызды рөл құрылымдық бөлімшелердің басшыларына тиесілі, олар өздеріне үлкен жүктеме жүктейді.

Бейімделу процесі — бұл процесі бақылау маңызды болып табылатын санаулы процестердің бірі. Осы процесің шегінде, стандартты бейімделу кезеңінде 3 ай, бақылау әр 1,5–2 апта сайын бастаушыға міндетті кері байланыспен жүзеге асырылады. Сонда мүмкіндік барбиз анықтаған мақсаттар мен міндеттерді сынақ мерзіміне реттеңіз лауазым профильдері жаңадан келгендердің біліміне байланысты, сонымен қатар жобалардың мазмұнын реттеңіз.

Бейімделу процесінде маңызды мәселе-қызметкерлерді ынталандыру. Қызметкерлерді алғысы келетін тілектері мен ұмтылыстарына ынталандыру керек. Олар жұмыс барысында өз нәтижесінен неғұрлым көп алса, соғұрлым олар кәсіпорындағы еңбек өнімділігін, жұмыс сапасы мен қызмет көрсетуді арттырады.

Дағдарыс жағдайында, жоғарыда аталған барлық критерийлер сақталса да, компаниядағы жұмысшылар аз болады. Қалған қызметкерлер үшін олардың біліктілігін арттыру және олардың көмегімен жеңу үшін оқу бағдарламасы қажет ұйымдастыру үшін қиын кезең, яғни дағдарыс.

Сондықтан компаниядағы барлық шығындар міндетті және қалаулы болып бөлінеді.

Міндетті шығындар-бұл компания міндетті түрде төлеуі керек шығындар. Оларға мыналар жатады: жалақы, сыйлықақылар, үстемеақылар (ТК бойынша), салықтар, жеңілдіктер (еңбек шартында жазылған) және т.б.

Барлық басқа шығындар әр ұйым үшін қажет және ерекше болады.

Ұйым дағдарысы кезінде қымбат оқыту мүмкін емес. Бірақ дағдарыс кезінде компания білікті мамандарға көбірек мұқтаж екенін есте ұстаған жөн. Өйткені, егер қызметкерлер білікті емес болса, онда кәсіпорынның тиімділігі төмендейді. Сонымен, клиенттер жоғалады, сәйкесінше пайда төмендейді, ал қызметкерлердің уәжі айтарлықтай төмендейді. Қызметкерлерді дағдарыста оқыту белгілі бір жүйе бойынша жүргізілуі керек. Ең тиімдісі-электронды оқыту, e-learning деп аталады.

Бұл оқыту үшін қолданылады:

1. Қысқа мерзімде білімнің үлкен көлемін беру.
2. Істің мәніне жаңа қызметкерлерді жедел енгізу.
3. Жұмыстан қол үзбей біліктілікті арттыру.

Дағдарыс кезеңінде сыртқы факторларға талдау жүргізу маңызды. Тексеру керек: бәсекелестер қалай жұмыс істейді, қандай технологиялар бойынша, олардың бағасы қандай, олардың өнімдері біздікінен қаншалықты жақсы. Жағдайдың нақты көрінісін беру үшін нәтижелерді дұрыс салыстыру қажет. Талдаудың екі кезеңі бар:

- Макроортаны талдау;
- Бәсекелестік ортаны талдау;

Макроортаныталдау-бұл бірнеше операциялардан тұратын процесс. Мысалы: сканерлеу, бақылау, жобалау, бағалау.

Макроортаны талдауды шартты түрде экономикалық, әлеуметтік, саясиқоғамғабөлугеболады.

Бәсекелестік ортаны талдау-бұл тауар өндірушілер тұтынушылар, жеткізушілер, серіктестер үшін және нарықтағы басым жағдай үшін күресетін жағдай. Сыртқы орта туралы негізгі компоненттерді талдау нәтижесінде сыртқы ортаны сценарийлер әдісімен жалпылауға болады.

Сценарий- бұл болашақта белгілі бір салада пайда болатын тенденциялардың нақты сипаттамасы. Әдетте осы немесе басқа жағдай модельденетін сценарийлердің бірнеше түрі жасалады.

Сценарийлер арқылы ұйымдар ескеретін қоршаған орта факторларын бағалауға немесе анықтауға болады. Бұл жағдайлар компанияның бақылауында болады. Сондықтан, мұндай жағдай туындаған кезде, сіз осы дайындалған сценарийді пайдалана аласыз.

Сыртқы ортаны талдауда қолданылатын өте танымал әдіс-SWOT әдісі.

Ұйымдағы құндылықтар тізбегі-бұл шығындарды талдау әдісі. (кесте 1).

Кесте 1 - Құндылықтар тізбегі

Компанияның инфрақұрылымы					Пайда
Адам ресурстарын басқару					
Технологиялық даму					
Сатыпалу					
Материалдық қамтамасыз ету	Өндіріс	Тауар айналымы	Маркетинг және сату	Қызмет көрсету	

Құндылықтар тізбегі жұмыс түрлері мен кәсіпорынның пайдасын қамтиды және тауардың немесе қызметтің құнын құру процесін көрсетеді. Кәсіпорынның жұмысы мен пайдасының жұмыс істеуі ұйымның бәсекелестерден маңызды артықшылығы бола алады.

Бұл тізбектегі әрбір қызмет түрі шығындармен және өз кезегінде кәсіпорынның активтерімен байланысты. Егер өндірістік шығындар мен активтерді тізбектегі әрбір жеке қызмет түрімен салыстырсақ, олардың шығындарын бағалауға болады. Сонымен қатар, ұйымның бағалары мен шығындары жеткізушілер мен соңғы тұтынушылардың жұмысына әсер етеді.

Менеджерлер құнды құру қызметіне жеткілікті түрде назар аударуы керек, сондықтан бұл үшін жеткізушілер мен соңғы тұтынушылардың құндылықтар тізбегін ескеру қажет. Қызметтің әр түрі үшін шығындарды анықтау жұмысы қиын және күрделі, бірақ бұл ұйым шығындарының құрылымын жақсы түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, сізге қажет ұйымның шығындары мен негізгі жұмыс түрлері бойынша бәсекелестердің шығындарын салыстырмалы бағалауды жүргізу. Осылайша, әр қызмет түрін жүзеге асырудың ең жақсы тәжірибесін анықтауға болады және алынған талдау негізінде ұйымның бәсекеге қабілеттілігін шығындар бойынша арттыруға кірісуге болады.

Әр ұйымда белгілі бір мақсаттар жүйесі бар. Олар әртүрлі топтардың мақсаттарының көрінісі ретінде пайда болады:

1. кәсіпорын иелері үшін;
2. кәсіпорын қызметкерлерін;
3. сатып алушылар;
4. іскерлік серіктестер,
5. жалпы қоғам.

Егер миссия мақсаттар жүйесі болса (ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді мақсаттар) -мақсатты түсінуге сәйкес келетін нәтижелер.

Мақсаттар ұйымда қолданылатын стратегиялық жоспарлау, ынталандыру және бақылау жүйелерінің бастапқы нүктесі болуы мүмкін. Мақсаттар ұйымдастырушылық қатынастардың және жеке қызметкерлердің, бөлімшелердің және тұтастай компанияның жұмыс нәтижелерін бағалаудың негізі болып табылады.

Дағдарысқа қарсы кадр саясаты-бұл одан да кең ұғым. Оған болашақ кезеңдердегі жұмысшылардың жағдайын болжау кіреді. Мұнда кәсіпорынның жаңа мамандарға деген қажеттілігін анықтау немесе белгілі бір кезеңдерде ескі мамандардан бас тарту ерекше маңызды.

Дағдарыстың әртүрлі кезеңдеріндегі персоналды басқару принциптері 2-кестеде келтірілген.

Кадрлық іс-шараларға және дағдарыс кәсіпорындағы кадрлық қызметтің даму деңгейіне байланысты дағдарысты басқару жүйесін өзгерту саясатының үш түрі бөлінеді.

1. Персоналды түзету саясаты дамыған кадрлық технологиялар мен әдістерді дағдарыс кезеңінің қажеттіліктеріне бейімдей алатын персоналды басқару жүйесіндегі кішігірім өзгерістер мен инновацияларды қамтиды.

2. Кадрлық саясатты жаңғырту кадрлық қызметтің құрылымын, кадрлық іс-шаралардың мазмұны мен әдістерін айтарлықтай өзгертуді талап етеді және ұйым жұмысының тұрақты кезеңіне тән.

3. Қайта ұйымдастыру кадр саясаты мақсаттар мен міндеттерді шешуге қабілетті персоналды басқарудың жаңа жүйесін енгізуді талап етеді.

Қазақстан Республикасы Президентінің қойған негізгі міндеті - Қазақстан үшін тиімді, осы заманғы мемлекеттік қызмет пен басқару құрылымын құру, ол нарықтық экономика үшін оңтайлы болар еді, басым мақсаттарды іске асыруға қабілетті үкімет құру және, сайып келгенде, ұлттық мүдделердің сақшысы бола алатын мемлекет құру.

Мемлекеттің кадр саясатының негізгі мақсаты жоғары кәсіби, тұрақты, теңдестірілген мемлекеттік аппаратты қалыптастыру болып табылады.

Қазіргі жағдайда мемлекеттік кадр саясатының негізгі мәселесі жалпы мемлекеттік, облыстық және жергілікті мүдделердің оңтайлы үйлесуі болып табылады. Бұл жүйелі міндетті шешу кадр саясатын неғұрлым күшті және тиімді етуге мүмкіндік береді, өйткені ол өзінің барлық объектілерінің төменнен жоғарыға дейінгі мүдделерін, сондай-ақ мемлекеттік қызметке конституциялық құқығы бар елдің барлық еңбекке қабілетті халқының мүдделерін көрсететін болады.

Кесте 2- Дағдарыстың әртүрлі кезеңдеріндегі персоналды басқару принциптері

Персоналды басқару мақсаты	Дағдарысқа қарсы кадр саясаты	Персоналды басқару қағидаттары
Жедел дағдарыс кезеңі		
Дағдарыс процестерін тудыруы мүмкін персоналдың құрылымы мен сипаттамаларының деформациясын айтарлықтай жою.	Жаңғырту: Кадр қызметі құрылымындағы, мазмұны мен әдістемелеріндегі елеулі өзгерістер.	Қайта организацияланған: Мақсаттар мен міндеттерді шешуге қабілетті персоналды басқарудың жаңа жүйесін құру.
		1.Авторитарлық басқару принципі; 2.Қойылған мақсаттарды іске асыру үшін команда құру қағидаты; 3.Кәсіпорынқызметкерлерінің кадрлық әлеуетін ескере отырып,қайта бөлу принципі бойынша кадрлық іс-шараларды өткізу; 4.Қызметкерлерді ақпараттандыру принципі; 5.Қызметкерлерді қысқартуға байланысты қатаң кадрлық шешімдер қабылдау принципі; 6.Кадр шешімдерін ең аз мерзімде қабылдау қағидаты.
Дағдарыстан шығу кезеңі		
Персоналдың құрылымы мен сапалық сипаттамаларын дамыту. Әлеуеті жоғары қызметкерлерді іріктеу.	Түзеткіш: Дамыған кадрлық технологиялар мен әдістерді дағдарыс кезеңінің міндеттеріне бейімдеуге мүмкіндік беретін персоналды басқару жүйесіндегі шағын өзгерістер мен инновациялар.	Жаңғырту: Кадр қызметі құрылымындағы, кадр іс-шараларының мазмұны мен әдістемелеріндегі елеулі өзгерістер: 1.Қызметкерлердің жаңа басшылыққа сенімін қалпына келтіру принципі; 2.Қойылған мақсаттарды іске асыру үшін команда құру қағидаты; 3.Қызметкерлерді ақпараттандыру принципі; 4.Басшылар мен бағыныштылардың мүдделерінің теңгерімін олардың құқықтық және әлеуметтік қорғалуын қамтамасыз ету арқылы сақтау қағидаты; 5.Кадрлық әлеуетті оңтайландыру қағидаты.

«Қазақстан – 2030» стратегиясының маңызды басымдықтарының бірі-кәсіби үкімет құруды ескере отырып, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері жөніндегі агенттігі өз қызметінің басынан бастап тиісті білімі мен қажетті жұмыс тәжірибесі бар жоғары кәсіби кадрларды мемлекеттік қызметке тарту үшін жағдай жасауға негізгі күш-жігерін жұмсады. Кадрларды іріктеу және орналастыру мәселелері қоғамды реформалаудың маңызды бөлігі болып табылады және өмірдің барлық салалары мен учаскелеріне әсер етудің қуатты тетігі болып табылады.

Мемлекеттің кадр әлеуетін дамыту және ұлғайту жөніндегі жұмыстың негізгі тәсілдерін, қағидаттары мен бағыттарын айқындайтын тиімді кадр саясаты Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігі, оның экономикасы мен азаматтардың әл-ауқаты өсуінің түйінді факторы болып табылады.

Мемлекеттік ауқымдағы Үкіметтің міндеттерінің бірі оны неғұрлым құзыретті, білікті және этикалық кадрлармен қамтамасыз ету мақсатында мемлекеттік аппаратты кәсібилендіру болып белгіленді.

Аталған шара мемлекеттік қызметтің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және соның салдарынан жалпы мемлекеттік аппараттың тиімділігін арттыруға бағытталды.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. Бабушкина Е. А., Бирюкова О. Ю., Л. С. Верещагина. Дағдарысқа қарсы басқару. М.: Эксмо, 2018 ж. 160 б.
2. Дағдарысқа қарсы басқару / оқулық (ред. проф. Э. М. Короткова) М.: ИНФРА-М, 2020 ж. 431 б.
3. Захаров В. Я. Дағдарысты басқару. Теория және практика: Экономика және басқару мамандары бойынша оқитын ЖОО студенттеріне арналған оқу құралы. М.: бірлік-дана, 2018 ж. 232-234 б.
4. Катаргина Н.А. Қазіргі ұйымның персоналымен жұмыс істеудегі кадрлық тәуекелдерді басқару // Экономика және басқару: мәселелер, шешімдер. 2018ж . Т. 2. № 8. 373-377 б.
5. Катаргина Н.А. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру факторы ретінде инновациялық кадрлық әлеуетті қалыптастыру / Н.А. Катаргина // Еділ Мемлекеттік қызмет университетінің хабаршысы. Экономика Сериясы. - Тольятти: ПВГУС баспа-полиграфиялық орталығы. 2019 ж. - № 1 (27). - Б.116-121.
6. Кадрлық саясат және кадрлық жоспарлау / Ю. Г. Одегов, М. Г. Лабаджан. – М.: Юрайт Баспасы, 2020 ж . – 444 б.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается понятие кадровой политики и ее особенности в условиях кризиса. Приведены основные принципы и направления антикризисной кадровой политики. Также рассмотрены эффективность предприятия, потеря доли рынка и банкротство компании в случае кризиса.

RESUME

The article discusses the concept of personnel policy and its features in a crisis. The basic principles and directions of anti-crisis personnel policy have been studied. It also took into account the efficiency of the enterprise, the loss of the market and the bankruptcy of the company in the event of a crisis.

ӘОЖ 657.42

Сайнова А.Ж., 4 курс

Ғылыми жетекші: **Айшева Г.А.**, э.ғ.к., доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ЖАЛҒА АЛЫНҒАН НЕГІЗГІ ҚҰРАЛДАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІН ЕСЕПКЕ АЛУ

Андатпа

Бұл мақалада жалға алынған негізгі құралдар есепке алу мәселелері мен оларды бағалау түрлері қарастырылған. Сонымен қатар жалға беруші мен жалға алушылар бойынша жүргізілген шаруашылық операцияларға бухгалтерлік жазулар келтірілген. Жалпы негізгі құралдар бірнеше жылдар ішінде пайдалануға көзделетін материалдық активтер болып табылады.

Түйін сөздер: негізгі құралдар, материалдық активтер, күрделі жөндеу, жалдау, жалгер.

Бүгінгі таңда кәсіпорынның қаржылық-шаруашылық қызметін тиімді қамтамасыз ету үшін негізгі құралдар қажет. Жоспарлы тапсырмаларға сәйкес негізгі құралдардың саны әр өндіріс бойынша өндірісті ұйымдастыру мен басқарудың заман талабына сай түрлерін және еңбек құралдарын тиімді пайдалануды ескере отырып белгіленеді. Бірнеше жыл бойы кәсіпорынның қаржылық-шаруашылық қызметіне қызмет көрсететіні еңбек құралдары мен басқа да мүліктердің құндары «негізгі құралдар» деген ұғымды береді.

Негізгі құралдар дегеніміз – ол қызмет көрсетулерде, өнімдер өндіруде немесе оларды жеткізуде пайдаланылатын, үшінші бір тұлғаларға жалға беруге, әкімшілік мақсаттарға арналған,

бірнеше жылдар ішінде пайдалануға көзделетін материалдық активтерді айтады [1].

Жалдау дегеніміз - кәсіпорындар мен өзге мүліктік кешендер арасындағы жерді, өзге табиғи ресурстарды және жалгердің шаруашылық немесе өзгеде қызметін өз бетінше жүзеге асыруына қажетті мүліктерді шартқа негізделген түрде мерзімді, қайтарымды түрде пайдалануы. Бұндай жалдау нәтижесінен жалға беруші мен жалгер арасындағы жалдау шартына негізделген қатынастар пайда болады.

Жалға беруші деп жалдау шарты негізінде мүлікті жалға беретін меншік иесін айтады. Мүлікті жалға беретін меншік иесі уәкілеттік органдар мен ұйымдар, сондай-ақ заңды және жеке тұлғалар жалға беруші бола алады.

Жалгер деп жалдау шарты бойыша мүлікті жалға алатын заңды немесе жеке тұлғаны айтады. Жалгер болып заңды және жеке тұлғалар, біріккен кәсіпорындар, шетелдік заңды тұлғалар, халықаралық ұйымдар мен бірлестіктер болуы мүмкін.

Жалдау шарты ол екі жақтың еркінділігі мен толық тең құқылы негізінде жасалатын жалдау шартының талаптарына сай мүлікті жалға беру туралы жалгер мен жалға беруші арасындағы келісім. Мүлікті жалға беру меншікті беруге әкеліп соқтырмайды [2].

Халықаралық тәжірибеде жалдаудың үш түрі кездеседі: Ұзақ мерзімді, Жай және Қаржылық лизинг болып.

Ұзақ мерзімді лизингте мүлікті 3 жылдан артық мерзімге жалдайды. Ұзақ мерзімді лизингтер жай және қаржылық болып бөлінеді.

Жай лизинг, ол жалдау шартының мерзімі аяқталған соң, мүліктің жалға берушіге қайтарылуын көздейтін лизинг.

Қаржылық лизинг – ол жалды ұзақ мерзімге несиелендірудің нысаны болып табылады.

Жалпы негізгі құралдардың артықшылығы ол өндірісте ұзақ уақыт және бірнеше рет пайдаланылатындығы болып табылады. Сондықтан да олардың құндары тұрақты түрде өндіріске және қайтарым шығындарына апарылады.

Кәсіпорындарда 16 «Негізгі құралдар» IAS Халықаралық қаржы есептілігінің стандартында негізгі құралдар қаржылық және бухгалтерлік есептілікте олар кірістелгеннен шыққанға дейін бастапқы құнмен тіркеліп отырады. Осы стандартқа сәйкес бастапқы құндар келесілерді қамтиды:

- Импорттық баж бен сатып алуға кеткен өтелмейтін салықпен бірге сауда жеңілдіктері және қайтарылатындарды шегеріп тастағандағы сатып алу бағасы;

- Өртүрлі шығындар, яғни мекеме басшылығының ықпалымен активтерді қажетті жерге жеткізуге және олардың тұрақты жұмыс жасауын қамтамасыз етуге тікелей жатқызылған шығындар;

- Табиғи ресурстарды қалпына келтіруге кеткен шығындарды бөлшектеуге және жоюға бастапқы бағалау.

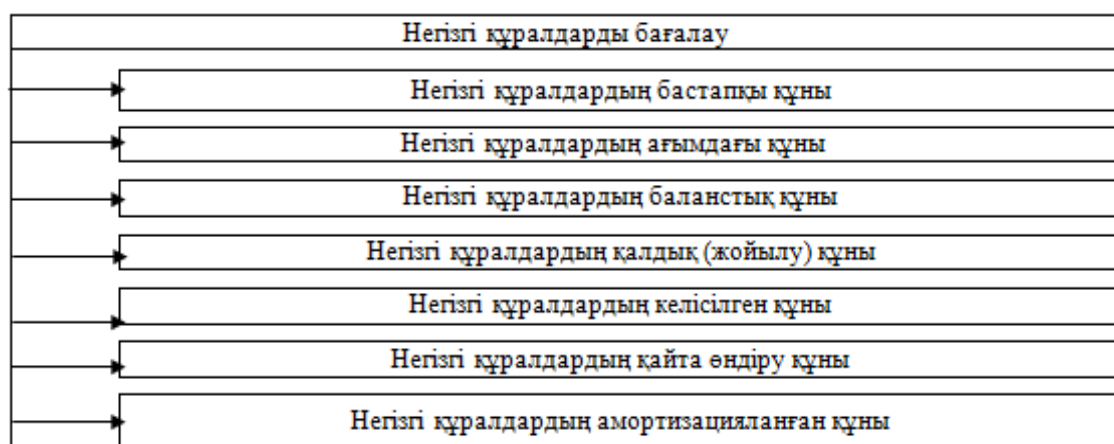
Негізгі құралдарды күрделі жөндеу шығындары жалгерлік келісімнің шарттарына сәйкес жалгер мекеменің есебінен немесе жалға беретін мекеменің жалгерлік ақысын төмендету есебінен қабылдануы мүмкін. Негізгі құралдардың жалға алынған нысандарын күрделі жөндеу жөніндегі шығындарды есепке алу 1620 «Алдағы кезеңдердің шығыстары» шотында жүргізіледі, тек бұл шотқа «Негізгі құралдардың жалға алынған нысандарын күрделі жөндеу шығындары» атты субшот ашылады.

Негізгі құралдардың жалға алынған нысандарын жалгердің есебінен жүргізілген күрделі жөндеу шығындарын жабу үшін қор жасалып, 3440 «өзге қысқа мерзімді бағалау міндеттемелері» шотында есепке алынады да, онда «жалға алынған негізгі құралдарды күрделі жөндеуге алда тұрған шығындар» атты субшот ашылады [3].

Жалға алынатын негізгі құралдарды күрделі жөндеу шығындары сметалық құнмен келісім шартта қарастырылған жалға беру мерзімі негізінде есептеліп, көрсетіледі.

Негізгі құралдар келесідей құндармен бағаланады (сурет 1).

Нарықтық экономикалық жағдайлары байланысты негізгі құралдарды жалдау ағымдағы және қаржыланатын болып бөлінеді. 17 - "Жалға беру" ХҚЕС-ына сәйкес негізгі құралдардың ағымдағы жалы негізгі құралдардың жалға берушіге міндетті түрде қайтарылуын көздейді. Бұл өз кезегінде жалдау бойынша жалгерге жалданған негізгі құралдарға иелік ету және олардың пайдалануы мен жалға берушіге уақытылы қайтарылуын бақылауға мүмкіндік туғызады. Жалданатын негізгі құралдардың талдамалы есебі журналда жүргізіледі. Онда есеп талаптарына сәйкес қажет көрсеткіштер көрсетіледі. Жалгердің есебінде қысқа мерзімге жалданатын негізгі құралдар баланстан тыс 001-шотта жүргізіледі. Жалға берушінің есебінде қысқа мерзімге жалға берілген негізгі құралдар 2410-шотында жүргізіледі. Ол шотқа "Меншікті НҚ" және "Жалға берілген НҚ" деп субшоттар ашылады.

Сурет 1. Негізгі құралдарды бағалаудың түрлері

Халықаралық қаржылық есептілік стандартына сәйкес ең төменгі жалдық төлем ақы мөлшері дегеніміз бүкіл жал мерзімі бойында әр есепті кезең сайын жалға алушы төлеуге міндетті төлем ақы болып табылады [4].

Төленуге тиісті ең төменгі жалдық төлемдер сомасын анықтау үшін келесі формула қолданылады:

$$P = \frac{K \cdot N}{1 - (1 + N) - t}$$

Мұндағы: P – есепті кезеңде төленуге тиісті жалдық төлемдер сомасы;

N – қаралған пайыздық ставка, немесе өспелі пайыздық ставка;

K – жалдық мүліктің сату құны;

t – төлем мерзімдерінің саны.

Ұзақ мерзімді жалдық қатынастар жағдайында жалға алушы жалға алынған объектілер құнын өзінің бухгалтерлік балансында актив ретінде, ал төленуге тиісті жалдық төлем ақылар сомасын міндеттемелер ретінде көрсетеді. Жал мерзімінің басында, яғни жалдау келісімі жасалғанда жалданған негізгі құралдарға қатысты жалдық төлем ақы түріндегі міндеттемелер сату құны бойынша, немесе дисконттелген құны бойынша, егер ол сату құнынан төмен болатын болса, көрсетіледі.

Сату құны дегеніміз – мәмілеге қатысушы тәуелсіз жақтардың мүлікті айырбастауға келіскен құны. Жалдық төлемдердің дисконттелген құнын анықтау үшін жал бойынша көрсетілген пайыздық ставка қолданылады.

Жалға берушіде жүргізілген шаруашылық операциялар бойынша бухгалтерлік жазу тәртібі 1- кестеде келтірілген.

Көрсетілген немесе қаралған пайыздық ставка дегеніміз бұл жал мерзімі басында жалданған объектілердің ағымдағы құндары бойынша ең төменгі жалдық төлем ақы сомасын анықтауға және кепілдендірілмеген қалдық құнын анықтауға мүмкіндік беретін дисконт ставкасы болып табылады.

Кепілдендірілмеген қалдық құны дегеніміз негізгі құралдың қалдық құнының бір бөлігі, оның осы құны бойынша сатылуына жалға беруші кепілдік бере алмайды, немесе оны тек жалға берушімен байланысты жақ ғана кепілдендіре алады.

Егер дисконттелген құнды анықтау мүмкін болмаған жағдайда жалға алушының қарыз капиталына қатысты қарапайым ставка қолданылады. Жалға алушының қарыз капиталына қатысты өспелі пайыздық ставка дегеніміз жалға алушы осыған ұқсас жал жағдайында төлеуге тиісті пайыздық ставка, оны жалға алушы жал мерзімінің басында қабылдайды.

Халықаралық қаржылық есептілік стандартына сәйкес ең төменгі жалдық төлем ақы мөлшері дегеніміз бүкіл жал мерзімі бойында әр есепті кезең сайын жалға алушы төлеуге міндетті төлем ақы болып табылады. Оның ішінде жалға алушы үшін – оның кепілдендірген барлық сомалары, жалға беруші үшін – жалға алушы кепілдендірген барлық қалдық құн сомасы.

Кесте 1 - Жалға берушіде жүргізілген шаруашылық операциялар бойынша бухгалтерлік жазу

№	Шаруашылық операцияның мазмұны	Дебет	Кредит
1	Жеткізушілерден негізгі құралдар келіп түсті	2410	3310
2	Өтеусіз алынған негізгі құралдар	2410	6220
3	Пайдаланылған негізгі құралдарды жалға беру	7410	2410
4	Тозу құнының бастапқы сомасына	2420	2410
5	Келісілген күнмен берілген негізгі құралдар	2180	6210
6	Жалдау пайызының сомасына	2180	4420
7	Есепті жылдың басында жалдық % кіріс ретінде есептен шығарылады	4420	6110
8	Жалдау ақысы жалгерден келіп түскенде: - амортизация % бөлігінде - жалдық % бөлігінде	1030, 1010 1030, 1010	2160 2170
9	Жыл аяғында есептен шығарылғанда: - жиынтық кірісті кеміту шығындары; - жиынтық кірісті өсіру табыстары;	5410 6210	7410 5410

Жалгердің қаржылық есебінде жалданған құралдар активтер ретінде көрсетіліп, міндеттеме ретінде оның төленуге тиісті жалдау ақысы ескеріледі. Жалдау ақы жөніндегі міндеттемелер жал мерзімінің басында өткізу бойынша, немесе ол өткізу құнынан төмен болса, онда ол жалдау ақының дисконтталған құнымен көрсетіледі.

Жалгерде жүргізілген шаруашылық операциялар бойынша бухгалтерлік жазу 2 кестеде көрсетілді.

Жалгер күрделі жөндеу бойынша жұмсалған шығындарды жабу үшін кәсіпорынның жалдау шартында көзделген күрделі жөндеудің сметалық құнына тең үлестермен резервтік қор жасақтай алады. Сондықтан да осы күрделі жөндеуге жұмсалған нақты шығындар жөндеу аяқталуына қарай құрылған резерв есебінен есептен шығарылады [5].

Кесте 2 - Жалгерде жүргізілген шаруашылық операциялар бойынша бухгалтерлік жазу

№	Шаруашылық операцияның мазмұны	Дебет	Кредит
1	Жалға алынған НҚ объектілерінің келісім құнына	2410/жалд.НҚ	4150
2	Жалдау ақысы НҚ объектілері бойынша амортизация есептелді	7210, 7110	2420
3	Жалдау ақысы есептелген кезде жалдық % бөлігінде	7310	4160 (% есептелген)
4	Жалдау ақысы аударылған: амортизация % бөлігінде жалдық % бөлігінде	4150 4160	1030, 1010 1030,1010
5	Есепті жылдың соңында шығыстар жиынтық кірістің кемуі есептен шығарылады	5410	7310 (7210,7110)
6	Жал мерзімі аяқталғанда НҚ объектісінің меншікке өтуі:- НҚ объектісінің құнына - тозудың сомасына	2410/1 2420/2	2410/2 2420/1

Егер шарт талабы бойынша, жалгер жөндеуді жалға берушінің есебінен жүргізсе, онда күрделі жөндеудің шығындары есептелген жалдау ақысының есебінен есептен шығарылады (жалдық төлемдердің кемуіне) Д-т 4430 К-т 2920.

Мақаланы қорытындылай келе келесідей ұсыныстар келтіруге болады:

- 1) Жалға алынған негізгі құралдардың келіп түсуін, шығарылуын және олардың қозғалысын есепте дұрыс, уақытылы көрсетуін қамтамасыз ету;
- 2) Жалға алынған негізгі құралдардың дұрыс есптелуіне, оларды тиімді пайдалануына бақылау ұйымдастыру және қор қайтарымдылығын арттыру жөнінде шараларды жүзеге асыру.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Алибекова, Б. А. Қаржылық есеп II [Текст] : оқу құралы / Б. Ж. Акимова [и др.]. - Алматы :

"Экономика" баспасы, 2016. - 261 б. http://irbis.wkau.kz/cgi-bin/irbis64r_91/cgiirbis_64

2. Асанова, А. Бухгалтерлік есеп негіздері [Текст] : оқу-зертханалық практикум/ Астана: Фолиант, 2014. - 160 б. http://lib.ineu.kz/CGI/irbis64r_11/cgiirbis_64.

3. Андреева Т.В. Основы бухгалтерского учета и формирования бухгалтерской (финансовой) отчетности: 2019. <https://e.lanbook.com/book/115547>

4. Нұрсейтов Е.О. «Ұйымдағы бухгалтерлік есеп», Алматы, 2012 ж., 215 б.

5. Тулешова Г. К. Ілгерлемелі қаржылық есеп [Текст] : оқу құралы / Г. К. Тулешова, Б.Ж. Акимова, С.С.Сапарбаева. - Алматы : Экономика, 2017, 222 б. http://irbis.wkau.kz/cgi-in/irbis64r_91/cgiirbis_64

6. Проскурина В.П., Акишев М.К. Бухгалтерлік есеп бойынша есептер жинағы. Алматы, 2021 ж., 182 б.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы учета арендованных основных средств и виды их оценки. Существуют также бухгалтерские проводки по хозяйственным операциям между арендодателями и арендаторами. Общая сумма основных средств - это материальные активы, которые предполагается использовать в течение нескольких лет.

RESUME

The article discusses the issues of accounting for leased fixed assets and the types of their assessment. There are also accounting entries for business transactions between landlords and tenants. The total amount of fixed assets is tangible assets that are expected to be used over several years

УДК 338.436.33

Дуйсалиев М.Б., БФ-42

Научный руководитель: Рустенова Э.А., к.э.н., доцент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

СОВРЕМЕННЫЕ БАНКОВСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ ВНЕДРЕНИЕ В ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматриваются этапы развития банковских технологий, сущность и специфика применения банковских технологий, особенности использования современных технологий в банковском обслуживании, основными направлениями развития электронных банковских услуг. В ходе написания статьи использованы как общенаучные, так и специализированные методы. Сделан вывод, что банковские информационные технологии являются неотъемлемым атрибутом в деятельности любой современной кредитной организации. Все банковские технологии помогают коммерческому банку вести более эффективную деятельность, достигать поставленных целей, находиться на должном уровне конкурентоспособности, увеличивать значения экономических показателей работы банка. Банковские технологии востребованы на всех стадиях работы коммерческого банка: от ведения операционного дня, до принятия крупных управленческих решений.

Ключевые слова: *банковские технологии, дистанционное банковское обслуживание, новый банковский продукт.*

Инновационные продукты и услуги коммерческих банков являются одним из основных направлений банковской деятельности и движущей силой развития финансовых институтов. В настоящее время клиентов банка уже нельзя удивлять большим набором услуг, они все больше заинтересованы в использовании нестандартных инновационных продуктов и услуг, а это значит, что для их привлечения, а также для дальнейшего развития банка в сложной рыночной ситуации, когда количество конкурентов растет, необходимо внедрять новые технологии.

Сегодня инновации в банковской сфере - это решающий момент для успешного и устойчивого восстановления экономики. Технологии развиваются экспоненциально, в частности, развиваются цифровые технологии. По этой причине современные этапы развития банковской

системы проходят в условиях жесткой конкуренции, и многие отрасли претерпевают масштабную трансформацию. Политика постоянных инноваций - важный элемент экономического развития банковского бизнеса. Ведущие тенденции развития банковских инноваций ориентированы на индивидуальный подход к клиенту, скорость и качество его обслуживания - это прежде всего услуги и качественные характеристики. Именно клиент является основным катализатором инновационного развития банков. Представление требований и потребностей клиентов - это рычаг для появления инновационных услуг и продуктов.

2020 год стал годом масштабной цифровизации банковской индустрии. В лидерах сразу оказались банки, которые в начале эпидемии смогли создать собственные цифровые платформы. После этого клиенты также перешли на цифровые технологии, и сегодня стандартом стали цифровые, а не «традиционные» услуги. Отношения с банками - это уже не посещение офиса. Если вы хотите пользоваться финансовыми услугами, просто возьмите смартфон. И теперь банки, которые сделали ставку на оцифровку, воспользовались своей проницательностью и планируют закрыть некоторые офисы в 2021 году. У этих финансовых учреждений есть большая клиентская база, которая пользуется их услугами удаленно.

Примерами таких успешных банков являются American Chime или бразильский Nubank, которые приобрели огромное количество новых клиентов, в то время как многие другие пытались адаптировать свои продукты к пандемии. За ними последуют другие «небанковские организации», которые появятся во всех регионах мира и особенно в Азии. А 2021 год должен стать годом окончательной победы нового стиля работы банков, которые перевели свои услуги в цифровой формат.

В Казахстане эти банки, чьи услуги были адаптированы к цифровому формату и которые уже предоставлялись онлайн, также были на высоте. Кроме того, некоторые из них вышли за рамки обычных и интегрировали свои продукты в государственные службы.

«Игнорирование сегодняшнего развития инноваций и прорывных проектов означает закрепление потери рыночных позиций завтра. В этом контексте Kaspi Bank активно развивает инновационные направления, включая Интернет и мобильный банкинг, сбор и обработку данных, а также предоставляет новые инновационные услуги и обслуживание клиентов.

Этапы развития банковских технологий

Создание системы продажи банковских продуктов, разработка коммуникационной политики банка сопровождаются теоретическими исследованиями возможностей рынка услуг и капитала, основных тенденций развития национальных экономических систем и потенциальных потребностей клиентов.

В развитии безналичных расчетов можно выделить три этапа, каждый из которых соответствует своему предмету, инструменту, способу оплаты, а также организации документооборота.

В конце 80-х гг. в нашей стране существовала монобанковская система Госбанка СССР и подчиненных ему специальных банков. В 1988 году были созданы первые коммерческие банки, которые должны были стать основой для формирования рыночных отношений и структур в банковском секторе. В результате в России начала формироваться двухуровневая банковская система. В то время единственным средством расчетов между банками была система Расчетно-кассового центра (КРЦ).

Скорость платежей через РСС составляла 5-10 дней, что не устраивало крупные негосударственные банки, и они создали внутреннюю платежную структуру для клиринга, которая получила название «система прямых расчетов» или «системно-ориентированный обмен» (МСО система).

Система МСО была очень привлекательной для совершения «быстрых» платежей. С его введением банки, участвующие в прямых расчетах, смогли более эффективно использовать финансовые ресурсы, что привело к созданию рынка «очень коротких» межбанковских кредитов. Данная система стала конкурентом структуры РСС по осуществлению межрегиональных расчетов. Он был рассчитан на 400 банков-участников. Однако существующие ограничения в системе СМО не позволили вновь созданным банкам войти в систему, и затем крупные банки начали создавать свои собственные сети межбанковских расчетов.

Стремясь реформировать платежную систему, центральный банк стимулировал не только появление негосударственных клиринговых систем, но и объединение их усилий по созданию клиринговых палат.

Первыми специализированными организациями, получившими в 1993 г. разрешение Русского банка на осуществление расчетов с банками, были расчетная палата Межбанковского финансового дома (МФД), Московский расчетный центр и др.

В первой половине 90-х гг. Начался постепенный переход от использования бумажных носителей при осуществлении безналичных расчетов к электронному документообороту, что привело к поиску «единого стандарта» обмена межбанковской информацией.

Этот процесс проходит на 2 уровнях:

На первом уровне внедряются комплексные межбанковские и межбанковские клиринговые системы на основе электронных технических средств, которые используются исключительно для банковских операций.

На уровне II внедряются системы автоматизированного обслуживания клиентов - юридических и физических лиц.

В связи с ростом межбанковских транзакций в качестве базовой схемы при формировании отчета был выбран формат S.W.I.F.T (SWIFT - Society for World Interbank Financial Telecommunications). В настоящее время SWIFT объединяет более 6000 банков и финансовых учреждений и ежедневно составляет более 3 миллионов финансовых отчетов.

Однако система SWIFT не предназначена для расчетов, она только отправляет информацию для их реализации, а фактический перевод денег осуществляется самими банками, отражая операции по счетам ностро и лоро. Участие в этой системе дает банкам возможность использовать непрерывную высокоскоростную сеть для передачи банковской информации в стандартной форме.

Пластиковые карты используются как инструмент для расчетов электронными деньгами. Впервые пластиковая карта для клиентов обычного коммерческого банка в России была выпущена 26 сентября 1991 года. Пластиковые карты изначально рассматривались отечественными банкирами только как дополнительная VIP-услуга для богатого клиента, но постепенно с ними начали работать, они стали серьезным и прибыльным бизнесом и стали доступными для граждан со средним доходом.

С точки зрения применяемых технологий платежные карты прошли несколько этапов своего развития. Первые карты были из картона или металла, позже стали выпускать пластиковые карты. С появлением новых электронных средств регистрации и сбора информации стало возможным вводить и считывать информацию с карты с помощью магнитного кодирования.

Сегодня карты с магнитной полосой являются наиболее распространенными.

Следующим этапом технологического развития пластиковых карт стало использование карт с электронными микросхемами (смарт-карты). Их главное отличие от других типов пластиковых карт - интеллект. Чип-карты в настоящее время считаются наиболее перспективным видом пластиковых карт.

До конца 90-х гг. Интернет значительно упал в цене и стал массовым потребителем, что способствовало широкому использованию удаленных банковских услуг и переходу к использованию интернет-технологий в безналичных расчетах.

Сегодня вы можете использовать системы интернет-банкинга для покупки и продажи безналичной валюты, оплаты государственных услуг, оплаты доступа в Интернет, получения товарных и наличных кредитов, оплаты счетов операторов мобильной связи и безналичной торговли внутри и на межбанковском рынке. платежи, перевод средств через свои счета и, конечно же, отслеживание всех банковских операций по своим счетам в любое время.

Сущность и специфика применения банковских технологий. Термин «банковские технологии» вошел в деловую практику относительно недавно. Его просто не существовало десять или пятнадцать лет назад. Это было связано с относительно жестким регулированием отечественной банковской системы, что не позволило разработать техническую базу для инвариантной реализации принятых схем работы и оказания услуг. С переходом к рыночной экономике российские кредитные организации начали активно использовать в своей практике новейшие банковские технологии, опыт зарубежных коллег и современные технические средства (особенно компьютерные технологии и средства связи).

Прежде чем определять сущность банковских технологий и их роль, давайте уточним, что такое «банк» и «технология» как независимые термины.

Банки являются неотъемлемой частью современной денежно-кредитной экономики, их деятельность тесно связана с потребностями воспроизводства. Банки, которые находятся в центре экономической жизни, являются посредниками между промышленностью и торговлей, сельским хозяйством и населением.

Банки не являются атрибутом какого-то одного экономического региона или отдельной страны, сфера их деятельности не имеет ни географических, ни национальных границ, это планетарное явление с колоссальной финансовой мощью и значительным денежным капиталом.

Деятельность банковских учреждений разнообразна. В современном обществе банки участвуют в различных типах операций. Они организуют не только денежное обращение и кредитные отношения. Они используются для финансирования национальной экономики, страховых операций, покупки и продажи ценных бумаг, а в некоторых случаях посреднических операций и управления активами. Кредитные учреждения должны консультироваться, участвовать в обсуждениях национальных экономических программ и вести статистику.

Концепция банковских технологий связывает такие банковские подсистемы, как «Информационное обеспечение», «Безопасность и риски», «Оптимизация бизнес-процессов», «Менеджмент и маркетинг». Это: программное обеспечение, обеспечивающее повседневное выполнение текущих банковских операций; специальные компьютерные программы, предназначенные для управления коммуникациями с клиентами, другими банками, партнерами по рынку, правительством и финансовыми органами; элементы внутренних и внешних систем защиты информации, баз данных, банкоматов и терминалов самообслуживания, кассовой дисциплины и работы отделов в современном банке; внутренние процедуры и модели, связанные с управлением рисками; системы электронного документооборота, связывающие планирование, организацию и контроль деятельности и обеспечивающие постоянный мониторинг служебной дисциплины; порядок и правила, структурирующие выполнение отдельных сделок и продажу товаров; развитие новых каналов обслуживания клиентов и др. Банковские инновации должны пронизывать все эти процессы, чтобы соответствовать требованиям динамично развивающегося рынка, оставаться конкурентоспособными и требовать лидерства в отрасли. Внедрение информационных, документальных и компьютерных технологических новинок обеспечивает оптимизацию рабочего процесса, дает возможность организовать эффективный диалог с клиентом. Инвестиции в развитие фондов для улучшения обслуживания расширяют современные крупные банки и географию их обслуживания.

Банковские технологии можно представить как систему связи между отдельными структурными элементами внутри или вне учреждения (в контакте с контрагентами).

Новые технологии в банковской сфере появляются под влиянием общих технологических изменений, совершенствования законодательной базы, внедрения передовых технологий в методы бесконтактных платежей, развития потребностей клиентов и унаследования мирового опыта.

Нововведение касается следующих конструктивных элементов:

существующие формальные и межличностные бизнес-процессы, написанные в форме инструкций, приказов, блок-схем или диаграмм;

организационная структура, персонал и функциональные обязанности подразделений и персонала, задействованного в реализации;

программное и аппаратное обеспечение, используемое для автоматизации транзакций и их учета.

Без соответствующих технологий невозможно качественно реализовать управленческие задачи, поскольку требования к скорости принятия решений за последние несколько лет резко изменились, а объем транзакций и информации, используемой в финансовой деятельности, увеличился.

Дистанционные банковские услуги. Банковский сектор постоянно развивается и совершенствуется за счет внедрения инновационных технических решений. Remote Banking Services (RBS) помогает организовать удобные услуги для частных лиц и компаний с минимальными потерями времени. Существует несколько типов систем дистанционного банковского обслуживания, каждая из которых имеет свои особенности.

Важно отметить, что все виды удаленных банковских услуг направлены на расширение функциональности клиентов организации без личного посещения учреждения. Благодаря инновационным технологиям вы можете выполнять различные типы транзакций, не выходя из офиса или дома.

Существует несколько типов каналов, которые служат классификациями RBS:

Интернет-банк. Доступ к существующим продуктам через любой браузер;

телебанк. Возможность управлять открытым счетом по телефону;

обслуживание клиентов через установленные терминалы и банкоматы;

мобильный банк. Получите доступ к банковским операциям через мобильное изображение.

Эта классификация является наиболее распространенной, но каждый вид имеет свои преимущества и недостатки и используется клиентами в зависимости от специфики работы.

Дистанционное банковское обслуживание для физических лиц

Система ДБО ограничивается использованием простейших способов взаимодействия с банком.

Самыми популярными сегодня являются мобильный банкинг и банкоматы.

Мобильный банк

Считается одним из самых популярных видов ДБО для физических и юридических лиц. Есть несколько причин для глобального использования этой технологии, и ряд полезных опций объясняют это:

выполнение транзакций между своими счетами, пополнение счета онлайн;

быстрое заполнение и рассмотрение кредитной заявки без личного посещения банка;

получение технической поддержки в любое время суток;

выполнение операций с электронными деньгами.

К основным преимуществам можно отнести 2 аспекта:

Вы можете объединить все компоненты для создания полного финансового отчета.

Вам не нужно устанавливать программное обеспечение на свой компьютер или другие устройства.

Кроме того, мобильный банк не требует специальных знаний для работы.

Использование банкоматов и сервисных терминалов

Практически каждый банк имеет собственные банкоматы и терминалы, которые установлены в отделениях, торговых центрах и крупных магазинах. Однако для совершения транзакции требуется банковская карта.

К основным преимуществам можно отнести следующие аспекты:

можно производить платежи по безналичному расчету;

получить полный доступ к финансовым инструментам;

осуществляем пополнение и сбор.

Главное преимущество RBS в том, что вам не нужно посещать банковскую организацию для совершения запланированных платежей. Все, что вам нужно для решения текущих проблем, - это стабильное интернет-соединение.

Физические лица могут самостоятельно переводить валюту, пополнять счета, оплачивать коммунальные услуги, кредиты и налоги. Вы также можете заказывать выписки со счета, получать подтверждения об оплате, активировать другие услуги, такие как SMS-уведомления, настраивать автоматические платежи.

Однако важно понимать, что, несмотря на использование самых эффективных и новейших систем безопасности, всегда существует риск того, что вы станете жертвой мошенничества. Таким образом, вы всегда должны быть осторожны при использовании удаленного хранилища больших двоичных объектов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Рудская, Е. Н. Финансы и кредит. Практикум / Е.Н. Рудская. - М.: Феникс, 2015. - 320 с.
2. Саблина, Е. А. Статистика финансов. Учебное пособие / Е.А. Саблина. - М.: ИНФРА-М, 2016. - 288 с.
3. Общая теория денег и кредита. Учебник. - М.: Банки и биржи, Юнити, 2017. - 304 с.
4. Короткевич, А. И. Деньги, кредит, банки / А.И. Короткевич, И.И. Очкольда. - М.: ТетраСистемс, 2018. - 160 с.
5. Кузнецов, Б. Т. Экономика и финансовое обеспечение инновационной деятельности / Б.Т. Кузнецов. - М.: Юнити-Дана, 2015. - 296 с.

ТҮЙІН

Банктік қызмет көрсетуде озық технологияларды пайдалану банктерге клиенттермен олардың жеке қалауына байланысты әр түрлі жұмыс істеуге, қашықтықтан қызмет көрсету арқылы кез келген уақытта банктік қызметтерді қол жетімді етуге, шығындарды минимизациялауға, қызмет көрсетуді жақсартуға, ұсынылатын банктік қызметтердің сапасын арттыруға және арттыруға мүмкіндік береді. банк саласындағы бәсекелестік. Соңғы 5 жылда Қазақстанда электрондық банктік қызмет көрсету нарығы қарқынды дамып келеді. Сонымен қатар, электронды банктік нарықтың дамуын ынталандыратын және өсімің баяулайтын факторлары бар.

RESUME

The use of advanced technologies in banking services allows banks to differentiate work with clients depending on their individual preferences, to make banking services available at any time through remote service, to minimize costs, improve service, improve the quality of offered banking services, and increase competition in the banking sector. Over the past 5 years, the market of electronic banking services in Kazakhstan has been dynamically developing. At the same time, there are factors that stimulate the development of the electronic banking market and slow down growth.

ӘОЖ 657.42

Бурханова А.Н.

Ғылыми жетекшісі: **Досанова А.К.**, э.ғ.м., аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ

ТЕМІРЖОЛ КӨЛІГІМЕН ТАСЫМАЛДАУДЫ ЕСЕПКЕ АЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Қазақстандағы көлік - бұл әлемдік көлік жүйесінің бөлігі. Ол халық шаруашылығы салаларының маңызды қажеттіліктерінің бірі - өнімді жылжыту қажеттілігін қанағаттандырады. Қазақстан экономикасының тиімділігі көлік кешенінің дамуына тікелей байланысты, өз кезегінде тасымалдаудың көлемдік көрсеткіштері әр саланың жұмыс қарқындылығын бағалауға болатын көрсеткіш ретінде қызмет етеді. Қазақстан экономикасын көліктік қолдау мен интеграциялық процестерде теміржол көлігі шешуші рөл атқарады. Соңғы жылдары теміржол көлігі саласында нарықтық реформаларды жүргізуге, теміржол көлігі кәсіпорындарын жекешелендіруге, акционерлеуге байланысты елеулі өзгерістер болды. Теміржол қызметі нарығында бәсекелестік пайда болды.

***Түйін сөздер:** теміржол көлігі, бәсекелестік, көлік қызметі нарығы, логистикалық орталықтар, реформалар.*

Мақалада теміржол көлігін басқарудың заманауи мәселелері қарастырылған. Теміржол тасымалын басқаруды жетілдіру бойынша бағыттардың мазмұны жүк ағындарының қалыптасу кестесін құру және жүктерді тағайындалған пункт бойынша тиеуді ұйымдастыру, жүк эксплуатациялық компаниялардың аймақаралық интеграциясы, логистикалық орталықтар желісін кеңейту, жүрдек теміржол желісін дамыту және автоматтандыру деңгейін одан әрі кеңейту тұжырымдалған.

Теміржол көлігінің ерекшеліктері оның кәсіпорындарының қаржылық-шаруашылық қызметін есепке алу әдістеріне айтарлықтай әсер етеді. Жетекші рөл басқару объектісінің мүлкі, міндеттемелері және шаруашылық операциялары туралы сенімді және толық ақпарат беретін бухгалтерлік есептің ақпараттық жүйесіне жүктелген.

Теміржол көлігі дәстүрлі түрде көптеген компаниялардың экономикалық айналымында маңызды орын алады, соның ішінде шикізат, өндіріс, сауда және т.б. Теміржол көлігін басқару қызметтердің сапасын жақсартуға, соның ішінде жүктерді тасымалдау, тауарларды сақтау, қамтамасыз ету мерзімдерін қамтамасыз етуге бағытталған. олардың қауіпсіздігі ... Теміржол көлігін басқаруды реформалау тұрақты түрде жүзеге асырылады, бұл осы саланың технологиялық даму деңгейінің төмендігімен, процестердің ақпараттандыру және автоматтандыру деңгейінің артта қалуымен және т.б.

Кәсіпорындардың аумақтық орналасуы, технологиялық процестің бірлігі, шығындар мен тасымалдаудан түсетін кірістерді қалыптастыру тәртібі және басқа факторлар бухгалтерлік есеп әдіснамасына ерекше көзқарас пен басқарушылық шешімдер қабылдауға қажетті тиімді ішкі бақылау жүйесін ұйымдастыруды қажет етеді.

Теміржол көлігімен жүк тасымалдауды ұйымдастырудың ерекшеліктері синтетикалық және аналитикалық есепке алудың нақты тәртібін, сондай-ақ ТЖТК-дағы бухгалтерлік есеп пен бақылау және басқару процесін аналитикалық қамтамасыз ету жүйесіндегі ішкі аудиттің орны мен рөлін анықтайды.

Соңғы жылдары жекелеген салалар мен қызмет түрлерін есепке алу және аудит әдістері бойынша бірқатар зерттеулер жүргізілуде, дегенмен, өнеркәсіптік теміржол көлігі кәсіпорындары қызметінің салалық ерекшеліктері және олардың бухгалтерлік есеп пен аудитті ұйымдастыруға әсері жеткілікті зерттелмеген.

Жаңа ақпараттық технологияларды қолдану жағдайында өндірістік теміржол көлігі кәсіпорындарындағы салалық және ұйымдастырушылық-технологиялық ерекшеліктердің әсерін ескере отырып, есеп пен ішкі аудитті ұйымдастырудың әдістемелік тәсілдерін әзірлеуге бағытталған зерттеу жүргізу қажеттілігі айқындалып отыр

Теміржол көлігімен тасымалдау басқа жүк түрлерімен үнемі бәсекелеседі, оның ішінде жүк жөнелтушінің құны, жеткізу уақыты және т.б.

Теміржол көлігімен жүк тасымалының көлемі динамикада сандық мәнде, сондай-ақ трафиктің жалпы көлеміндегі теміржол тасымалының үлесі кестеде келтірілген

Кесте 1 - Жүктерді теміржол көлігімен тасымалдау, миллион тонна

Көрсеткіштер	2012ж	2013ж	2014ж	2015ж	2016ж	2017ж	2018ж	2019ж	2020ж
Көліктер соның ішінде:	15737	7907	9167	7749	8519	8264	8006	7582	7597
Теміржол	1640	1047	1273	1312	1421	1381	1375	1329	1227
Өсу қарқыны,%	-	63,8	121,6	103,1	108,3	97,2	99,6	96,7	92,3
Үлес салмағы, %	10,42	13,24	13,89	16,93	16,68	16,71	17,17	17,53	16,15

1-кестедегі мәліметтерден көрініп тұрғандай, теміржол көлігімен жүк тасымалдау көлемі 2017 жылдан бастап жыл сайын төмендеп келеді, бұл кезде барлық көлік түрлерімен жүк тасымалдаудың жалпы көлеміндегі осы түрдің үлесі 16-17 % деңгейінде өзгеріп отырады. Теміржол тасымалының бәсекеге қабілеттілігін арттыру және көлік қызметі құрылымындағы үлесті арттыру үшін теміржол тасымалын басқаруды үнемі оңтайландыру қажет [2].

Мақаланы жазу барысында келеісі ғылыми жаңалықтарға тоқталып қарастырамыз.

1. Бухгалтерлік есеп пен ішкі аудитке әсер ететін ТКЖК қызметінің ұйымдастырушылық-технологиялық ерекшеліктері (күрделі сызықтық-функционалдық құрылым, тарифтік саясатты қатаң реттеу, технологиялық процестің ерекшеліктері, шығындар есебінің ерекшеліктері және өзіндік құнын есептеу жұмыстар, қызметтер және т.б.) анықталды.

2. Тұтастай кәсіпорынды басқару жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде жаңа ақпараттық технологияларды қолдану негізінде бухгалтерлік есепті ұйымдастыруды жетілдіру тұжырымдамасы қалыптасты. Ол ТКЖК-ның құрылымдық бөлімшелеріне бухгалтерлік есепте өңделген ақпараттың (кіріс және шығыс) ағынын оңтайландыруға, есеп беру деректерін қалыптастырудың сапасы мен сенімділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

3. Жауапкершілік орталықтары мен олардың шыққан жерлері бойынша шығындарды есепке алудың әдістемесі әзірленді: жауапкершілік орталықтары мен шығыстардың пайда болу орындары ТКЖК-ның сызықтық-функционалдық құрылымы негізінде қалыптасты; «Direct Costing» калькуляциялау жүйесі негізінде шығындар есебін ТКЖК қызметіне қатысты жетілдіру тәсілдемесі; бірнеше ақпараттық деңгейлердің аналитикалық қосалқы шоттарын ашудан тұратын жұмыстарды, қызметтерді өндіру шығындарын есепке алу үшін есептеу әдісі жасалған.

4. Құжаттарды өндеуді оңтайландыруды және ТКЖК-ның құрылымдық бөлімшелері арасында бухгалтерлік ақпаратты сақтау, жаңарту және беру шығындарын минимизациялауды қамтамасыз ететін электрондық құжат айналымы жүйесінің моделі құрылды.

5. Салықтық есепке алу жүйесі жетілдірілді: тұрақты және уақытша айырмашылықтардың туындауына байланысты салық есебінің регистрлері мен шаруашылық операцияларын жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді және оларды есепке алу бойынша ұсыныстар берілді.

6. Өндірістік теміржол көлігі кәсіпорындарының қызметіне ішкі аудитті жүргізудің әдістемесі ұсынылды, ол дайындық пен жоспарлаудың ерекшеліктерін көрсете отырып, аудиттің нәтижелерін құжаттандырады және ресімдейді, аудиторларға аудитті тиімді жүргізуге мүмкіндік береді. Ішкі аудиттің сапасын қамтамасыз ету үшін ішкі аудиттің стандартты стандарттары әзірленді.

7. ТКЖК-ның ішкі аудит қызметінің жұмысына арналған негізгі ішкі ережелер мен нұсқаулар пакеті әзірленді: ішкі аудит қызметі туралы ережелер, ішкі аудит бөлімі мамандарының лауазымдық нұсқаулықтары, күнтізбелік және жеке жоспарлар, әдістемелік нұсқаулар аудит мәселелері.

Алынған нәтижелердің теориялық маңыздылығы өңдеу жүйесінің тиімділігін қамтамасыз ету мақсатында жаңа ақпараттық технологияларды қолдану жағдайында ӨТКК-ның қаржылық-шаруашылық қызметін есепке алу және ішкі аудит элементтерін жүйелеу мен негіздеуден тұрады және бухгалтерлік ақпаратты пайдалану.

Зерттеу нәтижелерінің практикалық маңыздылығы мынада: жұмыста келтірілген негізгі тұжырымдар мен ұсыныстар бухгалтерлік есеп жүйесін құруда және ішкі теміржол көлігі кәсіпорындарында ішкі аудитті жүргізуде кең қолдануға бағытталған.

Өнеркәсіптік теміржол көлігі кәсіпорындарының қызметінде практикалық қолдануға мыналарды алуға болады:

- ӨТКК қызметінің ерекшеліктерін ескере отырып бейімделген автоматтандырылған есепке алу және есепке алудың ақпараттық жүйесінің моделі;
- электронды құру және оңтайландыру бойынша ұсыныстар құжат айналымы;
- басқару есеп жүйесінің элементтерін ұйымдастыру, жауапкершілік орталықтарын анықтау және олардың қызметін бағалау әдістемесі;
- жұмыстарды, қызметтерді өндіруге кететін шығындарды есепке алуды есептеу әдістемесінің негізгі элементтері және аналитикалық шығындар есебін қолдану технологиясы;
- ішкі аудит қызметін құру бойынша ұсыныстар және оны жүзеге асыру әдістемесі

Қазақстандағы теміржол көлігінің негізгі кемшіліктері мыналар: жүк тасымалдаудың негізгі көліктік жолдары өтетін көптеген аймақтардағы теміржол жолдарының сапасының төмен деңгейі; ескірген жылжымалы құрам, тозудың жоғары дәрежесі; нарыққа қатысушылардың көлік компанияларын ақпараттандыру және техникалық қолдаудың жеткіліксіз деңгейі, тауарларды тасымалдау уақытын көбейту; көліктік логистиканың жеткіліксіз жоғары деңгейі, мультимодальдық көлік-логистикалық орталықтардың аздығы және т.б.

Теміржол тасымалын басқаруды жетілдірудің негізгі ізденістері жүктерді тиеу нүктесінен соңғы түсіру нүктелеріне дейін жеткізудің нақты процесі аймағында шоғырланған. Мысал ретінде келесі оңтайландыру модельдерін қарастыруға болады: Жүк ағындарының қалыптасуын жоспарлау және жүкті тағайындалған орнына қарай тиеуді ұйымдастыру.

Кесте 2 - Бухгалтерлік есеп пен аудитті ұйымдастыруға өндірістік теміржол көлігі кәсіпорнының ұйымдастырушылық-технологиялық ерекшеліктерінің әсері

№	Технологиялық және ұйымдастырушылық ерекшеліктері	Бухгалтерлік есепті ұйымдастыру	Аудитті ұйымдастыру
1	2	3	4
1	Өнеркәсіптік теміржол көлігі кәсіпорындары қызметінің ерекшеліктері	Өнеркәсіптік теміржол көлігі кәсіпорындары қызметінің түрлерін таңдау (жүк темір жол тасымалдары бойынша қызметтер, тиеу-түсіру жұмыстары). Бухгалтерлік есепті жүргізу тәсілдері мен әдістерін әзірлеу. Ішкі және сыртқы пайдаланушыларға есеп беру және беру тәртібі	Міндетті немесе ерікті аудит. Өнеркәсіптік теміржол көлігі кәсіпорындары қызмет түрлерін белгілеу (жүктерді тасымалдау, тиеу-түсіру жұмыстары) және қызмет түрлері бойынша қолданыстағы лицензиялардың болуы.
2	Көрсетілетін қызметтерге тарифтерді қалыптастыру тәртібі	Жүк теміржолымен тасымалдау бойынша қызметтердің нормативті және нақты құнын қалыптастыру туралы ақпаратты жинау, өңдеу және жалпылау. Калькуляция баптары бойынша шығындарды есептеу және есепке алу (локомотивтерге, жолдарға, сигнал беру құрылғыларына қызмет көрсетуге арналған материалдар, тепловоздардың, теміржол жолдарының тозуы және т.б.) қызмет түрлері бойынша аналитика тұрғысынан.	Жұмыстар мен қызметтердің құны салалық нұсқаулыққа сәйкес есептелгенін растау. Шығындардың барлық салалық ережелеріне және іскерлік жағдайларға сәйкестігін тексеру.

1	2	3	4
3	Қалыптасу есеп саясаты	Өнеркәсіптік теміржол көлігі кәсіпорындары қаржылық-шаруашылық қызметін есепке алу ерекшеліктерін көрсететін есеп саясатын әзірлеу; бухгалтерлік, салық және басқару есебінің өзара байланысын қамтамасыз ету.	Кәсіпорынның есеп саясатын жүргізу элементтері мен ережелерінің БЕС белгіленген талаптарға сәйкестігін белгілеу.
4	Бухгалтерлік есепті ұйымдастыру	Бухгалтерлік есеп жұмысының көлеміне сәйкес есеп қызметін құру және бағдарламалық өнімді оңтайлы пайдалану. Кәсіпорын қызметінің ерекшеліктерін ескере отырып, құжат айналымының кестесін құру.	Бухгалтерлік есептің ұйымдық құрылымы мен бухгалтерлік есеп формасының кәсіпорынды ұйымдастыру және басқару шарттарына сәйкестігін белгілеу. Компьютерлік технологияны қолдану тұрғысынан құжаттама жүйесі мен жұмыс процесінің сипаттамасы.
№	Технологиялық және ұйымдастырушылық ерекшеліктері	Бухгалтерлік есепті ұйымдастыру	Аудитті ұйымдастыру
5	Өнеркәсіптік теміржол көлігі кәсіпорындарының ұйымдық құрылымы	Өнеркәсіптік теміржол көлігі кәсіпорындарының және оның құрылымдық бөлімшелерінің (пайдалану бөлімі, теміржол диспетчерлік бөлімі) қызмет түрлері бойынша есеп объектілерін бөлу. Өнеркәсіптік теміржол көлігі кәсіпорындарының тиімді жұмыс істеуіне бағытталған дұрыс басқару шешімдерін қабылдауды қамтамасыз ететін жауапкершілік орталықтарын, шығындар мен пайда орталықтарын құру.	Теміржол көлігі кәсіпорындарының бухгалтерлік есеп объектілерін, қызмет түрлері мен көлемін талдау. Аудиторлық стандарттарға сәйкес жауапкершілік орталықтарының тексерулерін ұйымдастыру.
6	Өнеркәсіптік теміржол көлігі кәсіпорындары жұмыстарының технологиялық процесі	Технологиялық операциялардың атаулары бойынша оларды бөлшектей отырып, тікелей шығындарды жинақтау жүргізілуде (кәсіпорын қызметкерлерінің вагондардың жеткізілімін қабылдауы, локомотивтердің бос жүрісі, тиелген вагондардың көрме жолдарынан қозғалысы және керісінше).	Тікелей және жанама шығындардың дұрыс бөлінуін және қолданыстағы салалық стандарттарға сәйкестігін растайтын технологиялық құнын есептеу ерекшеліктерін зерттеу.

Теміржол тасымалын басқару процесінің негізгі проблемалық бағыты - жүк ағындарын қалыптастыру және жүкті олардың тағайындалған орнына сәйкес тиеуді ұйымдастыру.

Ішкі аудит бөлімін құруға және өндірістік теміржол көлігі кәсіпорындарының қаржылық-шаруашылық қызметін талдауға ұсынылған әдістемелік тәсілдерді іс жүзінде қолдану аудиттің сапасын арттырады және ішкі аудиторларды тексеру құралдарымен қамтамасыз етеді. Жұмыста келтірілген тұжырымдар мен ұсыныстарды іс жүзінде пайдалану өнеркәсіптік теміржол көлігі кәсіпорындарында есеп жүргізуді жақсартуға ықпал етеді.

Алынған практикалық нәтижелер теміржол көлігі саласының басқа кәсіпорындарында заманауи ақпараттық технологияларды қолдана отырып бухгалтерлік есеп пен ішкі аудитті ұйымдастырудың әдістемелік негізі ретінде қолданыла алады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. Жолдау 2014. Н.Ә. Назарбаев. “Қазақстан жолы — 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ”

2. Қазақстан Республикасының идустриалдық — инновациялық дамуының 2020 жылдарға арналған стратегиясы.
3. Есайдар У. С. Кәсіпорындардың инновациялық қызметін мемлекет тарапынан реттеу қажеттілігі. ҚазҰУ хабаршысы, экономика сериясы.
4. Теміржол көлігімен тасымалдау технологиясы және оны ұйымдастыру. З. С. Бекжанов. — Астана: Парасат Әлемі, 2005.
5. Шатская И. И. Современные проблемы и направления совершенствования рынка грузоперевозок железнодорожным транспортом // Транспортное право и безопасность. 2016. № 12 (12). С. 17–26.
6. Қазақстан Республикасының көлік және коммуникация Министрлігінің 2020 жылдарға арналған Стратегиялық жоспары.
7. Тузелбаева, И. Н. Теміржол көлігінде инновациялық қызметті басқарудың жетілдіру жолдары / И. Н. Тузелбаева, А. Н. Телегенова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2014. — № 8.1 (67.1). — С. 23-26. — URL: <https://moluch.ru/archive/67/11474/> (дата обращения: 30.03.2021).
8. Богданович С. В. Функциональные возможности программного комплекса по управлению поставками грузов // Вестник Сибирского государственного университета путей сообщения. 2015. № 3 (33). С. 5–12.
9. Жаков В. В. Возможности развития конкурентных преимуществ контейнерных перевозок на основе логистических центров // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2016. № 4–8. С. 47–49.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены современные проблемы управления железнодорожными перевозками. Сформулировано содержание таких направлений совершенствования управления железнодорожными перевозками как календарное планирование формирования грузопотоков и организации погрузки грузов по назначению, межрегиональная интеграция грузовых компаний-операторов, расширение сети логистических центров, развитие сети скоростных железнодорожных магистралей, дальнейшее расширение уровня автоматизации.

RESUME

The article deals with modern problems of rail transportation management. The content of such directions for improving the management of railway transportation as scheduling the formation of freight flows and organizing the loading of goods by destination, interregional integration of freight operating companies, expanding the network of logistics centers, developing a network of high-speed railways, and further expanding the level of automation are formulated.

ӘОЖ 69.003.12

Онлабекова А.М., БУА-41

Ғылыми жетекшісі: **Урынғалиева А.А.**, аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ҚҰРЫЛЫС МЕКЕМЕЛЕРІНДЕГІ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация

Бұл мақала құрылыс ұйымдарында бухгалтерлік есепті ұйымдастырудың негізгі ерекшеліктеріне арналған. Сондай-ақ, оларда қолданылатын шығындар көрсеткіштері қарастырылады. Құрылыс ұйымының қаржылық және шаруашылық қызметі туралы сапалы және уақтылы ақпаратты қалыптастыру – бұл бухгалтерлік есептің негізгі мақсаты

Түйін сөздер: бухгалтерлік есеп, құрылыс мекемелеріндегі бухгалтерлік есептің ерекшеліктері, құрылыс, өзіндік құн, калькуляция.

Қазіргі уақытта бухгалтерлік есептің маңызды мақсаты болып құрылыс ұйымының шаруашылық қызметі туралы ақпаратты сапалы және уақтылы қалыптастыру, басқару персоналына шешімдерді дайындау, негіздеу және қабылдау болып саналады. Құрылыс өндірісі, басқа салалардан

айырмашылығы, бухгалтерлік есепті ұйымдастыруға және қойылымына әсер ететін бірқатар ерекшеліктерге ие [1].

Құрылыстағы бухгалтерлік есеп тәртібіне, құрылыс өнімдерінің сипатына байланысты құрылыс өндірісінің ұйымдастырылуы мен экономикасының ерекшеліктері айтарлықтай әсер етеді. Бұл ерекшеліктерге келесілер жатады:

– құрылыс объектілерінің аумақтық оқшаулануы, көбінесе жеке, тіпті сериялық құрылыс кезінде де;

– құрылыс өндірісінің сипаты;

– объектіні жобалау мен салудың ұзақтығы;

– кез келген объектіні салу кезіндегі құрылыс-монтаждау жұмыстары түрлерінің әртүрлілігі;

– құрылыстың мерзімдері мен сапасының объектінің орналасқан жеріне, табиғи жағдайларға және оның ішінде жыл мезгіліне тәуелділігі.

Құрылыстағы баға белгілеу және құрылыс жұмыстарының өзіндік құнын есепке алу тәртібі, оның ішінде күрделі, әдетте көп сатылы, жылжымайтын мүлікті салу процесіне қатысушылар арасындағы есеп айырысу жүйесі аталған және басқа да көптеген ерекшеліктерді анықтайды [2].

Құрылыс қазіргі еліміздің экономикасының маңызды және белсенді дамып келе жатқан салаларының бірі болып табылады, ол инвестицияның едәуір мөлшерімен сипатталады. Құрылыс, экономиканың кез-келген саласы сияқты, ұйымдарда бухгалтерлік есепті ұйымдастыруға және жүргізуге айтарлықтай әсер ететін өзіндік ерекшеліктерге ие сала. Құрылыс қызметінің қаржылық нәтижелерін анықтау шығындарды есепке алу мен өзіндік құнды калькуляциялаудың таңдалған әдістемесіне байланысты болып келеді [3].

Құрылыс саласында өзіндік құнның келесі көрсеткіштері бар:

– құрылыс-монтаждау жұмыстарының сметалық өзіндік құнын жобалау, салынып жатқан жылжымайтын мүлік объектілерінің ұйымы өндірістік қызметтің бастапқы кезеңінде инженерлік-техникалық регламенттік құжаттар негізінде айқындайды;

- сметалық құнын анықтау үшін сметалық құнын есептеу күніне сметалық нормалар мен материалдардың ағымдағы бағалары қолданылады ;

– жоспарлы өзіндік құн-құрылыс монтаждау жұмыстарының немесе объектіні салу бойынша құрылыс ұйымы шығындарының болжамды шамасы [4].

Жоспарланған шығындарды есептеу, құрылыс ұйымдарының қаржы-экономикалық қызметінің маңызды кезеңі болып саналады, бұл жоспарланған құрылыс-монтаж жұмыстарының орындылығын анықтауға мүмкіндік береді. Егер жоспарлы өзіндік құн жұмыстардың нарықтық бағасынан асып кетсе, оларды орындау орынсыз болып табылады және құрылыс-монтаждау жұмыстарының нақты өзіндік құны – бұл ҚМЖ орындау процесінде құрылыс мердігер ұйымы жүргізген нақты шығындардың сомасы.

Сметалық құн (ҚМЖ) тікелей шығындардан, үстеме шығыстардан және сметалық пайдадан немесе жоспарлы жинақтардан құралады.

$$C_{\text{смп}} = \text{ПрЗ} + \text{НР} + \text{Спр}(\text{ПН}),$$

$C_{\text{смп}}$ – құрылыс-монтаждау жұмыстарының сметалық құны,

ПрЗ - тікелей шығындар-бұл ҚМЖ өндірісіне тікелей байланысты шығындар,

Спр – сметалық пайда.

Тікелей шығындардың сомасы жұмыстардың нақты көлеміне (заттай өлшем бірліктерінде) және өлшем бірлігі үшін сметалық нормативтер бойынша қолданыстағы бағаларға сүйене отырып айқындалады. Тікелей шығындар құрамына келесілер кіреді:

- құрылыс материалдарының құны;

- құрылыс-монтаж жұмыстарын өндірумен тікелей айналысатын жұмысшылардың негізгі жалақысы;

- машиналар мен механизмдерді пайдалану жөніндегі шығындар, оның ішінде құрылыс машиналары мен механизмдерін басқарумен айналысатын жұмысшылардың жалақысы.

Үстеме шығыстар (НР) құрылыс ұйымына құрылыс алаңында жұмыс пен тұрмыс өндірісінің қалыпты жағдайларын қамтамасыз етуге байланысты барлық шығындарды өтейді. Үстеме шығындар құрылыс түріне, жұмыс түріне және жұмыс түріне байланысты.

Үстеме шығыстардың құрамына келесілер кіреді:

- әкімшілік-шаруашылық шығыстар, оның ішінде жеңіл көлікті ұстауға, кеңсені ұстауға арналған шығындар, іссапарларға ақы төлеу, жоспарлы өнімді сатып алуға арналған шығындар, техникалық экономикалық нормативтік әдебиетті сатып алуға арналған шығындар, мерзімді басылымдарға жазылу;

- құрылыс қызметкерлеріне қызмет көрсетуге (кадрларды даярлауға және қайта даярлауға, қызметкердің санитарлық-гигиеналық және тұрмыстық жағдайларын қамтамасыз етуге) арналған шығындар;

- жұмыстарды ұйымдастыруға арналған шығыстар: құрылыс зертханаларын ұстауға арналған шығындар, жұмыстарды жобалаумен айналысатын топтарды ұстауға арналған шығындар, өрт және күзет күзетін ұстауға арналған шығындар.

Сметалық пайда (СП немесе (ПН)-жоспарланған жинақтау-бұл құрылыс ұйымының нормативтік пайдасы. Ол тікелей шығындар мен үстеме шығыстардың жалпы сомасына жалақы сметасының 65% мөлшерінде есептеледі. Сметалық өзіндік құн жобалау кезеңінде айқындалады және сметалық құжаттамада қамтылады. Сметалық шығындар-бұл тікелей шығындар мен үстеме шығындардың сомасы:

$$C_c = \text{ПрЗ} + \text{НР}, C_c = C_{\text{смп}} - C_{\text{спр}}(\text{ПН}).$$

Сметалық құн ҚМЖ жоспарлы өзіндік құнын анықтау үшін негіз болып табылады.

ҚМЖ жоспарлы өзіндік құны нақты құрылыс жағдайларында нақты құрылыс ұйымында ҚМЖ өндіруге арналған жоспарлы шығындардың шамасын білдіреді:

$$C_{\text{пл}} = C_c - \text{Эсс},$$

Эсс – жұмыс өндірісінің техникалық деңгейін арттыратын ұйымдастырушылық-техникалық және шаруашылық іс-шараларды енгізу нәтижесінде ҚМЖ өзіндік құнын төмендетуден үнемдеу сомасы.

Нақты өзіндік құн бухгалтерлік есеп деректерінде көрсетіледі, келесі формула бойынша анықталуы мүмкін:

$$C_{\text{ф}} = C_c \pm \text{Эсс},$$

Эсс- үнемдеу немесе асып кету сомасы.

Шығындардың осы түрін есептеудің ақпараттық негізі, әдетте, құрылыс мердігерінің бухгалтерлік мәліметтері болып табылады. Құрылыс-монтаждау жұмыстарының нақты өзіндік құны туралы мәліметтер экономикалық талдау, болжау және қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді перспективаға арналған жұмыстардың осы түрін жетілдіру жөнінде шешімдер қабылдау барысында, сондай-ақ құрылыс ұйымы қызметінің қаржылық нәтижелерін айқындау кезінде қолданылады [5].

Сметалық бағалардағы шығындарды жіктеуге сәйкес құрылыс ұйымдарының тікелей және үстеме шығындарға арналған шығындарын жіктеу ,объектінің шарттық құнын есептеу жүргізілетін құрылыстың сметалық құнын бақылауға мүмкіндік береді [6].

Құрылыс саласы кәсіпорнының үстеме шығыстарды, болашақ кезеңдердің шығыстарын және алдағы кезеңдердің резервтерін есепке алуын жүзеге асыру кезінде шығындардың белгілі бір сипаттамалары қолданылады. Құрылыс өнімдерінің өзіне тән ерекшеліктері құрылыс процестерін орындаудың технологиялық тұрғыдан дұрыс және нәтижелі тәсілдерін, олардың ұйымдық нысандары мен құрылыс өнімдерінің сапасы мен үнемділігіне кепілдік беретін уақыт пен кеңістіктегі өзара байланысын орнатуды талап етеді. Құрылыс өндірісінің тиімділігі көбінесе құрылыс өнімдерінің қалыптасуымен байланысты барлық процестерді жүзеге асырудың ұйымдастырушылық қатынастарымен және формаларымен анықталады.

Құрылыста шығындарды есепке алудың тапсырыс бойынша әдісі қолданылады. Материалдық өндірістің ірі саласы ретінде құрылыс құрамына жеке салалар ретінде өнеркәсіптік, тұрғын үй және әлеуметтік-мәдени, көлік, ауыл шаруашылығы құрылысы кіреді. Аталған салалар құрылыс түрлеріне (қосалқы салаларға) бөлінеді. Мысалы, көлік құрылысында олар ерекшеленеді: теміржол, автомобиль жолы, аэродром, порт және т.б. Құрылыстың әр ішкі саласы құрылыс өнімдерінің тұжырымдамасына әсер ететін өзіндік ерекшеліктерге ие. Осы кіші салалардағы құрылыс өнімдерінің шығындарын есепке алу объектілер:

- шығындарды талдамалық есепке алу объектілерін бөлуге әртүрлі көзқарас болған кезде құрылысы аяқталған және пайдалануға берілген объектілер;

- әртүрлі мақсаттағы объектілер үшін есепке алу бірлігі ретінде: жеке ғимарат, 1 шаршы метр алаң, көлемі 1 текше метр, пайдалану құнының бірлігі; бір мектеп ғимараты, ғимараттың бір түрі шегіндегі аурухана орны пайдаланылуы мүмкін;

- құрылыс объектілерінің барлық түрлері үшін үстеме шығыстарды бөлу, әдетте, оларды лимиттеу тәртібімен айқындалатын бірыңғай базада (тікелей шығындар сомасына немесе өндірістік жұмысшылардың негізгі жалақысының сомасына пайызбен) жүргізіледі. Басқару деңгейлері (бригада, учаске) бойынша үстеме шығыстарды нақтылау кезінде оларды бөлудің басқа да базаларын (өндірістік жұмысшылардың саны, құрылыс-монтаждау жұмыстарының сметалық құны) пайдалануға болады[7].

11 "Құрылыс шарттары" ХҚЕС (IAS) сәйкес құрылыс қызметі бойынша бухгалтерлік есептің басты міндеттерінің бірі әрбір есепті кезең бойынша кірістер мен шығындарды дұрыс айқындау болып табылады. Құрылыс шарттары бойынша жүзеге асырылатын қызметтің сипатына байланысты мұндай қызметтің басталу күні және оның аяқталу күні, әдетте, әртүрлі есепті кезеңдерге келеді[8].

Қорытындылай келе, барлық анықталған ерекшеліктер туралы тәртіп құрылыс ұйымдарының бухгалтерлік қолданыстағы қызмет түрлері басқа ұйымдармен салыстырғанда, оны бөлек бөлуге мүмкіндік береді. Барлық факторлардың әсері құрылыс ұйымының есеп саясатын қалыптастыру және құрылыс мердігерінің жұмыс құнын есептеу жүйесін құру кезінде ескерілуі керек.

Осылайша, келесі қорытынды жасауға болады:

- құрылыс ұйымдарының бухгалтерлік есебінің барлық анықталған ерекшеліктері, басқа қызмет түрлерімен салыстырғанда оны жеке пәнге бөлуге мүмкіндік береді;

- құрылыстың маңызды белгілерінің бірі-өнімнің аумақтық шоғырлануы және құрылыс-монтаж ұйымдарының өндірістік қорларының белсенді бөлігінің қозғалғыштығы;

- барлық аталмыш факторлардың әсері құрылыс ұйымының есеп саясатын қалыптастыру және құрылыс мердігерлік ұйымы жұмыстарының өзіндік құнын есептеу жүйесін құру кезінде ескерілуі керек.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. Афанасьева Л. К. Бухгалтерский учет в строительных организациях. –СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского государственного инженерно- экономического университета, 2017. – 165 с.

2. Чернышев В. Е. Калькулирование себестоимости строительной продукции // Бухгалтерский учет в строительстве. – 2017. – 42 с.

3. Шестак О. И. Стратегический подход к развитию малого и среднего предпринимательства // Экономика и менеджмент систем управления. – 2017.– № 3.1. – С. 183 – 196.

4. Фадеева В. В., Сергушина Е. С., Кичкина А. П. Роль инфляционных ожиданий в борьбе с инфляцией // E-Scio. - 2018. - №4 (19). - С. 186-190.

5. Сергушина Е. С., Фролова Н. А. Организация бухгалтерского учёта в бюджетных учреждениях российской федерации // студенческий меридиан среднего профессионального образования в вузе. - Саранск: Национальный исследовательский Мордовский государственный университет им. Н. П.Огарёва, 2017. - С. 63-68.

6. Кабанов О. В. Современные методы оценки теплофизических свойств объекта / О. В. Кабанов, С. А. Панфилов // Материалы XX науч.- практ. конф. молодых учёных, аспирантов и студентов НИ МГУ им. Н. П. Огарёва / НИМГУ им. Н. П. Огарёва. – Саранск, 2016. – С. 169–174.

7. Особенности бухгалтерского учета в строительстве / (В. Назарова, кандидат экономических наук, профессор) 26 октября 2011online.zakon.kz

8. Ю. Загретдинова, бухгалтер-практик, САР//Файл Бухгалтера, Выпуск №39 - 30 Сентября 2016 г.

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена основным особенностям организации бухгалтерского учета в строительных организациях. А также рассмотрены показатели себестоимости, применяемые в них. Формирование качественной и своевременной информации о финансовой и хозяйственной деятельности строительной организации – это ключевая цель бухгалтерского учета.

RESUME

This article is devoted to the main features of the organization of accounting in construction organizations. And also considered cost indicators used in them. Formation of high-quality and timely information about the financial and economic activities of a construction organization is the key goal of accounting.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ АНАЛИЗА ПРОЦЕДУР ОЦЕНКИ КРЕДИТОСПОСОБНОСТИ ЗАЕМЩИКА КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА

Аннотация

В статье описаны меры по совершенствованию методики анализа процедур оценки кредитоспособности заемщика коммерческого банка. Актуальность исследуемой проблемы обусловлена необходимостью совершенствования подходов и методов оценки кредитоспособности заемщиков в современных экономических и финансовых условиях развития банковских институтов.

***Ключевые слова:** банк, кредит, заемщик, кредитоспособность, кредитная организация.*

Анализ кредитного рейтинга - одна из основных задач менеджмента, с которой необходимо регулярно сталкиваться, а именно с субъектами хозяйствования - банками, инвесторами, налоговыми органами, поставщиками продуктов и товаров и т.д. Для оценки кредитных рисков необходимо использовать различные методы, некоторые из которых связаны с финансовым анализом потенциального заемщика. Учетные и аналитические методы и методы, используемые в этой области, необходимо усовершенствовать, чтобы учесть влияние изменяющихся внешних и внутренних факторов окружающей среды.

В современных условиях для компаний банковские кредиты выполняют одну из основных функций - предоставление финансовых ресурсов. Принимая во внимание возрастающую роль кредита в увеличении объемов производства и, следовательно, в развитии экономики в целом, а также принимая во внимание особую социально-экономическую значимость этого финансового инструмента, можно сделать вывод, что рынок банковского кредитования в России на данный момент имеет огромный потенциал для своего развития. Особое значение имеет тот факт, что банк выполняет правильную оценку кредитоспособности компаний, поскольку неправильная ее оценка может привести к реализации кредитного риска, что в конечном итоге может привести к потере финансовой устойчивости банка.

Порядок оценки кредитоспособности банка перед заемщиками зависит от его кредитной программы. Методика оценки кредитоспособности различных юридических лиц имеет свойства, зависящие от сферы деятельности должника (крупное, среднее, малое и микропредприятие), его принадлежности к отрасли, по отдельной методике, кредитоспособности финансового сектора. организации оценивается.

Одним из основных документов, регулирующих механизм кредитования банками, который также включает элементы кредитного процесса, такие как выдача и погашение кредитов, является Положение о порядке создания резервов на возможные потери по кредитам кредитных организаций, ссуд и кредитов. эквивалентный долг.

Для практической оценки кредитоспособности заемщика банкам необходим набор взаимосвязанных количественных и качественных показателей, которые в совокупности позволяют моделировать такое поведение, т.е. оценивать уровень кредитоспособности заемщика. Такие модели оценки кредитного риска с использованием математических алгоритмов называются скоринговыми моделями [1]. В данной работе кредитная оценка понимается как математическая модель, описывающая взаимосвязь между потребительскими характеристиками заемщика и вероятностью возврата кредита (дефолта), что позволяет отнести заемщика к определенной целевой группе клиентов с целью минимизировать кредитные риски.

В настоящее время существует множество способов минимизировать кредитный риск. Следует отметить, что банки всегда заботились о сохранении своих средств, поэтому со временем сформировался и развился целый комплекс методов защиты от данного вида риска. Кроме того, кредитные риски в значительной степени зависят от состояния экономики страны, что вынуждает многие кредитные учреждения постоянно пересматривать свою кредитную политику и политику управления рисками.

На кредитный риск влияют три основных фактора: кредитоспособность клиента, обеспечение (залог на недвижимость) и условия обязательства. Правильно управляя этими факторами, банк сможет снизить общий уровень кредитного риска при операциях с клиентом.

На наш взгляд, с точки зрения управления кредитным риском, наиболее важной оценкой является кредитоспособность и платежеспособность клиентов - юридических лиц банка, так как эти клиенты обычно кредитуются на достаточно длительный срок, а суммы кредитов довольно значительны. Кроме того, анализ крупнейших банков на казахстанском рынке кредитования показывает, что значительная часть ссудных портфелей этих банков принадлежит юридическим лицам. Для снижения кредитного риска банка, связанного с предоставлением кредитов юридическим лицам, необходимо постоянно совершенствовать методологию оценки кредитоспособности того или иного банка. Методы, используемые большинством банков, уже описаны выше; все они основаны в основном на анализе данных отчетности юридического лица, но в современных условиях высокой волатильности кредитного рынка и банковского сектора в целом при оценке кредитоспособности необходимо учитывать и другие факторы.

Совершенствование существующей методологии кредитования юридических лиц в условиях относительно жесткой конкуренции между отдельными банками - важнейшее условие роста популярности банка среди потенциальных заемщиков, а также одна из основных целей любого бизнеса. Основой повышения доходности кредитования юридических лиц также является совершенствование действующей методологии оценки кредитоспособности потенциальных заемщиков. Эта область имеет относительно большой потенциал развития, несмотря на продолжающиеся изменения в этой области [2].

Обращаем ваше внимание, что банки довольно часто используют метод присвоения рейтинга потенциальному клиенту при оценке его кредитоспособности. Согласно этой методике, первым шагом в оценке достоверности является расчет основных коэффициентов оценки. Эти коэффициенты нужны для расчета количества баллов, по результатам которых заемщику присваивается кредитный рейтинг. Важно отметить, что каждый фактор рейтинга имеет определенное значение в общей оценке при расчете рейтинга должника. Чем выше значение определенного коэффициента в общей сумме, тем более значимым он является в классе доверия, присвоенном заемщику.

Основным расчетным коэффициентом часто является коэффициент абсолютной ликвидности. Высокие значения этого показателя могут гарантировать, что компания сможет погасить свои обязательства перед кредитором за счет оборотных средств в короткие сроки. Поэтому при предоставлении краткосрочной ссуды следует обращать особое внимание на значение этого конкретного коэффициента. Однако, на наш взгляд, при предоставлении кредитов на более длительный срок рассчитывать на высокий коэффициент ликвидности неправильно, поскольку основным источником погашения долгосрочных кредитов обычно является прибыль компании. Кроме того, возможна корректировка с использованием коэффициентов рентабельности. Поэтому представляется целесообразным рассчитать другие показатели рентабельности, например, коэффициент рентабельности вложений в компанию и т.д.

Рисунок 1. Основные направления совершенствования методики оценки кредитоспособности заемщиков - юридических лиц с помощью присвоения им рейтингов

Кроме того, на наш взгляд, следующим этапом совершенствования рассматриваемой методики оценки кредитоспособности должника - юридического лица является оценка риска банкротства должника, проводимая на основе множественного дискриминационного анализа. Эта модель используется банками США для анализа прогнозов вероятности банкротства своих потенциальных заемщиков. Важно отметить, что описанная модель позволяет дать относительно точный прогноз банкротства должника на два-три года вперед, что обезопасит банк от возможного увеличения кредитного риска в будущем.

На наш взгляд, целесообразно также добавить в методологию блок оценки других показателей, среди которых большое внимание следует уделить оценке внешних рисков (инфляция, процентная ставка, валюта, налоги, инвестиции и т.д.). Пересмотренная методология позволит лучше подойти к оценке потенциальных заемщиков, при этом на начальном этапе выявляются сомнительные заемщики. Отразим все предложенные меры по корректировке методологии оценки кредитоспособности корпоративных заемщиков, присвоим им рейтинги на рисунке 1.

В целом можно сделать вывод о необходимости использования различных методов для оценки риска кредитора, некоторые из которых связаны с анализом финансово-хозяйственной деятельности потенциального должника - юридического лица. Учетные и аналитические методы и методы, используемые в этой области, необходимо усовершенствовать, чтобы учесть влияние изменяющихся внешних и внутренних факторов окружающей среды. Правильная организация процесса оценки кредитоспособности кредитора может снизить уровень кредитного риска и создать лучшие условия для предоставления качественных услуг клиентам, у которых есть спрос на кредит.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бунге Н.Х. Теория кредита. [Электронный ресурс] / Н.Х. Бунге. Режим доступа: <https://yadi.sk/d/ebplbM022bciP/> (дата обращения: 18.08.2018).
2. Шахиди А. Деревья решений - общие принципы работы. [Электронный ресурс]/А.Шахиди.Режимдоступа://www.basegroup.ru/library/analysis/tree/description/ (дата обращения: 18.08.2018).

ТҮЙІН

Біз несиелік талдау мәселелерін олардың қызмет түріне қарамастан барлық кәсіпорындар үшін әмбебап формада қарастырдық.

Алайда, кәсіпорынның мамандануы оның несиелік қабілетін талдаудың міндеттері мен нәтижелеріне өзіндік сипаттамаларын жүктейді. Бұл жұмыста берілген несиелік қабілеттілік көрсеткіштерін топтастыру ерікті түрде жасалған. Бұл қандай қаржылық көрсеткіштер, сайып келгенде, олармен экономикалық байланыста болатын кейбір заңды және жеке тұлғаларды қызықтыратыны туралы. Бірақ несиелік қабілеттілікті анықтайтын әр көрсеткіштің деңгейі мен динамикасын дұрыс бағалау үшін бүкіл қаржылық жағдайды толық көлемде елестету қажет. Барлық көрсеткіштер өзара тәуелді: мысалы, баланстық пайда динамикасын, рентабельділік пен капиталдың айналымдылығын, кәсіпорынның төлем қабілеттілігі мен қаржылық тұрақтылығын талдамай акциялар бойынша дивидендтердің бар деңгейін дұрыс бағалау мүмкін емес. Әрбір көрсеткіштің деңгейі мен динамикасы басқа көрсеткіштердің деңгейі мен динамикасымен қамтамасыз етіледі. Несиелік қабілеттілікті талдай отырып, барлық қаржылық көрсеткіштердің сапалық және сандық тәуелділігін бағалау қажет.

RESUME

We examined the issues of credit analysis in a form that is universal for all enterprises, regardless of their type of activity. However, the specialization of the enterprise imposes its own characteristics on the tasks and results of the analysis of its creditworthiness. The grouping of creditworthiness indicators given in this work is rather arbitrary. It is about what financial indicators are of interest to certain legal entities and individuals who have economic relations with them, in the end. But in order to correctly assess the level and dynamics of each indicator that determines the creditworthiness, it is necessary to imagine the entire financial condition in full. All indicators are interdependent: it is impossible, for example, to correctly assess the existing level of dividends on shares without analyzing the dynamics of balance sheet profit, profitability and capital turnover, solvency and financial stability of the enterprise. The level and dynamics of each indicator is provided by the level and dynamics of other indicators. Analyzing creditworthiness, it is necessary to assess the qualitative and quantitative interdependence of all financial indicators.

ӘОЖ: 658.51

Сапаров М.Б., БУА-41 тобы

Ғылыми жетекшісі: Айешева Г.А., э.ғ.к., доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ДАЙЫН ӨНІМДІ ӨНДІРУ ЖӘНЕ САТУ ҮДЕРІСІН ЕСЕПКЕ АЛЫП ТАЛДАУ

Андатпа

Дайын өнімді өндіру және сату процесі есепке алу-талдамалық қамтамасыз етуге қатысты ең күрделі процестердің бірі болып табылады, бұл бірқатар факторларға байланысты, олардың арасында нақты өзіндік құнға, қысқартылған өзіндік құнға, сондай-ақ көтерме немесе өткізу бағасына негізделген есептік бағаны заттай және құндық көрсеткіштерде айқындауда; көптеген шаруашылық жүргізуші субъектілер өнімдерінің кең ассортиментіне; көптеген компанияларды, әсіресе шағын және орта бизнес деңгейінде есепке алуда талдамалық жүйенің нашар дамуына

Түйін сөздер: дайын өнім, басқару есебі, өндіріс процесін есепке алу және талдау, сату, аналитикалық жүйе

Кәсіпорында дайын өнімнің бухгалтерлік есебін дұрыс орнату және ұйымдастыру, салық базасын есептеу және басқару шешімдерін қабылдау үшін қажетті ақпаратты қалыптастыру үшін өте маңызды.

Кез-келген өндірістік процестің соңғы кезеңі-дайын өнімді шығару. Басынан анықтаймыз, "дайын өнім" деген не. Дайын өнім-бұл қолданыстағы стандарттарға немесе техникалық шарттарға сәйкес келетін, техникалық бақылау бөлімінен өткен және дайын өнім қоймасына немесе тапсырыс берушіге қабылданған, осы кәсіпорында өңдеумен толық аяқталған өнімдер немесе жартылай фабрикаттар. Халықаралық практикада дайын өнімді есепке алу 2 "қорлар" XҚЕС (IAS) регламенттеледі.

Қорлар-бұл активтер:

а) әдеттегі қызмет барысында сатуға арналған;

б) сату үшін өндіріс процесіндегі ;

с) өндіру немесе қызмет көрсету процесінде тұтынылатын шикізат немесе материалдар түріндегі заттар [1].

Дайын өнімді өндіру және сату процесін есепке алу-талдамалық қамтамасыз ету өндірістік есепке алудың өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Кәсіпорында дайын өнімді есепке алуды жетілдіру шығындарды қалыптастыру және бөлу, өзіндік құнды калькуляциялау сияқты жұмыс операцияларына әсер етеді, өйткені бұл факторлар жоспарланған пайда көлеміне әсер етеді. Дайын өнімді есепке алу мен талдауды жетілдіру өндіріс пен кәсіпорынға өнімнің өзіндік құнын төмендетуге және өнімсіз шығындарды өндірістен шығаруға, жеке жұмыстарға шығындарды оңтайландыруға мүмкіндік береді.

Дайын өнімді өндіру және сату процесі есепке алу-талдамалық қамтамасыз етуге қатысты ең күрделі процестердің бірі болып табылады, бұл бірқатар факторларға байланысты, олардың арасында нақты өзіндік құнға, қысқартылған өзіндік құнға, сондай-ақ көтерме немесе өткізу бағасына негізделген есептік бағаны заттай және құндық көрсеткіштерде айқындау; көптеген шаруашылық жүргізуші субъектілер өнімдерінің кең ассортименті; көптеген компанияларды, әсіресе шағын және орта бизнес деңгейінде есепке алуда талдамалық жүйенің нашар дамуы.

Бухгалтерлік-талдамалық қамтамасыз ету - бұл бухгалтерлік-талдамалық жүйенің жұмыс істеуі нәтижесінде қалыптасатын және тиімді басқарушылық шешімдерді әзірлеу үшін пайдаланылатын бухгалтерлік, қаржылық, басқарушылық, салықтық және басқа да ақпарат [2].

Айта кету керек, қазіргі уақытта бухгалтерлік-аналитикалық қамтамасыз ету көп жағдайда ақпаратты жинау және жинақтау жүйесі арқылы қарастырылады, ал бухгалтерлік-аналитикалық жүйенің тиімді жүйесінің ресурстық құрамдас бөлігі басқарушылық есеп болып табылады. Дәл осы фактор шағын кәсіпорындарда дайын өнімді өндіру және сату процесін есепке алу-аналитикалық қамтамасыз етуінің келесі проблемаларын анықтайды : талдау, есепке алу және жоспарлау, сондай-ақ тұтастай кәсіпорынды басқару саласындағы мамандардың болмауы; басқару есебін енгізумен шағын кәсіпорынды аз қамту (шамамен 11 %), оның негізгі себебі басқару есебінің жедел компонентін білмеуіне және түсінбеуіне байланысты басшылықтың есепке алудың осы түрінің қажеттілігін

көрмейтіндігі және осы есепке алу жүйесінің стратегиялық бөлігінің болуы туралы ғана түсінік және т. б. болып табылады [3].

Жалпы жағдайда дайын өнім өндіріс процесінің барлық сатыларынан өткен және сатуға дайын өнім болып саналады. Дайын өнім шығарылған, қоймада, босатылған және сатылған болып бөлінеді және 1320 шотында жүргізіледі. ҚЕХС бойынша дайын өнімді есепке алу 2 "қорлар" ҚЕХС (IAS) стандартымен реттеледі. 1320-шоттың дебеті бойынша дайындалған өнімнің нақты өзіндік құны көрсетіледі, ал кредит бойынша — сатуға берілген өнімнің өзіндік құны есептен шығарылады. Сатып алушыларға өткізу бағалары бойынша берілген өнім 1010 "Касса" шотының дебеті және 1210 "сатып алушылармен және тапсырыс берушілермен есеп айырысу" шотының кредиті бойынша көрсетіледі. Дайын өнімді сату міндетті түрде ұйымның, сатып алушының деректемелері, тауарлардың атауы, саны, құны және ҚҚС мөлшері көрсетілген шот-фактурамен ресімделеді [4].

Синтетикалық есепте дайын өнім нақты өзіндік құн бойынша, аналитикалық есепте жоспарлы өзіндік құн немесе шарттық бағалар болуы мүмкін қатты бағалар бойынша бағаланады. Өнімнің нақты және жоспарланған өзіндік құны арасындағы немесе шарттық бағалар мен нақты өзіндік құн арасындағы айырмашылықтарды бөлек көрсетіледі.

Бухгалтерлік есепте дайын өнімді бағалаудың келесі түрлері қолданылады:

- дайын өнімді өндіруге арналған барлық өндірістік шығындарды қамтитын өндірістік өзіндік құн (жоспарлы, нақты);

- сатып алушылар өтемейтін коммерциялық шығыстарды (сатуға, жарнамаға және т. б. байланысты шығыстарды) қоса отырып, өндірістік өзіндік құннан тұратын толық өзіндік құн (жоспарлы, нақты));

- кәсіпорынның шарттық бағасы бойынша;

- бөлшек бағамен-кең нарыққа кіретін және бөлшек сауда желісі мен тамақтану кәсіпорындары арқылы сатылатын жеке тұтыну тауарларының бағасы. Олар келісім-шарт бағасы мен сауда қақпағынан тұрады, ол айналым шығындарын және сауда ұйымдарының кірісін қалыптастыруға жұмсалады.

Дайын өнімді есепке алу жөніндегі үлгілік операциялар шоттарының корреспонденциясы 1- кестеде келтірілді.

Ірі компаниялар мен кең ассортимент желісінің иелері үшін өзіндік, алыс-беріс және жеке өндірістік қажеттіліктерге арналған өнімдер сияқты өнім топтары үшін бірқатар қосалқы шоттарды енгізу маңызды. Бұл бағытта әдіснамалық жоспардың маңызды мәселесі де шоғырланған: бухгалтерлік қызметтің көптеген қызметкерлері өз тәжірибесінде қиындықтар туындаған кезде анықтамалық ретінде пайдаланатын бухгалтерлік есеп мәселелері туралы басылымдарда қосалқы шоттарды жүргізу мәселелері, соның ішінде дайын өнімді өндіру және сату туралы ақпарат жоқ. Дайын өнімді өндіру және сату процесін ескере отырып, қосалқы шоттар бойынша сымдардың мысалдары бар материалдардың дерекқорын қалыптастыру, мұндай мәселелерді іс жүзінде қарастыру өте қажет [5].

Кесте 1 - Дайын өнімді есепке алу жөніндегі үлгілік операциялар шоттарының корреспонденциясы

№	Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1	Дайын өнімді кіріске алу	1320	8110,8210, 8310
2	Сатылған өнімнің өзіндік құнын есептен шығару	7010	1320
3	Дайын өнімнің артығын қоймаларда кіріске алу	1320	6280
4	Дайын өнімді зертханалық талдау жүргізуге есептен шығару және әкімшілік шығыстар	7210	1320
5	Дайын өнімді өтеусіз беру	7410	1320
6	Қорларды есептен шығару бойынша резерв құрылды	7420	1360
7	Дайын өнімнің құнсыздануына байланысты оның өзіндік құнын есептен шығару	1360	1320

Дайын өнімді өндіру және сату процесін есепке алу-аналитикалық қамтамасыз ету проблемасы аяқталмаған өндіріс пен дайын өнімді бағалау кезінде бухгалтерлік есеп пен салық есебі арасында айтарлықтай уақытша айырмашылықтар жиі туындайды. Кейбір жағдайларда мұндай айырмашылықтарды есеп саясатын оңтайландыру арқылы болдырмауға болады. Бухгалтерлік есепте дайын өнімдер мен аяқталмаған өндіріс, әдетте, өндіріс немесе цех құны бойынша бағаланады. Егер

дайын өнім цехтың өзіндік құны бойынша бағаланса, онда тек цех шығыстары бөлуге және өзіндік құнға қосуға жатады, ал жалпы шаруашылық шығыстар қаржылық нәтижені толық көлемде азайтуға есептен шығарылады. Бухгалтерлік есеп ережелеріне сәйкес жалпы экономикалық және жалпы өндірістік шығындар жанама шығындар санатына жататынын атап өткен жөн. Ұйымның жұмыс істеу тиімділігін арттыруға бағытталған басқарушылық шешімді әзірлеу мақсатында ақпаратты жинау, жинақтау және өңдеу үшін пайдаланылатын әртүрлі құралдар мен әдістердің орталықтандырылмаған жүйесі ретінде кәсіпорынның есепке алу-талдау жүйесін ресурстық қамтамасыз етуді жетілдіру мақсатында:

1. Басқару есебі мен ішкі бақылауды біріктіру. Әр кәсіпорында басқарушылық есеп жүйесін ұйымдастыру әр түрлі басқарушылық шешімдер қабылдау және кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметіне уақтылы және сапалы талдау жүргізу үшін жеткілікті ақпарат көлемін қалыптастыруға мүмкіндік береді, бұл сайып келгенде оның бизнесінің тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Басқарушылық есеп жүйесіндегі бақылау да маңызды құрамдас бөлік болып табылады. Бақылау маманының практикалық шешімі қажетті басқарушылық шешімдер қабылдауға бағытталуы керек екенін атап өткен жөн. Ұйымдастырушылық құрылымның, құқықтық форманың күрделілігі, қызметтің түрі мен ауқымы, басқарушы органның философиясы, қызметтің әртүрлі салаларын бақылаумен қамтудың орындылығы — мұның бәрі экономикалық субъектіде ішкі бақылау әдістемесін қалыптастыруға айтарлықтай әсер етеді.

2. Басқару есебін жүргізуді автоматтандыру. Басқарушылық есеп жүйесін ұйымдастыру әр шаруашылық жүргізуші субъектіге тән, оған көптеген факторлар әсер етеді, оның ішінде салалық тиімділік, қызмет ауқымы, басқару жүйесінің ұйымдық құрылымы, басқару есептілігін пайдаланушылардың ақпараттық қажеттіліктері. Сондықтан есептік ақпаратты жинау, өңдеу және талдаудың бағдарламалық құралдарын пайдалану ғана дайын өнімді өндіру және сату процесін есепке алу-талдамалық қамтамасыз етуді оңтайландыруға мүмкіндік береді.

3. Бастапқы есеп құжаттамасының деректерін өңдеу әдістемесін жетілдіру. Мысалы, көптеген өндірістік компаниялар үшін, әсіресе азық-түлік өндірісі саласында, кемшілігі-өндірістің өзіндік құны мен сатылған өнімнің өзіндік құнын есептеу жүйесінің болмауы. Осыған байланысты дайын өнімді өндіру мен сатуға арналған шығындарды есепке алуды жетілдіру шеңберінде, атап айтқанда, өткізілген өнімнің өзіндік құнын есептеу кестесі ұсынылуы, сондай-ақ оның түрлері бойынша өткізілген өнімнің өзіндік құны есептелуі мүмкін [6].

Тиімділікті көтерудің басты факторы ғылыми-техникалық прогресті жетілдіру. Жаңа технологияларды жасау, жоғары технологиялық жабдықтарды және инновациялық технологияны дамыту - бұл өндірісті тиімді ұйымдастырудың кілті. Бұл, біріншіден, өнімділікті арттырады. Екіншіден, ол өндірістік шығындарды азайтады. Үшіншіден, ол еңбек ұйымының жағдайын жақсартады [7].

Мақаланы аяқтай келе, келесі қорытынды жасауға болады:

- Дайын өнімді өндіру және сату процесін бухгалтерлік-аналитикалық қамтамасыз ету көптеген шаруашылық жүргізуші субъектілердің бухгалтерлік қызметтерінің бухгалтерлік жұмысында маңызды орындардың бірін алады.

- Бұл саладағы негізгі өзекті мәселелер басқарушылық есеп жүйесінің болмауына, өндірістік процестерді автоматтандырудың төмен деңгейіне, бастапқы есеп құжаттарының деректерін өңдеудің бекітілген әдістерінің болмауына және т. б. байланысты ақпараттық жоспардың ресурстық қамтамасыз етілуінің кемшіліктеріне байланысты.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. А. Ибрагимова, профессиональный бухгалтер РК, САР, ТОО «Интеркомп Казахстан» //Бухгалтерский учет готовой продукции//Файл Бухгалтера, Выпуск №26 - 28 Июня 2016 г.
2. Тюменев Ю. А. Бухгалтерский учет готовой продукции на промышленном предприятии // Новая наука: финансово-экономические основы. - 2017. - № 1. - С. 257–260.
3. Миллиард М. Ю. Учет изготовления готовой продукции для перепродажи // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. 2016. - № 1 (385). - С. 21–24.
4. Дедова О. В., Ермакова Л. В., Кузнецова О. Н. Бухгалтерский учет выпуска и продажи готовой продукции на предприятиях общественного питания // Бюллетень науки и практики. 2016. - № 5 (6).-С. 333–338.
5. Каташевич Я. А., Гейбо Л. А. Учет затрат на производство и продажу готовой продукции // Вестник молодежной науки. 2017. - № 2 (9).-С.

6. Малей Е. Б. Оценка произведенной, отгруженной и реализованной продукции в системе аналитического учета // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D: Экономические и юридические науки. 2012.- № 5. - С. 89–94.

7. Султанова К. В. Учетно-аналитическое обеспечение как составная часть информационного обеспечения: проблема категориального аппарата // В книге: экономика и управление в XXI веке: анализ тенденций и перспективы развития / сборник тезисов научных работ II международной научно-практической конференции. Финансово-экономический научный совет. 2016. - С. 6–9.

8. Баймұқашева М.Қ. Кәсіпорын экономикасы: оқу құралы. Атырау, 2019, 174 б.

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена вопросам развития учетно-аналитического обеспечения процесса производства и продажи готовой продукции, как одному из актуальных вопросов производственного учета. Так как совершенствование учета готовой продукции на предприятии обеспечивает стабильность и экономическое развитие государства. Предоставлены основные актуальные проблемы в этой области, связанные с недостатками ресурсного обеспечения информационного плана, обусловленными отсутствием системы управленческого учета, низким уровнем автоматизации производственных процессов, отсутствием утвержденных методов обработки данных первичных учетных документов.

RESUME

This article is devoted to the development of accounting and analytical support for the production and sale of finished products, as one of the topical issues of production accounting. Since improving the accounting of finished products at the enterprise ensures the stability and economic development of the state. The main current problems in this area related to the shortcomings of the resource support of the information plan, due to the lack of a management accounting system, the low level of automation of production processes, the lack of approved methods for processing data of primary accounting documents, are presented.

УДК: 334.012.33

Амиров Н., БЭК-21 (2)

Научный руководитель: Хусаинов Б.М., к.с.-х.н., доцент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

ЭФФЕКТИВНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИИ РГУ "УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ДОХОДОВ ПО ГОРОДУ УРАЛЬСК"

Аннотация

В статье исследуются теоретические, практические аспекты эффективной организации деятельности государственного предприятия. Показана взаимосвязь положений науки государственного управления и практики внедрения новых управленческих технологий. Установлено, что концептуальное оформление административной реформы являются правовой основой для проводимых преобразований в системе государственного менеджмента. На основе анализа нормативных правовых актов определены новые технологии государственного управления.

Ключевые слова: управление, технологии, реформирование, налоги, прибыль.

В последнее время официально признавалась необходимость модернизации органов государственной власти, повышения эффективности административной гражданской службы и эффективного применения инновационных механизмов сбалансированного управления.

Поэтому, предприятие РГУ «Управление государственных доходов по городу Уральск» предложила технологические тренды для совершенствования в области государственного менеджмента.

Аналитики отметили, что технологии важны в контексте таких общих тенденций, как необходимость достижения цифрового равенства, соблюдения норм этики и приватности, рост разрыва поколений и потребности в повышении гибкости государственных институтов.

При этом степень важности выделенных трендов зависит от страны и существующей в ней бизнес-среды, а также от уровня властного органа - государственный, региональный, местный.

Стоит отметить, что вопрос о технологиях государственного управления, не являясь новым, не нашел должного отражения в научных работах; как правило, исследуются лишь отдельные технологии государственного управления и их внедрение в различные сферы жизнедеятельности общества.

В современной экономической системе часто посредники в цепочке получения государственных услуг и налогов невидимы получателю, при этом казенные ведомства общаются между собой в «back-end».

На сегодня многие страны осознают запросы нового поколения, людей, привыкших к быстрым и удобным продуктам, проводят исследования и решают неоднозначные проблемы – активно реформируют систему оказания государственных услуг.

Установлено, что некоторые государственные и частные компании активно мобилизуют в своей производственной деятельности разделенные информационно-технологические департаменты для развития бизнеса:

1. Система «agencies».
2. Альтернативные глубокие данные.
3. Система «Dark analytics» для быстрого анализа корреспонденции и запросов со стороны населения.
3. Разрабатывают новые комплексные архитектуры взаимодействия между государственными юнитами.
4. Наиболее продвинутые компании, применяют технологии распределенного реестра - блокчейн.

Поэтому, скорость, с которой различные государственные департаменты стран мира сегодня начинают интересоваться применением блокчейн-технологий не пропорциональна реальному развитию и уровню практического внедрения данной технологии – что вполне логично и понятно [1].

Конкретно система государственного управления должна быть устойчивой, это крайне статичный, малоподвижный механизм, и любое инновационное внедрение должно доказать свою эффективность.

Следует отметить, что проблематика управления инновациями в организациях получила достаточно фундаментальное обоснование в научной литературе, как в работах классиков научной инноватики И. Шумпетера, Н. Д. Кондратьева, Ф. Хайека, Т. Парсонса, Б. Санто, М. Хучека, А. И. Пригожина.

Не все блокчейн решения проблем способны масштабироваться и соответствовать нагрузке, но несмотря на это, есть ряд действительно любопытных инвестиционных проектов.

С другой стороны, РГУ «Управление государственных доходов по городу Уральск» традиционно наблюдает на казахстанском рынке всё больше ярких технологических, молодых умов. Например, с практической точки зрения, Эстония не является мировым инновационным бенчмаркингом, но, если взглянуть на их государственный проект Единой государственной электронной системы – это один из самых успешных из реализованных в мире.

Проект стал успешным благодаря особой инфраструктуре - вместо единственной центральной системы, была создана децентрализованная открытая система, которая соединяет между собой различные сервисы и базы данных.

Установлено, что с помощью структурной системы, встраивание в нее новых сервисов и приложений стало крайне простым, а перевод их на основу блокчейн проходит с меньшими издержками и механическими трениями, чем при централизованной работе государства.

Концептуальные решения государственных и частных предприятий страны включают стратегические инициативы, поэтому ключевые результаты всей системы оценки были следующими:

1. Порядка 94 % граждан имеют электронное удостоверение, позволяющее пользоваться системой.
2. Более 2 % ВВП страны в денежном выражении сэкономлено на безбумажной работе государства.
3. Инновационные технологии 4000 сервисов предоставляются электронно.
4. Эстония – страна №1 в мире по собираемости налогов и по Индексу Электронной Экономики.

В Эстонии в первой половине 2016 года государство договорилось с компанией Guardtime о переводе данных электронных медицинских карт более чем 1 млн. граждан страны на блокчейн-основу [2].

Одновременно проходит интеграция блокчейна в «Электронную Эстонию», вслед за этим планируется перевод некоторых других систем государства на схожие инфраструктурные блокчейн-решения компании.

Установлено, что одним из наиболее актуальных вопросов развития в молодежной политике государства является занятость молодежи, другим аспектом – обеспечение молодежи жильем.

За последние 15 лет в Республике Казахстан уровень молодежной безработицы значительно снизился на 10,8 %, по сравнению с предыдущими годами, что позволяет стратегически развиваться.

Если за последние три года количество безработной молодежи сократилось с 92,8 тыс. до 81,9 тыс. человек или с 4,1 % до 3,9 %, то необходимо понимать, что для будущего молодежи имеет значение снижение возмещения по кредитам на аренду жилья, а также организация разрешительных мер на приватизацию.

В соответствии с поручением Президента Республики Казахстан, в рамках Государственной программы «Нұрлы жер» в ближайшие 15 лет планируется обеспечить жильем 1,5 млн семей.

С учетом этого были внесены изменения в жилищную политику, таким образом приоритет в инвестировании молодежной политики отдается продаже жилья после его полного строительства.

Доказано, что этот стратегический шаг на уровне Правительства позволит собрать необходимые для приобретения жилья финансовые средства и заложить новые квадратные метры.

Установлено, что летом 2018 года на уровне государства была запущена жилищная программа «7-20-25», согласно которой дом нужно брать только с первичного рынка.

Поэтому, жилищная ипотека предоставляется только тем клиентам, у которых кредитная и финансовая история не «испорчена» временем, социально защищена, и более платежеспособна.

Однако, по мнению отечественных и зарубежных ученых, изначально количество и качество финансовых заявок на государственную программу стало поступать больше.

После этого Ипотечная организация «Баспана» снизила финансовую нагрузку на работников бюджетной сферы и молодых семей и представила продукты «Жас арман» и «Қамқор баспана».

Доказано, что в стране данная банковская продукция на ипотечном рынке, запущена в пилотном режиме в Шымкенте и Актобе.

На сегодняшний день в республике насчитывается 3,8 млн молодых людей в возрасте от 14 до 29 лет.

Уровень молодежной безработицы в III квартале 2019 года составил 3,8% или 84,7 тыс. человек [3].

В рамках проекта «с дипломом в село» с 2009 года в сельскую местность выезжают 48 тыс. молодых специалистов – учителей, медицинских и социальных работников, агрономов, культурно-просветительных и спортивных работников.

Одной из причин недостаточной эффективности реализации мероприятий реформ РГУ «Управление государственных доходов по городу Уральск» являются ограниченные временные ресурсы реализации реформ, которые в некоторых случаях привели к превалированию формы над содержанием.

Постановлением министра сельского хозяйства РК от 17 марта 2015 года в число специалистов агропромышленного комплекса включены такие специальности, как агроном, ветеринарный врач, ветеринарный фельдшер, ветеринарный техник, зоотехник, инженер-технолог, рыбовод, технолог, фермер.

В рамках проекта «с дипломом в село» только 252 500 тенге единовременного подъемного пособия в сумме, равной 100 месячным расчетным показателям, и 3787500 тенге в сумме, не превышающей 1500 месячных расчетных показателей, для строительства или приобретения жилья по мере необходимости, имеют возможность получения мер социальной поддержки в виде бюджетного кредита со ставкой вознаграждения в размере 0,01 % годовых на срок до 15 лет .

При этом такая динамика базируется на структуре реальной потребности в специалистах [4].

Так, например, эффективная организация в более современных научных исследованиях ученых - Т. Бэрнс, Л. М. Сталкер, В. С. Рапопорт, Ф. Янсен, Р. Фостер, Д. Хартман, Э. Мэнсфидд, П. Стребел, А. А. Гордиенко.

Во многих районных центрах очень мало ипотечного и арендного жилья, в некоторых селах таких домов вообще нет, касательно перераспределения средств в пользу сельских районов в рамках государственной программы жилищного строительства «Нұрлы Жол», так, на основании заявок МИО местных исполнительных органов в 2018 году было выделено 30,6 млрд. долларов США.

Сумма денежных средств в размере 628 млрд. тенге полностью затрачена на строительство арендного жилья без права выкупа в 11 областях - Акмолинской, Актюбинской, Алматинской,

Западно-Казахстанской, Карагандинской, Кызылординской, Костанайской, Павлодарской, Мангистауской, Северо-Казахстанской, Туркестанской областях.

В разрезе отраслей в сферу образования вовлечено 42745 человек или 71,2 %, здравоохранения – 12705 или 21,2 %, учреждения культуры – 1604 или 2,7 %, спорта – 863 или 1,4 %, социального обеспечения – 483 или 0,8 % и агропромышленного комплекса – 1665 или 2,8 % специалистов.

Согласно предоставления бюджетных кредитов на приобретение жилья специалистам, прибывающим в село, правительство пояснило следующее: за период реализации проекта «с дипломом – в село» с 2009 года более 60 тысяч специалистов получили подъемного пособия в размере 70,6 млрд. тенге, а на приобретение жилья более 27,5 тыс. специалистов.

По мнению ученых, проведенный научный анализ организации деятельности на предприятии 2016-2019 гг. оказывает большую помощь государственным служащим и менеджерам на местах.

В связи с этим, занятость среди молодежи, реализация жилищно-коммунального хозяйства, позволит проводить плановую работу, необходимо пересмотреть подходы к работе по общему трудоустройству, обеспечению жильем молодежи, в частности, необходимо осуществить несколько мер по государственной поддержке занятости молодежи [5]:

1. Совершенствование методики выделения бюджетных средств всех уровней для осуществления мероприятий по содействию трудоустройству молодежи исходя из потребности соответствующих категорий населения и объема оказываемых услуг.
2. Развитие объединений работодателей и профсоюзов в целях регулирования молодежного рынка труда и осуществления мер по содействию занятости молодежи.
3. Стимулирование занятости населения на селе, совершенствование всей службы занятости.
4. Создание механизма взаимодействия рынка труда и рынка образовательных услуг.

Поэтому, только эффективная социальная политика государства и активная политика на рынке труда позволят снизить уровень безработицы и жилищных проблем среди молодежи. Вопросы организации деятельности на государственном предприятии РГУ «Управление государственных доходов по городу Уральск» и указанные проблемы, возникающие в процессе реализации столь объемного комплекса управленческих нововведений в деятельность органов государственной власти, вызывают серьезную необходимость формирования реально действующей эффективной системы управления. Инновациями в государственных органах на основе комплексного теоретико-методологического анализа мирового опыта менеджмента процессов инновационного государственного управления.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. - М., 2014. 385 с.
2. Борисов В.К., Бочарова Е.Ю. Современные концепции государственного управления: этический аспект // Вестник Московского университета. Серия 21. Управление - государство и общество. 2018. № 2. С. 32-43.
3. Василенко И.А. Государственное и муниципальное управление. - М., 2019. 404 с.
4. Вильсон В. Наука государственного управления (1887) // Классики теории государственного управления: американская школа / Джей Шафритц, Альберт Хайд. М.: Изд-во Московского университета, 2013. 214 с.
5. Государственное управление / под. ред. В. А. Козбаненко. М., 2017. 313 с.

ТҮЙІН

Мақалада мемлекеттік кәсіпорын қызметін тиімді ұйымдастырудың теориялық, практикалық аспектілері зерттеледі. Мемлекеттік басқару ғылымы мен жаңа басқару технологияларын енгізу практикасы ережелерінің өзара байланысы көрсетілген. Әкімшілік реформаны тұжырымдамалық рәсімдеу мемлекеттік менеджмент жүйесінде жүргізіліп жатқан өзгерістер үшін құқықтық негіз болып табылатыны анықталды. Нормативтік құқықтық актілерді талдау негізінде мемлекеттік басқарудың жаңа технологиялары айқындалды.

RESUME

The article examines the theoretical and practical aspects of the effective organization of the state enterprise. The interrelation of the provisions of the science of public administration and the practice of introducing new management technologies is shown. It is established that the conceptual design of the administrative reform is the legal basis for the ongoing transformations in the system of state management. Based on the analysis of regulatory legal acts, new technologies of public administration are identified.

БУХГАЛТЕРСКИЙ БАЛАНС: СОДЕРЖАНИЕ, СОСТАВЛЕНИЕ, ПРЕДСТАВЛЕНИЕ И ЕГО ИНФОРМАЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ

Аннотация

В статье наблюдается понятие одной из форм финансовой отчетности - бухгалтерский баланс, его сущность, содержание, формы представления, а также правильный порядок, в котором располагаются активы и пассивы баланса. Актуальность статьи состоит в том, что бухгалтерский баланс является главной формой отчетности, которая считается «финансовым лицом» для организации. Данный документ помогает компании вовлечь новых клиентов и мобилизовать в дальнейшем сотрудничестве уже имеющихся, поскольку бухгалтерский баланс дает взглянуть финансовое положение, к тому же есть возможность выяснить о долгах предприятия и его имуществе. В статье применялась экономическая литература отечественных авторов, изучены статьи из газет и журналов. Но в основном статья устроена на нормативно-законодательной базе, которая выработана и представлена к использованию в реальное время.

***Ключевые слова:** бухгалтерский баланс, статьи, финансовая отчетность, актив, пассив.*

Финансовая(бухгалтерская) отчетность является одним из основных средств, благодаря которому есть возможность ознакомиться об имущественном и финансовом состоянии организации и результатах его деятельности.

Бухгалтерская отчетность представляет собой комплекс всех итоговых показателей бухгалтерского учета, отображающиеся в четкой структуре показателей, находит применение в целях анализа финансового положения технико-экономических операции и финансовых результатов.

Исходя из этого, бухгалтерские данные формируются на базе непростого документального составления хозяйственных процессов и вся информация подтверждена источниками, они достаточно надежны.

Во многих случаях бухгалтерский баланс принимается в качестве отчетного листа, который необходим только для сдачи в налоговый центр. Однако такая позиция необоснованна, так как баланс представляет собой особый метод, показывающий финансовое положение предприятия.

К примеру, В.Ф. Палий в учебнике "Международные стандарты учета и финансовой отчетности" отмечает, что за последние двадцать лет значительно возросли условия к открытой финансовой отчетности. Открытая(прозрачная) информация дает возможность предсказать отношения, которые могут возникнуть на рынке, помогает избежать ненужные траты при решении кризисных обстоятельств, которые могут возникнуть в любом бизнесе, помогает досрочно предугадать подобную картину.[1]

Для того, чтобы данные были целостны и точны, следует тщательно изучить всю информацию о предприятии. Обычно подобный анализ осуществляет аудитор. Такая проверка называется аудиторской. Однако такая проверка ведется не в каждой компании, что означает, заключение об аудиторской проверке имеет не каждая организация. Своими силами такую проверку не получится осуществить, поскольку не всякий пользователь владеет необходимыми навыками, умениями, имеет достаточно времени и средств для такой масштабной работы. По большому счету, в этом и нет нужды. Будет проще и разумно сделать анализ финансового положения на отчетное время, отображающееся в бухгалтерском балансе и финансовой отчетности.

Правильно сформированный бухгалтерский баланс, надежный и верный, способен сообщить каким имуществом обладает компания, а также ее долги кредиторам.[2] Так или иначе конечный итог будет зависеть от продуктивности финансовых возможностей организации.

Собственно поэтому финансовое управление считается начальным требованием в деле любой организации. В текущем положении такая задача находится в первых рядах.

На основании вышеизложенного ясно, что бухгалтерский баланс - один из основных ресурсов в интересах внешних пользователей, благодаря нему можно понять состояние компании, в какой мере способна окупить свои долги перед акционерами и кредиторами, а также выяснить итоговый финансовый результат деятельности компании в течение всего отчетного периода. Это даёт

возможность оценить умения директора компании сохранить или приумножить имеющиеся денежные и имущественные средства.

Слово «баланс» с латинского обозначает «две чаши». Исходя из этого, становится понятно, что баланс означает весы, в состав которого входят две чаши находящиеся в равновесии.[3]

В свою очередь в экономике тоже применяют разные формы балансов. Стоит подчеркнуть следующие формы баланса: баланс основных фондов, материальный баланс, баланс доходов и расходов предприятия, баланс денежных доходов и расходов населения, бухгалтерский баланс и прочие.

Баланс в бухгалтерском учёте понимают как:

- одну из форм финансовой отчетности, показывающая состояние предприятия, состояние денежных средств на определенный период времени.[4]

- соответствие результатов актива и пассива, результатов записей по синтетическому счету и результаты по аналитическим счетам и так далее.

Бухгалтерский баланс классифицируется по объему информации, по объекту отражения, по времени составления, по характеру деятельности, по форме отражения оборота, по способу очистки, по источникам составления, по расположению актива и пассива, по форме собственности.

Таким образом, становится понятно, что бухгалтерский баланс не может дать все необходимые данные о предпринимательской деятельности, все прочие данные можно узнать в остальных формах отчетности.

Положение активов и пассивов представляется в денежном выражении.

Срок обращения(в редких ситуациях срок погашения) является одним из основных условий того, что активы и пассивы классифицируются на краткосрочные и долгосрочные.

Статьи относят к разделам баланса. Под статьями понимается величина актива и пассива, характеризующие обязательства компании, всякие виды имущества и его процесс образования.

В состав бухгалтерского баланса входит пять разделов. К активам причисляют «Краткосрочные активы» и «Долгосрочные активы», к пассивам - «Краткосрочные обязательства», «Долгосрочные обязательства» и «Собственный капитал».[5]

Раздел «Краткосрочные активы» состоит из следующих статей: налог на добавленную стоимость по полученным ценностям, денежные средства, финансовые вложения, запасы, дебиторская задолженность и другие оборотные активы.

Во второй раздел бухгалтерского баланса «Долгосрочные активы» входят нематериальные активы, нематериальные поисковые активы, вложения в материальные ценности, результаты исследования, основные средства, отложенные налоговые активы, материальные поисковые активы, финансовые вложения и другие(сроком более года).

Раздел «Краткосрочные обязательства» включает в себя следующие статьи: кредиторская задолженность, оценочные обязательства, заёмные средства, доходы будущих периодов и остальные краткосрочные обязательства.

«Долгосрочные обязательства» включают в себя такие статьи как оценочные обязательства, заемные средства и другие долгосрочные обязательства. Здесь показывают обязательства, имеющие срок погашения свыше одного года по завершении отчетного периода.

Пятый раздел «Собственный капитал» состоит из статей: эмиссионный доход, собственные акции, полученные у акционеров, резервный капитал, уставный капитал, добавочный капитал.

В статье «Прочие краткосрочные обязательства» показаны суммы краткосрочных обязательств, не отражённых в статьях раздела «Краткосрочные обязательства».

Из этого следует, что бухгалтерский баланс имеет определённые статьи, сгруппированные в двух разделах актива и трех разделах пассива. Всякая статья отражает определённые обязательства или же вид имущества.

При изучении бухгалтерского баланса применяют данные самого баланса, а также вспомогательные данные, позволяющие определить положение экономики на данный период времени. Такие данные возможно взять из материала, связанного со спецификой операционного цикла в определенной области. Также не стоит забывать об информации о компании: стратегия, тактика, совершенствование, манера управления, характерной этой компании и прочие. С учетом того, что от способа руководства(характерной к консервативной или жёсткой политике) различаются система активов и обязательств компании в той же самой отрасли.

В целях достижения наибольшего показателя следует держаться конкретной инструкции.

Исследование структуры и динамики баланса служит начальным пунктом анализа. Тут исследуют темп роста преимущественно важных статей баланса.

Баланс считается положительным при следующих положениях:

- по завершении отчетного периода валюта баланса растет учитывая, что темп роста выше уровня инфляции, но при этом уровень выручки находится еще выше;
- процент собственного капитала в валюте баланса должен быть выше 50%;
- должны быть возмещены все убытки в балансе;
- темп роста краткосрочных обязательств и внеоборотных активов выше темпа роста оборотных активов;
- величина доли, темпа роста кредиторской и дебиторской задолженностей и показали примерно одинаковы;
- показатель с собственным и заемным капиталом выше показателя внеоборотных активов.

На следующем этапе проводится анализ финансовой устойчивости организации. Здесь вырабатывают следующие коэффициенты финансовой устойчивости: наличие чистого оборотного капитала, чистых активов и собственных оборотных средств.

К наиболее важным показателям финансовой устойчивости относят:

- Коэффициент обеспеченности материальных запасов;
- Коэффициент финансовой активности;
- Коэффициент маневренности собственного капитала;
- Коэффициент обеспеченности оборотных активов;
- Коэффициент долгосрочного привлечения заемных средств;
- Коэффициент финансовой устойчивости.[6]

Изучение ликвидности и платежеспособности организации является следующим пунктом анализа баланса. Ликвидность баланса означает присутствие собственных оборотных средств в той величине, которая достаточна чтобы погасить краткосрочные обязательства организации.

Изучение структуры, состава и результативность применения оборотных и внеоборотных активов. Для достижения этой цели необходимо разобрать показатели оборачиваемости и рентабельности.

Исследование деловой активности организации производится на предпоследнем, пятой пункте анализа баланса.

И на шестом, последнем, пункте осуществляется проверка финансового состояния компании. Диагностика совершается с целью формирования решения для освобождения компании из кризиса и выяснения неплатежеспособности компании.

Большинство отечественных и зарубежных аналитиков советуют проводить комплексную или интегральную диагностику финансового положения организации, принимая во внимание разнообразие финансовых процессов, которое отнюдь не всегда выражается в показателях платежеспособности, вследствие чего возникают трудности в общем анализе достаточности организации.

В конечном счёте, в соответствии с произведёнными расчетами возникают выводы по совершенствованию финансового положения организации.

Главной и наиболее информативной формой финансовой отчетности, без сомнения, является бухгалтерский баланс.

Бухгалтерский баланс является завершающим пунктом в учётной операции предприятия. Баланс также показывает итоги хозяйственной деятельности за определённый период.

Таким образом, наличие объективных данных о финансовом положении предприятия служит для результативного выполнения предпринимательской деятельности.

В завершении, следует подчеркнуть, для благополучного и плодотворного регулирования организацией, руководителю следует представлять текущее финансовое положение предприятия, правильно делать анализ и оценку баланса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Палий В. Ф. Международные стандарты учета и финансовой отчетности: Учебник издание третье, дополненное и исправленное - М.: "Инфра-М", 2008 г.
2. <https://pro1c.kz> - Информационно-аналитический портал PRO1C
3. www.businessvoc.ru - Бизнес-словарь.
4. Профессиональный журнал «Справочник экономиста», 2020 г.
5. <https://ru.wikipedia.org> - Википедия: Свободная энциклопедия.
6. <https://b-uchet.kz> - Бухгалтерия Казахстана для начинающих - Справочная информация.

ТҮЙІН

Мақалада қаржылық есептіліктің бір нысаны - бухгалтерлік баланс, оның мәні, мазмұны, ұсыну нысаны, сондай-ақ баланстың активтері мен міндеттемелері орналасқан дұрыс тәртіп туралы түсінік бар. Мақаланың өзектілігі бухгалтерлік баланс ұйым үшін "қаржылық тұлға" болып саналатын есеп берудің негізгі нысаны болып табылады. Бұл құжат компанияға жаңа клиенттерді тартуға және бұрыннан барларын одан әрі ынтымақтастыққа жұмылдыруға көмектеседі, өйткені Бухгалтерлік баланс қаржылық жағдайды қарастыруға мүмкіндік береді, сонымен қатар кәсіпорынның қарыздары мен оның мүлкі туралы білуге мүмкіндік бар. Мақалада отандық авторлардың экономикалық әдебиеттері қолданылды, газет-журналдардағы мақалалар зерттелді. Бірақ, негізінен, мақала нақты уақытта әзірленген және пайдалануға ұсынылған нормативтік-заңнамалық базада орналастырылған.

RESUME

В статье отмечается понимание одной из форм финансовой отчетности-бухгалтерский баланс, его сущность, содержание, формы представления, а также правильный порядок, в котором распределяются активы и пассивы баланса. Актуальность статьи состоит в том, что бухгалтерский баланс является главной формой отчетности, которая числится «финансовым лицом» для организации. Данный документ помогает компании вовлечь новых клиентов и мобилизовать в дальнейшем сотрудничестве уже имеющихся, поскольку бухгалтерский баланс позволяет взглянуть на финансовое положение, к тому же есть возможность уточнить о долгах предприятия и его собственности. В статье применялась экономическая литература отечественных авторов, изучены статьи из газет и журналов. Но в основном статья устроена на нормативно-законодательной базе, которая разработана и представлена к использованию в реальное время.

УДК: 336.77.067

Жумабекова М., БМД-41

Научный руководитель: **Хусаинов Б.М.**, к.с.-х.н., доцент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

ВЛИЯНИЕ ПАНДЕМИИ КОРОНОВИРУСА COVID-19 НА УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ АО «АТФ БАНК»

Аннотация

В статье рассматриваются сущность процесса управления рисками в банковской сфере. Представлены основные причины неопределенности работы банков в рискованной ситуации пандемии коронавируса Covid-19. Рассмотрены инновационные подходы к управлению одинарного и портфельного риска. Банк предлагает своим клиентам широкий спектр финансовых продуктов - услуги по лизингу, страхованию и пенсионному обеспечению населения. Перечислены способы и методы управления рисками, ключевые элементы эффективного менеджмента - развитая кредитная политика и процедуры, управление портфелем и эффективный контроль ответственных работников за кредитами.

Ключевые слова: банк, менеджмент, риск, инновация, эффективность.

В быстроизменяющемся мире финансовые организации во время пандемии коронавируса Covid-19 не только не остановили, но, наоборот, ускорили процесс модернизации информационно-технологических систем и сервисов.

По скорректированным с учетом пандемии коронавируса прогнозам аналитиков, в банковской сфере расходы на информационные технологии в 2021 году, должны вырасти на 6,6%.

Установлено, что крупнейшие игроки разрабатывают новейшие платформы под новые финансовые нагрузки и потребности, банки размером поменьше запускают инновационные сервисы для клиентов.

Установлено, что одним из наиболее актуальных вопросов развития в молодежной политике государства является занятость молодежи, другим аспектом – обеспечение молодежи жильем.

За последние 15 лет в Республике Казахстан уровень молодежной безработицы значительно снизился на 10,8 %, по сравнению с предыдущими годами, что позволяет стратегически развиваться.

За последние три года количество безработной молодежи сократилось с 92,8 тыс. до 81,9 тыс. человек или с 4,1 % до 3,9 %, то необходимо понимать, что для будущего молодежи имеет значение снижение возмещения по кредитам на аренду жилья, а также организация разрешительных мер на приватизацию.

В соответствии с поручением Президента Республики Казахстан, в рамках Государственной программы «Нұрлы жер» в ближайшие 15 лет планируется обеспечить жильем 1,5 млн семей, с учетом этого были внесены изменения в жилищную политику, таким образом приоритет в инвестировании молодежной политики отдается продаже жилья после его полного строительства.

Доказано, что этот стратегический шаг на уровне Правительства позволит собрать необходимые для приобретения жилья финансовые средства и заложить новые квадратные метры.

Установлено, что летом 2018 года на уровне государства была запущена жилищная программа «7-20-25», согласно которой дом нужно брать только с первичного рынка, поэтому, жилищная ипотека предоставляется только тем клиентам, у которых кредитная и финансовая история не «испорчена» временем, социально защищена, и более платежеспособна, однако, по мнению отечественных и зарубежных ученых, изначально количество и качество финансовых заявок на государственную программу стало поступать больше.

После этого Ипотечная организация «Баспана» снизила финансовую нагрузку на работников бюджетной сферы и молодых семей и представила продукты «Жас арман» и «Қамқор баспана», в стране данная банковская продукция на ипотечном рынке, запущена в пилотном режиме в Шымкенте и Актобе.

На сегодняшний день в республике насчитывается 3,8 млн молодых людей в возрасте от 14 до 29 лет, уровень молодежной безработицы в III квартале 2019 года составил 3,8% или 84,7 тыс. человек.

В рамках Государственного проекта «с дипломом в село», начиная с 2009 года в сельскую местность выезжают 48 тыс. молодых специалистов – учителей, медицинских и социальных работников, агрономов, культурно-просветительных и спортивных работников.

Одной из причин недостаточной эффективности реализации мероприятий реформ РГУ «Управление государственных доходов по городу Уральск» являются ограниченные временные ресурсы реализации реформ, которые в некоторых случаях привели к превалированию формы над содержанием.

Постановлением министра сельского хозяйства РК от 17 марта 2015 года в число специалистов агропромышленного комплекса включены такие специальности, как агроном, ветеринарный врач, ветеринарный фельдшер, ветеринарный техник, зоотехник, инженер-технолог, рыбовод, технолог, фермер.

В рамках проекта «с дипломом в село» только 252 500 тенге единовременного подъемного пособия в сумме, равной 100 месячным расчетным показателям, и 3787500 тенге в сумме, не превышающей 1500 месячных расчетных показателей, для строительства или приобретения жилья по мере необходимости, имеют возможность получения мер социальной поддержки в виде бюджетного кредита со ставкой вознаграждения в размере 0,01 % годовых на срок до 15 лет .

При этом такая динамика базируется на структуре реальной потребности в специалистах, иак, например, эффективная организация в более современных научных исследованиях ученых - Т. Бэрнс, Л. М. Сталкер, В. С. Рапопорт, Ф. Янсен, Р. Фостер, Д. Хартман, Э. Мэнсфидд, П. Стребел, А. А. Гордиенко.

Во многих районных центрах очень мало ипотечного и арендного жилья, в некоторых селах таких домов вообще нет, касательно перераспределения средств в пользу сельских районов в рамках государственной программы жилищного строительства «Нұрлы Жол», так, на основании заявок местных исполнительных органов в 2018 году было выделено 30,6 млрд. долларов США.

Сумма денежных средств в размере 628 млрд. тенге полностью затрачена на строительство арендного жилья без права выкупа в 11 областях страны - Акмолинской, Актюбинской, Алматинской, Западно-Казахстанской, Карагандинской, Кызылординской, Костанайской, Павлодарской, Мангистауской, Северо-Казахстанской, Туркестанской областях.

В разрезе отраслей в сферу образования вовлечено 42745 человек или 71,2 %, здравоохранения – 12705 или 21,2 %, учреждения культуры – 1604 или 2,7 %, спорта – 863 или 1,4 %, социального обеспечения – 483 или 0,8 % и агропромышленного комплекса – 1665 или 2,8 % специалистов.

При переходе Казахстана к рыночной экономике, и повышения эффективности функционирования, создание необходимой инфраструктуры необходимо обеспечить максимальное использование и дальнейшее развитие кредитных отношений.

Акционерное Общество «АТФ Банк», образовано в 1995 году и является одним из лидеров банковской системы Казахстана, поэтому является универсальным финансовым институтом.

За 11 лет работы АО «АТФ Банк» добился значительных результатов во всех сферах банковской деятельности и превратился в мощную финансовую группу компаний современного типа, в которой работают более 2500 человек.

Поэтому, владельцам организаций необходимо иметь специальные средства, с помощью которых можно будет оценивать работу, величину рисков, возможные дальнейшие процессы.

Такие ресурсы помогут быть получены двумя путями: внешними - привлечение других компаний для помощи в разработки, внутренними - использование ресурсов компании [1].

Группа предлагает своим клиентам широкий спектр финансовых продуктов, в том числе и услуги по лизингу, страхованию и пенсионному обеспечению, предоставляемые компаниями-партнерами: «АТФ Лизинг», «АТФ-Полис» и «ОНПФ Отан».

Как известно из информационных источников, предприятие АО «АТФ Банк» последние два года занимает лидирующие позиции на фондовом поле и валютном рынках Казахстана.

АО «АТФ Банк» входит в тройку крупнейших банков по величине активов финансовых институтов Казахстана, основные показатели деятельности демонстрируют уверенный рост - на 1 января 2021 года активы банка достигли 2 трлн. 968 млрд. тенге, собственный капитал составил 217 млрд. 740 млн. тенге, прибыль превысила 2 млрд. 579 млн. тенге.

Для всех специалистов, работающих на предприятии, необходимо знание и понимание того, что риск не появляется неоткуда, а существует всегда, независимо от того каким производством занимается компания.

В банке произошла большая реорганизация, а именно 30 декабря 2020 года предприятие АО «АТФ Банк» стал частью финансовой группы «Jysanbank», на основании заключенного соглашения о приобретении 99,76% акций.

На предприятии оперативно запущена обновлённая версия портала интернет банкинга ATF-24 для клиентов и физических лиц, использующих дистанционное управление финансами.

Основные финансовые показатели деятельности АО «АТФ Банк» изменяются: активы в 2019 году составили 1259 млрд. тенге и увеличились на 27,9 %, кредиты составили 790 млрд. тенге и увеличились на 21,6 %.

Известно, что АО «АТФ Банк» постоянно демонстрирует сбалансированный рост финансовых активов и кредитного портфеля, который последовательно сдерживается ростом балансового капитала.

По итогам 2019 года предприятие АО «АТФ Банк» значительно увеличил чистую прибыль в 2,1 раза, благодаря сохраняющемуся росту операционных доходов и контролю производственных затрат.

Предпринимательский риск в бизнесе это не случайное понятие, а конкретная жизненная ситуация, которая может возникнуть в любых сферах, поэтому, в зависимости от внешних условий и выполненных поочередно действий персоналом могут быть как экономические, физические, технические, так и психологические направленности [2].

С появлением передовых технологий, способных анализировать различные вариации инвестиционного портфеля в режиме 24 часа на 7 дней в неделю или без отдыха, финансовые учреждения стали всё чаще предлагать онлайн-услуги финансовой роботизации процессов.

Поэтому, в их числе известные бренды - брокерские компании, дилерские сервисы и инвестиционные фонды – Charles Schwab или SCHW, Get Report, Vanguard, Betterment и Ellevest.

Согласно предоставления бюджетных кредитов на приобретение жилья специалистам, прибывающим в село, правительство пояснило следующее: за период реализации проекта «с дипломом – в село» с 2009 года более 60 тысяч специалистов получили подъемного пособия в размере 70,6 млрд. тенге, а на приобретение жилья более 27,5 тыс. специалистов.

По мнению ученых, проведенный научный анализ организации деятельности на предприятии 2016-2019 гг. оказывает большую помощь государственным служащим и менеджерам на местах.

В 2019 году общая сумма инвестиций в финансово-технологические компании составила около 50 млрд. долларов, ниже карта, представленная на FinTechWeek London 2019, на которой указаны размеры инвестиций в финтех-компании по регионам.

Установлено, что наибольшие финансовые средства в развитие банковской отрасли вкладываются в США, Европе и Азии, однако постепенно интересен растет и очевиден тот факт, что одновременно появляются новые центры инноваций: Африка и Австралийский Союз.

Поэтому, в первую очередь руководство компании должно задуматься о планирование стратегии развития и главное, каким образом будет использовано функциональное направление в создании группы риск - менеджеров [3].

Инвесторы благоприятно оценивают то, что структурные инновации отрасли способствуют функционированию компаний на глобальном рынке, существует несколько причин:

- 1.Одной из них является то, что инновации исходят от специалистов, разбирающихся в современных технологиях.
- 2.Увеличение технологической конкуренции способствует развитию бизнеса без границ.

География деятельности банка охватывает всю территорию страны АО «АТФ Банк» имеет 20 филиалов, расположенных во всех экономических обоснованных регионах Казахстана.

На рынках снижается количество нарушений за счёт применения компаниями добровольного отказа от правонарушения, программ смягчения юридической ответственности при добровольном сообщении компании о нарушении снижается нагрузка на антимонопольный орган.

Для компаний антимонопольный комплаенс несёт следующие выгоды: снижаются риски для компаний и топ-менеджмента в случаях, когда работники компании нарушили внутренние регламенты, разграничивается противоправное и безопасное поведение «безопасные гавани», что особенно важно в новых и сложных ситуациях [4].

Следовательно, технические инновации по природе своей быстро внедряются и позволяют финтех-компаниям за сравнительно короткий период времени сделать значительные продвижения и выйти на новый уровень.

Поэтому, предприятие АО «АТФ Банк» предоставляет кредиты различным юридическим институтам и физическим лицам из собственных и заемных ресурсов под выгодные проценты.

Средства банка формируются за счет клиентских денег на расчетных, текущих, срочных и иных межбанковского кредита; средств, мобилизованных банком во счетах; временное пользование путем выпуска ценных долговых бумаг.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Белоусова Л.В. Профессиональный стандарт «Управление рисками организации» и его назначение. Стандарты риск-менеджмента. //Проблемы анализа риска. - 2018. Т.8. №1.
  2. Бурдина А.А. Влияние рисков на конкурентоспособность предприятия. // Экономический анализ: теория и практика. 2019. №2.
  3. Киселева И.А., Симонович Н.Е.Инновационные методы принятия решений в условиях рисков: психологические аспекты // Аграрное образование и наука. -2016.№2. С. 35.
  4. Antitrust Division Announces New Policy to Incentivize Corporate Compliance. www.justice.gov.
- Дата обращения: 23 июля 2020.

ТҮЙІН

Мақалада банк саласындағы тәуекелдерді басқару процесінің мәні қарастырылады. Covid-19 коронавирусы пандемиясының қауіпті жағдайында банктердің жұмысының белгісіздігінің негізгі себептері келтірілген. Бір және портфельдік тәуекелді басқарудың инновациялық тәсілдері қарастырылды. Банк өз клиенттеріне қаржы өнімдерінің кең спектрін-лизинг, сақтандыру және халықты зейнетақымен қамтамасыз ету бойынша қызметтерді ұсынады. Тәуекелдерді басқарудың әдістері мен әдістері, тиімді басқарудың негізгі элементтері - дамыған несие саясаты мен процедуралары, портфельді басқару және несие бойынша жауапты қызметкерлерді тиімді бақылау.

RESUME

The article deals with the essence of the risk management process in the banking sector. The main reasons for the uncertainty of banks ' work in the risk situation of the Covid-19 coronavirus pandemic are presented. Innovative approaches to the management of single and portfolio risk are considered. The Bank offers its clients a wide range of financial products - services for leasing, insurance and pension provision of the population. The methods and methods of risk management, the key elements of effective management - developed credit policy and procedures, portfolio management and effective control of responsible employees over loans are listed.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БӨЛШЕК БАНК БИЗНЕСІН ДАМУ

Аңдатпа

Қазақстандық банк мекемелері салыстырмалы түрде, таяудағы уақытқа дейін олар үшін негізгі клиенттер болып табылатын заңды тұлғалармен басым түрде жұмыс істеді. Алайда, соңғы жылдары банктік тәжірибеде мүлдем басқа үрдіс байқалды. Жаңа клиенттерді іздеуде коммерциялық банктер жеке тұлғалардың қажеттіліктерін зерттей бастады, олардың қажеттіліктерін қанағаттандыру банктік бизнестің жаңа бағытын – бөлшек банктік бизнесті құруға әкелді

Түйін сөздер: банктік бөлшек сауда, банктік маркетинг, банктік қызметтердің тиімділігі, банктік ритейл.

Қазіргі жағдайда өнімді сату нарықтық экономика жағдайында қызмет ететін кез-келген ұйым үшін басты мәселе болып табылады. Бұл коммерциялық банктер үшін де өзекті. Қазіргі коммерциялық банктің және ең алдымен, оның басшылығының негізгі мақсаты-клиенттерді тарту және кеңейту, банктік операциялар мен қызметтердің ассортиментін ұлғайту, нарық үлесін арттыру және кірісті барынша арттыру. Осы мақсатқа жету клиенттердің қажеттіліктерін барынша есепке алуды және оларды қанағаттандыруды қамтиды.

Жеке клиенттер үшін коммерциялық банктер бөлшек сауда желісінің жаңа түрін дайындайды. Мұндай желінің екінші атауы-банктік бөлшек сауда. Алайда, бұл процесс өте қатаң бәсекелестікте жүреді. Сонымен қатар, бәсекелестік тек отандық банктер арасында ғана емес, сонымен қатар Қазақстанда еншілес банктері бар және жақын болашақта осы нарыққа келгісі келетіндер арасында да бар.

Қазіргі банктік бизнесте банктік маркетинг ерекше маңызды. Банк маркетингінің ерекшелігі-ең бастысы-клиенттерді қарапайым тарту емес, уақытша бос ақша жинау және оларды орналастыру нәтижесінде максималды пайда алу. Сондықтан банктің табысты қызметінің кепілі салымшылар мен қарыз алушылармен жұмыс арасындағы нақты өзара байланысты қамтамасыз ете отырып, банктің менеджменті мен маркетингін ұйымдастырудың кешенді тәсілі болып табылады.

Қазіргі жағдайда банктердің табысты қызметінің кепілі жақсы ойластырылған маркетингтік стратегия болып табылады. Жаңа банктік қызметтерді енгізу, бұрыннан барларын жаңарту, клиенттік базаны кеңейту объективті қажеттілікке айналуға.

Бұл ретте, маркетингті дұрыс ұйымдастыру қаржы нарығын, оның даму үрдістерін, клиенттердің өзгеріп отыратын басымдықтарын, жаңа маркетингтік технологияларды және т.б. зерделеуді көздейтінін ескеру қажет. Зерттеу нәтижесінде басшылық қысқа мерзімді, орта мерзімді және ұзақ мерзімді кезеңдерге арналған жаңа маркетингтік стратегияны әзірлеуі керек. Банк маркетингін ұйымдастырудың осындай мұқият тәсілі ғана банкке болашақта бәсекелестік артықшылықты қамтамасыз ете алады. Бұл жаңа клиенттерді тартуды, бұрынғысын ұстауды, яғни нарық үлесін ұлғайтуды білдіреді.

Жаһандану процесі, ДСҰ - ға кіру, Қазақстандағы нарықтық қатынастардың одан әрі дамуы банктердің ішкі Қаржы нарығын ғана емес, бүкіл әлемдік қаржы-кредит нарығын да ескере отырып, өсу стратегиясын құруы тиістігіне алып келеді. Бұл әлемдік қаржы нарығын, оның даму тенденцияларын зерттеуді, сондай-ақ бүкіл нарықтың жағдайын анықтайтын ірі банк мекемелерінің даму стратегияларын зерттеуді қамтиды[1].

Банктік менеджмент пен маркетингтің маңызды сәттері банктің оң әлеуметтік бағытталған имиджін құру болып табылады. Имидж-банктің бет-бейнесі, бұл салада да банк тарапынан кәсіби жұмыс қажет. Мұнда айтарлықтай қаржы ресурстарын салуға, көп сатылы жарнама компаниясын ұйымдастыруға және т. б. мүмкіндік бар.

Қаржы нарығының дамуы банк өнімдерінің дамуына әкеледі. Өнімдердің өздері де, клиенттердің қалауы да өзгереді. Уақыт өте келе банктің басымдықтары да өзгереді.

Ең танымал-бұл жаппай сипаттағы қызметтер, оны банк ағынға қояды. Мұнда қарыз алушыларға банктік қызметті алудың жылдамдығы мен қарапайымдылығы қамтамасыз етілетін өзара тиімді жағдай жасалады, ал банктер масштабты үнемдеу арқылы жоғары кірісті қамтамасыз етеді.

Сондай-ақ смс-сервис, интернет-банкинг және т.б. сияқты түрлі қосымша банк қызметтері дамуда. Екінші жағынан, мұндай қызметтерді көрсету банктен қосымша шығындарды талап етеді. Бұл, ең алдымен, осы қызметтерді қолдаудың техникалық құралдары және арнайы компьютерлік бағдарламалар мен жүйелер.

Мұның бәрі банктерге қашықтан банктік қызмет көрсетуге мүмкіндік береді. Қашықтан қызмет көрсету схемаларын дамыту бүкіл әлемде танымал болып келеді. Тәулік бойы қол жетімділік пен қаражатты бақылау клиенттерді көбірек тартады. Сондықтан қашықтан банктік қызметті дамыту банктік тәжірибеде объективті қажеттілікке айналады.

Үшінші орында – төлемдерді автоматтандыру, соның ішінде чиптік карточкаларға көшу процесі және өңірлік желілерді дамыту.

Бөлшек несиелендірудің дамуы біртіндеп несиені өтеу процесін автоматтандыруға әкеледі. Коммерциялық банктер клиентке төлем карточкаларымен жұмыс істеуге барынша қолайлы жағдай жасауға ұмтыла отырып, банкоматтарға барлық жаңа функцияларды қосады. Сонымен, соңғы жылдары көптеген банкоматтарда вексель қабылдағыш сияқты функция пайда болды. Бұл функция карточкалық шоттан қолма-қол ақшаны алуға ғана емес, сонымен қатар несиені өтеу мақсатында оны толықтыруға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде төлем карточкаларын пайдалануды жандандыру үшін қосымша ынталандыру болып табылады.

Соңғы жылдары шағын және орта банктерде бірыңғай ақпараттық жүйелерді құруды жандандыру процесі де белгіленіп отыр. Мұндай жүйелер банктің бас офисі мен филиалдарын бірыңғай желіге біріктіруге мүмкіндік береді. Клиенттер үшін бұл банктің барлық қызметтері тек бас кеңседе ғана емес, барлық филиалдарда да қол жетімді болады. Бұл процесс "аймақтық құрылыс" деп аталады[2].

Соңғы жылдардағы дағдарыстар коммерциялық банктерге жеке клиенттерге қатысты көптеген бұрынғы ұстанымдарды қайта қарауға мүмкіндік берді. Клиенттер – жеке тұлғалар үшін бәсекелестік банктерді осындай клиенттердің барлық қаржылық және несиелік қажеттіліктерін кешенді қамтуға көшуге мәжбүр етті. Бұл процесс, әсіресе бастапқы кезеңде, айтарлықтай қаржылық шығындарды қамтиды.

Жалпы, Қазіргі банктік бөлшек бизнесте банктік маркетингтің рөлі артып келеді. Сауатты пысықталған маркетингтік іс-шаралар банк клиенттерін қатаң бәсекелестік жағдайында ұстап қана қоймай, жаңаларын да тарта алады.

Қазіргі бәсекелестік жағдайда коммерциялық банктер жаңа клиенттерді іздеуде әртүрлі амалдарға барады. Осылайша, соңғы жылдары бірқатар банктер өз клиенттеріне төлем карточкаларын тегін ашуды ұсына бастады. Бұл әсіресе дағдарыс кезінде өзекті болып есептеледі.

Бүгінгі таңда бөлшек банктің технологиялылығы ерекше маңызды болып табылады. Кітаптағы технологиялылық деп банк операцияларын жүргізу және осы операцияларды жасаудың барлық кезеңдеріндегі тәуекелдерді бақылау рәсімдерінің сипаттамасы түсініледі. Банк технологиясы-бұл ішкі банктік құжаттарда және ақпараттық жүйелерде банктік қызмет көрсету процесінде егжей-тегжейлі сипатталған (тәуекелдердің ерекшеліктерін ескере отырып). Банк операцияларын жүргізу технологияларын өзара толықтыру ерекше маңызды болып табылады. Кітапта сипатталған технологиялардың әрқайсысы банктің барлық дерлік бизнес-процестерімен белсенді түрде өзара әрекеттесуі керек [3].

Жалпы, талдау көрсеткендей, коммерциялық банктер бөлшек бизнесті ұйымдастыруда әртүрлі маркетингтік тәсілдерді белсенді қолданады. Табыстың басты шарты - басқа банктер арасында адасып қалмау және нақты өсу стратегиясына ие болу.

Банк клиенттерінің өздері де айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Олардың қалауы мен үміттері өзгерді. Бірінші жоспарға Банктің сенімділігі, екінші жоспарға – қызмет көрсету деңгейі мен сапасы, тек үшінші жоспарға - табыстылық шығады. Сондықтан қазіргі заманғы банктер қызмет көрсету деңгейі мен сапасына көп көңіл бөледі. Қазіргі заманғы жеке тұлғаның қажеттіліктері көбінесе тек несиенен немесе депозитпен шектелмейді. Төлем картасы арқылы жалақы ала отырып, адам карточкадағы ақшаны тек 10-15 жыл бұрынғыдай шоттан қолма-қол ақшаны төлеу және сатып алу үшін қолма-қол ақшаны төлеу арқылы ғана емес, пайдалана алады. Бүгінгі таңда көптеген жеке тұлғалар төлем карточкасына ие бола отырып, қолма-қол ақшасыз төлем жасауды, коммуналдық және басқа да шоттарды картамен төлеуді жөн көреді. Бүгінгі таңда ұялы телефонға жүктелген банкоматтар немесе мобильді қосымшалар арқылы ұялы байланыс қызметтеріне ақы төлеу сирек емес.

Бірқатар коммерциялық банктер өз клиенттеріне кешенді пакеттік қызметтерді ұсынады (несие беру және өтеу, депозит ашу және жүргізу, сақтандыру, валюта айырбастау және т.б.). Сіз

мұндай пакеттерді банктің ресми сайтына немесе ұялы телефондағы мобильді қосымшаға кіру арқылы пайдалана аласыз. Барлық қажетті банк қызметтерін тәулігіне жиырма төрт сағат бойы қолжетімді болатын банк клиентінің жеке кабинеті арқылы алуға болады.

Сонымен қатар, көптеген банктер өз клиенттеріне бонустық бағдарламалардың барлық түрлерін ұсынады. Бонустық бағдарламаның ерекшелігі-клиент шоттан ақшаны қаншалықты көп жұмсаса, бонустарды есептеу арқылы оған соғұрлым көп қаражат оралады. Бонустық бағдарлама, әдетте, Банктің әртүрлі серіктестерін қамтиды: сауда желілері, жанармай құю станциялары, авиакомпаниялар, туристік фирмалар және т.б. қаражат жұмсалғаннан кейін клиент Банктің серіктес компанияларының тауарлары мен қызметтерін сатып алған кезде бонустар – жеңілдіктер алады.

Бүгінгі таңда банктік тәжірибеде танымал-cash-back. Бұл жүйе клиенттің карточкалық шотына жұмсалған шығыстар сомасынан ақшалай қаражаттың белгілі бір бөлігін қайтаруды көздейді. Қайтару сомасы шамамен бес пайызды құрайды.

Әлемнің барлық жетекші коммерциялық банктері клиент үшін бәсекелес күресте әртүрлі жаңа қызметтерді енгізеді, сервисті жақсартады және т.б. әлемдік қаржы нарығы өзгерістерге ұшырайды. Нарықтық қатынастардың дамуы, экономиканың жаһандануы, капиталдың асып кетуі бірыңғай әлемдік банк кеңістігінің қалыптасуына әкеледі. Көптеген ірі коммерциялық банктер әлсіз отандық банктерді ығыстырып, шетелдік банк жүйелеріне енеді. Банк өнімдері мен қызметтерін әмбебаптандыру, банк пен клиент арасындағы географиялық шекараларды жою процесі жүріп жатыр. Осы үрдістердің барлығы біздің қазақстандық банктерімізді капиталды ұдайы өсіруге және клиенттік базаны ұлғайтуға мәжбүр етуі тиіс.

Шетелдік банк капиталының енуі Қазақстанда да жүруде. Бірқатар отандық ірі банктердің құрылтайшылары мен акционерлерінің қатарында шетелдік банктер бар.

Сондықтан қазақстандық банк ісін дамытудың қазіргі жағдайында банк маркетингінің стратегиялық және ұйымдастырушылық рөлін күшейту қажет. Мұның барлығы жаңа банктік ақпараттық технологияларды пайдалануды кеңейту негізінде болуға тиіс. Қазақстандық коммерциялық банктерге озық банктік тәжірибені қабылдап, оны белсенді енгізу қажет.

Бөлшек сауданы басқарудың мүмкін жүйелерін, сондай-ақ банктің бас офисін филиалдармен қалай тиімді өзара әрекеттесуді қарастырыңыз.

Бөлшек бизнесті табысты дамытудың кепілі бөлшек банк қызметтерін жылжытуды басқарудың тиімді жүйесі болып табылады. Бөлшек бизнестің дамуы көбінесе банктің бас кеңсесі мен бөлшек сауда қызметтерін сату филиалдарының өзара әрекеттесуінің нақты жүйесіне байланысты. Бас кеңсенің филиалдан оқшаулануы филиал басшылығының бөлшек бизнесті дамыту мәселелері бойынша пассивті ұстанымға ие болуына, банктің жалпы даму стратегиясына енбеуге және нәтижесінде банктің даму процесіне кедергі келтіреді. Жергілікті жерлерде мұндай көрініс байқалады: филиалдардағы бөлшек сауда бөлімінің қызметкерлері ұйымдастырылмаған түрде әрекет етеді, жеке тұлғаларға қызмет көрсету саласындағы көптеген банктік процестер баяулайды, бұл клиенттердің наразылығын тудырады және олар кетеді. Осылайша, банктің Даму стратегиясы қағаз жүзінде ғана қалады, іс жүзінде банк тиімді жұмыс істемейді, клиенттер мен кірісті жоғалтады.

Бас кеңседен бөлшек сауданы жедел басқару жүйесі нақты бағыну иерархиясын қамтуы керек. Ол үшін дубляж немесе керісінше, функциялардың бір бөлігінің жоғалуын болдырмау үшін әр қызметкердің нақты жұмыс істеген функционалдық міндеттерін қабылдау және бекіту қажет.

Сондай-ақ банкті басқарудың барлық деңгейлерінде жоспарлау, ұйымдастыру, ынталандыру және бақылау сияқты қызмет бағыттарын күшейту қажет. Бұл тек бағыныштылық жүйесін ғана емес, сонымен қатар Банк ішінде тиімді құжат айналымын реттеуге мүмкіндік береді. Өз кезегінде бұл шешім қабылдау процесін жеңілдетуге және жылдамдатуға мүмкіндік береді. Тиімді құжат айналымы бастапқы және есептік құжаттаманың барлық нысандарын біріздендіру негізінде құрылады. Бақылауды тек аяқталу сатысында ғана емес, сонымен қатар алдын ала және ағымдағы кезеңде де күшейту қажет.

Жедел басқару жүйесінің тиімділігін арттыру банк қызметкерлерінің саны мен сапалық құрамын оңтайландыруға мүмкіндік береді. Қызметкерлерді ынталандыру бөлшек сауданы басқаруда да маңызды. Бұл ретте көтермелеу және жазалау жүйесін де ұмытпау керек. Бұл клиенттерге қызмет көрсетудің жоғары сапасын қамтамасыз етуге, өнімді емес шығындарды азайтуға, банктің имиджін жақсартуға және нәтижесінде банктің кірістілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Бөлшек банктік бизнеске енгізу үшін бірқатар ұсыныстарды ұсынамыз:

1) бас кеңседе бөлшек бизнес департаментін құру және банк филиалдарында тиісті бөлшек құрылымды қамтамасыз ету;

- 2) басым бөлшек сауда қызметтерін бөлу және оларды іске асыру үшін барлық жағдайларды қамтамасыз ету;
- 3) бөлшек қызметтер бойынша шешімдер қабылдау ережелерін ретке келтіру;
- 4) банк филиалдарының белгіленген лимит шегінде дербес бөлшек кредиттер беруі туралы шешім қабылдауына мүмкіндік беруге міндетті;
- 5) бөлшек кредит беру бойынша мерзімі өткен және проблемалы берешекпен жұмысты жолға қою.

Халыққа бөлшек қызмет көрсету банктік қызметтердің кең спектрін қамтиды. Халықтың қажеттіліктері әртүрлі нысандарда көрінуі мүмкін: жинақ қызметтеріне сұраныс (депозиттердің әртүрлі түрлері), қарыз қаражатына сұраныс (несиенің әртүрлі түрлері), төлем карталары (жалақы, жеңілдік және т.б.), кеңес беру қызметтері және т. б. осы бағыттардың әрқайсысы бойынша коммерциялық банк қызмет көрсетудің әртүрлі түрлері мен нысандарын ұсынады [4].

Сонымен қатар, банктер арасындағы бәсекелестік әр бағытта жүреді.

Сату формасына байланысты: тікелей немесе серіктестік-банктік қызметті ұйымдастырудың ерекшелігі де байланысты. Тікелей сату кезінде банк ұсыну сомасын, мерзімдері мен нысандарын ғана емес, сонымен қатар ілеспе сервистік сүйемелдеуді де анықтайды. Тікелей сату жолымен сатылатын банк қызметтеріне келесілер жатады: депозиттердің барлық түрлері, жылжымайтын мүлік кепілімен берілетін кредиттер, сейфтік қызметтер, аударымдар және т. б.

Серіктестік сату арқылы сатылатын банктік қызметтерге мыналар жатады: стандартты автонесиелер (әр түрлі бағдарламалар бойынша серіктес Автосалондар арқылы сату), экспресс-карталар және несиелік лимитті карталар, жалақы жобалары (корпоративтік арна арқылы сату), тұтынушылық несиелендірудің мақсатты бағдарламалары (серіктестер арқылы сату немесе серіктестер кеңселері арқылы сату: туризм, білім беру, медицина).

Бөлшек банктік бизнес банктің бөлшек сауда саясатына сәйкес құрылуы керек, оны сақтау басқарудың барлық деңгейлерінде қамтамасыз етілуі керек. Банктің бөлшек сауда саясатын іске асыру кезінде адам факторы, әсіресе операциялық деңгейде барынша азайтылғаны жөн. Банктер бүгінде жас, тәжірибесіз кадрларды жұмысқа қабылдауды қолданады, сондықтан олардың барлық деңгейдегі шешім қабылдау процесіне ең аз әсерін қамтамасыз ету қажет.

Шетелдік банктік практикаға сәйкес бөлшек сауда бөлімшесінің үлгілік құрылымына банк филиалының құрылымында мынадай лауазымдық позициялар енгізіледі:

- бөлшек қызмет көрсетуді дамыту жөніндегі бастықтың орынбасары,
- жалақы жобалары және несиелік карталары бойынша менеджер,
- банкоматтар желісі бойынша менеджер;
- менеджер-кеңесші;
- бөлшек қызмет көрсету бөлімшесінің басшысы.

Әдетте, бөлшек бизнес бөлімшесі үш негізгі позицияны қамтиды. Бірінші лауазым-автонесиелеу бағдарламаларын жылжыту жөніндегі менеджер, ол бөлшек бизнестің бөлігі болып табылады және белгілі бір қызмет ерекшелігін болжайды. Екінші негізгі лауазым-мақсатты емес несиелерді жылжыту жөніндегі менеджер, олар несиелік мақсаттарының, мерзімдері мен кепілдіктерінің әртүрлілігімен ерекшеленеді. Үшінші лауазым - мақсатты бағдарламаларды жылжыту менеджері.

Банктің бөлшек сауда менеджментін ұйымдастыруды толығырақ қарастырайық.

Бөлшек сатуды басқарудың негізгі міндеттері банктің аймақтық филиалдарында және қосымша кеңселерде сатуды белгілеу, желі объектілері бойынша шоғырландырылған бизнес-жоспарды қалыптастыруға қатысу, бөлшек бизнес бөлігінде бизнес-жоспарлардың орындалуын бақылау, желі объектілерін сату жоспарларын қалыптастыру, бас кеңсенің бөлімшелерімен өнімдерді әзірлеу және желі объектілерінің сатуын ұйымдастыру үшін технологияларды жетілдіру бойынша бизнес-талаптарды қалыптастыру мәселелері бойынша өзара іс-қимыл жасау, тиімділік көрсеткіштерін бақылау және арттыру болып табылады.

Банктің бөлшек сатуды басқарудың негізгі функциялары облыстық филиалдар мен қосымша кеңселерде сатуды ұйымдастыруды, бөлшек сауда нүктелерімен кері байланысты жүзеге асыруды, бөлшек бизнес тұрғысынан бизнес-жоспар мен желі объектілерінің сату жоспарының орындалуын ағымдағы бақылауды және т. б. қамтиды.

Банктің бөлшек сатуды басқаруды ұйымдастыру әзірленген стандарттар, рәсімдер мен ережелер негізінде құрылады. Осы стандарттар мен ережелерді қабылдау банктің жоғары басшылығына жүктеледі. Қабылданған стандарттар Банктің бөлшек бизнес саласындағы саясатын көрсетуі, өзіне және банкте қабылданған басқа ережелер мен стандарттарға қайшы келмеуі керек. Барлық стандарттар мен ережелер нақтылануы керек және түсініксіздікті білдірмейді. Стандарттар

сонымен қатар бөлшек сауда бөлімінің әр бөлімшесі қызметкерлерінің нақты тұжырымдалған әрекеттерін қамтуы керек.

Ішкі стандарттар мен ережелерді дайындаумен қатар, банктің жоғары басшылығы банктік қызметтерді стандарттауды, сату көлемін диагностикалауды және бөлшек бизнестің проблемалық аймақтарын болжауды қамтамасыз етуі керек.

Әрі қарай, сату процесінің өзі стандарттауға жатады. Бұл Банктің сату және клиенттерге қызмет көрсету стандарттарын тұжырымдау мен енгізуді білдіреді. Олар: бөлшек қызмет көрсету кезіндегі ішкі және сыртқы коммуникация стандарттары, жұмыс орнының стандарттары, сыртқы сату арналарының стандарттары, dress - код стандарттары және банк қызметкерлерінің мінез-құлқы.

Банктің бас офісі мен филиалдарының бөлшек бизнес процесіндегі өзара іс-қимылының ерекшеліктері.

Банктің бас офісі мен филиалдарының бөлшек бизнес процесіндегі өзара іс-қимылының ерекшеліктері банктің сыртқы ортасының өзгеруіне: бәсекелес банктердің іс-әрекеттеріне, банк өнімінде.

Екінші жағынан, өзара іс-қимыл банк филиалының кредиттік өнімнің кейбір жеке параметрлеріне (мөлшерлеме, комиссиялар) әсер ету мүмкіндігі сияқты мәселелер шеңберін қамтуы тиіс. Бұл көрсеткіштерді Басқарма төрағасының бөлшек бизнес жөніндегі орынбасары табыстылықтың алдын ала келісілген рұқсат етілген шегінде өзгертуі мүмкін. Мұндай өзгерістер айрықша сипатта болуы мүмкін, мысалы, Банктің vip-клиенті үшін.

Банктің бас офісі мен филиалдарының өзара іс-қимылы тиімділігінің маңызды параметрі ретінде дербес кредит лимитін атауға болады. Дербес кредит беру лимиттерін белгілеу бөлшек кредит берудің шетелдік тәжірибесінде кеңінен қолданылады. Ол филиал басшысының кредиттеу бойынша дербес шешім қабылдауға құқығы бар деп болжайды. Алайда, егер филиал жақында ашылған болса немесе несие берудің алдыңғы фактілері бойынша кешіктіруге жол берілсе, онда бұл құқық белгілі бір уақытқа тоқтатылады.

Дербес кредит беру лимиті филиал қызметінің жоғары нәтижелерін көтермелеу және тану шарасы ретінде қаралады. Филиалдың барлық қызметі балмен бағаланады. Балл сомасы нормативтік көрсеткіштерден асып кеткен жағдайда филиал мұндай құқықты көтермелеу ретінде алады. Ірі банктердің тәжірибесінде ұпайларды есептеудің тұтас жүйесі қолданылады. Мысалы, кредиттік өнімдердің қаралып отырған түрі бойынша жоспарды жетпіс бес пайыздан астам орындаған кезде филиалға бір балл қосылады, егер филиалда тоқсандағы мерзімін өткізіп алу өсімі он пайыздан аспайтын болса, онда оған бір балл қосылады.

Осылайша, қазіргі жағдайда бөлшек бизнестің тиімділігі коммерциялық банктер үшін басты мәселе болып табылады. Қазіргі коммерциялық банктің және, ең алдымен, оның басшылығының негізгі мақсаты-клиенттерді тарту және кеңейту, банктік операциялар мен қызметтердің ассортиментін ұлғайту, нарық үлесін арттыру және оларды қанағаттандыруды қамтиды.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

- 1.Адилхан Н.А. Формирование системы взаимоотношений с клиентами в банковском маркетинге. //Вестник КазНУ . -2015.-№5.-С.47-50
- 2.Богданов В., Козина Е. Банковский ритейл: момент истины//Маркетинг Менеджмент. – 2016. – №1.-С.13-25.
3. Пфау Е. В Технологии розничного банка// Кнорус ,2016- ISBN: 9785406044216
- 4.Зайцев Р.С. Банковский ритейл: забудьте о легких прибылях//Эксперт. – 2010. – №49. – С. 53-58.

ТҮЙІН

Қазіргі уақытта нарықта банктер депозиттер, кредиттер, делдалдық және консультациялық қызметтер саласында әртүрлі қызметтер ұсынады. Жоғарыда аталған қызметтердің әрбір түрі кіші түрлерге де бөлінеді. Уақыт өте келе банк қызметін алу процесі жеңілдетіледі және мерзімі бойынша қысқартылады. Бұл бөлшек қызмет көрсетудің банктік нарығында бәсекелестіктің салдарынан болады.

RESUME

Currently, the market banks offer a variety of services in the field of deposits, loans, mediation and consulting services. Each of the above services is also divided into subspecies. Over time, the process of obtaining a banking service is simplified and shortened. This is due to competition in the retail banking market.

МАТЕРИАЛДЫҚ ЕМЕС АКТИВТЕРДІҢ ЕСЕБІНІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

Андатпа

Бұл мақалада материалдық емес активтер есебінің халықаралық тәжірибесі қарастырылып отыр. Сонымен қатар шетелдегі материалдық емес активтерді есепке алудың негізгі ұстанымдары, ережелері мен есептеулері де қаралған. Материалдық емес активтер - нақты табиғи нысаны жоқ және сезілмейтін құндылыққа ие болғанымен материалдық активтердің де, материалдық емес активтердің де құрамында кездесуі мүмкін.

Түйін сөздер: материалдық емес активтер, өндіріс, гудвилл, бағалау, түгендеу, шығындар, кірістер, тозу.

Материалдық емес активтерді есепке алу кезінде әр түрлі проблемалар бар, мысалы, б олардың бастапқы құнын, пайдалану мерзімін белгілеу және т.б.

Материалдық емес активтерді есепке алудағы ерекше проблема олардың физикалық формасының болмауында, және осыған байланысты кейде активті бағалау, сонымен қатар пайдалы қызмет мерзімін анықтау мүмкін болмайды. Ақысыз алынған активті тіркеу кезінде де осындай қиындықтар туындайды.

Бүгінгі күні көптеген шетелдік және ресейлік ұйымдарда материалдық емес активтер көбінесе кәсіпкерліктің негізін құрайды. Сауда белгілері мен брендтер бағдарламалық жасақтама сияқты материалдық емес активтер, олардың дамуына материалдық активтермен бірге үлкен үлес қосады.

Ұйымның ресурстарының құрамында материалдық емес активтердің болуы оның қызметіне жағымды әсер етеді, мысалы, нарықтық құн өседі, оның инвестициялық тартымдылығы артады және оның құқықтары қорғалады. Сондықтан ұйымның қаржылық есептілігінде материалдық емес активтер объектілерін көрсету үшін сенімді ақпарат қалыптастыру мәселелері ерекше маңызға ие [1].

Материалдық емес активтерге ғылым, әдебиет және өнер туындылары жатады; электрондық есептеуіш машиналарға арналған бағдарламалар; өнертабыстар; пайдалы модельдер; асыл тұқымды жетістіктер; өндірістік құпиялар (ноу-хау); сауда белгілері мен қызмет көрсету белгілері.

Кәсіпорынды мүлктік кешен ретінде алуға байланысты туындайтын іскерлік бедел (толық немесе ішінара) сонымен қатар материалдық емес активтердің бөлігі ретінде ескеріледі.

Материалдық емес активтер мыналар емес: заңды тұлғаны құруға байланысты шығындар (ұйымдастырушылық шығындар); ұйым персоналының интеллектуалды және іскерлік сапалары, олардың біліктілігі мен жұмыс қабілеттілігі.

Интеллектуалды қызметтің бірнеше қорғалған нәтижелерін (фильм, басқа аудиовизуалды жұмыс, театрландырылған қойылым, мультимедиялық өнім, бірыңғай технология) қамтитын күрделі объектіні материалдық емес активтердің түгендеу объектісі деп тануға болады.

Материалдық емес активтің материалдық құрылымы жоқ, бірақ сіздің ұйымыңыздың осы активке айрықша құқығын растайтын құжатыңыз болуы керек.

Материалдық емес активтер шектеулі пайдалану мерзімімен немесе мерзімсіз болуы мүмкін [2].

Пайдалану мерзімі шектеулі материалдық емес актив амортизацияланады, ал пайдалану мерзімі белгісіз материалдық емес актив амортизацияланбайды. Алайда, мұндай активтер құнсыздануға арналған жыл сайынғы сынаққа жатады.

Материалдық емес активтің пайдалы қызмет мерзімін анықтауда көптеген факторлар ескеріледі, оның ішінде:

- ұйымның активті мақсатты пайдалануы және басқа басқару тобының активті тиімді басқару мүмкіндігі;
- актив үшін өнімнің қалыпты өмірлік циклі және ұқсас тәсілмен қолданылатын ұқсас активтердің пайдалы қызмет мерзімі туралы жалпыға қол жетімді ақпарат;
- ескірудің техникалық, технологиялық, коммерциялық және басқа түрлері;
- көрсетілген актив жұмыс істейтін саланың тұрақтылығы және актив өндіретін өнімге немесе қызметке нарықтық сұраныстың өзгеруі;

- бәсекелестердің немесе әлеуетті бәсекелестердің болжамды әрекеттері;
- осы активтен күтілетін болашақ экономикалық пайданы алу үшін талап етілетін активті ұстауға және қызмет көрсетуге арналған шығындар деңгейі, сондай-ақ кәсіпорынның осындай шығындар деңгейін қамтамасыз ету мүмкіндігі мен дайындығы;
- активті бақылау кезеңі және активті пайдалануға қатысты заңды немесе ұқсас шектеулер, мысалы, байланысты жалдау мерзімінің аяқталу мерзімі;
- қарастырылып отырған активтің пайдалы қызмет ету мерзімінің ұйымның басқа активтерінің пайдалану мерзіміне тәуелділігі.

Пайдалану мерзімі шектелген материалдық емес активтің амортизацияланатын құны оның қызмет ету мерзімі ішінде жүйелі түрде бөлінуі керек [3].

Амортизация актив пайдалануға қол жетімді болған сәттен басталуы керек, яғни оның орналасқан жері мен жағдайы оны басшылықтың мақсаты бойынша пайдалануға мүмкіндік берген кезде.

Пайдалану мерзімі шектеулі материалдық емес активтің қалдық құны нөлге тең деп қабылданады, егер:

- үшінші тұлғаның осы активті пайдалану мерзімі аяқталғаннан кейін сатып алуға міндеттемесі болса; немесе
- осы активтің белсенді нарығы бар, ал қалдық құнын осы нарық деректері арқылы анықтауға болады; мұндай нарық активтің қызмет ету мерзімі аяқталғаннан кейін болуы ықтимал.

Материалдық емес актив келесі жағдайларда анықталады:

- 1) ұйым оны бөлек немесе байланысты активтермен немесе міндеттемелермен бірге сату, жалдау немесе айырбастау мүмкіндігіне ие болса;
- 2) ол субъектіден немесе басқа құқықтар мен міндеттерден ауысуға немесе бөлінуге болатындығына қарамастан заңды құқықтардан туындайды.

Материалдық емес активтерді бақылау дегеніміз:

- 1) материалдық емес активті пайдаланудан болашақ экономикалық пайда алу құқығы (мысалы, заңды құжаттармен ресімделген құқық - патент, лицензия);
- 2) материалдық емес активті пайдаланудың артықшылықтарына басқалардың қол жеткізуіне тыйым салу мүмкіндігі (мысалы, коммерциялық құпияны жариялағаны үшін заңды жауапкершілік арқылы).

Материалдық емес активтен түсетін болашақ экономикалық пайдаға өнімді немесе қызметті сатудан түсетін кірістер, шығындарды үнемдеу немесе ұйымның активті пайдалануынан туындайтын басқа да пайда кіреді [4].

Актив ретінде танылатын материалдық емес активтер бастапқыда сатып алу құнын қосатын өзіндік құны бойынша бағаланады.

Материалдық емес активтің құны активті сатып алу бағасынан, импорттық баждардан және салықтардан (өтелетіннен басқа), сауда жеңілдіктерін шегеруден тұрады.

Активті қалаған жерге жеткізу және оны пайдалану үшін қажетті жағдайға келтіру шығындары, оның ішінде активті сатып алуға тікелей байланысты қызметкерлердің сыйақыларының құны активтің өзіндік құнына кірмейді және шығын ретінде танылады олар пайда болған кезеңде.

Материалдық емес активтерді есепке алу бірлігі түгендеу бабы болып табылады.

Материалдық емес активтердің тізімдемесі дегеніміз - белгілі бір патенттен, куәліктен, зияткерлік қызмет нәтижесіне немесе дараландыру құралына айрықша құқықты иеліктен шығару туралы келісімнен туындайтын немесе заңмен белгіленген басқа тәртіппен белгілі бір құқықтарды орындау үшін жасалған құқықтар жиынтығы. тәуелсіз функциялар.

Материалдық емес активтер сонымен қатар олардың тарихи құны бойынша, яғни бүкіл жұмыс кезеңінің соңында өндіріс немесе сатып алу құны бойынша есепке алынады. Алайда, мерзім қысқарады, сәйкесінше олар үшін өз құнын жоғалтады, ал амортизация бөлек есепке алынады және оның амортизациялық құнын білдіреді. Материалдық емес активтерді есептеу нақты мәндерді, яғни қалдықтарды көрсетеді.

Сонымен қатар, материалдық емес активтер дегеніміз - алынған ұзақ мерзімді активтер, олардың тізімін комиссия жасайды, ал комиссия дебиторлық қарыздар мен материалдық емес активтерді тіркеу актілерінен тұрады. Олардың негізінде бухгалтерлік есеп материалдық емес активтердің қозғалысын есепке алады.

Материалдық емес активтерді бағалау кезінде қалдық құны әдісі қолданылып, талдау элементтері ретінде кіріс шығыстар туралы мәлімет көрсеткіштері қолданылады. Кәсіпорын табыс алу мақсатында, барлық мүліктерді пайдаланудан алынатын таза пайданың қаржылық талдауы

жүргізіледі.

Сондықтан таза пайдадан жақсартуға байланысты талап етілетін қаржылық қайтарып берулер есепке алынып, шегеріп тасталады. Ал қалған пайда материалдық емес активтердің есебіне кіргізілетін қалдық болып есептеледі. Сонымен бірге ол құн көрсеткішін алу үшін капиталға айналдырылады [5].

ХҚЕС сәйкес материалдық емес активтерді есепке алу әдістері:

- Тарихи шығындар әдісі - материалдық емес активтерді жинақталған амортизация мен жинақталған шығындарды шегергендегі өзіндік құны бойынша есепке алу;
- Қайта бағаланған (немесе әділетті) әдіс әдісі - жинақталған амортизация мен құнсызданудан болған жинақталған шығындарды шегеріп, қайта бағалау сомасында материалдық емес активтерді есепке алу.

Қайта бағаланған сома материалдық емес активтің әділ құнына сәйкес келуі керек. Бұл әдіске материалдық емес активтің әділ құнын активтің белсенді нарығы болған жағдайда сенімді түрде өлшеуге болатын жағдайда ғана рұқсат етіледі.

Халықаралық қаржы есептілігінің стандартына сәйкес, есепке алудың осы әдісін тандап, компания материалдық емес активтердің баланстық құны мен оның әділ құны арасындағы елеулі айырмашылықты болдырмау үшін үнемі қайта бағалау жүргізіп отыруы керек [6].

Компанияда құрылған материалдық емес активтер дербес екі кезеңнен өтеді: зерттеу және әзірлеу.

Материалдық емес активтердің зерттеу кезеңіне мыналар кіреді:

- Жаңа білім алуға бағытталған іс-шаралар;
- Алынған зерттеу нәтижелерін қолдану жолдарын іздеу, бағалау және таңдау;
- Баламалы материалдарды, шикізаттарды, құрылғыларды, технологияларды, жүйелерді немесе қызметтерді іздеу;
- Жаңа немесе жетілдірілген материалдар, құрылғылар, технологиялар, жүйелер немесе қызметтерге ықтимал баламаларды тұжырымдау, жобалау, бағалау және түпкілікті таңдау.

Материалдық емес активтердің даму кезеңіне мыналар кіреді:

- Тәжірибелік модельдер мен модельдерді жобалау, салу және сынау;
- Қолдануы жаңа технологиямен қарастырылған құралдарды, шаблондарды, пішіндер мен мөртабандарды жобалау;
- Тәжірибелік қондырғыны жобалау, салу және пайдалану;
- Таңдалған балама материалдарды, құрылғыларды, технологияларды, жүйелерді немесе қызметтерді жобалау, құру және сынау.

Материалдық емес актив құрылған кезде, барлау кезеңіндегі шығындар шығын ретінде есепке алынады. Даму құны материалдық емес актив ретінде танылады, егер:

- Болашақта оларды пайдалану немесе сату мүмкіндігін білдіретін материалдық емес активтерді құруды аяқтаудың техникалық орындылығы;
- Материалдық емес активтің болашақтағы экономикалық тиімділікті қалай әкелетіні туралы айқындық;
- Материалдық емес активті құруды аяқтау, оны пайдалану немесе сату ниеті;
- Материалдық емес активті пайдалану немесе сату мүмкіндігі;
- Материалдық емес активті аяқтау, дамыту және сату үшін тиісті техникалық, қаржылық және басқа ресурстардың болуы;

Шығындарды бағалау мүмкіндігі.

Материалдық емес активтердің бастапқы құнын өлшеу, тану және сатып алу көздеріне қатысты болады, оны келесідей келтірілген 1 кестеден көруге болады:

Материалдық емес активтердің 3 тобы бар:

1. Айырбастауға жататын материалдық емес активтер.
2. Жеке шоттың бірлігі ретінде белгіленген материалдық емес активтер.
3. Гудвилл - бұл жеке есепке алу бірлігіне бөлуге болмайтын материалдық емес актив.

Гудвиллді бухгалтерлік есеп бірлігі ретінде бөліп қарауға болмайды, оны тек компанияны тұтас сатып алған жағдайда ғана құруға болады, өйткені ол тек компанияның басқа материалдық және материалдық емес активтерімен үйлеседі [7].

Материалдық емес активтердің бастапқы құнын өлшеу, тану және сатып алу көздеріне қатысты болады, оны келесідей келтірілген 1 кестеден көруге болады:

Кесте 1 - Материалдық емес активтерді тану және бағалау

Сатып алу тәсілі	Бағалау (құнды анықтау)
Құрылтайшылардың олардың салымдарының шотына жарғылық капиталға салуы	Егер заңда басқалай көзделмесе, тараптардың келісімі бойынша
Жеке немесе заңды тұлғалардан сатып алу	Сатып алған материалдық емес активтерді пайдалануға дайын жағдайға дейін жеткізуге жұмсалған нақты шығындар бойынша
Өтеусіз иелікке алу	Пайдалануға дейін жеткізу шығындарын ескере отырып, кіріске алу күніндегі ағымдағы құны бойынша

Отандық және шетелдік ғалымдарды зерттеу негізінде материалдық емес активтерді орналастырудың келесідей алгоритмін ұсынуға болады:

1. Материалдық емес активтерді, оның ішінде интеллектуалды өнімді анықтау және түгендеу жүргізу, нарықтың ықтимал сегменттерін анықтау (пайдаланушылар, алушылар, инвесторлар)

2. құрылымдық бөлімшелер мен бизнес-жобаларды анықтау (осы активтерді пайдалануға болатын немесе пайдаланылатын процестер, сондай-ақ сатып алынған бәсекелестік артықшылықтардың түрлері)

3. салыстырмалы талдау негізінде нақты материалдық емес активтердің өмірлік циклын болжау, өмірлік цикл кезеңдері бойынша пайдалы қызмет мерзімі мен нарықтық құнын сараптамалық бағалауды жүзеге асыру.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Асанова, А. Бухгалтерлік есеп негіздері [Текст] : оқу-зертханалық практикум/ Астана: Фолиант, 2014. - 160 б. http://lib.ineu.kz/CGI/irbis64r_11/cgiirbis_64.
2. Әбдішүкіров С.Р., Мырзалиев Б.С. «Бухгалтерлік есеп» 2009 ж, Алматы.
3. Әбділманапов Ә.Ә «Тауарлы материалдарды босалқыларды бағалау әдісі». «Бухгалтер бюллетені» № 7 2000 жыл. 14-17 бет
4. Кабылова Н., Доспалинова Ш., Оразалинов Е. «Бухгалтерлік есеп» 2011ж, Астана.
5. Құдайбергенов Н.А. «Бухгалтерлік есеп принциптері», 2011 ж, Алматы.
6. Назарова В. Л. «Тауарлардың жарамсыздығын есепке алу». - «Бухгалтер бюллетені» №13 - 12 бет.
7. Нұрсейтов Е.О. «Ұйымдағы бухгалтерлік есеп», 2012ж, Алматы.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается международные опыт учета нематериальных активов. Также рассмотрены основные принципы, правила и расчеты учета нематериальных активов за рубежом. Нематериальные активы это запасы сырья для использования в производстве или работе и услугах, полуфабрикаты и детали, для которых закупаются полезные ископаемые, топливо, упаковочные материалы, запасные части и другие материалы.

RESUME

The article discusses international experience in accounting for intangible assets. The basic principles, rules and calculations of accounting for intangible assets abroad are also considered. Non-material assets are stocks of raw materials for use in production or work and services, semi-finished products and parts for which minerals, fuel, packaging materials, spare parts and other materials are purchased.

ӘОЖ 336.717.061

Хабдрахманова Г.А., БУА-31

Ғылыми жетекшісі: **Аймешева Ж.А.**, аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық –техникалық университеті, Орал қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЕКІНШІ ДЕҢГЕЙДЕГІ БАНКТЕРІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Аннотация

Мақала банк саласындағы инновациялық технологияларға арналған. Коммерциялық банктердегі инновациялық өнімдер мен қызметтер банк қызметінің негізгі бөліктерінің бірі және

қаржы институтын дамытудағы қозғаушы тетік болып табылады. Әлемдегі жетекші банктер идеясы Blockchain технологиясы сипатталған, оның мәні аударымдарды пайдаланушылар анонимді, жылдам және арзан өндіре алады

Түйін сөздер: банк, клиент, өнім, дәстүрлі қызмет, сандық қызмет көрсету арнасы.

Қазіргі уақытта банк клиенттерін қызметтердің кең таралған жиынтығымен таң қалдыруға болмайды, олар стандартты емес инновациялық өнімдер мен қызметтерді пайдалануға барынша мүдделі, бұл оларды тарту, сондай-ақ бәсекелестердің саны күн сайын өсіп келе жатқан күрделі нарықтық жағдайда банкті одан әрі дамыту үшін жаңа технологияларды енгізу қажет дегенді білдіреді.

Банктегі инновациялар бүгінгі күні табысты және тұрақты экономикалық өрлеу үшін шешуші сәт болып табылады. Технологиялар экспоненциалды түрде дамып келеді, атап айтқанда цифрлық технологиялар дамып келеді, сондықтан кез-келген банк жүйесінің қазіргі даму кезеңдері қатаң бәсекелестік жағдайында жүреді және көптеген салалар кең ауқымды трансформацияны бастан кешуде.

Банк технологиясы-бұл несие ұйымының тиімді жұмысын қамтамасыз ету үшін оңтайлы басқару шешімдерін қабылдауға мүмкіндік беретін жаңа сапалы ақпарат алу үшін заманауи технологиялық байланыс құралдары мен компьютерлік технологияны қолдана отырып, бастапқы деректерді түрлендіру процесі [1].

Инновациялық үдеріс — идеяның инновациялық тауарға айналуы, яғни инновациялық жобаны іске асыру үдерісі. Инновациялық жобаның мақсаты — жаңа технологиялық, техникалық, ақпараттық, экономикалық, ұйымдастырушылық жүйені құру немесе қолданыста бар жүйені өзгерте отырып, ресурстар шығынын азайтып, тауар сапасын тамырымен жақсарту арқылы жоғары тиімділік пен экономикалық өсуге қол жеткізу. Индустриялық өндірістің тұрақты өсу тенденцияларын нығайту және оның құрылымдық өзгерістерін жақсарту үшін отандық индустрияны дамыту мәселелерін кешенді түрде шешу бағдарын қарастыратын, 2015 жылға дейінгі мерзімге арналған жаңа мемлекеттік индустриялық-инновациялық саясатты ұстанып, жүзеге асыру мүмкін болды. Өйткені, мұндай әрекет индустрия саясатына кешендік сипатты бере отырып, осы саланың даму деңгейі мен қазіргі жағдайын қалыптастыру мақсатын көздеген саясаттарды орындау барысында қателіктер мен кемшіліктердің пайда болуын тежеуге мүмкіндік берді [2].

Тұрақты инновациялар саясаты банк бизнесінің экономикалық дамуының маңызды элементі болып табылады. Банктік инновацияны дамытудың жетекші тенденциялары клиентке жеке көзқарас қалыптастыруға бағытталған, оның қызмет көрсету жылдамдығы мен сапасы, ең алдымен, қызмет көрсету және сапа сипаттамаларына ие. Бұл банктердің инновациялық дамуының негізгі катализаторы болып табылатын клиент. Клиенттердің талаптары мен қажеттіліктерін ұсыну және инновациялық қызметтер мен өнімдердің пайда болуы үшін тетік болып табылады.

Инновациялық өнімдерге банкте әлі қолданылмаған, бірақ жалпы жаңалығымен ерекшеленетін банк өнімдерін де жатқызуға болады, дегенмен олар әлемдік тәжірибеде және бірқатар басқа банктерде қолданылады.

Мақала тақырыбының өзектілігі адамдардың өмір салтындағы жаңалықтарға байланысты бәсекеге қабілеттілікті сақтау үшін жаңа банктік өнімдер мен қызметтерді енгізу қажеттілігімен анықталады. Басқаша айтқанда, банк үшін әрдайым клиент-қозғалтқыш қажет, оның қалауын банк әрдайым орындауы керек және соның арқасында инновациялық өнім мен қызмет енгізіледі.

Осындай бірқатар клиенттердің болуына сүйене отырып, банк үнемі жаңа әзірлемелерді, өнімдер мен идеяларды іздеуде. Клиенттердің барлық ұсыныстары мен тілектері — бұл салынған іргетас, ол кейіннен банк үшін іске асыру мақсатына айналады.

Қазіргі банктік басқару құралдары қызмет көрсетудің интерактивтілігіне, операциялық қызметті азайтуға және күннің орналасқан жері мен уақытына қарамастан жұмыс істеуге назар аударады, өйткені бүгінгі таңда клиенттер жүйелердің экстерриториясы мен үздіксіздігіне қызығушылық танытады.

Күн сайын электронды және мобильді банкингті пайдаланушылардың саны экспоненциалды түрде өсуде, көптеген адамдар үйден шықпай-ақ қаржылық операциялардың ыңғайлылығын түсінеді. Осыған сүйене отырып, дамыған елдердегі банк филиалдарының саны үнемі азайып келеді. Мысалы, АҚШ-та соңғы 6-7 жылда 5 000-ға жуық бөлімше жабылды. Сонымен қатар, АҚШ-тың он Банкінің әрбір тоғызыншы бөлігі алдағы бес жылда олардың филиалдық желілері кем дегенде 10% - ға

қысқара бастайды деп санайды. Көптеген елдерде қолма-қол ақшаны пайдалану азаяды, қалталар мен әмияндардағы монеталар мен түрлі вексельдердің көп мөлшері адамдарды қолайсыздыққа әкеледі [3].

Бүгінгі таңда ірі мегаполистердің тұрғындары үшін контактісіз карта жүйелерін қолдану күнделікті болып отыр. Швецияда қолма-қол ақшадан толық бас тарту мәселесі бұрыннан талқыланып келеді. Қолма-қол ақшаның танымалдылығының төмендеуі, соңғы мәліметтер бойынша, шведтердің айналымындағы қолма-қол ақшаның үлесі ЖІӨ-нің тек 2% - ын құрайды.

2018 жылдың бірінші жартысында электрондық ақшаны енгізу болжанып отыр, деп хабарлайды LS РБК-ға сілтеме жасап. Басылымның мәліметінше, әлемдегі ең ірі банктер — испан Santander, швейцариялық UBS, неміс Deutsche Bank, Британдық iCAP брокері және американдық Bank of New York Mellon Corporation жаңа электрондық валютаны шығармақшы. Валюта биткоиндерде есеп айырысу жүргізу кезінде пайдаланылатын блокчейн (blockchain) технологиясына негізделеді. Blockchain технологиясының идеясы пайдаланушылар транзакцияларды тезірек және арзан ете отырып, аударымдардың қайтарылмау шарттары бойынша делдалдарсыз анонимді төлемдер жасай алады [4].

Сандық валюта төлем уақытын едәуір қысқартады. Келесі жылдың өзінде орталық банктерден және басқа реттеушілерден барлық рұқсаттар алынуы мүмкін. Ал 2018 жылы валютаны коммерциялық пайдалану басталады. Сонымен қатар, БАҚ сатуларға, мобильді қосымшаларға және әлеуметтік желілерге байланысты Цифрлық банк өнімдері туралы жиі айтып отырады, McKinsey зерттеулерінің нәтижелері жаңа технологияларды енгізуден сөзсіз бизнес-пайданы, бизнес процестерді автоматтандыру және фронт-кеңсе қызметін цифрлық арналарға аудару есебінен шығын базасының және провизиялар құру жөніндегі шығыстардың азаюын көрсетеді.

Бұл дегеніміз, ішкі тиімділікті арттыру арқылы клиенттердің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қызмет көрсетудің бүкіл процесі оңтайландырылады. Банк саласында цифрлық қызмет көрсету арналарына көшу клиенттермен қарым — қатынасты және оларға қызмет көрсету тәсілдерін жаһандық қайта қарауды білдіреді, бұл банктер енді ақша сақтаумен айналыспайды-енді олар ақпаратты сақтайды және оның қауіпсіздігін қамтамасыз етеді [5].

Веб-порталдармен бірге бизнес-аналитика саласындағы шешімдер мен қызметтерді әзірлеуге және сатуға маманданған әлемдегі ең ірі жеке IT-компания болып табылатын SAS компаниясы banker.kz және banki.ru сондай — ақ ВАІ-банктік басқару институты (АҚШ) зерттеулер жүргізді, нәтижесінде қазақстандық, ресейлік және американдық банктердің клиенттеріне қашықтықтан қызмет көрсету қызметтеріне қанағаттану туралы деректер алынды. Зерттеу нәтижелері қазақстандық банктердің клиенттері Ресей тұрғындарына қарағанда анағұрлым белсенді екенін көрсетті. Ресейлік клиенттердің 33% - ы, Егер Қазақстанда көрсеткіш тек 10% - ды құраған кезде, анағұрлым инновациялық құралдар мен сервистер ұсынылатын болса, банкті ауыстыруға дайын екендіктерін растады. АҚШ тұрғындары үшін көрсеткіштер одан да жоғары болды, бұл 25-34 жастағы респонденттердің 40% және 21-24 жастағы респонденттердің 48% құрайды. Сондай-ақ, Қазақстандық банктердің клиенттері АҚШ-тағы банк клиенттеріне қарағанда электрондық және мобильді банкингтің неғұрлым белсенді пайдаланушылары болып табылатыны анықталды: сауалнамаға қатысқан қатысушылардың 55,15% - ы banker.kz, олар онлайн-банкінгі айына кемінде 5 рет пайдаланады, ал 51,5% - ы бірдей кезеңділікпен мобильді банкті пайдаланады. АҚШ тұрғындары үшін көрсеткіштер сәйкесінше 40% және 22% құрады. Ал ресейліктер қашықтықтан қызмет көрсетудің ең белсенді қолданушылары болып шықты-сәйкесінше 73,7 және 65,5%. Айта кету керек, АҚШ пен Ресей банктерінің клиенттері негізінен ақша аударымдарын жүргізу үшін қашықтықтан қызмет көрсетуді пайдаланады (Ресейде 41,5% және АҚШ-та 66%), бұл кезде Қазақстан тұрғындары осы банк өнімдерін шоттарды төлеу үшін жиі пайдаланады (50%), ал ақша аударымдары тек екінші орында тұр. Сондай-ақ, зерттеулер көрсеткендей, АҚШ-та сауалнамаға қатысушылардың 46% - ы инвестициялық шоттарды басқару үшін интернет пен мобильді банкингті пайдаланады, ал Ресей мен Қазақстанда респонденттердің 1% - дан азы инвестициялау құралдарын пайдаланады, бұл қызметтің әлдеқайда аз таралуына байланысты. Электрондық банктік қызметке қанағаттануы ұялы банкингке қарағанда жоғары. Мұның себебі-интернет-банкінг нарықта ертерек пайда болды және бұл өнім неғұрлым дамыған. Дегенмен, қанағаттану дәрежесі бойынша сауалнама барлық үш ел үшін жоғары нәтижелер көрсетті және 70% - дан асады: Қазақстан үшін бұл көрсеткіш "мобильді банкинг" санатында 74,5% - ды және "интернет банкинг" санатында 81,5% - ды құрады. Сандық қызмет көрсету арналарына қызығушылықтың артуына қарамастан, дәстүрлі қызметті пайдалану көрсеткіші зерттеуге қатысушы барлық үш елде танымалдылығын жоғалтпайды: АҚШ-тағы респонденттердің шамамен 41% — ы және 16% - ы банк филиалдарына жүгінеді және сәйкесінше call-center қызметтерін пайдаланады. Дәстүрлі қызмет көрсету арналары Қазақстандағы респонденттердің 21,5%

- ы және Ресейдегі респонденттердің 20% - ы танымал. Ал Call — center қызметін пайдаланушылар Қазақстан мен Ресейде 60% болып табылады [6].

Осылайша, бүгінде көп арналы болу қажет-банктерден Клиент осы уақытта оған қосымша байланыс құралдарын қосу мүмкіндігімен ыңғайлы арнаны пайдаланатын аймақ құру қажет. Ағымдағы жылы бір ай ішінде Интернет арқылы қолма-қол ақшасыз төлем бойынша орташа есеппен 2,4 млн. транзакция жүргізіледі және алдыңғы кезеңмен салыстырғанда көрсеткіштер өсуді тоқтатпайды. Интернет-банкингтің танымалдылығының артуымен қазақстандықтар арасында төлемнің орташа чегі де ұлғаюда. Қазақстандағы екінші деңгейдегі банктер заманауи трендтерден қалмауға, үнемі технологиямен қысқа аяғында болуға тырысады. Сондықтан бізде blockchain технологиясын енгізу тек уақыт мәселесі. Сандық банкингтің алғашқы пайдаланушысы бөлшек сауда секторы болып табылады-бөлшек банкинг одан да мобильді, көп деңгейлі және виртуалды болады.

Жаңа буын банкингінің клиенті болу үшін банкке құжаттарға қол қою үшін бір рет қана келу жеткілікті болады, немесе кейбір жағдайларда үйден шықпай-ақ пайдаланушы болу жеткілікті. Бүгінде банктер өз клиенттері үшін шоттарды қашықтықтан, онлайн-режимде ашуға қабілетті. Бірақ көптеген елдердің заңнамасы банктен "өз клиентінді біл" процедурасын жүргізуді талап етеді. Яғни, банк қызметкері адаммен кездесіп, оның нақты және шынымен банктің клиенті болғысы келетініне көз жеткізуі керек. Сондықтан кем дегенде бір кездесу қажет.

Мысалы, "Altyn Bank" АҚ-цифрлық трансформацияны жүзеге асырған және Altyn-і цифрлық платформасын іске қосқан алғашқы қазақстандық банк клиентке үйден немесе кеңседен шықпай-ақ бейне сұхбат арқылы онлайн шоттар ашуды ұсынады. Цифрлық платформалардың дамуы деректерді өңдеу және талдау менеджерлеріне үлкен мүмкіндіктер ашады. Мұнда клиенттік аналитика және деректердің үлкен көлемі туралы мәселе көтеріледі. Банктер қаржылық операциялар мен клиенттердің мінез-құлқы туралы қол жетімді ақпаратқа ие бола отырып, өз клиенттерін егжей-тегжейлі түсінуге қол жеткізе алады. Мұнда банктік реттеу органдары бақылауға құқылы деректерді иелену және басқару және олардың құпиялылығы туралы сұрақтар туындайды-және олар мұны өте мұқият жасайды. Сандық қызмет көрсетуді, банкингті және онымен байланысты қызметтерді жақсарту үшін осы ақпаратты пайдалану мүмкіндіктері өте үлкен. Бұл тәсіл ROI сандық банкингінің максималды мөлшерін қамтамасыз ете алады [7].

Қашықтан банктік қызмет көрсету арналарын дамыту банктерге бөлімшелердегі дәстүрлі қызмет шығындарын азайтуға көмектесетін үлкен артықшылықтар береді. Дәстүрлі қызмет көрсету арналарына сұраныс күн өткен сайын төмендеп келеді және сервисің жоғары деңгейін қолдау үшін бүгінгі күні ерекше Талдамалық құралдар қажет екені сөзсіз. Мұндай құралдар банк клиентінің қалауын талдауға және клиентке қажетті уақытта сервис пен ұсыныстардың қажетті деңгейін беруге мүмкіндік береді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Лаврушин О. И. Банковское дело //12-е изд. Москва Кронус – 2016- с. 701
2. Абдимомынова А. Ш., Казбайқызы А. Модель взаимодействия элементов национальной инновационной системы на региональном уровне.//Молодой ученый, № 5 (109), март, 2016 г. с.31–34.
3. Журавлева Ю. А. Финансовые инновации в международном банковском бизнесе // Вестник Академии. — 2016. — № 2. — С. 18–27.
4. Digital banking — останутся лишь цифры. — <http://nb.kz/2622/> В Казахстане увеличивается количество услуг в онлайн-режиме.
5. <http://profit.kz/news/33625/> Cracking the digital code: McKinsey Global Survey results. <http://www.mckinsey.com> Жители Казахстана оказались самыми лояльными клиентами своих банков. http://www.sas.com/ru_ru/news/press-releases/2016
6. Казахстанцы предпочитают онлайн-сервисы банковских услуг. https://liter.kz/ru/articles/show/18907-kazahstancy_predpochitayut
7. Анализ интернет банков БВУ. Сентябрь 2016. <http://ranking.kz/ru/a/reviews> Самые лояльные клиенты своих банков — казахстанцы. <http://www.bizlife.kz/>

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена инновационным технологиям в банковской сфере. Инновационные продукты и услуги в коммерческих банках являются одной из основных частей банковской деятельности и двигающим рычагом в развитии финансового института. Описаны идея технологии ведущих мировых банков blockchain суть которых состоит в том, что пользователи могут производить анонимные быстрые и дешевые переводы

RESUME

This article is devoted to innovative technologies in the banking sector. Innovative products and services in commercial banks are one of the main parts of banking activities and a driving lever in the development of a financial institution. The idea of the technology of the world's leading blockchain banks is described, the essence of which is that users can make anonymous, fast and cheap transfers

УДК: 336.148

Рахимова Н., БФ-41

Научный руководитель: **Хусаинов Б.М.,** к.с.-х.н., доцент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

УПРАВЛЕНИЕ БЮДЖЕТНЫМ ДЕФИЦИТОМ НА ПРЕДПРИЯТИИ ГУ «ОТДЕЛ ЭКОНОМИКИ И ФИНАНСОВ БОКЕЙОРДИНСКОГО РАЙОНА»

Аннотация

В статье рассматривается сущность процесса управления бюджетным дефицитом на государственном предприятии. Подтверждено комплексное влияние практического использования современных инноваций в финансово-экономической сфере. Представлена организационная структура предприятия, которая способствует управлению бюджетным дефицитом. Рассмотрено на эффективной практике использования богатого зарубежного опыта. Точно подсчитано статистическими нормами и экономическими методами, все этапы последовательного финансирования бюджетного дефицита.

***Ключевые слова:** бюджет, дефицит, менеджмент, инновация, финансы.*

В современном цифровом мире бюджетный дефицит это важнейший показатель потенциального состояния экономики конкретной страны или государственного предприятия.

Проблема оздоровления бюджетного дефицита приобрела огромное значение, потому что бюджет не только отражает состояние экономики, но и оказывает на нее прямое влияние.

Воздействие положительно если управление бюджетными потоками способствует экономическому росту, повышению эффективности экономики, улучшению состояния финансово-кредитной системы.

Оздоровление бюджета ГУ «Отдел экономики и финансов Бокейординского района» предусматривает проведение целого комплекса мероприятий, обеспечивающих составление и исполнение реального сбалансированного бюджета, расходы которого имеют конкретные источники финансирования, даже в случае их ограниченности, позитивно влияющие на экономику страны.

Установлено, что стратегический процесс управления бюджетным дефицитом необходимо поставить на реальные рельсы с целью обеспечения высокой эффективности производства.

Вследствие этого, возникают определенные вызовы и рисковые ситуации, которые являются между функциональным трендом развития и инновационным взглядом на происходящее.

Детальное изучение существующей проблемы приводит к сконцентрированному на мотивации работников решению администрации для окончательного сопровождения материальных ресурсов.

Адаптивная безопасность данный подход подразумевает, что контроль рисков, управление доверием и обеспечение безопасности рассматриваются как непрерывный процесс, в рамках которого происходит предупреждение и снижение постоянно эволюционирующих кибернетических угроз [1].

В настоящее время банковская сфера казахстанской экономики претерпевает тектонические изменения в своей стратегической инициативе по кредитам и волатильности депозитов.

Современный быстроизменяющийся мир показывает, что политические разногласия и экономические санкции США, а также Европейского союза против Российской Федерации контрпродуктивны.

В итоге усиливается импорто-замещение промышленных товаров и финансовых услуг в строгом соответствии с буквой закона, благодаря массовому производству продукции первой необходимости.

В связи с этим руководителю предприятия необходимо знание организационной структуры, так как от ее эффективности зависит полное развитие в долгосрочной перспективе (табл. 1).

Таблица 1 - Организационная структура современного предприятия

Общее собрание акционеров						
Совет директоров	Комитет по кадрам	Комитет по планированию	Комитет по аудиту	Совет андеррайта	Совет по активам и пассивам	
	Отдел рисков	Служба внутреннего аудита	Служба комплаенс	Корпоративный секретарь		
Правление						
Председатель Правления	Советники	Управляющий директор				
	Блок председателя	Финансовый блок	Блок убытков	Блок продаж	Блок проектов	
	Департамент персонала	Заместители Председателя правления			Директор	
	Юридический департамент	Департамент отчетности	Департамент страхования	Департамент продаж	Совет фирмы	
	Департамент инфраструктур	Управление контроля	Департамент убытков	Департамент каналов	Директор	
	Департамент проектов	Департамент статистики	Департамент обеспечения	Филиалы	Совет хеджа	
	Управление бизнес процессов			Департамент андеррайтинг	Совет партнеров	
	Актуарный центр		Отдел информации			
	Служба безопасности					

Как видно из таблицы 1, высший менеджмент или совет директоров современного предприятия включает 3 комитета по актуальным вопросам повестки дня и 2 совета высокого ранга.

Приближение бюджета ГУ «Отдел экономики и финансов Бокейординского района» к минимальному дефициту достигается за счет:

1. Экономически обоснованного уровня налогообложения, рационального состава налогов, соответствующего конкретным условиям развития экономики.

2. Определение расходов в пределах возможного объема доходных источников или ограничения расходов по традиционно сложившимся направлениям, способствует устойчивому росту производства и конечных доходов всех экономических агентов.

Многоканальное взаимодействие как эффективность работы госструктур с гражданами повышается при использовании современных каналов связи - мобильных устройств, умных колонок, чат-ботов, систем дополненной реальности, при этом надо учитывать, что уже в 2018 г. больше половины обращений к государственным сайтам осуществлялось с мобильных устройств [2].

Особенно это заметно в экспорто-ориентированных отраслях экономики, что позволяет сделать вывод о том, что концепция предприятия на среднесрочную перспективу жизненно необходима.

При этом возможности конкурентного рынка ограничиваются способностью государственных органов обеспечивать бесперебойное снабжение дотационных регионов и предприятий.

Однако, возникает очень много вопросов к авторам данной инновационной технологии, в связи с тем, что клиенты и потребители продукции постоянно встречаются с демпингом.

Ежегодно на Всемирном экономическом форуме в Давосе обсуждаются актуальные темы, связанные с финансовыми проблемами предприятий банковской сферы в мире.

Достаточно провести ученым экономистам на высоком интеллектуальном уровне статистические расчеты и научные исследования для повышения доходной части внутреннего бюджета.

Фактически доказано учеными экономистами то, что для руководства современного предприятия важным является дистанционное финансирование дефицита государственного бюджета (табл. 2).

Таблица 2 - Финансирование дефицита государственного бюджета, млрд. тенге

Наименование	2018	2019	2020
Дефицит или профицит госбюджета	-333239	-492693	-527264
Финансирование дефицита или использование профицита бюджета	333239	492693	527264
Внутренние источники	328239	401019	316423
Внешние источники	5000	91673	210842
Дефицит или профицит республиканского бюджета	-327479	-510946	-554789
Финансирование дефицита или использование профицита республиканского бюджета	327479	510946	554789
Внутренние источники	322471	419272	343948
Внешние источники	5008	91673	210842
Дефицит местных бюджетов	-12822	19583	6607
Расходы или затраты государственного бюджета	3394064	3746840	4457165
ВВП	16052,9	17007,6	21513,5

Как видно из рисунка 2, финансирование дефицита государственного бюджета увеличивается по годам, так в 2020 году составило 554789 млрд. тенге, что увеличилось на 43843 млрд. тенге по сравнению с 2019 годом.

Практика использования капитала привлечения на международном рынке капиталов является выгодной для республики, поскольку формирует ее кредитную историю и определяет ее инвестиционный рейтинг [3].

Для сравнения исторических источников по освоению бюджетных средств государственными и частными предприятиями используются современные методы анализа и синтеза.

В марте 2021 года в ходе третьей сессии маслихата Западно-Казахстанской области депутаты скорректировали областной бюджет 2021 года, в итоге дополнительные средства в размере 22,4 млрд. тенге направят на развитие здравоохранения, образования, жилищного строительства и социальную помощь населению.

Установлено, что дополнительный финансовый транш на социальное развитие области сформирован экономистами и экспертами в большей статистической части из следующих источников:

1. Совокупного свободного остатка неосвоенных бюджетных средств 2020 года в размере – 12,4 млрд. тенге,
2. Возвращенных неиспользованных трансферов и кредитов из республиканского бюджета – 1,6 млрд. тенге,
3. Поступлений от продажи государственных ценных бумаг, которые выпускают местные исполнительные органы – 8,3 млрд. тенге.

Бюджетный дефицит это важнейший показатель состояния экономики государственного предприятия.

Проблема оздоровления бюджета приобрела огромное значение, потому что бюджет не только отражает состояние экономики, но и оказывает на нее прямое влияние.

Воздействие положительно если управление бюджетными потоками способствует экономическому росту, повышению эффективности экономики, улучшению состояния финансово-кредитной системы.

Оздоровление бюджета предусматривает проведение целого комплекса мероприятий, обеспечивающих составление и исполнение реального сбалансированного бюджета, расходы которого имеют конкретные источники финансирования, даже в случае их ограниченности, позитивно влияющие на экономику страны.

Цель бюджетно-кредитной политики государства состоит в снижении дефицита бюджета до уровня 2-3 % ВВП с тем, чтобы ее финансирование за счет источников, внутренних и внешних не тормозило экономическое развитие страны.

Предоставление любых услуг из облака по подписке - тот же опрос показал, что в 39% государственных учреждений планируют выделить рекордный объем финансирования на облачные сервисы.

Потребление материальных и финансовых ресурсов обязательно приводят к тому, что основная масса привилегированных представителей политического истеблишмента будет давать свои результаты.

Несмотря на сегодняшние реалии современного мира, ученые экономисты склоняются к тому, что невероятные усилия представителей национальных элит по сдерживанию инфляции.

Установлено, что потенциальная резистентность мировых финансовых рисков на банковской площадке конкретной субстанции состоит в том, что государственные учреждения и частные предприятия полностью сформировались для четкой и устойчивой работы.

Цифровая рабочая среда - внедрение современных цифровых технологий в государственных учреждениях способствует уменьшению текучки и повышению удовлетворенности сотрудников, но, по оценкам аналитиков, государственный сектор пока что в этом отношении отстает от других отраслей.

Потенциальная аналитика бюджетных средств - этим понятием называют применение средств аналитики на всех этапах бизнес-процессов и конвейеров предоставления услуг.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Нелесная Я.А. Реформирование системы ЖКХ в странах СНГ // Известия ЮФУ. Технические науки. Раздел I. Гуманитарные технологии. 2013. № 6 (143). С. 70–75.
2. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЖКХ В КАЗАХСТАНЕ Байбосынова А.М// Қазақстан Республикасының Бірінші Президенті күніне арналған «Сейфуллин оқулары – 9: жоғарғы білім және ғылым дамуындағы жаңа бағыт» атты Республикалық ғылыми-теориялық конференция материалдары //– 2013. – Т.1, ч.2 – С. 343-345
3. Программа ООН по окружающей среде, 2014. Управление отходами, адаптация к изменению климата и «зеленая экономика» в странах Центральной Азии

ТҮЙІН

Мақалада мемлекеттік кәсіпорындағы бюджет тапшылығын басқару процесінің мәні қарастырылады. Қаржы-экономикалық салада заманауи инновацияларды практикалық қолданудың кешенді әсері расталды. Бюджет тапшылығын басқаруға ықпал ететін кәсіпорынның ұйымдық құрылымы ұсынылған. Бай шетелдік тәжірибені қолданудың тиімді тәжірибесінде қарастырылған. Статистикалық нормалар мен экономикалық әдістермен дәл есептелген, бюджет тапшылығын дәйекті қаржыландырудың барлық кезеңдері.

RESUME

The article deals with the essence of the budget deficit management process at a state-owned enterprise. The complex impact of the practical use of modern innovations in the financial and economic sphere is confirmed. The organizational structure of the enterprise, which contributes to the management of the budget deficit, is presented. It is considered on the effective practice of using the rich foreign experience. Accurately calculated by statistical standards and economic methods, all stages of consistent financing of the budget deficit.

УДК 141.141

Рахметоллаев М.Н., ССМ-14

Научный руководитель: **Есенғалиева В.А.**, к.ф.н., доцент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

ФИЛОСОФИЯ АНИМЕ

Аннотация

В статье рассматриваются сущность феномена аниме. Исследованы история и периоды развития и становления аниме как нового способа выражения мировоззрения, вида искусства и культуры. Выявлены особенности, жанр и виды аниме.

Ключевые слова: аниме, история, особенности, жанры, виды.

Аниме - японская анимация. Большая часть выпускаемого аниме рассчитана на подростковую и взрослую аудитории, и во многом за счёт этого имеет высокую популярность в мире. Аниме отличается характерной манерой отрисовки персонажей и фонов. Издаётся в форме телевизионных сериалов, а также фильмов. Источниками для сюжета аниме-сериалов чаще всего являются: манга (японские комиксы), ранобэ (лайт-новел) или компьютерные игры (как правило, в жанре «визуальный роман»).

История аниме берёт начало в XX веке, когда японские кинорежиссёры начинают первые эксперименты с техниками мультипликации, изобретёнными на Западе. Старейшая из известных сохранившихся японских анимаций — **«Katsudo Shashin»** длится всего 3 секунды.

Основоположником традиций современного аниме стал Осаму Тэдзука, часто называемый «королём аниме и манги» — он заложил основы того, что позднее преобразовалось в современные Аниме-сериалы. Вершиной аниме принято считать работы режиссёра Хаяо Миядзаки. Его «Унесённые призраками» стали первым анимационным фильмом, получившим премию Берлинского кинофестиваля, как «Лучший фильм».

Существенное влияние на развитие японской анимации в 1960-е годы оказало широкое распространение телевидения в стране. Для аниме поздние 1960-е годы ознаменовались экспериментами с формой и содержанием. К тому времени в анимации установился канон жанра сёнэн — мальчик, обладающий необычными способностями, имеет цель и для её достижения применяет свои способности, а в процессе преодоления испытаний взрослеет. Также конец 60-х годов считается периодом перехода из чёрно-белой анимации в цветную.

Период 1980-х годов принято называть «Золотым веком аниме». Благодаря деятельности как молодых аниматоров, так и профессионалов в своём деле аниме-индустрия стала частью не только японской, но и мировой культуры. Развивался также рынок любительских художественных произведений. После всплеска популярности к началу 1990 аниме переживало кризис финансирования. Бюджеты занижались и многообещающие проекты сворачивались за недостатком средств. Критики отмечали также падение качества аниме-сериалов и фильмов, связанное с возвратом к проверенным временам сюжетам и конструкциям.

В наши дни аниме представляет уникальный культурный пласт, объединяющий сериалы для детей, подростков и взрослых. Аниме имеет множество видов. Оно может быть «кавайным» (милым) или же реалистичным. У «кавайных» персонажей несоразмерно-большие глаза, волосы самых невообразимых цветов, маленькие носики и рты. Также персонажи «кавай» особенно ярко показывают собственные эмоции и здесь роль играют их большие глаза, которые отражают настроение.

Отличительной чертой аниме является его востребованность в японском обществе. Это обусловлено тем, что определенное количество произведений направлено на более взрослую аудиторию, что подкреплено философской и идеологической составляющими. То есть указывается преобладание «взрослых» мотивов в тематике, и в том числе меньшей табуированностью тем секса и насилия в культуре в целом.

Различают аниме по половому и возрастному делению: для детей (10-11 лет); юношей и девушек подростков - (14-18 лет) и для взрослых (18-25 лет). По типам аниме подразделяется на ТВ-сериалы, полнометражные и короткометражные фильмы. По жанрам: комедия, история, драма, сёнэн, сёдзи, научная фантастика и киберпанк.

В качестве примера философии аниме можно познакомиться с произведением под названием **«Тетрадь смерти»**.

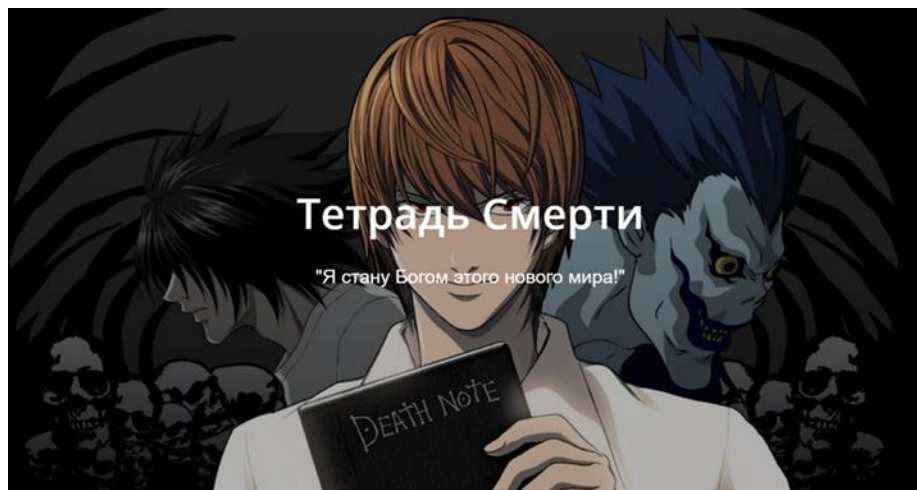
Тетрадь смерти — манга за авторством Цугуми Обы, проиллюстрированная Такэси Обатой. Манга издавалась с 1 декабря 2003 года в еженедельном журнале Weekly Shonen Jump, который выпускал преимущественно боевую мангу и что было нетипично для манги в жанре психологического триллера. Согласно опросу, проведённому в 2007 году министерством культуры Японии, занимает 10-е место среди лучшей манги всех времён.

Идея Цугуми Обы заключалась в том, что, в отличие от боевой манги, противостояние двух сторон в «Тетради смерти» было основано на неизвестности личности противников друг для друга. Автор выбрал концепцию с «правилами и богами смерти». После этого он начал работать над раскадровкой и эскизами персонажей, которые после отправлял художнику Такэси Обате, который в свою очередь, доводил работу до конца.

По сюжету, главным героем аниме является Ягами Лайт-лучший школьник Японии и сын полицейского. Однажды богу смерти- Рюк страдая от тоски выбрасывает одну из своих тетрадей смерти в мир людей. Эту самую тетрадь подобрал Лайт, возвращаясь со школы. Придя домой он

решает проверить её работоспособность. Изучив все правила тетради смерти он вписывает имя одного преступника, которого показывали по телевизору. Ровно через сорок секунд преступник умирает от сердечного приступа, чему Лайт сильно удивляется. Убедившись в том, что тетрадь работает, он решает построить новый мир, в котором будут справедливость, жить будут только ответственные и добрые люди, а преступники, о которых упоминают в средствах массовой информации, будут лишены жизни. Спустя некоторое время Рюк является Лайту. Он объясняет, что тетрадь попали в руки Лайта совершенно случайно, так как Рюк отправил её в мир людей от скуки, и теперь надеется, что он развлечёт его. Однако сам Рюк не собирается помогать, по большей части оставаясь лишь сторонним наблюдателем.

Общество дало Лайту прозвище «Кири». Обнаружив сверхъестественную тенденцию смерти преступников от сердечных приступов, происходящим начинает интересоваться японская полиция, а также Интерпол, который нанимает гениального детектива под псевдонимом L. С этого момента начинается противостояние двух интеллектов- на одной стороне лучший школьник Японии, на другой- лучший детектив. Несмотря на успехи L в работе детектива, его личность всегда оставалась тайной для общественности и других детективов. Всё меняется, когда он начинает расследование дела «Киры», где он впервые показал себя, контактируя с полицейскими, входящими в группу по поимке Лайта. У Лайта нет права на ошибку, иначе если его поймают, он не сможет вершить своё правосудие и получит смертный приговор. Однако и L тоже не может совершать не одной ошибки, потому что в противном случае его ждёт смерть от рук Киры. В ходе их противостояния происходит вмешательства сверхъестественных существ в лице богов смерти, а также последователей Киры и сторонники L.

Анализируя данное аниме, нужно отметить, что в нём затрагиваются ряд философских вопросов, а именно тема семьи, любви, дружбы, жизни и смерти. Но самый важный вопрос- может ли человек стать богом и взять на себя роль вершителя человеческих судеб? Здесь можно провести сравнение Ягами Лайта и Родиона Раскольникова, который является главным героем романа Достоевского «Преступление и наказание». «Тварь ли дрожащая или право имею» - говорил Раскольников, но в отличие от Лайта он на протяжении всего повествования долго размышлял над своим поступком и в итоге не выдерживая мук совести признается в содеянном. Однако Лайт нисколько не колебался и не сомневался в своих действиях, все делалось ради «благой цели», настолько сильно он был в себе уверен. В отличие от Раскольникова, он был верен своим идеалам до конца. Разумеется ни к чему хорошему это привело, но когда Лайт это осознал, было уже слишком поздно. И если зритель волен выбирать, соглашаться с философией Лайта или нет, то в том, что к концу аниме герой стал совершенно другим человеком, сомневаться не приходится.

Немаловажным является и сам жанр данного аниме, а именно детектив, мистика, Так «Тетрадь смерти» - это тщательно продуманный и выстроенный мистический детектив. Данное аниме, в отличие от классических детективов строится не на интриге- а на противостоянии двух гениев, ведь зрители с самого начала знают личность преступника. Характеры и образы персонажей проработаны очень подробно, что делает их противостояние особенно интересным. Даже сами авторы не отдают предпочтение ни Лайту, ни L-лу, давая зрителям сделать свой собственный выбор. Можно сказать, что однозначно положительных и однозначно отрицательных персонажей в аниме нет - в каждом из героев есть, что-то хорошее и что-то плохое.

В «Тетради смерти» также нашла отображение философия Ницше, а именно его образ сверхчеловека из романа «Так говорил Заратустра». Сверхчеловек — это радикальный эгоцентрик, благословляющий жизнь в наиболее экстремальных её проявлениях, а также творец, могущественная воля которого направляет вектор исторического развития. Именно сверхчеловеком стремился стать Лайт, в конце концов впад в безумие. Среди трактовок сущности сверхчеловека существует религиозно-христианская, согласно которой прототипом сверхчеловека был Иисус Христос. Это схоже с философским смыслом произведения, ведь Лайт был уверен в том, что он есть божественная сущность, которая в праве вершить судьбы людей.

В идее Лайта создать справедливый мир с ответственными и добрыми людьми я нашёл отражение философии Платона «Об идеальном государстве». Однако ни Платон, ни Лайт не смогли создать свое идеальное государство. Стоит упомянуть цитату философа и политика Никколо Макиавелли: «Цель оправдывает средства». Главный герой использует все доступные средства, а именно: убийства, шантаж, манипуляции, угрозы и т.д. Доходит до того, что пострадали члены его семьи, его отец скончался, а сестра становится инвалидом, но его это совершенно не волновало. Все они являются средствами для достижения целей Киры.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. http://animephilosophy.tilda.ws/death_note
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Аниме>
3. <https://diskettelounge.com/statie/istoriya-anime/>
4. <https://citaty.info/anime/tetrad-smerti-death-note>
5. <https://shazoo.ru/2014/06/07/22485/anime-house-filosofskie-idei-i-nravstvennoe-vospitanie>

ТҮЙІН

Қорытындылай келе, жапондықтардың қазіргі ұрпағы «анимен өскен» деп сеніммен айта аламыз, бұл олардың дүниетанымын бала кезінен қалыптастырып келеді. Бұрын айтылғандай, жапондық анимация - бұл жыл сайын дамып, сапалы және сапалы бола түсетін ерекше мәдени қабат. Аниме бүгінде Жапониядан тыс, оның ішінде бізге де таралды. Сондай-ақ, аниме зорлық-зомбылық пен қатыгездікті насихаттайтын емес, тек автордың шынайы шындығы мен көзқарасын бейнелейтіндігін ескеру қажет. Аниме тақырыбына арналған фестивальдар құрылып жатыр, оған жанкүйерлер мен аниме қызықтырушылар жиналады.

RESUME

Summing up, we can say with confidence that the current generation of Japanese people "grew up on anime," it has been shaping their worldview since childhood. As mentioned earlier, Japanese animation is a unique cultural layer that develops every year, becoming better and better quality. Anime today has spread far beyond Japan, including to us. Festivals dedicated to anime themes are being created, at which fans and those who are interested in anime gather. It is also important to note that anime in no way promotes violence and cruelty, but only reflects the real reality and vision of the author.

АВТОМАТТАНДЫРЫЛҒАН АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕР ҮДІСТЕРІ

Андатпа

Мақалада, автоматтандырылған ақпараттық жүйелер ақпараттандыру саласы, механизмі мен технологиясы, тұтынушыға ақпаратты өңдеу, сақтау, іздеу және ұсынудың тиімді құралдары, міндеттері, автоматтандырылған жүйелердің жіктелуі және Borland C ++ Builder-ді қолдана отырып, бір қолданушы мәліметтер қорымен телефон нөмірлерінің мәліметтер қорын құруды қарастырған. Жергілікті мәліметтер базасымен жұмыс істейтіндіктен, бағдарламаны жақсартудың нұсқасы ретінде оны клиент-сервер қосымшасы ретінде жүзеге асыруға болатындығы, абоненттің телефон нөмірі немесе фамилиясы бойынша тез іздеп табу атап көрсетілген.

***Түйін сөздер:** ақпараттық жүйе, ақпараттық үдістерді, автоматтандырылған жүйе, телефондық абоненттер, электрондық мәліметтер, үдістері басқару, иерархиялық, желілік, реляциялық, Borland C ++ Builder.*

Қазіргі таңдағы ақпараттық жүйе формасы мәлімет банкілері болып табылады. Олардың құрамына электронды есептеуіш машинасы базасындағы есептеуіш жүйе, мәліметтер базасын басқару жүйесінде бір немесе бірнеше мәліметтер базасын, мәліметтер базасын құрып бағдарлама жүйесін ұйымдастыру. Ол қазіргі кезде әртүрлі технологиялардың дамуына байланысты барлығында компьютерлік жүйеде автоматтандыру қолға алынып, жүзеге асуда. Қолданбалы программалар (қосымшалар) мәліметті өңдеуге қызмет етіп, мәліметтер базасында сақталады.

Қолданушы қосымшаларды қолдана отырып мәліметтер базасымен жұмыс істейді. Локалды мәліметтер базасында мәліметтер базасын және қосымша бір компонентте орналасады, ал алыстатылған мәліметтер базасында қосымша мен мәліметтер базасы бөлек орналасады. Мәліметтерді ұйымдастыру түріне байланысты мәліметтер базасын да мәліметтерді көрсету модельдерін анықтайды: иерархиялық, желілік, реляциялық және объектілік-бағытталған. Иерархиялық модельде мәліметтер ағаш тәрізді (иерархиялық) құрылымда беріледі. Желілікте келтірілген графа түрінде ұйымдастырады. Оның кемшілігі – құрылымның каттылығы және оны ұйымдастыру қиындығы.

Ақпараттық үдістерді автоматтандырудың мақсаты - жұмысшылардың өнімділігі мен тиімділігін арттыру, ақпараттық өнімдер мен қызметтердің сапасын арттыру, сервис пен пайдаланушыларға қызмет көрсету тиімділігін арттыру. Автоматтандыру компьютерлік технологияны және қажетті бағдарламалық жасақтаманы пайдалануға негізделген.

Ақпараттық үдістерді автоматтандырудың негізгі міндеттері:

1) дәстүрлі ақпараттық үдістертер мен операцияларды орындау кезінде еңбек шығындарының төмендеуі;

2) күнделікті операцияларды жою;

3) ақпаратты өңдеу мен түрлендіру процестерін жеделдету;

4) статистикалық талдаудың мүмкіндіктерін кеңейту және есепке алу мен есеп беру ақпаратын дәлдігін арттыру;

5) пайдаланушыларға қызмет көрсетудің тиімділігі мен сапасының деңгейін арттыру;

6) дәстүрлі технологиялар элементтерін модернизациялау немесе толық ауыстыру;

7) ВІТ (басылымдарды автоматты түрде сәйкестендіру, мәтіндік, CD және DVD дискілерді сканерлеу, телекоммуникациялық және телекоммуникациялық жүйелер, электрондық пошта, басқа интернет-қызметтер, гипермәтіндік, толық мәтінді және графикалық машинада оқылатын мәліметтер және пайдалану арқылы ақпараттық ресурстарды ұйымдастыруды және тиімді пайдалануды кеңейту, т.б.);

8) кең ақпарат алмасу, интеграцияны дамытатын корпоративті және басқа жобаларға қатысу мүмкіндіктерін жеңілдету және т.б. Автоматтандырылған жүйе дегеніміз – белгіленген функцияларды орындаудың автоматтандырылған технологиясын жүзеге асыратын персонал мен олардың қызметін автоматтандыруға арналған құралдар кешенінен тұратын жүйе. Автоматтандырылған жүйе (АЖ) өзара байланысты ұйымдық бірліктер жиынтығы мен

автоматтандыру құралдарының жиынтығынан тұрады және белгілі бір қызмет түрлері үшін автоматтандырылған функцияларды жүзеге асырады. Әр түрлі АЖ – бұл ақпараттық жүйелер (АЖ), олардың негізгі мақсаты ақпаратты іздеуді қамтамасыз ету, сәйкес сұраныстар бойынша ақпаратты беру болып табылады.

Автоматтандырылған жүйе - қойылған мақсатқа жету үшін ақпаратты сақтау, өңдеу және беру үшін қолданылатын құралдардың, әдістердің және персоналдың өзара байланысты жиынтығы. Сонымен бірге автоматтандырылған ақпараттық жүйелер (ААЖ) ақпараттандыру саласы, механизмі мен технологиясы, тұтынушыға ақпаратты өңдеу, сақтау, іздеу және ұсынудың тиімді құралы болып табылады. ААЖ тұтынушыларға ақпараттық қызмет көрсетуге арналған АЖ-ны құрайтын автоматтандырылған ақпараттық технологиялар кешені деп санауға болады[1].

Автоматтандырылған жүйелердің жіктелуіде нысанды пайдалану саласында ААЖ бар:

- банктер;
- қаржы органдары;
- фирмалар немесе кәсіпорындар;
- статистика және т.б.

Басқару процестерінің түрлері бойынша:

- технологиялық процестерді ААЖ басқару;
- Ұйымдастырушылық басқару ААЖ;
- Ұйымдастырушылық және технологиялық процестерді басқарудың ААЖ;
- ААЖ ғылыми зерттеулер; • ААЖ оқыту.

Мемлекеттік басқару жүйесіндегі деңгей бойынша: салалық ААЖ; аумақтық ААЖ; салааралық ААЖ.

Материалдық игіліктерді өндірумен байланысты өндірістік ААЖ мен өндірістік емес ААЖ-ны (медицинада, полицияда және т.б.) ажыратыңыз. Ақпараттық жүйелерде адамға ерекше рөл бөлінеді, өйткені ақпараттық жүйенің техникалық іске асырылуының өзі ешнәрсе білдірмейді, егер өндірілген ақпарат оған арналған және онсыз алу және ұсыну адамның ролі ескерілмесе мүмкін емес.

Жаңа міндеттер - жүйенің мүмкіндіктерін үнемі кеңейтуді іздеу, басқару процесін жетілдіру, басқарушылық шешімдерді оңтайландыру мақсатында қызметтің қосымша көрсеткіштерін алу.

Қазіргі заманғы компьютер технологиясын қолданып электрондық мәліметтер қорын құру ғылымда, техникада, адамзаттың күнделікті өмірінде кеңінен қолданылуда. Соның бір мысалы болып, телефон нөмірлерінің мәліметтер қорын құру болып саналады.

Телефондық абоненттердің электрондық мәліметтер қорының артықшылықтары:

- абонент туралы мәліметті тез іздеп табу мүмкіндігі;
- абоненттің телефон нөмірі немесе фамилиясы бойынша тез іздеп табу;
- абоненттер туралы ақпарат өзгерген немесе жойылған жағдайда мәліметтерді өзгерту немесе жою мүмкіндігі;
- фамилиялары және қалалар бойынша сұрыптау мүмкіндігі.

Осы автоматтандырылған ақпараттық жүйелер үдістері басқарудың бір мысалы ретінде, біз Borland C ++ Builder-ді қолдана отырып, бір қолданушы мәліметтер қорымен (ДҚ) және Oracle, Sybase, Informix, Interbase, MS SQL Server, DB2, сондай-ақ ODBC көздерімен жұмыс жасайтын қосымшалар жасай аласыз. Мәліметтер қорының қосымшаларын құруға арналған C ++ Builder мүмкіндіктері бір мақалада қамтылатындай үлкен. Сондықтан, біз бүгін мәліметтер базасының кестелерімен жұмыс істеудің қарапайым мүмкіндіктерін ғана қарастырамыз. C ++ Builder-дегі мәліметтер базасы - бұл жазбалар жиынтығынан тұратын объект, олардың әрқайсысы өз кезегінде өрістерден және ағымдағы жазбаға сілтегіштен тұрады. Деректер кестесінде нақты сәйкестік болуы мүмкін немесе сұраныстың нәтижесі болуы мүмкін, ол кестенің бөлігі бола алады немесе бірнеше кестені біріктіреді.

C ++ Builder-дегі мәліметтер базасы - бұл TDataSet абстракты класының ұрпағы (дерексіз класс - бұл басқа класстар алынуы мүмкін класс, бірақ бұл кластың объектісі дәлелденбейді). Мысалы, Data Access компоненті палитрасы парағында қамтылған TQuery, TTable және TStoredProc кластары TDBDataSet-тен мұрагерлік алады, ал өз кезегінде TDataSet-тен мұрагерлік алады. TDataSet кестені немесе сұранысты манипуляциялау үшін қажетті абстракцияларды қамтиды, бұл кестені ашуға немесе сұранысты орындауға және жолдарда шарлауға мүмкіндік береді[2-3].

Қазіргі заманғы компьютер технологиясын қолданып электрондық мәліметтер қорын құру ғылымда, техникада, адамзаттың күнделікті өмірінде кеңінен қолданылуда. Соның бір мысалы болып, телефон нөмірлерінің мәліметтер қорын құру болып саналады.

Телефон анықтамалығымен жұмысты автоматтандыру мақсатына жету үшін бағдарлама келесі ақпаратты қамтуы керек:

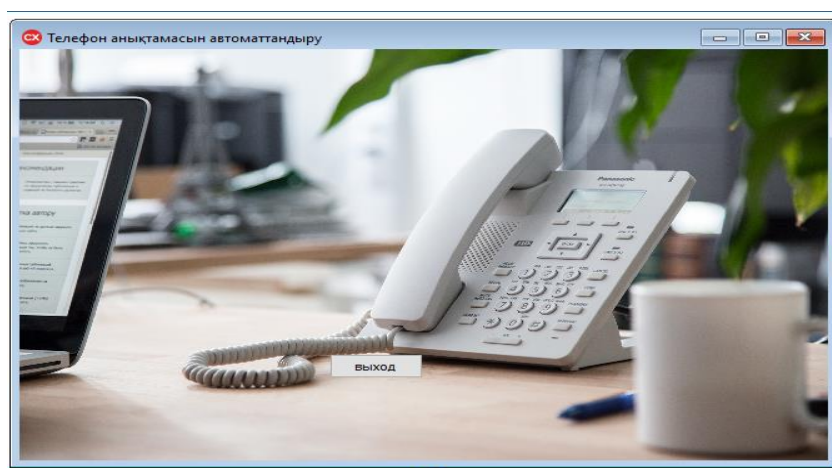
1) Ақпаратты енгізу:

- ▢ телефон нөмірі;
- ▢ тегі, аты, әкесінің аты;
- ▢ мекен-жайы;
- ▢ каталогтағы ақпаратты сұрыптауға арналған сұраныс түрі.

Құрылған бағдарлама мәзір арқылы шақырылатын келесі функциялар керек:

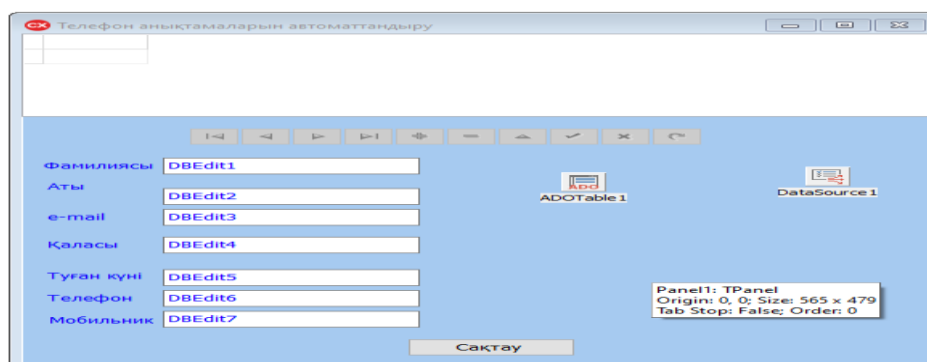
- ▢ анықтамалық кестеден ақпаратты қарау;
- ▢ бұрыннан бар ақпаратты редакциялау;
- ▢ белгіленген форматқа сәйкес жаңа ақпарат қосу;
- ▢ әр түрлі өрістер бойынша қажетті ақпаратты сұрыптау;
- ▢ енгізілген мәліметтерді файлға жазу;
- ▢ файлдан мәліметтерді оқу[4-5].

Мәліметтер базасын құру барысында MS Access бағдарламасында кесте жасалып, база құрылды. Құрылған базаны C++Builder бағдарламасында байланыстырып жүзеге асырылды. Жобаны жасау барысында бастапқы бетке сурет орнату үшін Image құрамдас бөлігі орнатылды. Келесі бетке өту үшін Button құрамдас бөлігі орнатылды (Сурет -1).

Сурет 1. Бастапқы бет

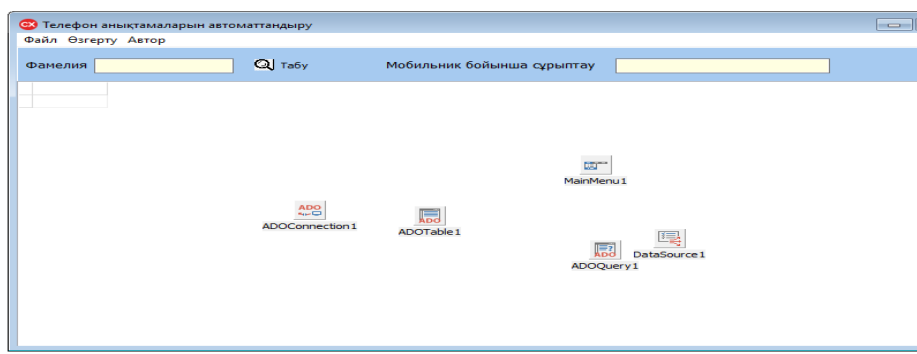
Қысқаша көрсететін болсақ, кіру батырмасын басқан кезде ашылған терезеде MS Access бағдарламасында жасалған базаның кестесін формаға орналастыру үшін, C++Builder бағдарламасында ADOTable1, DataSource1, DBEdit, DBGrid, Button, TPanel құрамдас бөліктері орнатылды (сурет 2).

Сурет 2. Ақпаратты енгізу және сақтау бөлімі .

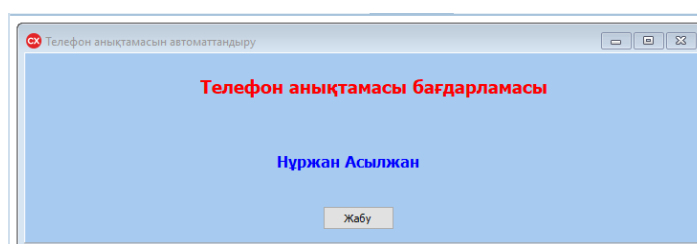
Сонымен қатар, енгізілген деректерді іздеу бөлімі қарастырылған (сурет- 3). Мұнда DATASource, ADOTable, ADOConnection, ADOQuery, MainMenu құрамдас бөліктерін қолдану арқылы ақпараттарды енгізіп сақтауға және жоюға болады. Жобанда Фамилия бойынша іздеу жасауға

болады. Мобильді бойынша сұрыптау қарастырылған. MainMenu құрамдас бөлігіне файл, өзгерту, автор туралы мәзір жолы жасалды.

Сурет 3. Енгізілген деректерді іздеу бөлімі

Мәзір жолында авторды басу арқылы келесі бетті көруге болады (сурет-4).

Сурет 4. Автор туралы терезе.

Телефон анықтамасын автоматтандыруда:

```
//-----
#ifdef Unit1H
#define Unit1H
//-----
#include <System.Classes.hpp>
#include <Vcl.Controls.hpp>
#include <Vcl.StdCtrls.hpp>
#include <Vcl.Forms.hpp>
#include <Vcl.ExtCtrls.hpp>
#include <Vcl.Imaging.jpeg.hpp>
//-----
class TForm1 : public TForm
{
__published: // IDE-managed Components
    TImage *Image1;
    TButton *Button1;
    void __fastcall Button1Click(TObject *Sender);
private: // User declarations
public: // User declarations
    __fastcall TForm1(TComponent* Owner);
};
//-----
extern PACKAGE TForm1 *Form1;
//-----
#endif

class TForm2 : public TForm
{
```

```

__published: // IDE-managed Components
TPanel *Panel1;
TMainMenu *MainMenu1;
TMenuItem *N1;
TMenuItem *N2;
TDBGrid *DBGrid1;
TLabel *Label1;
TEdit *Edit1;
TLabel *Label2;
TEdit *Edit2;
TADOConnection *ADOConnection1;
TADOTable *ADOTable1;
TADOQuery *ADOQuery1;
TDataSource *DataSource1;
TAutoIncField *ADOTable1Код;
TWideStringField *ADOTable1Фамилиясы;
TWideStringField *ADOTable1Аты;
TWideStringField *ADOTable1email;
TWideStringField *ADOTable1Қаласы;
TWideStringField *ADOTable1Туғанкүні;
TWideStringField *ADOTable1Телефон;
TWideStringField *ADOTable1Мобильник;
TImage *Image1;
TLabel *Label3;
TMenuItem *N3;
TMenuItem *N4;
TMenuItem *N5;
void __fastcall N2Click(TObject *Sender);
void __fastcall Edit1Change(TObject *Sender);
void __fastcall Edit2Change(TObject *Sender);
void __fastcall N4Click(TObject *Sender);
void __fastcall N5Click(TObject *Sender);
private: // User declarations
public: // User declarations
__fastcall TForm2(TComponent* Owner);
};
//-----
extern PACKAGE TForm2 *Form2;
//-----
#endif

```

Қорыта айтқанда, автоматтандырылған ақпараттық жүйелер үдістері басқарудың бір мысалы ретінде, біз Borland C ++ Builder-ді қолдана отырып, телефон анықтамасын автоматтандыруды іске асырдық. Қазіргі заманауи технология қарқынды дамыт келеді. C ++ тілінде тапсырмаларды бағдарламалау дағдыларын жетілдіру, C ++ Builder интегралды дамытушы ортасын қолдана отырып, мәліметтер базасымен және басқа сыртқы Windows қосымшаларымен жұмыс жасау, сызықтық, тармақталу, циклдық есептеу процестері, бағдарламаларды жөндеу және орындау үшін практикалық тәсілдерді меңгеру мақсатында орындалған жоба. Одан басқа да, құрылған қосымшаны деректерді өңдеу, есеп беру және т.б. үшін жаңа формалар мен әдістер қосу арқылы жақсартуға болатындығын ескеру қажет. Құрылған жоба жергілікті мәліметтер базасымен жұмыс істейтіндіктен, бағдарламаны жақсартудың нұсқасы ретінде оны клиент-сервер қосымшасы ретінде жүзеге асыруға болады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. Information and communication technologies. In2parts.Part1.:textbook/D.Shynybekov[и др.]. – Алматы : МУИТ, 2017. – 587 стр.

2.Медешова А.Б., Мұхамбетова Ф.Г. Бағдарламалау [Текст] : студ. арналған оқу құралы/Алматы:"Бастау"баспасы,2014.368б.Сілтемесі:<http://library.wkai.kz/index.php/ru/elektronnaaya-biblioteka> Пароль: 0000 (төрт ноль).

3. Медешова А.Б., Мухамбетова Ф.Г. Нысандық-бағдарлық бағдарламалау тілдері [Текст] : студ. арналған оқу құралы / - Алматы : "Бастау" баспасы, 2016. - 296 б.

4. Павловская Т.А. С/С++. Жоғарғы деңгейлі тілде программалау. -Алматы: "Дәуір", 2012. -504 б.

5. Медешова А.Б.,Мухамбетова Ф.Г. “Программалау”, Оқулық Астана:Фолиант,2014-248 бет. Сілтемесі:<http://library.wkai.kz/index.php/ru/elektronnaaya-biblioteka> Пароль: 0000 (төрт ноль).

6.Страуструп Б. Программалау. С++ тілін пайдалану қағидалары мен тәжірибесі: 1-2-том. Оқулық. Ағылш. тілінен ауд. -Алматы: 2013-2014. -688 б.

ТҮЙІН

В статье рассматриваются вопросы информатизации автоматизированных информационных систем, механизмов и технологий, эффективных средств обработки, хранения, поиска и представления информации потребителю, задач, классификации автоматизированных систем и создания базы данных телефонных номеров с одним пользователем. базу данных с помощью Borland C ++ Builder. Поскольку он работает с локальной базой данных, как вариант для улучшения программы, он может быть реализован как клиент-серверное приложение для быстрого поиска по номеру телефона или фамилии абонента.

RESUME

The article discusses the issues of informatization of automated information systems, mechanisms and technologies, effective means of processing, storage, search and presentation of information to the consumer, tasks, classification of automated systems and the creation of a database of telephone numbers with one user. database using Borland C ++ Builder. Since it works with a local database, as an option for improving the program, it can be implemented as a client-server application for quick search by phone number or last name of the subscriber.

ӘОЖ:004.415.2

Бакытова Ш.Е., МИСҒ-21

Ғылыми жетекші: **Камалова Г.А.**, ф.м.ғ.к.

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

СЕРВИС-БАҒЫТТАЛҒАН ҚОСЫМШАЛАРДЫ МОДЕЛЬДЕУ КЕЗІНДЕГІ ASP.NET MVC ПЛАТФОРМАСЫНЫҢ МҮМКІНШІЛІКТЕРІ

Андатпа

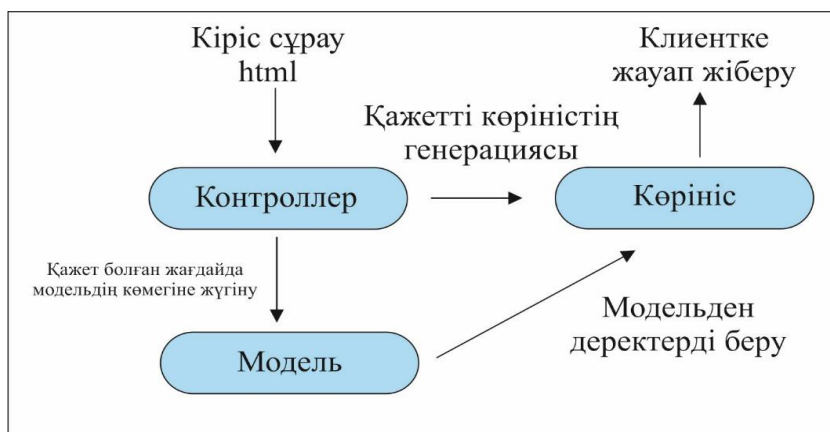
Мақалада қашықтықтан басқарылатын жұмыс барысында веб-сервистер мен сервис-бағытталған қосымшаларды, веб-қызметтерді қолдану тәжірибесі талданған. Қазіргі таңда оқу орынына қашықтықтан тіркелу қолайлы болып табылады. Басты көңіл сервис-бағытталған қосымша арқылы тіркелген ақпаратты шектеулі уақыт аралығында қайта өңдеуге қойылады. Қызметке бағытталған қосымшаларды құру үшін веб-қызметтер технологиясын қолдану перспективті болып табылады. Қазіргі кезде әртүрлі мәселелерді шешу үшін бір қосымшаның аясында бірнеше технологиялар мен жүйелерді қолдану тенденциясы байқалады. Бұл мақалада деректерге қол жеткізуді жүзеге асырудың негізгі тәсілдері және пайдаланылған қоймалардан абстракция мәселелері қарастырылған, сонымен қатар әртүрлі типтегі бірнеше деректер қоймаларын пайдалану кезінде мәліметтер қабатын ұйымдастырудың кейбір принциптері ұсынылған. Нәтижесінде сервис-бағытталған қосымшаны қолдану басқарылатын процесс екендігі көрсетілген.

Түйін сөздер: *веб-қосымшалар, сервис бағытталған сәулет (SOA, Service-Oriented Architecture), XML, SOAP, WSDL, UDDI, сервис-бағытталған қосымша.*

Қазіргі заман талабына сай қашықтықтан тіркелу өте өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Сол себепті осы бағдарламаны жүзеге асыратын бағдарламаларды, соның ішінде сервис-бағытталған қосымшаларды жүзеге асыру маңызды. Осыған байланысты, ASP.NET MVC

платформасының және контроллердің бағдарламаны жүзеге асыру кезінде атқаратын қызметімен маңыздылығын айқындаймыз. ASP.NET MVC платформасы -бұл MVC үлгісін енгізу арқылы веб-сайттар мен веб-қосымшаларды құруға арналған негіз. Үлгі бойынша MVC тұжырымдамасы қосымшаны үш компонентке бөлуді қамтиды: (model - view - controller). Контроллер (controller) пайдаланушы мен жүйе, көрініс және деректер қоймасы арасындағы байланысты қамтамасыз ететін классты білдіреді. Ол пайдаланушы енгізген деректерді алады және өңдейді. Өңдеу нәтижелеріне байланысты ол пайдаланушыға белгілі бір нәтиже жібереді, мысалы, көрініс түрінде. Көрініс (view) - бұл қосымшаның нақты визуалды бөлігі немесе пайдаланушы интерфейсі. Әдетте, пайдаланушы сайтқа кірген кезде көретін html парағы. Модель (model) - пайдаланылатын деректердің логикасын сипаттайтын классты білдіреді. Осы компоненттердің өзара әрекеттесуінің жалпы схемасын келесідей ұсынуға болады:

Сурет 1. Компоненттердің өзара әрекеттесуі (model - view - controller)

Бұл схемада модель тәуелсіз компонент болып табылады-контроллердің немесе көріністердің кез-келген өзгерістері модельге әсер етпейді. Контроллер мен көрініс салыстырмалы түрде тәуелсіз компоненттер болып табылады және оларды бір-біріне тәуелсіз өзгерту сирек кездеседі.

Осының арқасында жауапкершілікті бөлуге тұжырымдама жүзеге асырылады, осыған байланысты жеке компоненттермен жұмыс жасау оңайырақ. Сонымен қатар, қосымшаның тестілеуі жақсы нәтиже көрсетеді. Егер визуалды бөлік немесе алдыңғы бөлік біз үшін маңызды болса, онда біз контроллерге тәуелсіз көріністі тексере аламыз.

Бұл үлгінің нақты орындалуы мен анықтамалары әртүрлі болуы мүмкін, бірақ икемділігі мен қарапайымдылығына байланысты, әсіресе веб-әзірлеу саласында өте танымал болды.

ASP.NET MVC платформасы оның үлгісін жүзеге асыруды ұсынады. 2013 жыл ASP.NET MVC-MVC 5-тің жаңа нұсқаның шығуымен ерекшеленді, сонымен қатар Visual Studio 2013 шығарылымы, ол MVC5-пен жұмыс істеуге арналған құралдарды ұсынылды. Қазіргі таңда Visual Studio 2019 шығарылымы жұмыс жасау барысында өте қолайлы деуге болады.

Көптеген аспектілерде MVC 5-тің MVC 4-тен тым көп ерекшеленбейтініне қарамастан, бір нұсқаның көп бөлігі басқасына қатысты, бірақ сонымен бірге айтарлықтай айырмашылықтар да бар:

- MVC 5-те аутентификация және авторизация тұжырымдамасы өзгерді. Simplemembershipprovider орнына ASP.NET Identity жүйесі енгізілді. Бұл OWIN және Katana компоненттерін қолданатын идентификация.

- MVC 5-те адаптивті және кеңейтілетін интерфейсті құру үшін bootstrap css жақтауы қолданылады.

- Аутентификация сүзгілері қосылды, сонымен қатар сүзгілерді қайта анықтау функциясы пайда болды.

- MVC 5-ке бағыттау атрибуттары да қосылды

Бұл MVC 5-тегі ең маңызды жаңалықтар. Сонымен қатар, бірнеше маңызды емес, мысалы, Entity Framework 6 әдепкі пайдалану, жобаны құру кезіндегі кейбір өзгерістер, қосымша компоненттер және т. б.

Қалай болғанда да, MVC 4-пен жұмыс істеу кезінде алынған барлық дағдыларды, әрине, инновацияларды ескере отырып, MVC 5-тің кезінде сәтті қолдануға болады.

MVC тұжырымдамасын нақты мысал келтірсек — фаст-фуд мейрамханасынан жақсы түсінуге болады. Онда келушілер (пайдаланушылар) кассирге жақындайды (көрініс пен контроллер бір уақытта), мәзірді көреді және қандай да бір тағамға тапсырыс береді.

Кассир бәрі тапсырыс бойынша ма, жоқ па, соны тексереді және төлем жасағаннан кейін қажетті деректерді аспазға (модельге) береді. Аспазшы тапсырыс берілген тағамды дайындайды, бірақ келушінің қандай екендігі, тапсырыс үшін ақы төленгені және т.б. туралы түсінік жоқ.

Модель өз жұмысын аяқтағаннан кейін нәтижені кассирге жібереді, ол өз кезегінде келушіге дайын тағамды береді.

Егер біз қосымшалар туралы айтатын болсақ, онда компоненттер келесідей болады:

Көрініс-интерфейс.

Контроллер-пайдаланушы бастаған оқиғаларды өңдеуші (түймені басу, сілтеме бойынша өту, пішінді жіберу).

Модель-бұл өңдеуші басқаратын және барлық негізгі операцияларды орындайтын әдіс (мәліметтер базасынан жазбалар алу, есептеулер жүргізу).

Сондай-ақ, MVC үлгісін енгізу тапсырмаға байланысты әр түрлі болуы мүмкін екенін атап өткен жөн. Мысалы, веб-әзірлеуде модель мен көрініс контроллер арқылы бір-бірімен өзара әрекеттеседі (мейрамхана мысалындағыдай), ал қосымшаларда модель бір нәрсені өзгерту керек екендігі туралы өзі хабарлай алады.

Жобаны құру

Біз MVC үлгісінің кейбір негізгі ұғымдарын қарастырдық, енді бірінші қосымшаны жасаймыз. Бұл әзірге өте қарапайым бағдарлама болады, оның мақсаты ASP.NET MVC 5 жұмысы туралы алғашқы түсінік беру.

Бұл бағдарлама онлайн дүкенінің жұмысына еліктейді: ол бізге белгілі бір затты таңдауын ұсынады, ал сайтқа кірген пайдаланушы сатып алуды ұйымдастыра алады.

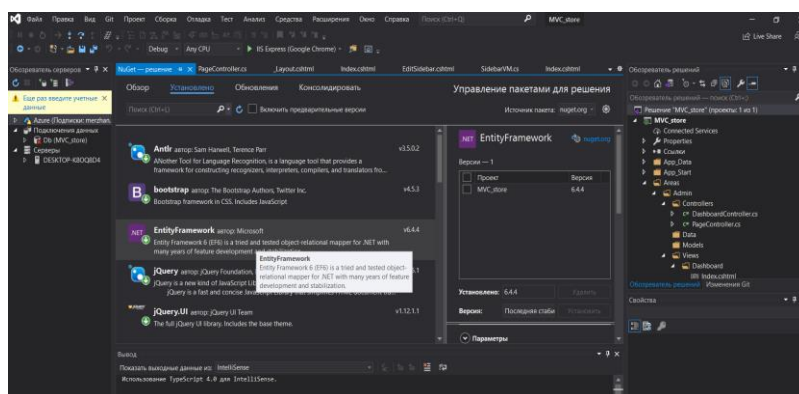
Модельдерді құру кезіндегі конвенциялар көріп отырғаныңыздай, модель C # тілінде әдеттегі классты білдіреді. Мұндағы барлық модельдерде Объектінің нақты қасиеттерін сипаттайтын қасиеттер жиынтығы бар. Сонымен қатар, модельдерді құру кезінде кейбір конвенциялар сақталуы керек. Біз SQL Server дерекқорын модельдерді сақтау үшін қолданатындықтан, дерекқордағы объектілерді басқару үшін олар әмбебап объект идентификаторы ретінде қызмет ететін бастапқы кілтті (бастапқы кілт) анықтауымыз керек. Сондықтан, әр модельдегі бірінші қасиет-бастапқы кілтті сақтауға арналған Id болып табылады.

Entity Framework

Деректермен жұмыс істеу үшін ASP.NET MVC Entity Framework жақтауын пайдалану ұсынылады, дегенмен оны пайдалану міндетті емес және толығымен әзірлеушінің қалауына байланысты. Бұл жақтаудың артықшылығы-бұл белгілі бір дерекқордың құрылымынан абстракциялауға және модель арқылы деректермен барлық операцияларды жүргізуге мүмкіндік береді.

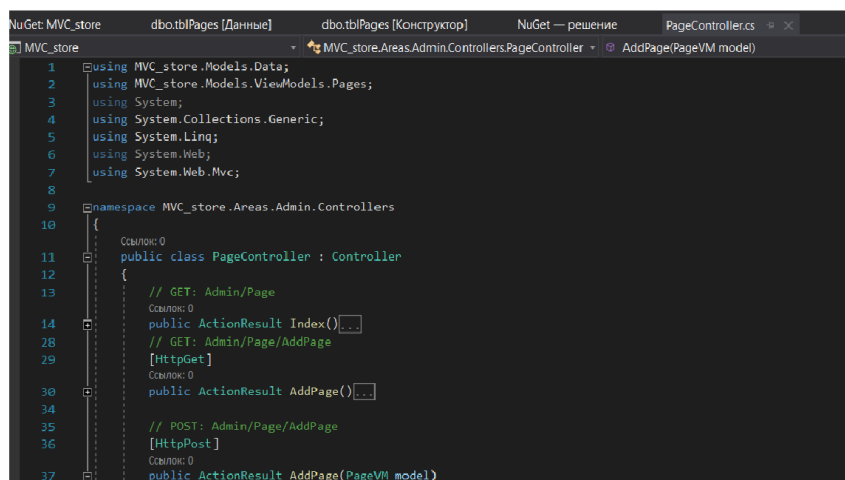
Қазір біздің жобамызда Entity Framework кітапханалары жоқ. Оларды жобаға қосу үшін біз NuGet пакеттік менеджерін қолданамыз.

Nuget бумасын басқару терезесінде жоғарғы оң жақ бұрышта Entity Framework іздеу өрісіне енгізіледі. Осыдан кейін, орташа бағанда сұрауға қатысты барлық табылған пакеттер көрсетіледі, ал ең алдымен біз орнатуымыз керек EntityFramework жақтауының пакеті болады (2-сурет):

Сурет 2. EntityFramework жақтауының пакеті

Біз модельдермен және деректер контекстін конфигурациялаумен аяқтағандықтан, біз қосымшаның басқа компонентін - контроллерді шешеміз. Әдет бойынша, жобаны құру кезінде оған PageController контроллері қосылады, ол іс жүзінде ешқандай функционалдылыққа ие емес. (3-сурет)


```
1 using MVC_store.Models.Data;
2 using MVC_store.Models.ViewModels.Pages;
3 using System;
4 using System.Collections.Generic;
5 using System.Linq;
6 using System.Web;
7 using System.Web.Mvc;
8
9 namespace MVC_store.Areas.Admin.Controllers
10 {
11     public class PageController : Controller
12     {
13         // GET: Admin/Page
14         public ActionResult Index()...
15
16         // GET: Admin/Page/AddPage
17         [HttpGet]
18         public ActionResult AddPage()...
19
20         // POST: Admin/Page/AddPage
21         [HttpPost]
22         public ActionResult AddPage(PageVM model)
```

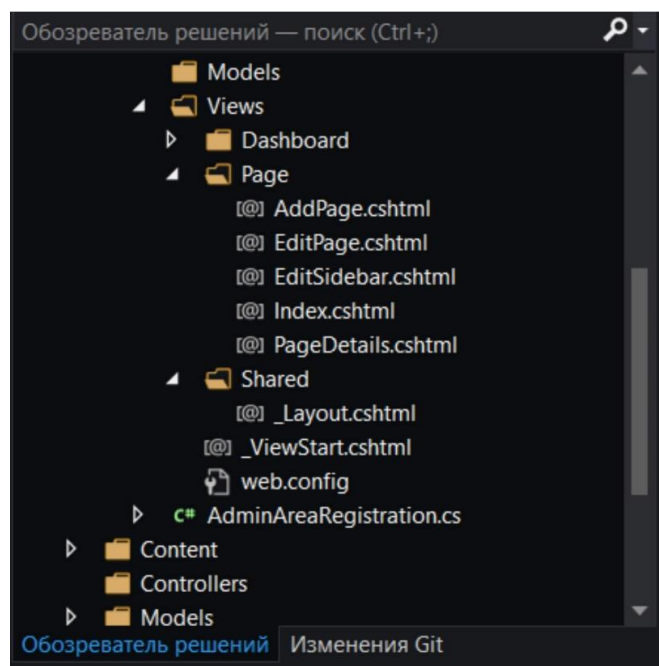
Сурет 3. PageController контроллері

Біріншіден, біз модельдік аттар кеңістігін бір жобада болса да, бірақ әртүрлі кеңістіктерде қосамыз. Содан кейін деректер контекстінің нысаны жасалады, ол арқылы біз дерекқормен өзара әрекеттесеміз: Book Context db = new BookContext();

Әрі қарай, db қасиетін пайдалану.Books, аламыз деректер жинағы объектілерін Book. Енді бұл жиынтықты қойылымға беру керек.

Book нысандарының тізімін көрініске беру үшін ViewBag нысанын қолданамыз. ViewBag кез-келген айнымалыны анықтауға және оған белгілі бір мән беруге, содан кейін көріністе осы мәнді алуға мүмкіндік беретін нысанды ұсынады. Сонымен, ViewBag айнымалысын анықтаймыз.Кітаптар жиынтығын сақтайтын кітаптар.

Views қалтасы жобадағы көріністер үшін арналған. Әдепкі бойынша, бұл қалтада Page контроллерінің көріністері үшін ішкі каталог бар, онда үш көрініс бар: About.cshtml, Contact.cshtml және Индекс.chtml. (4-сурет)

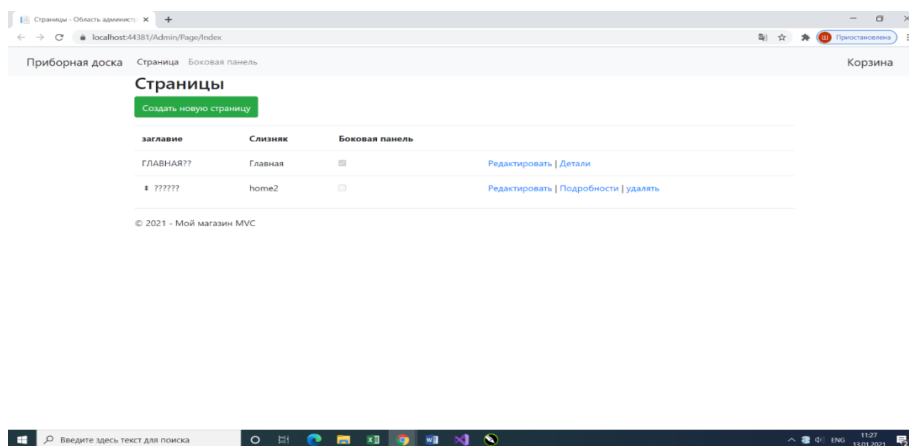
Сурет 4. Page контроллерінің көріністері

Кодтың қалған бөлігі html тіліндегі стандартты код болып табылады: сатылатын кітаптар туралы ақпаратты көрсететін тұрақты кесте құру. Мұнда сонымен қатар @foreach (var b in ViewBag) қызықты дизайны қолданылады.Books). Бұл дизайн Razor синтаксисін қолданады. Біз Razor қозғалтқышы және оның синтаксисі туралы Жеке тарауда көбірек сөйлесетін боламыз, бірақ әзірге синтаксиске сәйкес @ символынан кейін C#/VB.NET тілінде код өрнектерін қолдана алатынымызды білуіңіз керек.

Яғни, біз цикл жасаймыз. Онда біз ViewBag объектісіндегі барлық элементтерді аралаймыз.

Әр элемент үшін кестенің соңғы бағанына сатып алу. осы сілтемені басқан кезде homecontroller контроллерінің сатып алу әдісі @орнына сұрау жіберіледі b.Id кітаптың id-і көрсетіледі. Әзірге бізде сатып алу әдісі жоқ, бірақ көп ұзамай біз оны жасаймыз.

Сонымен, біз жобаны іске қосып, браузерде веб-сайттың біздің әдепкі деректерімізді көре аламыз (5-сурет).

Сурет 5. Веб-сайттың браузердегі көрінісі

Іс жүзінде алғашқы үш тармақ MVC 5 контроллеріне тікелей байланысты. Қалғандары Web API 2-ге көбірек қатысты. Бұл тізімде бірінші элементті таңдаңыз - MVC 5 Controller - Empty, ол бос контроллер құруды білдіреді. Қалған екі тармақ модельдер бөлімінде талқылайтын қалыптастыру үлгілеріне негізделген CRUD функционалдығы бар сыныптарды құруға мүмкіндік береді.

Әрі қарай, бізге атау енгізу сұралады, содан кейін жобаға жалғыз index әдісі бар жаңа контроллер қосылады. Мұндай қосу арқылы, алдыңғы мысалдардан айырмашылығы, осы контроллер үшін каталог Views қалтасында автоматты түрде жасалады, ол осы контроллердің әрекеттеріне қатысты барлық көріністерді сақтайды.

Әрекет әдістері (әрекет әдістері) белгілі бір URL мекен-жайы бойынша сұраныстарды өңдейтін контроллер әдістерін ұсынады. Мысалы, жобаны алдыңғы тараудан алыңыз.

Сұраулар әр түрлі болғандықтан, мысалы, GET және POST, жақтау ASP.NET MVC әрекет үшін өңделетін сұраудың түрін оған сәйкес атрибутты қолдану арқылы анықтауға мүмкіндік береді: [HttpGet], [HttpPost], [HttpDelete] немесе [HttpPut]. Сонымен, сатып алу әрекеті екі әдіске бөлінеді, әр сұрау түрі үшін біреуі.

Алайда, контроллердің барлық әдістері іс-қимыл әдісі емес. Әрекет әдістері әрқашан қоғамдық модификаторға ие. Іс-әрекеттің жабық жеке әдістері жоқ. Бірақ контроллер қосымша мақсаттарда қолдануға болатын әдеттегі әдістерді де қамтуы мүмкін.

Алдыңғы тараудың қосымшасында сатып алу әдісі purchase параметрін қолданды. Бұл әдіс POST сұрауларын өңдейтіндіктен, біз оған келесі форманы жібере аламыз:

Осы формадағы барлық өрістердің атрибут мәні модель сипатының атауына сәйкес келеді, сондықтан жүйе өрістердің мәндерін тиісті қасиеттермен автоматты түрде байланыстырады. Сатып алу әдісінде барлық осы қасиеттер жиынтығы Purchase моделіне айналады.

POST сұрауларынан басқа, бізде GET сұраулары бар, онда барлық параметрлер сұрау жолында жіберіледі. Мысалы, сатып алу әдісінің екінші нұсқасы параметр ретінде int: public ActionResult Buy(int id) түрінің мәнін алады.Әдіс параметрлерінің атауы сұрау жолағындағы параметрлердің атауымен сәйкес келуі тиіс. Осының арқасында жүйе оларды автоматты түрде

байланыстыра алады. Әдістің өзінде біз бұл параметрді алып, оны өз қалауыңыз бойынша пайдалана аламыз.

Сонымен қатар, маршруттау жүйесі маршруттарды құруға мүмкіндік береді. Мысалы, MVC жобасында әдепкі бойынша келесі бағыт анықталады: Контроллер / әдіс / id. Соңғы параметр міндетті емес. Осының арқасында біз id параметрін және т. б. бере аламыз.

Сұрау мәтін мәнінен деректерді алу

Сонымен қатар, біз параметрлерді ғана емес, сонымен қатар сұрау контекстінің объектілерінен сұрауға қатысты басқа деректерді де ала аламыз. Бізге келесі контекст нысандары қол жетімді: Request, Response, RoutedData, HttpContext және Server.

Пайдаланушы ресурсқа кірген кезде, әдетте, олар белгілі бір жауап алады деп күтеді, мысалы, кейбір деректері бар веб-бет түрінде. Сервер жағында контроллер әдісі параметрлерді алады, оларды өңдейді және әрекет нәтижесі ретінде жауап береді.

Әрекет нәтижелерін жасалынады. Олар өте қарапайым болады. Мысалы, өткен тараудан қандай да бір жобаны алып, оған жаңа класстар кіретін жаңа Util қалтасы қосылады. Қалтаны қосқаннан кейін оған бірінші класс қосылады. Оны HtmlResult деп атайық.

Бұл классты пайдалану үшін контроллерге жаңа сыныптың аттар кеңістігі қосылады: using BookStore.Util және жаңа әдіс қосылады.

Бұл класс алдыңғыға қарағанда күрделі емес және суретті html кодына береді.

Мұнда жобада visualstudio кескіні бар суреттер қалтасы бар деп болжанады.png. Содан кейін, егер біз браузерде осы әрекетке жүгінетін болсақ, мысалы, Home/GetImage, онда суретті көре аламыз.

ActionResult шығарған кіріктірілген класстар

Шын мәнінде, іс-әрекеттің нәтижесін өңдеу үшін бізге өз сыныптарымызды жиі құру қажет емес. Фреймворк ASP.NET MVC бізге барлық мүмкін жағдайларды қамтитын іс-қимыл нәтижелерінің бай палитрасын ұсынады.

ContentResult: көрсетілген мазмұнды тікелей жауап ретінде жол түрінде жазады.

ContentResult көмегімен келесідей қайта жазуға болады. Қайтарылған нәтиже ретінде string түрін қалдырсақ та, рамка қайтарылған түрдің ActionResult нысаны емес екенін көреді. Содан кейін қайтарылған жол үшін ContentResult нысаны автоматты түрде жасалады.

- EmptyResult: іс жүзінде ештеңе істемейді, бос жауап жібереді;

- FileResult: шығу ағынына екілік жауап жазатын барлық нысандар үшін негізгі класс. Файлдарды жіберуге арналған;

- FileContentResult: FileResult-тен алынған класс жауап ретінде байт массивін жазады;

- FilePathResult: сонымен қатар FileResult класынан алынған, жауап ретінде берілген жолда орналасқан файлды жазады;

- FileStreamResult: FileResult-тен алынған сынып, екілік ағынды жазады шығу жауабы;

- HttpStatusCodeResult: клиентке белгілі бір HTTP күй кодын қайтаратын әрекет нәтижесі;

- HttpUnauthorizedResult: HttpStatusCodeResult шығарған класс. Клиентке HTTP 401 күй коды түрінде жауап қайтарады, бұл Пайдаланушының авторизациядан өтпегенін және сұралған ресурсқа кіру құқығы жоқ екенін көрсетеді;

- HttpNotFoundResult: HttpStatusCodeResult туындысы. Клиентке сұралған ресурстың табылмағанын көрсетіп, HTTP 404 күй коды ретінде жауап қайтарады;

- JavaScriptResult: жауап ретінде JavaScript кодын мазмұн ретінде қайтарады;

- JsonResult: JSON форматындағы нысанды немесе объектілер жиынтығын жауап ретінде қайтарады;

- PartialViewResult: Шығыс ағынына ішінара көрініс береді;

- RedirectResult: пайдаланушыны басқа URL мекен-жайына бағыттайды, уақытша бағыттау үшін 302 күй кодын немесе тұрақты бағыттау жалаушасының орнатылғанына байланысты 301 кодын қайтарады;

- RedirectToRouteResult: сынып RedirectResult сияқты жұмыс істейді, бірақ пайдаланушыны маршрут параметрлері арқылы көрсетілген белгілі бір URL мекен-жайына бағыттайды;

- ViewResult: презентацияны шығарады және көрсету нәтижелерін HTML парағы ретінде клиентке жібереді.

MVC күрделі болып көрінуі мүмкін, бірақ оны зерттеуге неғұрлым көп күш жұмсалса, көптеген әзірлеушілер оны неге таңдайтыны түсінікті болады. Қосымшаны құру барысында, әр функцияны жеке талдап одан күтілетін нәтеже көрсетілді. Келесі бөлімде осы сынақ нұсқасы белгілі

бір мекемеге ұсынылады және сол мекеменің айналысатын шаруашылығына байланысты дизайны мен талаптары өзгертіледі.

ASP.NET MVC айтарлықтай қарқынмен дамып келеді. Осы уақыт ішінде бірнеше нұсқалар шықты ASP.NET MVC 5, олардың әрқайсысы жаңа бай функционалдылықты әкелді және ескісін жақсартты.

ASP.NET MVC-бұл жас, бірақ қуатты Framework, және егер оның дамуы қазіргі қарқынмен жалғасатын болса, онда көп ұзамай ASP.NET MVC шағын жобаларға арналған таза жылдам кодты құруға арналған құралдарды, сондай-ақ корпоративтік ортада талап етілетін құралдарды қамтитын веб-сайттарды әзірлеудің қуатты құралына айналады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ключкин, В. От традиционных способов интеграции – к SOA для небольших проектов: [сервисноориентированная архитектура] [Текст] / В. Ключкин // Банковские технологии. – 2008 - №9 - С.28-30.
2. Савельев А.О., Алексеев А.А. HTML5. Основы клиентской разработки. 2-е изд., испр. – М.: Национальный Открытый Университет «ИНТУИТ», 2016 – 272 с.
3. В.В. Климов, А.А. Чернышов, А.И. Баландина, А.Д. Косткина. Лабораторный практикум по семантическим технологиям и вебсервисам / — М.: НИЯУ МИФИ, 2016.
4. Типы HTTP-запросов и философия REST. URL: <https://habrahabr.ru/post/50147/> (дата обращения: 17.06.2017).
5. Gribova V., Kleschev A., Krylov D., Moskalenko P., Timchenko V., Shalfeeva E. A cloud computing platform for lifecycle support of intelligent multi-agent internet-services. Proc. Intern. Conf. PEEE. Hong Kong, 2015, vol.20, pp. 231-235.
6. Yurin A.Yu., Grishchenko M.A. Knowledge base editor for CLIPS. *Programmnye produkty i sistemy* [Software & Systems]. 2012, no.4, pp. 8-87 (in Russ).
7. The Semantic Web / T. Berners-Lee, J. Hendler, O. Lassila // Scientific American, May 2001, pp. 56-89.
8. Вишняков, В.А. Развитие интеллектуального управления с использованием облачных технологий / В. А. Вишняков // Информатика, 2016, №2 – С.113-120.
9. Информационный менеджмент : учебное пособие / А. И. Исакова. – Томск : ФДО, ТУСУР, 2016. – 305 с.
10. Мак-Дональд М. WPF: Windows Presentation Foundation в .NET 4.5 с примерами на C# 5.0 для профессионалов. М.: Вильямс, 2013.

РЕЗЮМЕ

В статье проанализирован опыт использования веб-сервисов и сервис-ориентированных приложений, веб-сервисов при работе с дистанционным управлением. В настоящее время дистанционная регистрация в учебном заведении является приемлемой. Основное внимание уделяется переработке фиксированной информации через сервис-ориентированное приложение в течение ограниченного периода времени. Перспективным является использование технологии веб-сервисов для создания сервисно-ориентированных приложений. В настоящее время наблюдается тенденция использования нескольких технологий и систем в рамках одного приложения для решения различных задач. В данной статье рассмотрены основные подходы к реализации доступа к данным и проблемы абстракции от используемых хранилищ, а также предложены некоторые принципы организации слоя данных при использовании нескольких хранилищ данных разных типов. В результате показано, что использование сервис-ориентированного приложения является управляемым процессом.

RESUME

The article analyzes the experience of using web services and service-oriented applications, web services when working with remote control. Currently, distance registration at an educational institution is acceptable. The focus is on processing fixed information through a service-oriented application for a limited period of time. The use of web services technology for creating service-oriented applications is promising. Currently, there is a tendency to use multiple technologies and systems within a single application to solve different tasks. This article discusses the main approaches to implementing data access and the problems of abstraction from the storage used, as well as some principles of organizing the data layer when using multiple data stores of different types. As a result, it was shown that using a service-oriented application is a managed process.

СПОСОБЫ ИНТЕГРАЦИИ РАЗНОРОДНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ

Аннотация

В статье представлен обзор основных подходов к интеграции разнородных информационных систем. Рассмотрены актуальные вопросы вертикальной, горизонтальной интеграции, интеграции программных платформ, данных, приложений и бизнес-процессов. Сделан аналитический обзор популярных программных продуктов, используемых для интеграции разнородных информационных систем.

Ключевые слова: информационные системы, разнородные, интеграция, промежуточный слой, фреймворк, репозиторий.

Применение информационных систем и Интернет технологий имеют все большее значение в жизни общества. Увеличение количества цифровой информации и данных в современном мире приводит к использованию информационных систем в большинстве сферах жизнедеятельности человека: образование, здравоохранение, бизнес, картография, государственные услуги, навигация. Такие характеристика информационных систем как способность к взаимодействию оказывает влияние на тенденцию развития современных информационных систем. С ростом значимости информационного продукта одной из главных технологических проблем становится обмен данными между всеми его узлами и взаимодействие с внешними. Так на первый план выходит взаимодействие разнородных информационных систем.

В настоящее время существуют несколько подходов к интеграции таких систем в зависимости от их текущего состояния. Рассмотрим их на примере ситуации стандартного корпоративного пакета информационных систем на некотором предприятии, включающих бухгалтерский учет, складской учет, CRM систему [1, 2, 3].

CRM система (от англ. customer, relationship, management – клиент, отношения, менеджмент) – это информационная система для управления взаимоотношениями с клиентами, включает в себя их контакты, описания сделок с ними, полезные заметки, задачи работы с ними и т.д. [4].

Интеграции нет. В данном случае ведение управленческого и бухгалтерского учета на предприятии приведет к дублированию данных, увеличению затраченного сотрудниками времени на излишнее взаимодействие друг с другом, усложнения бизнес-логики предприятия, так как ведение данных в одной системе никак не отражается в другой. Это ведет к увеличению затрат, так как сотрудники занимаются операциями, дублирующими друг друга.

Вертикальная интеграция. Информационные системы группируются в системе функциональных экспертиз, и далее проводятся интеграция этих группировок, где одна из них будет находиться в иерархии выше другой. Примером может служить разделение учета бизнеса на управленческий и бухгалтерский учет, где данные собираются быстрыми системами управленческого учета и отправляются на узел выше, в системы бухгалтерского учета.

Существуют минусы такого способа интеграции: система плохо масштабируема, при добавлении некоей третьей экспертизы, доработкой затрагивается каждая из них.

Интеграция звезда или «многие ко многим». В рамках данного подхода любая из подсистем может свободно взаимодействовать с любой другой подсистемой предприятия. Несомненное удобство такого подхода в ведении бизнеса омрачается возрастающей экспоненциально сложностью ведения подсистем, ведь изменения только в одной из систем ведут к доработке взаимодействий со всеми остальными системами.

Горизонтальная интеграция. Данный способ интеграции имеет своей целью нивелировать главные недостатки двух предыдущих способов, не разрушая существующую сложившуюся систему ведения учета в бизнесе. В этом подходе взаимодействия между подсистемами выделяется в отдельную промежуточную шину (англ. middleware), которая носит название корпоративной сервисной шины. Это специализированное программное является хранилищем функционала обмена используемых информационных систем. Главное преимущество данного подхода в том, что

подключение любой новой подсистемы стандартизировано и не ведет за собой изменение кода остальных подсистем.

Интеграция на основе ERP системы. Этот подход подразумевает объединение всех подсистем в одном общем программном обеспечении, называемом ERP система (от англ. Enterprise Resource Planning - планирование ресурсов предприятия). Дорогостоящий метод, который, впрочем, позволяет отойти от необходимости наладить обмен между подсистемами. ERP-система поставляется вендорами (от англ. vendor - поставщик) – где вендор это любая фирма, которая предоставляет услуги или товары. При этом вендор может поставлять как свои товары, так и товары других фирм.

Рассматривая способы интеграции каждую систему можно принять за неделимый узел, как это было в способах, перечисленных выше, либо же разбить информационные системы на составляющие и рассмотреть способы их интеграции в разнородных системах. Информационные системы состоят из: платформы, данных, приложения и бизнес-процесса (бизнес-логики).

Интеграция на уровне платформ. Такая интеграция обеспечивает возможность: обмена между приложениями, функционирующими на основе различных программно-аппаратных платформ, а также приложения, созданного для одной программно-аппаратной платформы, на иных программно-аппаратных платформах (к примеру, программы Windows на платформах Linux, Solaris и др). При этом применяются: технологии удаленного вызова процедур (RPC, Web-сервисы, REST и пр.); программное обеспечение промежуточного слоя (Microsoft.Net, Java Runtime); технологии виртуализации (Microsoft Hyper-V, KVM, OpenVZ, Virtuozzo, VMware, Xen) [3, 5].

Интеграция на уровне данных. Интегрируемые таким способом системы совместно используют общие данные, находящиеся в общих базах данных и СУБД, посредством использования уникальных подходов к интеграции и хранилища данных (к примеру, драйвера ODBC, JDBC, ADO.NET). Эти технологии позволяют обеспечить унифицированный доступ к данным различных СУБД, где для связи с каждой из них используется соответствующий драйвер [3, 5].

Примером такого единообразного обращения к разным базам данных может служить одинаковый SQL-запрос, который на разных СУБД будет исполняться идентично, в не зависимости от специфики той или иной СУБД. Широкое распространение получили такие технологии как ODBC, JDBC, ADO.NET, а также технологии объективно-реляционного отображения (ORM), примером к которым могут служить Entity Framework, Hibernate, NHibernate, Flexberry ORM, Symfony Framework. При этом ORM системы позволяют абстрагироваться от деталей обмена информацией с определенными СУБД.

Для разработки хранилищ данных применяются технологии OLAP (от англ. online analytical processing - интерактивная аналитическая обработка). Они отличаются от технологий разработки оперативных баз данных OLTP (транзакционная система, от англ. Online Transaction Processing). В этой технологии нашли применение аналитические многомерные запросы. Принципы создания и наполнения хранилищ данных выражены в ETL парадигме (от англ. extraction, transformation, loading - извлечение, преобразование) [6].

Следует упомянуть технологию Data Mining, под которой подразумевается совокупность технологий хранилищ данных и некоторых инструментальных средств, предоставляющих перевод транзакционной информации в форму, пригодную для бизнес-анализа специалистами (англ. Business Intelligence).

Интеграция на уровне приложений. Данный подход подразумевает эксплуатацию функций одного приложения другим приложением. Для этого используются: интерфейсы прикладного программирования; обмен сообщениями (корпоративная сервисная шина); сервис-ориентированная архитектура; интеграция пользовательских интерфейсов.

Примером использования такой интеграции можно назвать применение широко известных продуктов компании Microsoft линии Office в собственном приложении используя их функции редактирования текстов или таблиц. Так же программное обеспечение Call центров использует стороннее ПО билингвой системы для проверки баланса клиента, обратившегося к компании. Причем билингвая система публикует лишь те функции, которые будут нужны другим системам работать с ней.

Опубликованный функционал такой системы объединяется в некоторый программный интерфейс, позволяющий иным программам обращаться к ей. Существуют разные реализации такого интерфейса: как в виде набора функций (к примеру, Windows API), так и в виде объектной модели (к примеру, объектные модели приложений Microsoft Office)

Как правило, интеграция нескольких разнородных систем заключается в обмене информацией между ними в виде сообщений, в формате «запрос-ответ». Так в гетерогенных распределенных

средах значимым является предоставление безопасности, управляемости, целостности, гарантированности доставки сообщений, что лежит в основе принципов реализованных в корпоративных системах обмена сообщениями между приложениями.

Характеристики функционала таких систем предоставляют известную и достаточно прозрачную работу транзакций: прием, транспортировка и передача сообщений совершается по заданным правилам. Во время транзакций так же может осуществляться шифрование данных для улучшения уровня конфиденциальности и целостности передаваемой информации, может использоваться цифровая подпись- как гарант подтверждения данных, а также применяется метаданная для сообщений со сложной структурой контента и др.

Ведущую роль среди подобных подходов играет сервис-ориентированная архитектура (англ. Service-oriented Architecture, SOA). Она позволяет разрабатывать ПО на основе слабосвязанных компонентов, взаимодействующих с помощью стандартизованных интерфейсов.

Развитие Web-сервисов вылилось в создание концепции SOA. Как Web-сервисы использование SOA сводится к публикации некоторого функционала приложений, посредством чего другие приложения могут получить к нему доступ через протокол HTTP, который является привлекательным в использовании благодаря широкой распространённости и использованию в Web.

Web-сервис – небольшая программа, являющаяся надстройкой над приложением. Она преобразует вызовы, получаемые через протокол HTTP, во внутренние вызовы подпрограмм приложения и далее возвращает результаты обратно.

SOA используется на основ следующих идей:

– Публикация функционала корпоративных приложений в виде Web-сервисов. Упорядочивание опубликованных сервисов в виде каталога.

– Построение на основе Web-сервисов новых приложений путем их комбинации.

Самым главным преимуществом этой технологии является цена разработки: цена разработки при использовании Web-сервисов будет намного ниже, чем доработка существующего приложения либо повсеместная интеграция с другими системами. Отличным примером может служить программное обеспечение операторов связи. Для того чтобы внедрить новую систему для доступа абонентов к базе данных компании требуется интеграция систем. Вместо создания новой базы данных для абонентов целесообразнее будет использовать готовые веб-сервисы на сайте компании, позволяющие, к примеру, посмотреть состояние своего счета или сообщить о неисправности. Такая надстройка над системой будет использовать опубликованный функционал технической поддержки или биллинг системы компании в виде веб-сервиса на сайте.

Интеграция на уровне бизнес-процессов. Такой подход к интеграции считается наиболее сложным в исполнении, но в то же время является наиболее целостным, так как затрагивает все уровни: интеграцию данных, приложений и пользователей, как непосредственных участников бизнес-процесса [7].

В основе интеграции на уровне бизнес-процессов лежат следующие идеи:

– Описание сценария взаимодействия пользователей с различными системами, а также между собой. Этот сценарий будет основным интегрирующим элементом, так как связывает всех участников. Ход сценария контролируется определенным программным обеспечением, который управляет бизнес-процессом

– Операции обмена данными системами в рамках определённого бизнес-процесса подробно описываются в терминах информационного обмена: описываются форматы обмена приложения, события, правила, используемые сервисы, политики и т.п.

– Интегрируемые системы, вовлеченные в бизнес-процесс, подключаются при помощи адаптеров к интегрирующему программному обеспечению, посредством которого описан сценарий бизнес-процесса. Так происходит автоматизированный информационный обмен между системами.

– Управление бизнес-процессом осуществляет как менеджер, имеющий непосредственный доступ к изменению бизнес-процесса, так и интегрирующая система, которая контролирует бизнес-процесс в том случае, если присутствие и принятие решения человек не требуется. Менеджер может запускать или останавливать бизнес-процесс, отслеживать состояние, видоизменять, если администратором делегированы такие права. Важно чтобы взаимодействие между системами, в которых участие человека не требуется выполнялось автоматически посредством интегрирующего программного обеспечения.

Выводы: в результате проведенного анализа основных подходов к интеграции информационных систем, представленных в глобальной сети Интернет, были сделаны следующие выводы:

1) Оформление документов – неотъемлемая часть работы любой организации, требующая повседневного участия сотрудников. В случае отсутствия интеграции между информационными системами многие процедуры организаций дублируются, поэтому сотрудники тратят больше времени на ведение документооборота.

2) Способы интеграции зависят от каждого конкретного случая развития информационных систем. Для решения задач проекта больше подходят интеграции на уровне данных, затрагивающая обмен данными между базами данных, минуя приложение, либо интеграция приложений на основе сервис-ориентированной архитектуры (англ. Service-oriented Architecture, SOA), благодаря которым приложение может стать некоторой корпоративной интеграционной шиной для обмена между разнородными системами, используемыми в предприятии.

3) Вертикальная интеграция информационной системы имеет трудности при расширении функциональных возможностей в рамках одной функциональной экспертизы.

4) Интеграция «многие ко многим» (звезда, спагетти) может при необходимости обращаться к функционалу любой из подсистем, но технически трудно реализуема.

5) Горизонтальная интеграция предполагает использование специализированного «промежуточного» (middleware) программного обеспечения для хранения репозитория функционала корпоративных приложений.

6) Наилучшим решением является отсутствие необходимости в интеграции, например, все подсистемы могут быть реализованы в виде функциональных модулей одной ERP-системы какого-либо вендора.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. ИСО/МЭК 7498-3. Информационная технология. Взаимосвязь открытых систем. Базовая эталонная модель. Часть 3. Присвоение имен и адресация / Information technology. Open Systems Interconnection. Basic reference model. Part 3. Naming and addressing. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.gosthelp.ru/gost/gost27706.html>.

2. Володин Д.О., Матчин В.Т., Минаков В.И., Мордвинов В.А., Романов Д.Д., Третьяков А.А., Шленов А.Ю. и др. Моделирование информационных процессов и систем. Под редакцией проф. А.Н. Тихонова / МГДД(Ю)Т, МИРЭА, ГНИИ ИТТ «Информика», М., 2002. с. 50.

3. Макушкин В.А., Володичев Д.С. Интеграция приложений на основе WebSphere MQ. [Электронный ресурс]. URL: https://intuit.ru/goods_store/ebooks/8196.

4. Система управления взаимоотношениями с клиентами / Википедия – свободная энциклопедия. [Электронный ресурс]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Система_управления_взаимоотношениями_с_клиентами.

5. Холодков А. С. Системная интеграция: технический аспект. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.kholodkov.ru/it/?p=630>.

6. Горбенко А. О. Информационные системы в экономике. — М. : Лаборатория знаний, 2015. – 295 с.

7. Думченков И. А. Обзор методов интеграции информационных систем, их преимуществ и недостатков // Молодой ученый. — 2018. — № 23. — С. 176-177.

ТҮЙІН

Мақалада әркелкі ақпараттық жүйелерді біріктірудің негізгі тәсілдеріне шолу жасалады. Сатылас интеграция, деңгейлес біріктіру, платформаларды, деректерді, қосымшалар мен бизнес-процестерді біріктірудің өзекті мәселелері қарастырылады. Біріктіру үшін қолданылатын танымал бағдарламалық өнімдердің талдамалы шолу жасалды.

RESUME

The article provides an overview of the main approaches to the integration of heterogeneous information systems. Topical issues of vertical, horizontal integration, integration of software platforms, data, applications and business processes are considered. An analytical review of popular software products used for the integration of heterogeneous information systems is made.

FOOD EXPRESS ТЕГІН ТАҒАМ ЖЕТКІЗУ САЙТЫНЫ МЕН БАҒДАРЛАМАСЫН ҚҰРУ МҮМКІНШІЛІГІ

Андатпа

Мақалада, Қазіргі әлем түбегейлі өзгеруде, адамдар уақыттарын көбірек бағалайды. Дүкендердегі бөлшек сауда желісі арқылы тұтынудың дәстүрлі тәсілі Интернет арқылы, Интернет-дүкендер арқылы сатып алу әдеттерімен алмастырылады. Тамақтандыру саласы да сол жолмен дамып келеді. PHP-бұл Web - серверге жіберілетін скриптердің көмегімен Web-беттерінің динамикалық генерациясына қажетті бағдарламалау тілі арқылы құрылған сайтты пайдаланушы бетті ашқанда, сервер html-код қосылған PHP операторларын орындайды және нәтижені пайдаланушының браузеріне жібереді. Бұл әрекет дәл осылай ASP және Cold Fusion-ның көмегімен және де PHP сервер тілінде және MySQL мәліметтер базасын басқару жүйесінде (СУБД), phpMyAdmin веб-қосымшасымен бірге сұраныстарды өңдеудің жүйесі жасалған. Серверлік эмуляциялар үшін Denwer серверлік платформасы қолданылуды көрсеткен. Ондағы негізгі мақсат - PHP және MySQL қосалқы тілдерінің көмегімен «FoodExpress тегін тағам жеткізу» веб-сайтын құру. «FoodExpress тегін тағам жеткізу» веб-сайтының жобасын құрып, оны зерттеп, қарастырған.

Түйін сөздер: ақпарат, сайт, веб-қосымшасы, мәліметтер базасы, сервер, платформа, диспетчер, компонент, клиент, интернет, телефон.

Адамзат дамуының жаңа кезеңі ХХІ ғасыр – бұл ақпараттық қоғам дәуірі, оның негізін компьютерлік технология құрайды. Сол себепті де, бүкіл дүние жүзінде ең алдымен ақпараттық жаһандану үрдісі жаппай етек алуда. Қазіргі кезде ақпараттандыру және білімді ақпараттандыру ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың кең таралуымен және жетілдірумен сипатталады. Білім беруді ақпараттандыру, білім салаларының барлық қызметіне ақпараттық технологияны енгізу және ұлттық модельді қалыптастыру қазақстандық білім беруді сапалы деңгейге көтерудің алғы шарты болып табылады.

Қазіргі қоғамды ақпараттандыру мен онымен тығыз байланысты білім беруді ақпараттандыру ақпараттық және қатынастық технологияларды жетілдірумен және жаппай таратумен сипатталады. Және пандемияға байланысты интернет желісін қолданып, түрлі қызметтерге сүйеніп отырған, оның ішінде жеткізу қызметтерінің деңгейлері артуда. Осы тұрайда біз ұсынатын мақалада, PHP-бұл Web - серверге жіберілетін скриптердің көмегімен Web-беттерінің динамикалық генерациясына қажетті бағдарламалау тілі. Сіз бетті PHP және HTML-дің көмегімен ашасыз. Сайтты пайдаланушы бетті ашқанда, сервер html-код қосылған PHP операторларын орындайды және нәтижені пайдаланушының браузеріне жібереді. Бұл әрекет дәл осылай ASP және Cold Fusion-ның көмегімен жасалады. Дегенмен ASP және Cold Fusion ға қарағанда, PHP ашық бастапқы кодты өнім болып табылады және платформалы тәуелсіз. PHP Windows NT және Unix-тің көптеген версияларында жұмыс жасайды. Ол Apache –дегі модуль ретінде жіберіле береді. Егер жіберілу Apache модулі түрінде болса PHP оңай және жылдам жұмыс жасайды. Бұл кезде процессті жасауға байланысты туындайтын қосымша шығындар болмайды. Сондықтан нәтижесі тез шығады және сервердегі сақтаудағы шығынды азайтатын mod_rewrite-ді орнатудың қажеттілігі болмайды[1].

PHP сервер тілінде және MySQL мәліметтер базасын басқару жүйесінде (СУБД), phpMyAdmin веб-қосымшасымен бірге сұраныстарды өңдеудің жүйесі жасалды. Серверлік эмуляциялар үшін Denwer серверлік платформасы қолданылды. Ондағы негізгі мақсат - PHP және MySQL қосалқы тілдерінің көмегімен «FoodExpress тегін тағам жеткізу» веб-сайтын құру. Қойылған мақсатқа жету үшін мынадай міндеттер айқындалады:

- CSS көмегімен сайттың интерфейсін құрастыру.
- Деректер базасын құру.
- Пайдаланушыға ыңғайлы интерфейсін жасау.
- Пайдаланушыға жеткізу шарттарын, жұмыс уақытын, байланыс телефонын жасау.
- Алгоритмді қолдана отырып, бағдарламалау тілін таңдау арқылы қосымшалар жасау.

Ал, міндеттері:

- «FoodExpress тегін тағам жеткізу» веб-сайтының программасын құру мүмкіндіктерімен танысу;

- «FoodExpress тегін тағам жеткізу» веб-сайтының жобасын құрып, оны зерттеп, қарастыру;
- «FoodExpress тегін тағам жеткізу» веб-сайтының программасын құру кодтарымен танысу.

PHP - бұл веб-серверде орындалатын веб-қосымшаларды (сценарийлер, сценарийлер) жазу үшін арнайы жасалған бағдарламалау тілі. Тілдің синтаксисі негізінен C, Java және Perl синтаксисіне негізделген. Бұл C және Perl-ге өте ұқсас, сондықтан оны кәсіби бағдарламашыға зерделеу қиын емес. PHP, керісінше, C-тен қарапайым және оны басқа бағдарламалау тілдерін әлі білмеген веб-шебер игере алады. Мысалы, JavaScript-тен айырмашылығы, PHP сценарийлері сервер жағында орындалады. PHP пайдаланушының компьютерінің немесе оның шолғышының жылдамдығына тәуелді емес, ол толықтай серверде жұмыс істейді. Пайдаланушы әдеттегі HTML файлын қабылдағанын немесе сценарийді орындау нәтижесін білмеуі де мүмкін. PHP сценарийлері бөлек файл түрінде серверде орындалуы мүмкін немесе html парақтарына біріктірілуі мүмкін. PHP тек HTML құжаттарын ғана емес, сонымен қатар әр түрлі форматтағы - JPEG, GIF, PNG, PDF және FLASH файлдарын да жасай алады және түрлендіре алады. PHP кез-келген мәтін форматында, соның ішінде XHTML және XML форматында мәліметтерді құруға қабілетті.

PHP - бұл платформалық технология. PHP дистрибуциясы көптеген операциялық жүйелер үшін қол жетімді, Linux, Unix, Microsoft Windows, Mac OS және басқа да көптеген өзгертулер. PHP-ге Apache, Microsoft Internet Information Server (IIS), Microsoft жеке веб-сервері және басқалары сияқты көптеген веб-серверлер қолдау көрсетеді.

Бүгінгі таңда, PHP бағдарламалау тілі веб-қосымшаларды құрудың қуатты құралы болып табылады. Тілдің қарапайымдылығы, бай мүмкіндіктері, кең функционалдылығы оны веб-әзірлеушілер арасында ең танымал тілге айналдырады. Сонымен қатар, PHP «Ашық бастапқы код» жобасының аясында жасалды. Сондықтан PHP аудармашысы барлық хосттарда болады. PHP үйрену өте оңай, интернетте осы тілде әртүрлі пайдалы кітапханалар бар, әртүрлі функциялардың көптеген мысалдары бар. Жаңадан бастаушы PHP бағдарламашысына «оны қалай PHP-де жасау керек» жолын «google» арқылы қою жеткілікті, және ол міндетті түрде қажетті әрекетті орындау үшін егжей-тегжейлі мысалды немесе әмбебап кітапхананы табады[2-3].

FoodExpress сайтының негізгі міндеті - тауарлар мен қызметтерді таңдау мен тапсырыс беру үшін ыңғайлы құралмен қамтамасыз ету. Кейде пайдаланушының тікелей әрекеті тапсырыстың тікелей орындалуы және оны сайттан төлеу болып саналады, бірақ көбінесе кері байланыс – қоңырау шалу, тапсырыс (онлайн төлемсіз) немесе сайттан сұрақ алуға болады.

Сондай-ақ, маңызды міндеттердің бірі - орташа тексеруді, қайталанатын тапсырыстар мен ұсыныстардың пайызын арттыру мақсатында маркетингтік құралдар мен стратегияларды (жарнамалар, жеңілдіктер, жеке ұсыныстар және басқалар) іске асыру.

Тағамдарды жеткізу саласында бизнес ашу бірнеше кезеңнен тұрады:

- **Бизнесі жоспарлау.** Құжаттарды рәсімдеуден бұрын сізге стратегия жасау керек - мәзір элементтерін құрастыру, әлеуетті серіктестерге бару (жеткізу қызметі жоқ мейрамханалар).

- **ИП** немесе **ООО** тіркеу. Тіркеу Федералды салық қызметіне жеке сапармен де, онлайн режимінде де жүзеге асырылады. Оның өтуі үшін барлық қажетті құжаттар жиналады.

- Жеткізу қызметтерімен айналысуға үміткерлерді іздеңіз. Барлық қызметкерлер тексеруден өтеді.

- Мейрамханалармен (жеке немесе агент арқылы) ынтымақтастық нұсқаларын талқылау.

- Компания туралы ақпаратты тарату. Бұл кезеңде жеткізу орны мен мобильді қосымшалар жасалады. Жол бойында баспа жарнамасы басталады.

- Тамақтану және кеңсе үшін жұмыс бөлмелерін жалдау. Диспетчерлік қызметтің тиімділігін қамтамасыз ету үшін кеңсе бөлмелері қажет.

- Жабдық сатып алу.

- Бухгалтер жалдау. Бухгалтердің функцияларын штаттық қызметкер немесе делдал серіктестік орындай алады (соңғы нұсқа арзан).

- Сынақ нұсқаларын қолдана отырып, топты тестілеу.

- Бастапқы жарнамалық науқанды жүргізу және бизнесі бастау.

Қазіргі әлем түбегейлі өзгеруде. Бүкіл әлемдегі адамдар уақыттарын көбірек бағалайды. Дүкендердегі бөлшек сауда желісі арқылы тұтынудың дәстүрлі тәсілі Интернет арқылы, Интернет-дүкендер арқылы сатып алу әдеттерімен алмастырылады. Тамақтандыру саласы да сол жолмен дамып келеді. Интернеттегі қызметтер арқылы үйде және кеңседе тағамға тапсырыс беру көпшілік үшін әдеттегі жағдайға айналды. Сауалнамаларға сәйкес, жұмыс күндері түскі және кешкі уақытта

мейрамханалар мен кафелерге барғанға қарағанда мұндай тамақтану жүйесі тиімдірек. Осы қызметтерді пайдаланатын респонденттердің 75% үйде және демалыс күндері тамақ алуға тапсырыс береді. Сұраныс ұсынысты тудырады. Пандеменияға байланысты, интернеттегі тамақ өнімдерін жеткізу қызметтерінің саны күн сайын артып келеді[4]. Сондықтан, FoodExpress тегін тағам жеткізу сайтымен үйге тапсырыс берудің 5 себебі:

- Мәзірмен жылдам танысу және тапсырысты қабылдау.
- Кең ассортимент.
- Өз қалауыңызша төлеу тәсілі.
- Тегін жеткізу мүмкіндігі.
- Еуропалық сервис сапасы.

FoodExpress қызметкерлері орындайтын функциялар:

- Кәсіби аспазшылар тапсырыс берілген тағамдарды дайындайды.

- Менеджер өнімнің тұтынылуын қадағалайды, жеткізушілермен жеткізілген өнімнің көлемі, мерзімі мен бағасы туралы келіссөздер жүргізеді. Шындығында, ол дайын өнімді өндіру және сату процестерін басқарады және ұйымдастырады.

- Директор қызметкерлерінің қызметін бақылайды, пайда туралы ақпаратты талдайды және соған сәйкес мақсаттар мен міндеттерді белгілейді.

FoodExpress клиенттерге жедел жауап береді. Егер тапсырыс талапты қанағаттандырмаса, тұрақты тұтынушылардың үлкен тобы бұл туралы бірден біледі. Сондықтан FoodExpress тегін жеткізу сайты сапалы, дәмді тағамға кепілдік береді. FoodExpress сайтында сүйікті ингредиенттерді таңдау және пиццаға тапсырыс беру қазір өте қарапайым және танымал. Әр түрлі тағамдардың рецептеріне сәйкес дайындалған пиццалардың ассортименті. Әрбір жаңа тапсырыс ерекше талғаммен таң қалдырады. Мысалға: пиццада компоненттердің белгілі бір пропорцияда үйлесуі, қамыр мен ірімшіктің сапасы бұл тағамға ерекше дәм береді. Сондықтан өзіңізді нағыз итальяндық пиццамен тамақтандыруды ұйғарсаңыз ешқашан шығынға ұшырамайсыз. Дәмді тағам жеп, туыстарыңыз бен достарыңызға өз үйінің немесе кеңесінің ыңғайлылығынан оңай және тез тапсырыс беретіндердің саны үнемі өсіп отырады.

Қазіргі бизнестің жетістігі танымал веб-параққа негізделген. Көптеген тұтынушылар тағамдарды ғаламтор арқылы тапсырыс береді. Ресми сайт клиенттерге алғашқы және маңызды әсер қалдырады. Клиентті тапсырыс беруге итермелейтін сайт сипаттамаларына мыналар кіреді:

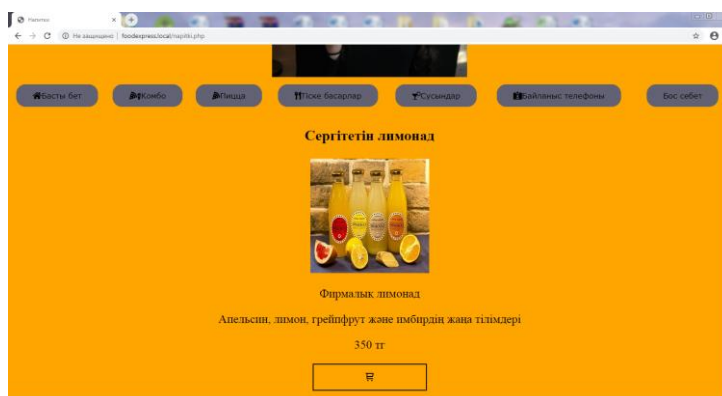
- ыңғайлы интерфейс;
- құрылымдық мәзір;
- себетке оңай қол жеткізу және тапсырыс беру тарихы;
- енгізілген деректерді (мекен-жайы, телефоны) сақтай отырып, жеке шот;
- бір тағамның екінші тағаммен үйлесуі туралы кеңестер («осы тағамға сәйкес келеді»

шаблонына сәйкес);

- жылдам кері байланыс (телефон арқылы және қалқымалы терезе арқылы).

Сайтта қосымша немесе ыңғайлы мобильді нұсқа түрінде оның «ықшам» нұсқасы болуы керек. Бағдарламалар смартфондар мен планшеттердің операциялық жүйелері үшін оңтайландырылған. Олар тапсырыс берушілерді компьютер арқылы тапсырыс беру қажеттілігінен босатады және ресімдеуді жеңілдетеді.

Екінші мысалда: сусындар бөлімі. Мұнда біздер өз қолымызбен жасап шығаратын фирмалық лимонадтарымызды ұсынамыз. Лимонадтардың әртүрлі дәмдері бар. Бұл 1- суретте көрсетілген.

Сурет 1. Сусындар

Және де ең соңғысы, ол біздің байланыс телефонымыз. Осы байланыс телефоны арқылы өзіңіз қалаған тағамға тапсырыс бере аласыз. Сонымен қатар, мұнда біздің инстаграм парақшамыз бен жұмыс уақытымыз көрсетілген. Тапсырыстар жұмыс уақыты аяқталғанға дейін қабылданады. Бұл 2- суретте көрсетілген.

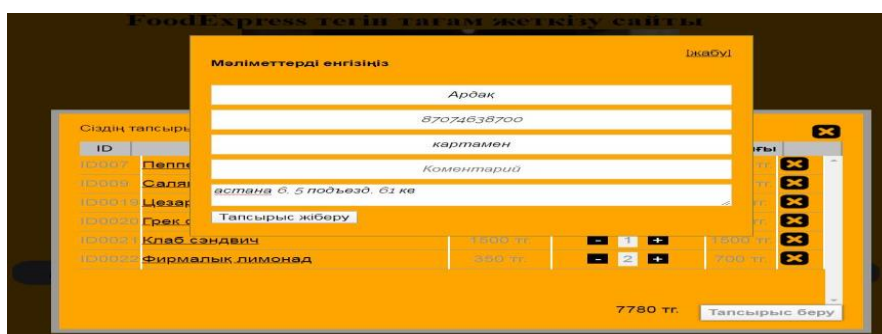
Сурет 2. Байланыс телефоны

Сонымен қатар, сайт арқылы да тапсырыс беруге болады. Ол үшін өзіңізге қажетті тағамдарды таңдайсыз, олар себетте жинала береді. Таңдау жасап болған соң себетке өтіп, өзіңіздің тапсырысыңызды тексеріп, қосатын тағамдар болса қосып, қажет болмаған жағдайда алып тастай аласыз. Бұл 3-суретте көрсетілген.

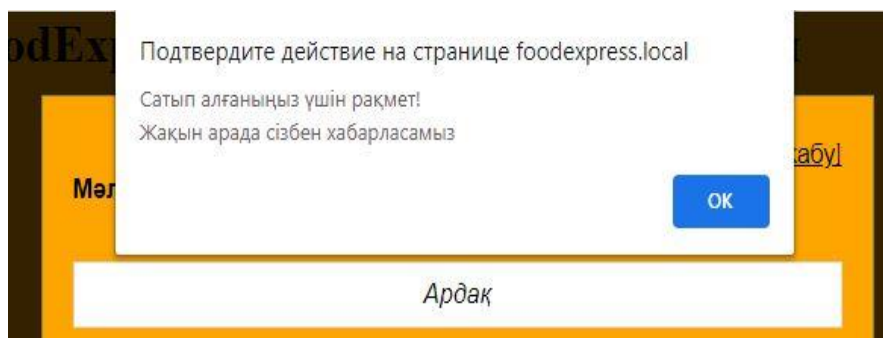
Сурет 3. Себеттегі тізім

Тапсырыс беру кнопкасын басқан кезде, сізге жаңа терезе шығады. Бұл жерде сіз өзіңіз туралы мәліметтерді толтырасыз. Бұл 4- суретте көрсетілген.

Сурет 4. Мәліметтерді толтыру терезесі

Өзіңіз туралы мәліметтерді толтырып болғаннан кейін, тапсырысты жіберу кнопкасын басасыз. Сол кезде сіздің тапсырысыңыз қабылданады және де сізге қоңырау шалынады. Бұл 5- суретте көрсетілген.

Сурет 5. Мәліметтерді толтыру терезесі

Бұл сайт екі тілде жазылған. Өзіңізге ыңғайлы тілді таңдап, тапсырыс бере аласыз. Бұл б-суретте көрсетілген.

Сурет 6. Сайттың басты беті.

Пандемияға байланысты орындалған, Орал қаласыныңда ақпарттық технологияны қолданып тағам автоматты түрде тапсырыс беруге құрылған бағдарлама қосымшасы:

Бағдарлама листингі

```
<?php
require_once "C:\Denwer\home\FoodExpress2.local\www\kz\index.php";
?>
<div>
<h2><p align="center">Біздің сайт туралы</p></h2>
<p class="article_img">

</p>
<h2><p align="center"> Біз туралы</h2></p>
<p id="footer" align="left">
```

<h2>Біздің компания Орал қаласында дәмді тағамдар жеткізумен айналысады. Біздің веб-сайттан көрген әр тағамға махаббат пен жылулық қосылған. Пицца жасаудың итальяндық дәстүріне сүйене отырып, біз әлі күнге дейін жергілікті тұтынушының талғамына назар аударамыз. Біз өнімнің сапасын қатаң қадағалаймыз және сізге ең жақсы қызмет көрсетуге, жылдам жеткізуге және дәмді тағамға кепілдік бере аламыз! Өзіңізге тағамға тапсырыс беріп, нағыз пиццаның дәмін татыңыз. Бізде қала бойынша тегін жеткізу. Пиццалар 1790 тг бастап. Сонымен қатар, біз өзіміз жасайтын тіске басарларды мақтан тұтамыз. Сіздің сүйікті FoodExpress!

Бағдарлама листингі

```
</h2></p>
</div>
<!doctype html>
<html lang="ru">
<head>
<meta charset="UTF-8">
```

```

<link rel="stylesheet" href="styles/font-awesome.css"/>
<link rel="stylesheet" href="https://use.fontawesome.com/releases/v5.13.0/css/all.css">
<link rel="stylesheet" href="https://use.fontawesome.com/releases/v5.13.0/css/v4-shims.css">
</head>
<body>
<tr>
  <td colspan="2" id="header">
    <h1><i>Пиццаны тегін жеткізу сайты FoodExpress <a href="/kz/index.php"></a><a href="/ru/index.php"></a> </i></h1>
    <p>
      <p></p>
    </p>
  </td>
</tr>
<td>
  <table id="topmenu">
    <tr>
      <td>
        <a href="index.php" class="silka"><i class="fa fa-home"></i>Басты бет</a>
      </td>
      <td>
        <a href="combo.php" class="silka"><i class="fa fa-pizza-slice"></i><i class="fab fa-
gulp"></i></i>Комбо</a>
      </td>
      <td>
        <a href="pizza.php" class="silka"><i class="fa fa-pizza-slice"></i>Пицца</a>
      </td>
      <td>
        <a href="zakuski.php" class="silka" ><i class="fa fas fa-utensils"></i>Тіске басарлап</a>
      </td>
      <td>
        <a href="napitki.php" class="silka"><i class="fas fa-cocktail"></i>Сусындар</a>
      </td>
      <td>
        <a href="#contacts" class="silka"><i class="fa fa-id-card-alt"></i>Байланыс
        телефоны</a>
      </td>
    </tr>
  </table>
</td>
<td class="right">
  <div class="cart">
    <div class="price"><a href="#" id="basketwidjet" onclick="cart.showWinow('bcontainer',
1)"></a></div>
    <div style="text-align: center"><a href="#" onclick="cart.clearBasket()">Себетті
тазарту</a></div>
  </div>
</td>
</tr>
</tr>
</body>
</html>

```

Осы «FoodExpress тегін тағам жеткізу» веб-сайтының жобасын жазу барысында PHP скрипті бағдарламасымен жұмыс істей отырып, ерекшеліктерін және оның мүмкіншіліктерін қарастырдық. Қарастырған мақаламамызда PHP скрипті бағдарламалау ортасында қолданылып жобаланды.

Жасаған жоба «FoodExpress тегін тағам жеткізу» веб сайтының құру болып табылады. Бұл бағдарлама өзінің ыңғайлылығымен, қолайлылығымен, қол жетімділігімен және қолдану әдісімен тиімді.

Осы мақсатта PHP скрипті бағдарламасы негізінде жасалды. Бұнда қысқаша жұмыста PHP скрипті бағдарламалау тілінің көптеген ерекшеліктері мен мүмкіндіктері, қол жетімділігі көрсетілді. Осы бағдарламалау тілі арқылы біздер жобалаудың жаңа мүмкіндіктерін байқадық. Ондағы негізгі талап – қолданушыға ыңғайлы интерфейс және жобаның тиімділігі.

Қорыта айтқанда, PHP скрипті ортасын пайдалану арқылы жобаланып, өңделді. Жалпы PHP – де «FoodExpress тегін тағам жеткізу» веб сайтының құрудың мүмкіндіктері өте көп.

Веб сайт мынадай қасиеттерге ие: қажетті тағамдарды тез арада табу (комбо, пицца, тіске басарлар, сусындар), тапсырыстың анық бағасын есептей алу, online сұранысты рәсімдеу, үйге дейін жеткізу. Бұл веб сайт оңай өзгертіледі, және де қажет болған жағдайда жақсартыла алады.

Сонымен қатар, «Web - қосымшаларды жасау технологиясы» пәні бойынша алған теориялық білім мен курстық жұмысты жасау барысындағы жинаған тәжірибені қосқанда, қандай да бір веб сайт құруға білім жинақталды.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Денис Колисниченко PHP и MySQL. Разработка Web-приложений, 2015 – 65 с.
2. Энди Бадд Мастерская CSS: профессиональное применение Web-стандартов: Пер с англ. -М.: 000 "ИД. Вильямс" , 2016. - 272 с.
3. Фримен, Адам. Ф88 jQuery для профессионалов. : Пер. с англ. — М.: ООО МИ.Д. Вильямс", 2013. — 960 с .
4. Линн Бейли, Майкл Моррисон - Изучаем PHP и MySQL // Издательство: «Эксмо» 2016 г. -768 с.
5. Н. Комолова, Е. Яковлева К63 HTML: Самоучитель. 2-е изд. — СПб.: Питер, 2017. - 288 с.
6. Никсон Р. Создаем динамические веб-сайты с помощью PHP, MySQL, JavaScript, CSS и HTML5. 4-е изд. — СПб.: Питер, 2016. — 768 с.
7. Рябов В.А., Несвижский А.И. - Современные веб-технологии (2-е изд.), 2014
8. Фербер Тодд Заки Варфел Прототипирование. Практическое руководство // Издательство: Манн, , 2015 г., 240 с.

РЕЗЮМЕ

В статье, современный мир кардинально меняется, люди больше ценят свое время. На смену традиционному способу потребления через розничные сети в магазинах приходит привычка делать покупки в интернете через интернет-магазины. Точно так же развивается пищевая промышленность. PHP - это программа, созданная языком программирования для динамической генерации веб-страниц с использованием сценариев, отправленных на веб-сервер. Сервер выполняет операторы PHP с html-кодом и отправляет результат в браузер пользователя. Это делается с помощью ASP и Cold Fusion, а также на языке сервера PHP и системе управления базами данных MySQL (СУБД) вместе с веб-приложением phpMyAdmin. Здесь, продемонстрировано использование серверной платформы для эмуляции серверов. Основная цель - создать сайт «Бесплатная доставка еды FoodExpress» с помощью языков PHP и MySQL. Создано проект сайта «Бесплатная доставка еды FoodExpress».

RESUME

In the article, the modern world is changing dramatically, people value their time more. The traditional way of consumption through retail chains in stores is being replaced by the habit of shopping online through online stores. The food industry is developing in the same way. PHP is a program created by a programming language for dynamically generating web pages using scripts sent to a web server. The server executes PHP statements with html code and sends the result to the user's browser. This is done using ASP and Cold Fusion, as well as in the PHP server language and MySQL database management system (DBMS) along with the phpMyAdmin web application. Here, the use of a server platform for server emulation is demonstrated. The main goal is to create a FoodExpress Free Food Delivery website using PHP and MySQL. The project of the site "Free food delivery FoodExpress" was created.

ӘОЖ 004.65

Гумарова А.А., МИСҒ-21

Ғылыми жетекші: Камалова Г.А., ф.-м.ғ.к.

Қуанғалиев Т.Г., т.ғ. магистрі

Ілиясов Т.Ж., т.ғ. магистрі

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

КӨП ӨЛШЕМДІ ДЕРЕКТЕР ҚОРЫНЫҢ СИПАТТАМАСЫ ЖӘНЕ МОДЕЛІ

Андатпа

Мақалада көп өлшемді талдауды қолдана отырып деректерді өңдеу аспектілері қарастырылған. Көп өлшемді модельдің негізгі ұғымдары келтірілген, OLAP жүйелерінің жіктелуі қарастырылған.

Түйін сөздер: OLAP сервер, көп өлшемді OLAP текшесі, «Звезда» құрылымы, «Снежинка» құрылымы, OLAP клиент.

Көп өлшемді мәліметтердің шығуы және OLAP (On-line Analytical Processing - мәліметтердің жедел талдауы) қазіргі таңда информациялық-аналитикалық жүйелер құрастыруының кең таралған тұжырымдамаларының бірі. OLAP терминін 1993 жылы E. F. Codd енгізді. Кодд бойынша, көп өлшемді концептуалды ұсыныс (multi-dimensional conceptual view) басқару объектісін бағдарлаушы қызметшінің табиғи көзқарасы болып табылады.

OLAP мәні - мәліметтің талдауы үшін бастапқы түрі көп өлшемді куб түрінде көрсетіледі, сонымен қатар онымен манипуляция жасауға қамтамасыз етілген және қажетті ақпараттық резервтерді - есептемені беру болып табылады. Сонда соңғы пайдаланушы әр түрлі өлшемдерде мәліметтерді (айғақтар) автоматты түрде жинақтайтын және есептеу формасы мен есептеулерді интерактивті басқаруға мүмкіндік беретін кубты көп өлшемді динамикалық кесте түрінде көреді. Бұл операциялардың орындалуы OLAP машинасымен қамтамасыз етіледі.

Мұндай жүйелер өңдеуге бағытталған және алдын ала сұраныспенен жасақталған. Мұндай жүйелердегі мәліметтер өздігінен тәртіпте сирек жүргізіледі. Әдетте жүктеме сыртқы көздерден орындалады: оперативті ДҚ , электронды кестелер. Кубтар үшін бастапқы және агрегаттық мәліметтер реляциялық және көп өлшемді деректер қорларында сақтала алады.

Мәліметтердің орналастыру тәсілі бойынша OLAP машинасының классификациясы.

OLAP мәліметтерін сақтау үшін қолданылады:

Cache (OLAP - серверлер) сияқты арнайы көп өлшемді ДҚБЖ. Осы жағдайда MOLAP(Multidimensional OLAP) туралы айтылады. Бастапқы және агрегаттық мәліметтер нақты тағайындауларға сәйкес көп өлшемді жергілікті кубтарда сақталады. Әр түрлі өлшемдердегі мәліметтерді талдайтын күрделі сұраныстарды орындағанда көп өлшемді ДҚБЖ реляциялыққа қарағанда үлкен өнімділікті қамтамасыз етеді.

Дәстүрлі реляциялық ДҚБЖ - ROLAP (Relational OLAP) - бастапқы деректер жазық кестелерде сақталады. Агрегаттық мәліметтер сол ДҚ-да қызметтік кестелерде жайғастырыла алады. Реляциялық ДҚ-дан көп өлшемді кубқа деректерді өзгерту OLAP-тың құралының сұранысы бойынша болады. ROLAP аспаптары реляциялық ДҚБЖ-мен метамәліметтер деңгейінде байланысады, ол мәліметтердің көп өлшемді тұрақты құрылымын жасамауына мүмкіндік береді. Арнайы мәліметтер құрылымдарының қолдану - "Звезда" (star) схемасы және "Снежинка" (snowflake), реляциялық мәліметтердің көп өлшемді талдауын жасай алады.

Құрамалы вариант - HOLAP (Hybrid OLAP), ДҚБЖ-ның бірнеше түрін сәйкестендіреді. ДҚБЖ-ның екі типін қосатын варианттардың бірі - ол көп өлшемді ДҚБЖда агрегаттардың, ал мәліметтер бұйымын (көлем болатын ең үлкен) реляциялықта сақтауы болып табылады. OLAP кубасын құрастыру реляциялық және көп өлшемді мәліметтердің негізінде OLAP құралының сұранысы бойынша орындалады.

Келесі классификация – OLAP машинасының орналасуы. Бұл белгі бойынша OLAP өнімдері OLAP - сервері және OLAP – клиенттерге жіктеледі:

- серверлік OLAP құралдарында агрегаттық мәліметтердің есептеулер және сақтауы жеке процесстермен – сервермен орындалады. Клиент қосымшасы серверлерде сақталатын көп өлшемді кубтардың сұраныс нәтижесінен кейін алады. Кейбір OLAP - серверлер тек қана реляциялық

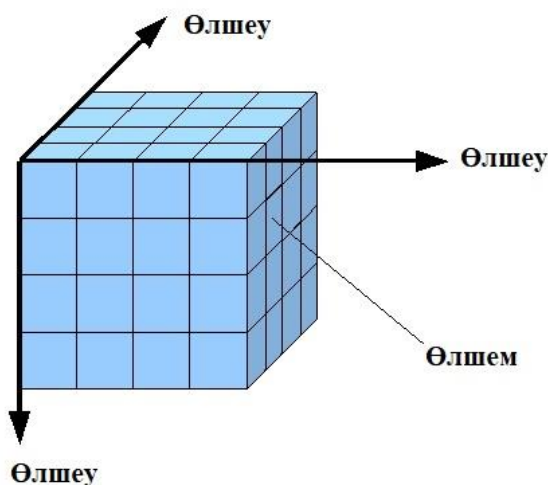
базаларындағы мәліметті сақтайды, кейбір - тек қана көп өлшемді. Көпшілік қазіргі OLAP - серверлер мәліметті сақтауды барлық үш әдістерін қолдайды: MOLAP, ROLAP және HOLAP.

OLAP - клиент өзгеше жасалған. Көп өлшемді куб пен OLAP - есептеу клиент компьютерінің жадтарында орындалады. OLAP –клиенттер сонымен бірге ROLAP және MOLAP жіктеледі. Бұл тұжырымдаманы MQEның сұранысты басқаратын орта жүзеге асырады.

Бұл аспаптар реляциялық ДҚБЖда тікелей қолданылатын немесе MOLAP аралық сервердің көмегіменен талданатын шектеулі функциясын көрсетеді. MQE аспаптары ДҚБЖ-ғы (тікелей немесе MOLAPсы сервері арқылы) мәліметтерді стол компьютерге немесе сақталатын, талданатын және жергілікті талданатын мәліметтердің куба түріндегі жергілікті серверге жібереді. MQE аспаптарының типті архитектурасы суретте көрсетілген.

OLAP қажетті ақпараттың анализін, оны көру мен қол жеткізетін құралдың жылдам жұмыс істеуін көрсетеді. Қолданушы мәліметтерді көп өлшемді кубтар (Cubes) түрінде ұйымдастыра отырып, мәліметтердің интуициялық түсінігін алады оларды Көп өлшемді координаталар жүйесінің өстеріне талданатын бизнес- процесстің негізгі атрибуттары қызмет көрсетеді. Мысалы, бұл сатылымдарға тауар, өлке, сатып алушының түрі бола алады. Өлшемдердің бірі ретінде уақыт қолданылады. Өстердің қиылысуларында - (Dimensions) өлшемдерде - (Measures) шара процессін санмен сипаттайтын мәліметтер болады. Бұл ақшалай өрнектелген немесе дана түріндегі тауар көлемі, қоймадағы қалдықтар және т.б. болуы мүмкін. Ақпаратты талдайтын қолданушы кубты түрлі бағытта кесе алады, жыл бойынша немесе апта бойынша берілген мәліметтерді алады және талдау процесінде оның ойына келген бәрнеше манипуляцияларды орындайды.

Суретте бейнелелген үш өлшемді кубта шаралар ретінде тауарлар сомасы пайдаланған, ал өлшемдер ретінде - уақыт, тауар және дүкен. Өлшемдер топтаудың нақтылы деңгейлеріне көрсетілген: тауарлар дәрежелер бойынша топталады, дүкендер - елдер бойынша, операциялардың іске асыруды уақыты туралы мәліметтер - айларға.

Сурет 1. Куб мысалы

Мәліметтердің көп өлшемді моделі және деректермен манипуляция жасау операциясы

Мәліметтердің көп өлшемді үлгісінің негізгі ұғымдары болып табылады:

- мәліметтердің гиперкубі (Data Hypercube);
- өлшем (Dimension);
- таңбалар (Members);
- ұяшық (Cell);
- шара (Measure).

Мәліметтердің гиперкубінде бір немесе бірнеше өлшемдер бар және ұяшықтардың ретке салған жиыны болады.

Ұяшықта мәліметтер болуы мүмкін - шаралы немесе бос болады. . Ұяшықтың термині орынына кейде көрсеткіш термині қолданылады. Оның мәндері қалыптасуына байланысты көрсеткіш анықталады:

- айнымалы (Variable) - мұндай көрсеткіштердің мәндері қандай болмасын сыртқы көздерден бір рет жүргізіледі немесе программалы қалыптасады және содан соң анық түрде (Мбд) көп өлшемді деректер қорларында сақталады;

- формула (Formula) - мұндай көрсеткіштердің мәні кейбір алдын ала спецификацияланған формула бойынша есептеледі. Формула, ДҚ-ға көрсеткіш болатын түр үшін емес, бұл мәндер бойынша есептейтін формуламен сақталады.

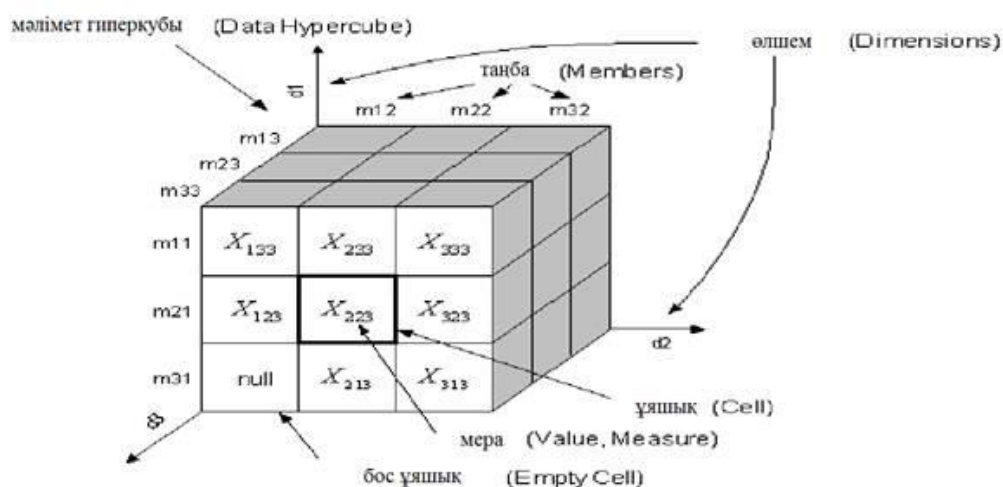
Әрбір ұяшықпен өлшем мәндерінің бір-ақ жиынымен анықталады – ол таңбалар. Өлшеммен гиперкубтің қырларының бір жасаушы таңбалардың жиынын түсінеміз. Өлшем - бұл біртепті мәліметтердің жиыны.

Географиялық өлшемдердің мысалдары болып табылады: қалалар, аудандар, өлкелер, ел және тағы басқалар. Мәліметтің көпөлшемді моделінде Өлшем гиперкуб ұяшығында болатын (көрсеткіштер) нақты мәндер үшін қолданылатын индекстер ролін ойнайды.

Уақытша өлшемнің мысалы күндер, айлар, тоқсандардың тізімі болып табылады. Географиялық өлшемнің мысалымен аймақтық объекттердің тізімі бола алады: халық пункті, аудандар, өлкелер, елдер және тағы басқаларлар.

Қолданушы мәліметке қол жеткізу үшін қажетті ұяшықтарға сәйкес келетін өлшемдердің мәндерін таңдауда бір немесе бірнеше ұяшықтар жолымен көрсетілуі керек. Өлшем мәндерін таңдауы процесі таңбаларды бекіту деп атайық, ал өлшемдердің таңдаулы мәндер жиынын - бекітілген таңбалар жиыны дейміз.

Айғақ (шара) субъекттерді ұсынады – талдауға қажетті белгісіз үлгі немесе оқиға. Мәліметтердің көп өлшемді үлгілерінің көпшілігінде айғақтар өлшем мәндерінің комбинацияларымен анықталады; айғақ тек қана мәндердің нақты комбинациясы үшін арналған ұяшық бос емес болғанда ғана бар болады. Бірақта, кейбір үлгілер айғақтарды ерекше қасиеттері бар бірінші класстың объекттері деп түсіндіреді. Сонымен бірге көп өлшемді үлгілердің көпшілігі әрбір айғақтарға әрбір өлшемнің деңгейі төмен болатындай және бір мәнді болуын талап етеді.

Сурет 2. Куб мысалы

$$D = \{d_1, d_2, \dots, d_n\} - \text{гиперкуб өлшемі}$$

$$M_{d_i} = \{m_{1_i}, m_{2_i}, \dots, m_{k_i}\}, i = 1, \dots, n - \text{өлшемнің көпшілік белгілері}$$

$$M = M_{d_1} \cup M_{d_2} \cup \dots \cup M_{d_n} - \text{гиперкубтің көпшілік белгілері}$$

$$D' \subseteq D - \text{өлшемнің көпшілік бекітілімі}$$

$$M' \subseteq M - \text{көпшілік бекітілім белгілері.}$$

Әрбір айғақ өлшемдер мәндерінің комбинациясы жасалатын анықталған деңгейге ие. Мәліметтер қоймаларында айғақтардың келесі үш түрлері болады.

Оқиғалар (event), кем дегенде ең үлкен айғақты, әдеттегідей нақты дүниенің оқиғаларын пішіндейді мұнымен әрбір айғақ зерттелетін құбылыстың нақты данасын ұсынады. Мысал ретінде

сатылымдар, Web беттерінде тышқанның шертулері немесе тауарлардың қоймасындағы қозғалысты жатқызамыз.

Лездік суреттер (snapshot) дәл осы уақыттағы объектінің күйін пішіндейді, мысалы, дүкенде немесе қоймадағы тауарлардың бар болу деңгейлері және Web қолданушыларының саны. Нақты дүние құбылысының бір данасы, мысалы, бобаның нақты банкісі бірнеше айғақтарда пайда бола алады.

Жиынтық лездік суреттер (cumulative snapshot) нақтылы уақыт мерзіміндегі ұйым қызметі туралы мәліметтерді құрайды. Мысалы, алдыңғы мерзім бойынша сатылымның жиынтық көлемін, ағымдағы айды қоса алғанда, өткен жылдың айлардың көрсеткіштеріменен оңай салыстыруға болады.

Бұл айырмашылықтар тек қана жобалау кезеңінде болады және саоңғы пайдаланушылардан толық бұрмеленген.

МДБ мәліметтерді өлшемдердің кез келген санға кестелерінің жалпылаулары болып табылған куб түрінде қарайды. Тиісті кубтар жиыны көп өлшемді деректер қорын (немесе мәліметтердің қоймасы) құрайды. Қазіргі құрал-сайман гиперкубтың 10-15 өлшемдерден артық болғанда өнімділіктің жетіспеуімен жиі қақтығысады. Өлшемдердің жаңа мәндерін толықтыра отырып, текшелерді оңай басқаруға болады.

Әр түрлі МДҚБЖ-да мәлімет ұйымының екі негізгі варианттары қолданылады:

- гиперкуб үлгісі;
- поликубтық үлгі.

Поликубтық үлгіні қолдайтын жүйелер (мысал Oracle Express Server болып табылады) МДҚ-да бірнеше анықталған әр түрлі көлемді және әр түрлі өлшемді гиперкубтер анықталуы мүмкін. Олардың өлшемдері ретінде. Гиперкубтық үлгіде барлық көрсеткіштер өлшемдердің бір жиынымен ғана анықталуы керек болатынын есептейді.

Көп өлшемді деректер қорларының OLAP серверлері көп өлшемді мәліметтерді қысылған түрінде сақтауға ие. Бұл бар кеңістіктерді тиімді қолдануға барынша мүмкіндік беретін физикалық мәліметті сақтаудың динамикалық таңдау және қысу технологиясы негізінде іске асады. Тығыздап қапталған мәліметтер (яғни бос ұяшықтарда кіші кубтың бір бөліктері орналасатын мәліметтер) қиылған мәліметтерден бөлек сақтала алады. Кеңістікті қолдануды оптимизациялай отырып, мәліметтерді физикалық сақтау құралдарымен көрсетілетін, мәліметтердің үлкен көлемін талдауға мүмкіндік беретін OLAP серверлері талаптарды минимумға дейін қысқартады. Сонымен бірге бұл компьютердің оперативті жадысына үлкен мәліметтерді тасымалдауға мүмкіндік береді, осыдан атқарылатын енгізу-шығару операцияларының саны өнімділіктің жоғарылауына байланысты қысқартылады.

OLAP негізінде көп өлшемді деректер қорының серверлері төменде аталған негізгі аналитикалық операцияларды орындай алады.

Консолидация (агрегация) - бұл мәліметтерді талдауда қолданылатын анализдің арнайы техникасы. Қолданушы мәліметтегі бұйымның бағытымен жоғары (up) агрегатталғанға (down) өтуге мүмкіндігі бар. Ол мұндай агрегациялайтын операциялар қосады: мәндердің (орам) қарапайым жинақталуы немесе аралық мәліметті қосатын күрделі өрнектердің қолдануы бар есептеу.

Агрегация деңгейінің таңдау белгілері: егер қолданушыдан сұрайтын болсақ, оған тәптіштеу қандай деңгейі қажет десек, ол ойлап тұрмастан максималды мүмкіндігі бар деп жауап берер еді. Дегенмен мынаны ескеру керек: бұл шешім қанша тұрады және тәптіштеудің әрбір жаңа деңгейде мәліметтердің бар болуының мүмкін болатын экономикалық эффектті анықтауға тырысу керек. Мысалы, агрегация деңгейі ретінде Жылды таңдасақ, сіз жалпы тенденцияны талдау мүмкіндігіне ие боласыз және оның даму динамикасын болжай аласыз. Агрегация деңгейі ретінде Айды немесе Аптаны таңдасақ, сіз онымен қоса нақты уақыттағы нақты заттарға сұранысты болжай аласыз. Бұл маусымдық ауытқулар, өз қоймасын ұтымдылау қалыптастырып және маусымды жеңілдіктер және сатылымдарды тиімдірек құрастыруда саясат жүргізуге, іздеп табуға мүмкіндік береді. Егер жүйеге маркетингте шығындар туралы мәлімет енгізілсе, әрбір нақты маркетинг шарасынан эффектiлi бақылауға мүмкіндігі пайда болады. Детализацияның әрбір келесі деңгейіне өткенде және жаңа мәліметтер көздерін қосқанда жоғарылап кетуі мүмкін.

Бәсеңдейтін талдау (түсіру, тәптіштеу). Қарастырылатын консолданған мәліметтер үшін кейбір ақпараттарды көрсететін операция, кері консолидация. Мысалы, талдауды Аймақ деңгейінен бастаса, қолданушы нақты бөлімше немесе менеджердің жұмысы туралы нақты мәліметті алғысы келеді.

Бұрылыспен бөліктеу. Бұл операциялар (өлшемдермен манипуляция жасау) әртүрлі көзқарастармен алынған мәліметтердің берілуін алуға мүмкіндік береді. Мысалы, мәліметтердің бір

кесігі әрбір қала бойынша көрсетілген типтің жылжымайтын мүлік объектілерінің сатылғандағы табыстары туралы барлық хабарларды бейнелеу. Басқа кесік қалалардың әрқайсыларындағы серіктестіктердің бөлімшелердің табыстары туралы мәліметтерді дайындау алады.

«Срез» құрастыру. Қолданушыны өлшем мәндерінің потенциалды мүмкін болатын комбинациялары аз қызықтырады, ол бірдей барлық мәліметтер гиперкубымен жұмыс істемейді. Гиперкубті өлшемдер бір немесе көп мәнді бекітудің нәтижесінде жасалған ішкі жиын «Срез» (Slice) деп аталады.

«Вращение» операциясы. Өлшемдерді (әдетте екі өлшемді мәліметтердің берілуінде қолданылады) көрсету ретінің өзгеруі «Вращения» деп аталады. Бұл операциялар формадағы деректерді көрнекілеу мүмкіндігін қамтамасыз етеді, бұл олардың қабылдауы үшін өте жайлы.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Чаусов В., Амириди Ю. Классификация аналитических систем. Три года спустя // Журнал «Банки и технологии» – 2002. – №6.
2. Послед Б.С. Borland C++ Builder 6. Разработка приложений баз данных. – Спб.: ДиасофтЮП, 2003. – 320 с.
3. Microsoft Office PerformancePoint Server [Электронный ресурс] – URL: <http://www.microsoft.com/business/performancepoint/productinfo/previousversions.aspx>
4. Codd E.F. Providing OLAP (online analytical processing) to useranalysts: An IT mandate. E.F. Codd and Associates, 1993.
5. Intersoft Lab [Электронный ресурс] – URL: <http://www.iso.ru/>
6. Бергер А. Microsoft SQL Server 2005 Analysis Services. OLAP и многомерный анализ данных. СПб.: БХВ-Петербург, 2007.
7. Гудков А. С. Использование префиксных деревьев при построении систем анализа данных: автореф. дисс. ... канд. физ.-мат. наук. М., 2006.
8. Заботнев М. С. Разработка методов и средств анализа многомерных баз данных с неполной информацией: автореф. дисс. ... канд. техн. наук. М., 2006.
9. Ишенин П. П. Инструментальные средства построения комплексов моделей и аналитических приложений в OLAP-технологии: дисс. ... канд. техн. наук. Красноярск, 2006.
10. Кудрявцев Ю. А. Алгоритмы эффективной обработки MOLAP-кубов: дисс. ... канд. физ.-мат. наук. М., 2009.

РЕЗЮМЕ

Анализ современного состояния OLAP-технологий позволяет говорить о важнейших перспективах их развития. Многомерная обработка информации становится необходимой составляющей любого хранилища данных. В то же время широкие подходы к реализации таких систем и отсутствие адекватной интеграции форматов хранения и алгоритмов обработки данных заставляют искать новые подходы к описанию и разработке OLAP-систем.

RESUME

The analysis of the current state of OLAP technologies allows us to talk about the most important prospects for their development. Multidimensional information processing becomes a necessary component of any data warehouse. At the same time, broad approaches to the implementation of such systems and the lack of adequate integration of storage formats and data processing algorithms force us to look for new approaches to the description and development of OLAP systems.

ӘОЖ 004.92.075.8

Мухамедяр Ұ.Е., МИСФ-21

Ғылыми жетекші: **Қасымова А.Х.**, доцент, п.ғ.к.

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

ҚАШЫҚТАН БАСҚАРЫЛАТЫН РОБОТТАР МЕН МАНИПУЛЯТОРЛАР

Андатпа

Қазіргі тағда әлем ғылыми зерттеулердің өрістерін, компьютерлік технологиялардың, информатика мен басқару теорияларының соңғы жетістіктеріне негізделген заманауи роботтарды

пайдалану мүмкіндіктерін кеңейтуде. Сонымен қатар өндірістік робот – бұл еңбек қызметі барысында адамға тән әр түрлі әрекеттерді орындауға арналған әмбебап технологиялық жүйе болып табылады. Соңғы жылдары робототехниканың белсенді дамуы және автоматтандырылған жүйелер саласындағы прогресс біздің өміріміздің іскерлік және жеке салаларына үлкен әсер етті. Робототехникалық саланың серпінді дамуы, ақылды роботтардың пайда болуы, жасанды интеллект және осы процестердің мүмкін болатын салдары қызу пікірталастар үшін негіз жасайды. Мақалада жіктеу сызбасы бойынша қашықтан басқарылатын роботтар мен манипуляторлар қарастырылады.

***Түйін сөздер:** робот, робототехника, манипулятор, автоматты машина, техника, бағдарлама, объект, өндірістік робот, диодтар, экзоскелет.*

Робототехникалық жүйелер - өндірістік процестерді кешенді автоматтандырудың жаңа техникалық құралы болып табылады. Оларды пайдалану кезінде көмекші және негізгі технологиялық операцияларда қол еңбегін барынша толық жоюға болады[1].

Қазіргі заманғы өндіріс үшін негізгі технологиялық процестерді жоғары автоматтандыру тән, бірақ бұл ретте көмекші операцияларды адам қолмен орындайды. Бұл операциялар адамды шаршатады, сонымен қатар кейбір жағдайларда өте ауыр, зиянды және тіпті өмірге қауіпті болып келеді. Қазіргі уақытта оларға еңбек шығындарының айтарлықтай үлесі тиесілі.

Дәстүрлі құралдармен көптеген қосалқы қол операцияларын автоматтандыру мүмкін емес. Бұл өндірістің дамуы мен қарқындылығын тежейді. Сондықтан негізгі атқарушы құрылғылар, манипуляторлар - қозғалудың барлық дәрежелері бойынша басқарылатын жетектері бар көп буынды механизмдер болып табылатын өнеркәсіптік роботтарды құруға және кеңінен қолдануға аса қажеттілік туындады. Роботты автоматты басқару жүйесінің әрекетімен оның манипуляторлары адамның еңбек әрекеті процесінде қол қимылдарына ұқсас қозғалыстар жасайды.

Роботты басқару жүйелері көптеген операцияларды реттеуге оңай болып келеді. Осылайша, өнеркәсіптік робот цехтарда, шахталарда, су астында және т. б. еңбек сақтау технологиясын жүзеге асыру және икемді автоматтандырылған өндірісті құрудың заманауи талаптарын қанағаттандыратын көп мақсатты машина болып табылады.

Робототехниканы қолданған кезде технологиялық процесті өзгерту уақыты мен құнын күрт төмендету нәтижесінде ұсақ масштабты көп өнімді өндірісті автоматтандыру үшін қолайлы жағдайлар жасалады. Технологиялық желілерде роботтарды топтық қолдану өнімділікті бірнеше есе арттыра алады. Сонымен қатар, қазіргі кезде барлық жұмысшылардың жартысына жуығы қол еңбегімен айналысатындығын ескерсек, еңбек ресурстарындағы үнемдеу өте үлкен болуы мүмкін.

Робот-машина құралы жүйесін бір рет қолданған кезде бұл әсер әлдеқайда төмен болады. Адамдардың тікелей өндіріске қатысуын жоққа шығаратын роботтарды пайдалану кезінде екі және үш ауысымдық жұмысқа ауысу жеңілдетіледі, бұл барлық технологиялық жабдықтарды пайдалану дәрежесін едәуір арттырады. Адамды өзінің эмоцияларымен, шаршағыштығымен және ықтимал назарсыздығымен өндірістік циклдан шығару барлық технологиялық талаптарды дәлірек орындауға жағдай жасайды, нәтижесінде бас тарту айтарлықтай төмендейді және өндірілетін өнімнің сапасы артады.

Роботтандырылған технологиялық кешеннің маңызды факторы икемді қайта құру мүмкіндігі болып табылады, бұл оны «ескіруге» аз бейім етеді. Адамды технологиялық процесстен шығарған кезде шеберхана үй-жайына қойылатын талаптар жеңілдетіледі, яғни жұмыс орнының белгілі бір жайлылығына, жарықтандыруға және т.б. Роботтандырылған алаңдарда өндіріс процесінің ырғағы едәуір артады (күндерге, апталарға, айларға), бұл да өндірісті ұйымдастырудың маңызды факторы болып табылады.

Роботтандырылған жүйелерді тиімді пайдалану үшін өндіріс менеджерлері қолданыстағы технологияны қайта қарауға, технологиялық желілерді жаңа тәсілмен ұйымдастыруға мәжбүр болады, бұл өз алдына қосымша экономикалық нәтиже береді. Көбінесе, цехты роботтандыру кезінде негізгі құрал-жабдықтар өнімділігі жоғарырақ болып өзгереді, бұл өндіріс көлемінің өндіріс көлемінің бірдей немесе тіпті артуымен қысқаруына әкеледі. Төтенше жағдайлардағы жұмыс құны айтарлықтай төмендейді. Шахталардағы қаңырап бос жұмыс қауіпсіздік мәселелерін жояды және тау-кен өнеркәсібіндегі барлық жұмыс процестерін арзандатады.

Жалпы, роботтандырылған жүйелерді ұлттық экономиканың барлық салаларында дұрыс қолданған кезде үлкен экономикалық нәтижеге қол жеткізіледі. Роботтар өндірістік процестерді танымал дәстүрлі автоматтандыру құралдарынан көпфункционалдылығымен және жаңа операцияларға өту жылдамдығымен түбегейлі ерекшеленеді. Бұл робот манипуляторларының көп

буынды механизмдерінің және олардың қозғалуын басқару жүйесінің жан-жақтылығымен қамтамасыз етіледі. Екінші және үшінші буын роботтарындағы басқарудың бейімделуі алдын-ала бағдарламаланбаған операцияларды орындауға мүмкіндік береді.

Өндірісті роботтандыру - бұл ғылыми, техникалық және ұйымдастырушылық-экономикалық мәселелердің өте көп мөлшерін қамтитын күрделі мәселе. Робототехника манипулятор механизмдеріне, диск жетектеріне және оларды басқару жүйелеріне, кері байланыс пен сезгіш датчиктерге, микропроцессорлық компьютерлерге, сондай-ақ математикалық бағдарламалық жасақтамаға жоғары талаптар қояды.

Роботтарды ұлттық экономиканың барлық салаларында кеңінен қолдануға болады. Сондықтан роботтарды типтеу жекелеген қондырғыларды бір уақытта біріздендіре отыру қажет, сондықтан белгілі бір өндірістік тапсырмаға байланысты әр түрлі күрделілік пен әр түрлі мақсаттағы роботтар мен роботтандырылған технологиялық кешендер құрастырылуы мүмкін. Егер біз тек машина жасауды ғана емес, сонымен бірге халық шаруашылығының барлық басқа салаларын ескеретін болсақ, олардың әртүрлілігі өте зор.

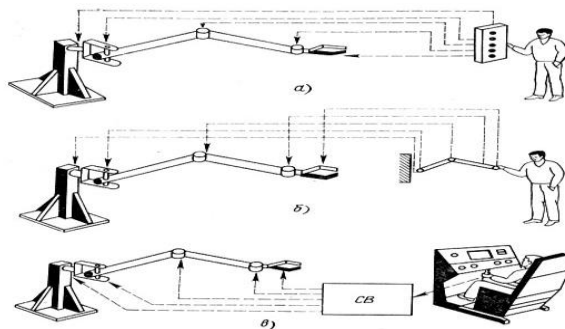
Максималды тиімділікке жету үшін роботтарды қолдана отырып өндірісті техникалық қайта жарақтандыру жабдықты адамның физиологиялық қасиеттеріне бейімдеуге байланысты ескі дәстүрлерді бұза отырып, өндірісті технологиялық дайындауға үлкен көңіл бөлуді қажет етеді. Әр жағдайда қолданған жөн болатын роботтандырылған жүйелердің түрі мен технологиялық процестің сипатына, жергілікті жағдайларға, өнімнің түрі мен санына байланысты. Барлық жағдайларда, бірнеше ықтимал нұсқалардың ішінен роботтың (немесе манипулятордың) және роботты басқа технологиялық жабдықпен байланыстыратын қосалқы жабдықтың ең аз шығындарымен ең үлкен нәтиже беретінін таңдау керек. Өнімнің ассортименті неғұрлым алуан түрлі болса, роботтандыру міндеті соғұрлым қиын болады, роботтардың көпфункционалдылық қасиеттерін пайдалану соғұрлым маңызды болады, ал адаптивті роботтар қажет болуы мүмкін.

Робототехниканың пайда болуымен ғылыми-техникалық революцияның жаңа кезеңін байланыстыруға болады. Механиканы, кибернетиканы және есептеу технологиясын қолдана отырып, робот бір машинада адамның өзінің еңбек қызметі барысында барлық үш функцияның орындалуын біріктіреді, атап айтқанда: «сезім мүшелері» көмегімен сыртқы ортаны қабылдау (роботты сезінудің техникалық құралдары), «ойлау» және шешім қабылдау (роботтың микропроцессорлық «миы»), сыртқы ортаға «қолдарымен» белсенді әсер ету (роботтың манипуляторлары). Бұл машиналардың - роботтардың түбегейлі жаңалығын құрайды және өндірісті кешенді автоматтандырудың мүлдем жаңа мүмкіндіктерін анықтайды.

Жіктеу сызбасы бойынша қашықтан басқарылатын роботтар мен манипуляторлар.

Өндірістік робот – бұл еңбек қызметі барысында адамға тән әр түрлі әрекеттерді орындауға арналған әмбебап технологиялық жүйе. Жіктеу сызбасы бойынша қашықтан басқарылатын роботтар мен манипуляторлар беске бөлінеді: командалық басқарумен манипуляторлар, манипуляторларды көшіру, жартылай автоматты манипуляторлар, бақылаушы басқарумен роботтар, диалогтық (интерактивті) басқарумен роботтар.

Командалық басқаруы бар манипуляторлар адам операторының манипулятордың әр буынының жетектерін сәйкес батырмаларды немесе ауыстырып-қосқыштарды басу арқылы қашықтықтан бөлек қосатындығымен ерекшеленеді (1(а)-сурет). Мұндай манипуляторлар, мысалы, басқарылатын су асты көліктерінде қолданылады, мұнда адам иллюминатор арқылы бақылаушы сыртта орналасқан манипуляторлармен жұмыс істейді.

Сурет 1. Қашықтан басқарылатын манипуляторлар: а - командалық басқару; б - көшірмені бақылау; с - жартылай автоматты басқару (SV - мамандандырылған компьютер)

Сол командалық режимде өндірістік роботты басқару тақтасынан жиі «үйретеді». Қауіпті аймақтағы теледидар операторлары деп аталатындар да осыған ұқсас қағида бойынша жұмыс істейді.

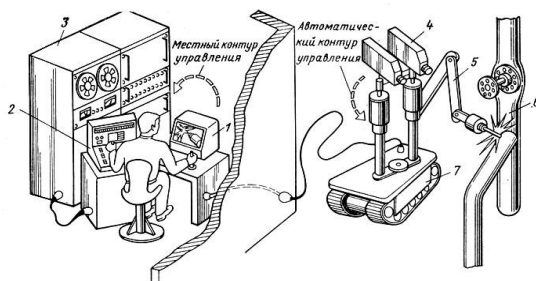
Қауіпті аймақта орналасқан манипуляторларды көшіруді адам операторы қашықтан қауіпсіз жерден жұмыс істейтін манипуляторға кинематикалық жағынан ұқсас шебер құрылғыны қолдана отырып басқарады (сурет 1, б). Бұл жағдайда қозғаушы механизмнің әр буынының қозғалысы қадағалау жүйесінің принципі бойынша жұмыс істейтін манипулятордың сәйкес түйісуіне беріледі. Мұндай манипуляторлар радиация, газдың ластануы кезінде және басқа да экстремалды жағдайларда жұмыс істеу үшін қолданылады.

Жартылай автоматты манипуляторлар, көшіруден айырмашылығы, оператор консолінде шебер құрылғы ретінде ықшам көп сатылы басқару тұтқасына ие, оның кинематикасы ерікті болуы мүмкін, адам қолының кішігірім қозғалысына ыңғайлы. Одан алынған электр сигналдары мамандандырылған SV калькуляторының көмегімен (сурет 1, в) манипулятор жетектеріне басқару сигналдарына айналады. Мұнда әр түрлі басқару алгоритмдері мүмкін.

Бақылаумен басқарылатын роботтар олар орындайтын операциялардың барлық элементтері бағдарламаланғанымен және автоматты түрде ойнауға болатындығымен сипатталады. Адам операторы қауіпті аймақта орнатылған роботтың әрекеттерін қашықтықтан бақылап, роботтың автоматты әрекетінің сол немесе басқа бағдарламасы іске қосылатын сигналдарға сәйкес жеке мақсатты белгілеу командаларын ғана береді. Адамда жағдайды тану және шешім қабылдау функциясы ғана бар. Оларға мақсатты тағайындау пәрменін бергеннен кейін, робот белгілі бір бағдарламаға сәйкес әрекет етеді. Егер бұл робот бейімделгіш болса, онда адам операторы сирек және көбірек «ғаламдық» командалар бере алады.

Аралас басқару роботтары - бұл автоматты режимдерді (супервайзер роботтары сияқты) қол режимдерімен (жартылай автоматты немесе көшіру манипуляторы) біріктіретін роботтар. Олар пилотсыз суасты көліктерінде, жарылғыш және ыстық шеберханаларда, шахталарда, атом энергетикасында және т.б. пилотсыз жұмыстарда қолданылады. Мұндай аралас басқару әр түрлі типтегі телеоператорларда қолданылады.

Диалогтық (интерактивті) басқаруы бар роботтар, әдетте, (бірақ міндетті емес) интеллектуалды және бақылаушы роботтардан ерекшеленеді, өйткені робот адамның оларды орындау туралы бұйрықтарын қабылдап қана қоймай, сонымен бірге жағдайды тануға және шешімдер қабылдауға белсенді қатысады. адам операторы.

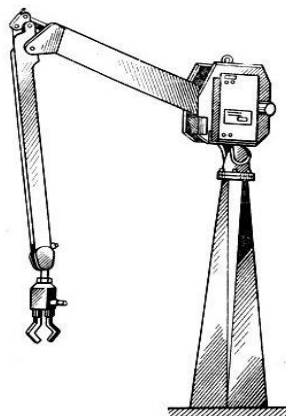
Сурет 2. Интерактивті роботты басқару жүйелерінің функционалдық сызбасы (қадағалау, диалог, аралас): 1 - дисплей; 2 - басқару элементтері бар оператор консолі; 3 - сандық компьютерді басқару; 4 - сенсорлар; 5 - манипуляторлар; 6 - жұмыс нысаны; 7 - сандық компьютердің бортында

Бақылау және интерактивті (интерактивті) роботтандырылған жүйелердің жұмыс істеу схемасы 2-суретте көрсетілген. Оператор қажет болған жағдайда манипуляция механизмінің қозғалысын жартылай автоматты немесе көшіру режимінде басқара алатындай басқару панелінде басқару рычагтары бар. Қашықтан басқарудың әр түрлі принциптерін біріктіру арқылы жүйенің сенімділігін қамтамасыз ету адамның робот орналасқан қауіпті аймаққа тікелей кіре алмауына байланысты қажет.

Сонымен, манипулятивті роботтандырылған жүйелердің үшінші типі (қолмен) артикуляцияланған-теңдестірілген манипуляторлар мен экзоскелеттерге (адамның аяқ-қол күшейткіштері) бөлінеді.

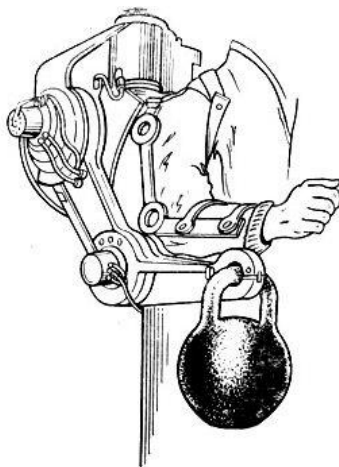
Артикуляцияланған-теңдестірілген манипулятор (3-сурет) - бұл кеңістіктегі байланыстардың кез-келген орналасуы үшін манипулятор ұстайтын жүктеменің кез-келген мәні үшін тепе-теңдікте болатын әр буынында жетектері бар көп буынды механизм. Сондықтан манипулятордың тұтқасын ұстаған адам үлкен жүктемені оңай қозғалта алады. Тұтқаны жылжыту

арқылы адам басқару сигналдарын береді, ал жүктемені жылжыту бойынша барлық жұмыстар манипулятордың буындарында орналасқан жетектермен орындалады. Мұндай жүйелер тиеу-түсіру жұмыстарына ыңғайлы.

Сурет 3. Боялған теңгерімді қол

Экзоскелет - бұл буындары адамның қолына (4-сурет) немесе аяқтарына тікелей байланысты болатын көп буынды механизмдер. Адамның буындарына сәйкес келетін механизм буындарында бұл жағдайда бүкіл жұмыс ауыртпалығын алып, басқарылатын қозғалтқыштар да орналастырылады. Адамның өзі қимылдары тек басқару сигналдарын құрайды. Мұндай жүйелер адамның (және дені сау) аяқ-қолын (және денесін) нығайту үшін қолданылады. Бұл қиын жұмыс орындары мен жер бедеріне пайдалы болуы мүмкін. Экзоскелет, мысалы, сүңгуірлердің әрекетін жеңілдету және қажет болған кезде күшейту үшін сүңгуір костюмдеріне салынуы мүмкін.

Сурет 4. Қолға арналған экзоскелет

Қорытындылай келе, қатты жыныстарды бұрғылау, жою және алу үшін қолданылатын қуатты манипуляторлардың ерекше түрі: көп буынды манипулятор соңында импульсті режимде (тонналап мыңдаған импульс) жынысты көп тонналық күшпен бұзатын гидравликалық соққы құралы бар. Манипулятор оны қозғалту кезінде көрсетілген координаттарды және әрекет ету бағытын сақтауға мүмкіндік береді, сонымен бірге тау жынысы массасының күйіне байланысты құралдың жылдамдығын автоматты түрде реттеуді қамтамасыз етеді. Осындай манипуляторлардың бірі өзінің өнімділігі бойынша пневматикалық құралдармен жабдықталған көптеген жұмысшылардың ауыр қол еңбегін ауыстырады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ветлугин Р., Васильков А. АҚШ армиясының роботты кешендері және әскери мамандардың олардың мәселелеріне көзқарасы. Шетелдік әскери шолу. –2016. –бет 55-59.
2. Юревич Е.И. Роботтарды топтық басқару проблемасы туралы // Мехатроника, автоматика, басқару. –2004. –№2. –бет 9-13.

3. Каляев И.А., Капустян С.Г., Гайдук А.Р Желілік модель негізінде құрылған интеллектуалды топтық роботтардың үлестірілген басқару жүйелерін өздігінен ұйымдастыру // Ірі жүйелерді басқару. –2010. –№30. –бет 605-639.
4. Крахмелов О.Н. Өндірістік роботтар мен манипуляторлы крандардың манипуляциялық жүйелерінің динамикасын математикалық модельдеу. Брянск, БМТУ, –2012 ж. –бет 200.
5. Сухенко Н.А. Теңгерімді манипуляторларды басқару жүйесін жетілдіру / Сухенко Н.А., Пятибратов Г.Я., // Мехатроника. –2010. –бет 77-81.
6. Ершов М.Г Робототехника орта мектеп физикасы курсының зерттеу нысаны ретінде // Ресейдегі педагогикалық білім. –2015. –№3. –бет 117-125.
7. Лагерева Е.А Жылжымалы көлік және технологиялық машиналардың гидравликалық кран-манипулятор қондырғыларын жобалаудың ғылыми мәселелері / Лагерева Е.А // Университет ғылымының жетістіктері. –2015. –№14. –бет 101-106.
8. Лагеров И.А Отандық және шетелдік өндірушілердің крандары-манипуляторларының сипаттамаларын салыстырмалы талдау / Лагеров И.А // Жүк көтеру және тасымалдау бизнесі. –2016. –№1-2. –бет 8-10.
9. Бандурин Р.А Ресейдегі тиегіш крандардың нарығы / Р.А. Бандурин // Мәселелер қазіргі заманғы экономика. –2015. –№26. –бет 138-142.

ТҮЙІН

В современном мире расширяются поля научных исследований, возможности использования современных роботов, основанных на последних достижениях компьютерных технологий, информатики и теорий управления. Кроме того, производственный робот-это универсальная технологическая система, предназначенная для выполнения различных видов деятельности, присущих человеку в процессе трудовой деятельности. В последние годы активное развитие робототехники и прогресс в области автоматизированных систем оказали большое влияние на деловую и частную сферы нашей жизни. Динамичное развитие робототехнической отрасли, появление умных роботов, искусственный интеллект и возможные последствия этих процессов создают почву для бурных дискуссий. В статье рассматриваются роботы и манипуляторы с дистанционным управлением по схеме классификации.

RESUME

In the modern world, the fields of scientific research and the possibilities of using modern robots based on the latest achievements of computer technology, computer science and control theories are expanding. In addition, a production robot is a universal technological system designed to perform various types of activities inherent in a person in the course of work. In recent years, the rapid development of robotics and progress in the field of automated systems have had a great impact on the business and private spheres of our lives. The dynamic development of the robotics industry, the emergence of smart robots, artificial intelligence and the possible consequences of these processes create the ground for heated discussions. The article deals with robots and manipulators with remote control according to the classification scheme.

ӘОЖ 37.013.2

Кунахметова М.Н., ПО-33(3ж)

Хадров А.Б., ПО-33(3ж)

Ғылыми жетекші: **Қарасаева Г.Р.**, т.ғ.магистрі, оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық – техникалық университеті, Орал қ.

ИНФОРМАТИКА ЖӘНЕ КОМПЬЮТЕРЛІК ГРАФИКА САБАҚТАРЫНДА ЦИФРЛЫҚ ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТ ОРЫНДАУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ТӘСІЛДЕРІН ЖАСАУ

Андатпа

Бұл мақалада оқыту кезінде қолданылатын цифрлық танымдық іс-әрекеттердің формалары мен әдіс-тәсілдері қамтылады және танымдық әдістердің сабақ жоспарына сәйкес жүргізілу барысы мен оның тигізер ықпалы туралы айтылады.

Түйін сөздер: бағдарлама, оқыту формасы, оқыту әдістемесі, танымдық іс-әрекет, ақпарат.

Қазіргі таңда білім беру жүйесінің негізін дамыту мақсатында қабылданған мемлекеттік бағдарламалар дүниежүзілік білім кеңістігіне енуге байланысты оқыту үрдісін жаңаша құруға бағытталған. Оқыту мен тәрбие жұмысын біріктіретін және жеке бастың дамуына ықпал жасайтын үрдіс - ғылымдар жүйесінен білім алу және танымдық, іскерлік пен дағдыны қалыптастыру, оның негізінде жеке бастың көз қарасын, адамгершілік тағы басқа қасиеттерді қалыптастыру, адамның шығармашылық күші мен қабілетін дамыту болып табылады. Сондықтан оқушыларға білім беру үдерісінің ерекшеліктері есебінен инновациялық педагогикалық технологияларды жасау қабілеттілігін арттыруда информатика және компьютерлік графика сабақтарында танымдық іс – әрекеттерді орындаудың әдістемелік тәсілдерін жасаудың маңызы өте зор. Пәндерді оқытуда мектеп оқушыларының қазіргі ақпараттық-коммуникациялық және білім беру технологияларын пайдаланудағы информатикаға оқытудың әдістері мен тәсілдерін меңгерте отырып, практикада қолданудың біліктері мен танымдық іс-әрекеттерін қалыптасырамыз. Оқытудың бірізділігі мен әр түрлі әдістерінің негізінде құрылған сабақ өз мақсатына толықтай жетіп, бақылау мен бағалау нәтижесі оқушылардың қабілетіне тікелей әсер етуі тиісі.

Дидактика – оқыту туралы ғылым, оның мақсаты, мазмұны, әдістері, құралдары, ұйымдастырылуы, қол жеткізген нәтижесі. Дидактиканың негізгі категориялары: оқыту, оқу, білім беру, білім, білік, дағды, сонымен қатар мақсат, үдеріс, мазмұны, ұйымдастыру, түрі, форма, әдістері, құралы, бақылау, оқыту нәтижесі. Қазіргі таңда жаңа категория мәртебесі оқыту технологиясы түсінігіне беріледі [1].

Ақпараттық технология құралдарымен оқу материалдарын әңгімелеу, түсіндіру кезінде слайдтар, фильмдер, таспа роликтер, анимациялық бейнелер сияқты мультимедиялық жабдықтау арқылы оқу материалдарын бейне түрінде демонстрациялау тәсілдерінің артықшылығы қолжетімді болып келеді [2].

Информатика және компьютерлік графика пәндері оқушыларға автоматтандырылған жобалау саласының негізгі даму бағыттарымен таныстырады. Компьютерлік графика әр түрлі сызбаларды, схемаларды мультипликацияларды компьютердің көмегімен қарастыратын информатиканың маңызды бөлігі. Пән аясында сабақта графикалық редактордың түрлері мен графикалық деректердің негізгі көрінісі туралы мағлұмат бере отырып оқушылардың дүниетанымдарын, ой - өрістерін, пәнге деген қызығушылықтарын дамытамыз. Сонымен бірге оқытуда оқушыларды эстетикалық талғамдарын қалыптастыру, шапшаңдыққа, ұқыптылыққа тәрбиелейміз.

Информатика - ЭЕМ негізінде ақпаратты сақтау, түрлендіру, жеткізу және де қамтамасыз ету заңдылықтары мен әдістерін анықтайтын жаңа ғылыми пән. Ақпарат өзектілік және толықтылық деген қасиеттерге ие. Ақпараттық технология құралдарын пайдаланудың келесі педагогикалық мақсаттарын бөліп көрсетуге болады:

- оқушының шығармашылық әлеуетін дамыту, коммуникативті іс-әрекетке қабілетін дамыту, эксперименталды-зерттеушілік іс-әрекет іскерлігін дамыту, оқу іс-әрекеті мәдениетін дамыту;
  - оқу үрдісінің барлық деңгейлерін интенсификациялау, нәтижелігі мен сапасын көтеру;
  - қазіргі қоғамдағы ақпараттандыру талаптарына сәйкес әлеуметтік тапсырысты орындау
- [3].

Оқушылардың цифрлық танымдық іс-әрекетін дамытудың жалпы әдістемелік құралы компьютерлік технологияның көмегімен жүзеге асырылатын оқу тапсырмалары болып келеді. Оқушылардың өзіндік танымдық және шығармашылық ерекшеліктерін дамыту - оқытудың жалпы қызметтерінің бірі болып табылады. Проблемалық оқытудың негізгі идеясы – негізінен оқушылардың оқу қызметінде танымдық оқу есептері мен тапсырмаларын құру. Өзекті мәселелерді шешуге бағытталған, зерттеу мақсаты мен міндеттерінен құрылған оқыту үрдісі. Ал, осы бағытта жүргізілетін сабақ формасында танымдық оқу-құралдары мен оқыту әдістерін қолданудың маңызы өте зор. Себебі, психологиялық тұрғыдан есте сақтау, берілген ақпаратты қабылдауда ауызша жеткізілген ақпаратпен салыстырғанда көрнекі құралдарды немесе тақырыпқа сәйкес құрал-жабдықтарды ұстап көру арқылы жеткізілген ақпарат тиімдірек болып табылады.

Компьютер оқу ақпаратының басты мүмкіндігін неғұрлым кеңейтеді. Сызбаны, мультимедианы, аудиофайлды, компьютерлік техниканың барлық мүмкіндіктерін қолдану оқушыға ерекше психологиялық әсер етеді. Сонымен қатар компьютер оқу мотивін күшейтуге мүмкіндік береді.

Оқудың теориялық - әдіснамалық негізі - материалистік таным теориясы (гносеология). Бұл теорияға орай әлем шынайы, адам санасынан тыс жасайды, бірақ оны танып білуге болады. Таным - бұл қоршаған болмыстың, оның элементтерінің белсенді ақыл-ой және көңіл-күй іс-әрекеттері мен

олардың нәтижесі, яғни білім; жалпыланған теория, заңдар мен ғылыми ұғымдардың санада бейнеленуі [4].

Жаңа оқыту әдістері оқушының танымдық қабілеттерін және танымдық үрдістерді, қабылдау қабілетін арнайы жасалған оқу және танымдық әрекеттер арқылы дамытуға, сондай-ақ тұлғаның қауіпсіздігін, өзін-өзі дамытуға, өзін-өзі бекіту, қарым-қатынас, ойын, танымдық және шығармашылық қажеттіліктерін қанағаттандыруға, белсенді сөздік қорын дамытуға бағытталады.

Информатика пәнін алғаш сыныптарда оқытуда танымдық әдістер жиі қолданылады. Себебі компьютерлік құралдармен жұмыс жүргізу, компьютерлік құрылғының іске қосылуы мен ондағы жаңа программалармен жұмыс әрекетін жүзеге асыру алғашқы үйренушілер үшін жаңа процесс болып табылады. Ең бастысы оқытушы тарапынан оқытуда сабақ формасы мен сабақта қолданылатын әдіс-тәсілдерді тиімді пайдалана алу болып табылады. Информатика пәні бойынша құрылған сабақ жоспары сабақ мақсатына сәйкес орындалуы міндетті. Сондай-ақ компьютерлік графика пәні де осы сабақ формасының негізінде іске асырылады. Бірақ, компьютерлік графика пәні көбінесе кәсіптік мектептерде және жоғары оқу орындарында қарастырылған. Бұл пән толық игерілген автоматты техника саласымен еркін түрде жұмыс істей алатын оқушыларға арналады. Себебі, мұнда арнайы программалармен тікелей тапсырмалар орындалады. Мысалы: КОМПАС бағдарламасы, AutoCAD сияқты таға басқа бағдарламалармен сызбалар орындау, графикалық жұмыстар атқару сынды әрекеттер орындалады. Осы бағыттағы бағдарламаны игерту болсын немесе жаңа компьютерлік бағдарламаны түсіндіруде ең маңызды рөл атқаратын танымдық іс-әрекетті орындаудың әдістемелік тәсілдері болады.

Оқыту дегеніміз педагогикада білім жүйесін саналы түрде және бірізділікпен меңгертуге, оларды өмірде қолдана білу іскерліктерін қалыптастыруға, білім алушылардың өзіндік ойлауын және танымдық қабілеттерін дамытуға, еңбек етудің дене және ақыл-ой мәдениетін меңгертуге бағытталған педагогтың (шебердің) бірізділікті және өзара байланыстағы әрекеттерінің жиынтығы ретінде түсіндіріледі [6].

Бүгінгі цифрлық танымдық іс-әрекеттер:

- оқушыларға ақпарат пен білімді тиімді жеткізу құралы;
- оқу материалдарын жасау құралы;
- оқытудың тиімді тәсілі;
- жаңа білім беру ортасын құру құралы: дамушы және технологиялық.

Цифрлық танымдық іс-әрекеттер (технологиялар) қысқа мерзім аралығында көптеген алуан түрлі міндеттерді орындауға мүмкіндік береді. Бұл IT-технологиялардың сұранысқа ие екендігінің дәлелі.

Бүгінгі таңда ашық білім беру парадигмасының басты мақсаты - тиімді қызметті жүзеге асыру үшін адамның танымдық қабілеттерін дамыту. Тиісінше ашық білім беру парадигмасында білім беру сапасының өнімі ретінде алдыңғы өнімнен айырмашылығы бағаланады, онда құзыреттер, білім, білік, дағды және т. б. бағаланады [5].

И. Я.Лернер мен М. Н. Скаткин оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетінің сипатына қарай оқыту әдістерін әзірледі. Осы тұрғыдан олар келесі әдістерді анықтады:

- түсіндірме-иллюстрациялық немесе ақпараттық - рецептивтік: әңгіме, дәріс, түсіндіру, оқулықпен жұмыс істеу, картиналарды, кино және диафильмдерді көрсету және т.б.;
- репродуктивті: білімді практикада қолдану жөніндегі іс-әрекеттерді жаңғырту, алгоритм бойынша қызмет, бағдарламалау;
- зерттелетін материалды проблемалық баяндау;
- ішінара-іздістіру немесе эвристикалық әдіс;
- оқушыларға танымдық міндет берілгенде, ол үшін қажетті әдістерді таңдап және мұғалімнің көмегін пайдалана отырып, өздері шешетін зерттеу әдісі.

Жалпы алғанда оқыту әдістері білімнің мақсаттары мен міндеттерін шешуге бағытталған жолдар мен амалдар жиынтығы болып табылады. Оқыту әдістері келесі үш белгімен сипатталады. Олар: оқыту мақсаты, меңгерту амалы және оқыту субъектілерінің өзара әрекеттесу сипаты. Демек, оқыту әдістері төмендегілерді қамтиды:

- оқыту жұмысының және білім алушылардың оқу жұмыстарының өзара байланысты амалдары;
- оқытудың түрлі мақсаттарына жетудегі олардың жұмыстарының ерекшеліктері [6].

Мәселен, компьютерлік графика сабағының оқыту формасын дәріс деп алып қарайтын болсақ, оқытушының тарапынан интерактивті тақта арқылы түсіндіру, әңгімелесу әдістері тиімді қолданылады. Сонымен бірге сабақ тақырыбына сәйкес бейнематериал, анимациялық суреттерді

және графикалық стендтерді көрнекілік ретінде көрсете аламыз. Яғни, бұл оқушылардың сабақты меңгерудегі цифрлық, жаңаша бейнесі болады. Ал, дәріс формасында оқушылар жаңа түсіндірілген программаны қосып, ондағы құрал-саймандардың рөлін қолданып әрекеттерді орындап көреді. Практикалық сабақ формасында оқушылар жеке тапсырмалар орындайтын болса, программамен жұмыс жасаудың тізбекті әрекеттерін оқытушының алдын-ала дайындаған түсіндірмелі бейнероликтерінен немесе бейнедәрістерінен толық көре алады. Яғни, ол бейнежазбаларды оқытушының жеке порталынан немесе каналдарынан интернет арқылы кез келген уақытта көре алады. Компьютерлік графика пәні бойынша бұл аталып өткен сабақ формалары цифрлық танымдық іс-әрекеттерді орындаудың бірі көрінісі деп атауға болады. Себебі бұл әдістер арнайы педагогикалық практика барысында кәсіптік мектепте сараланып, сабақ өткізуде қолданылған болатын. Сабақты бекіту кезінде оқушылармен кері байланыс орнатамыз, яғни арнайы компьютерлік тест алу арқылы немесе графикалық сызбаның көріністерін табу арқылы оқушылардың түсініктерін, сабақты меңгеру қабілеттерін бақылаймыз.

Мәтіндік және графикалық ақпаратты өңдеудің ақпараттық технологияларымен танысқаннан кейін, информатиканың тағы бір маңызды ұғымы – модельдеу қарастырылады. Бұл кезеңге дейін оқушылар бізді қоршаған әлемді модельдеудің көрінісі мен сипаттаудың жалпы идеяларын меңгеруге жеткілікті түрде дайын болады.

Пән қоршаған ортадағы ақпаратты қабылдай алу біліктіліктерін қалыптастыруға бағытталған: іздеу, талдау, сыни тұрғыдан бағалау, ақпаратты сұрыптау; ақпаратты ұйымдастыру; ақпаратты тасымалдау; объектілер мен үдерістерді жобалау, өз іс-әрекетін жоспарлау; жоспарларды құру, жүзеге асыру және оған түзету енгізу [7].

Информатика пәні аясында көптеген бағдарламаларды меңгертудің негізінде бірнеше танымдық әдіс-тәсілдер қолданылады. Дәріс өткізу әдістемесі келесі түрде өткізілуі мүмкін. Дәріс материалын оқытушы арнайы Microsoft Office FrontPage немесе AutoPlay Media Studio сияқты бағдарламаларының көмегімен алдын-ала дайындап оқушыларға презентациялы көрсетілім түрінде ұсынады. Немесе Freemake Video Converter сияқты бағдарламалармен түсірілген бейне материалды ұсына алады. Сонымен бірге түсіндірілетін сабақ тақырыбына сәйкес компьютерлік бағдарламаны ашып тікелей сабақ барысында оқушылармен бірге әрекеттерді орындайды. Немесе бұл әдістердің барлығын дерлік бірден ұсынуға болады. Бұл оқушылар үшін жаттығуға үлкен мүмкіндік болып табылады. Ал, **практикалық сабақты өткізу әдістемесі** оқушының білімін, біліктілігін, дағдысын бақылауға бағытталған жеке тапсырмаларды орындауға береді. Әр өткізілген практикалық сабақта тапсырмалардың күрделене түсуі оқушылардың біліктілік дағдыларының дамуына ықпал етеді. Бұл оқытудағы басты қағидалардың бірі деп айтуға болады. Сабақ үрдісінде пайдаланып жүрген танымдық әдіс-тәсілдер оқушылардың оқуға деген ынта-ықыласының, дағды мен ой-өріс, білім-біліктерінің артуымен сипатталады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Айтбаева А., Мыңбаева Ә.Қ., Құдайбергенова Ә.М., Жоғары мектеп педагогикасы негіздері / А. Айтбаева, Ә. Қ. Мыңбаева, Ә.М. Құдайбергенова. Оқу құралы, – Алматы, 2016. –236 бет.
2. Байдалиев К.А. Кәсіптік оқыту әдістемесі / К.А.Байдалиев. – Орал, 2016. – 358 бет.
3. Нағымжанова Қ.М. Кәсіби педагогикалық білім беру технологиялары/ Қ.М. Нағымжанова. - Өскемен, 2007. – 140 бет.
4. Бабаев С.Б., Оналбек Ж.К., Жалпы педагогика / С.Б. Бабаев, Ж.К. Оналбек, оқулық, -Алматы, 2005. –67 бет.
5. Ивкина И.М., Кулакова И.А., Пак Н.И., Романов Д.В., Симонова А.Л., Сокольская М.А., Хегай Л.Б., Яковлева Т.А., Мегакласс как инновационная модель обучения информатике с использованием ДОТ и СПО: коллективная монография / Краснояр. гос. пед. ун-т им. В.П. Астафьева. Красноярск, 2014. –10 л.
6. Дүйсембінова Р. Қ. Кәсіби педагогика / Р. Қ. Дүйсембінова, Оқулық. – Алматы: 2012. – 85-110 бет.
7. Бидайбеков Е.Ы., Лапчик М.П., Нұрбекова Ж.К., Сағымбаева А.Е., Жарасова Г.С., Оспанова Н.Н., Исабаева Д.Н., Информатиканы оқыту әдістемесі: Оқулық. – Алматы, 2014, –106 бет.

РЕЗЮМЕ

В статье описаны формы и методы цифровой когнитивной деятельности, используемые в обучении, а также описывается реализация когнитивных методов в соответствии с планом урока и ее влияние.

RESUME

The article describes the forms and methods of digital cognitive activity used in teaching, and also describes the implementation of cognitive methods in accordance with the lesson plan and its impact.

ӘОЖ 37.091.3:377

Салахадинов Н.К., ПО-45

Ғылыми жетекші: Қарасаева Г.Р., т.ғ. магистрі, оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық – техникалық университеті, Орал қ.

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗДЕРІ

Андатпа

Бұл мақалада білім алушылардың кәсіби құзыреттілігін талдаулар негізінде құзыреттілік, кәсіби педагогикалық құзыреттілік, кәсіби құзыреттілік ұғымдарына берілген анықтамалар мәні талданады. Білім алушының кәсіби құзыреттілігі - кәсіпке теориялық, практикалық дайындығының үйлесімділігі, үнемі өзін-өзі жетілдіруге және кіріктірілген кәсіби-тұлғалық қасиеттері мен субъект еңбегінің сапалық сипаттамасы арқылы ашылатын көрсеткіші тұжырымдалады.

Түйін сөздер: құзыреттілік, кәсіби құзыреттілік, оқыту әдісі, теориялық және практикалық әдіс.

Болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігін дамыту – білім берудегі негізгі ең өзекті мәселе болып келеді. Оқытуда кәсіби дағды мен кәсіби практикалық іс-әрекеттерді қолданудың маңызы өте зор. Сондықтан да білім берудегі әлеуметтік қажеттілік пен ол қажеттілікті қанағаттандырудың арасында қарама – қайшылық білім беру саласының дағдарысына әкеліп соғуда. Сол себепті, кәсіптік мектеп мұғалімдерінің әдістемелік шығармашылығын дамытуды, педогог – мамандардың біліктілігін жетілдіру үдерісінде ұйымдастыруды кәсіби құзыреттілігі кезінде жүзеге асыру қажеттілігі туындайды.

Құзырлық тәсілді білім сапасын арттырудың және білім мазмұнын ұлғайту арқылы шешудің арасындағы қарама – қайшылықтан пайда болған мәселеден шығудың бір жолы. Бұл тәсіл білім берудің нәтижесіне басты орын алып отыр. Оның сапасы алған білімнің көптігінен емес, сол білімді тәжірибеде қолдана білуімен маңызды болып отыр [1]. Әрине, егер кез келген бағытта кәсіби маман өз мамандығын жетік меңгеріп, іс-әрекет тәсілдерін тиімді іске асыра алса, білікті, білімді тұлға ретінде дами алады. Сондықтан да кәсіптік мектептерде белгіленген арнайы пәндер бойынша білім алушылардың бойында кәсіби құзыреттіліктің қалыптасуына ықпал етуіміз керек. Осы мәселеде оқыту үрдісінің мазмұны ерекше сипатқа ие болады. Оқыту барысында қолданылатын сабақ формасы мен оқыту әдістерінің де өзіндік ерекшеліктері бар.

Кілттік құзырлар ұғымы 1992 жылы Еуропадағы орта білім беру деп аталатын Еуропалық кеңестің жабалық бағытында пайдаланылды, бұл әлемдік білім беру үдерісінің нәтижелік типін жаңа технологияда және басқа тұрғыда қарастыруға мүмкіндік берді. 1996 жылы Еуропа үшін кілттік құзыреттіліктер деген атпен Еуропа кеңесі өткізген симпозиумде түлектердің төмендегідей бес кілттік құзырлары бөліп көрсетілді [2]:

- саяси және әлеуметтік құзырлар;
- көпмәдениетті қоғамда өмір сүруге қатысты құзырлар;
- басқа тілде жазбаша және ауызша қарым-қатынас жасай алуға қатысты құзырлар;
- ақпараттық қоғамның пайда болуына қатысты құзырлар;
- кәсіби даярлық контекстінде өмірлік білім алуға қабілеттілік, білім алудың үздіксіздігін түсіну.

Оқытуда білім алушылардың кәсіби құзыреттілігін дамыту, оқыту үдерісінің мақсатты іске асырылуына тікелей байланысты болып табылады. Құзыреттілік жеке тұлғаны кәсіби психологиялық тұрғыдан өз-өзі зерттеу мен коммуникативті байланыстарда нәтижелі әрекет бағдарын көрсету деп

айтуға болады. Құзыреттілік ұғымы белгілі бір салада білгір, білікті, өзінің білімімен қандай да бір нәрсені шешуге немесе жасауға құқылы деп көрсетілген.

Отандық білім берудің құзыреттілік бағыты Қазақстан Республикасының білім беруді дамыту тұжырымдамасында және мемлекеттік бағдарламасында кеңінен қарастырылған болатын. Құзыреттілік ұғымы әр салада әр түрлі бағытта түсіндірілуі мүмкін. Себебі, олардың атқаратын міндеттері, орындайтын әрекеттері әр түрлі салада болып табылады. Бірақ анықтамалық мағынасы бірдей және атқаратын қызметтері, оқыту кезіндегі белсендіру тәсілдері бір мақсатта болып саналады [3].

Кәсіби дағды, кәсіби білім теориясы кәсіптік мектептерде арнайы пәндерді оқытуда және ол пәндер бойынша қолданылатын оқыту әдістерінде ерекше орын алады. Кәсіптік мектептерде арнайы пәндерді оқыту арқылы білім алушылардың кәсіби құзыреттіліктерін дамыта аламыз. Яғни оқу бағдарламасының жоспарлы жүргізілуіне сәйкес арнайы пән бойынша құрылған дәріс немесе семинар оқу формасы және де зертханалық немесе практикалық сабақ формасы тұрғысында білім алушылардың жеке қабілеттеріне әсер ете аламыз. Сонымен бірге қазіргі технологияның дамуына байланысты оқу қажеттіліктерін дер кезінде қамтамасыз ете отырып, білім алушылардың танымдық қабілеттері мен кәсіби құзыреттеріне ықпал ете аламыз. Осы тұрғыда оқытушының атқаратын қызметі өте зор. Себебі оқу жүйесінің нәтижелі іске асырылуы, түсінікті бағытта жүргізілуі пән оқытушысына байланысты. Ал, сабақ барысында белсенді әдістерді жоспарға байланысты қолдана алу, және де жоспарға сәйкес мақсаттың болуы оқыту үрдісінің нәтижелі аяқталуына үлкен мүмкіндік береді.

А.С.Белкин құзыреттілікті нәтижелі іске асыруды қарастыратын, жеке тұлға сапаларының бірізділігі ретінде түсіндіреді. К.Ж.Аганина құзыретті келешек маманды даярлауға байланысты өзінің ішкі және сыртқы компонентер іс-әрекетінде табысқа жетуде іске асыра алуы деген [4]. Яғни, теориялық тұжырымдамаларға сүйене отырып, оларды практикалық бағытта пайдалануға ықпал жасайтын тұлға ол оқытушы. Оқытушының болашақ мамандарды дайындаудағы оқыту міндеттері өте маңызды. Ал, оқытуда қолданатын тәсілдердің немесе сабақ мақсатына сәйкес үрдістің жоғары дәрежеде өтуі пәндік бағдарламаның білім алушыларға түсінікті болуына мүмкіндік береді.

Жалпы құзыреттілік жеке тұлғаның немесе кәсіби маманның сапасы ретінде әр түрлі формаға бөлінеді: іскерлік деңгей сапасы, тұлғаның өзін-өзі жүзеге асырудағы өмірлік әрекеті, тұлғаның өзін-өзі дамыту бағыты т.б [5]. Құзыреттілік оқыту қорытындысы болғанымен, тұлғаның өзін-өзі дамыту нәтижесі болып табылады. Сабақ формасы негізінде ұйымдастырылған арнайы оқыту жүйесі білім алушының қарастырылған тақырып бойынша білімділігін қалыптастыруға, іскерлік дағдысын дамытуға, жеке тұлға ретінде және болашақ маман ретінде тәрбиелік бағыттылығын дамытуға құрылуы тиіс.

Сонымен бірге шет ел зерттеушілерінің теорияларын қарастыратын болсақ: В.М.Шепель құзыреттілік ұғымын зерттеуде білімді пайдаланудағы теориялық-қолданбалы даярлықты, тәжірибені, білім мен біліктіліктерді қабылдайды. В.Ландшеер әрекетті білу арқылы міндеттерді шешудегі басты даярлық деп тұжырымдайды [6]. Қазіргі таңдағы оқытудың түрлі технологияларын жүзеге асыруда білім алушылардың іскерлік дағдылары мен кәсіби біліктіліктері ескерілуде. Көптеген сабақ формасының практикалық тұрғыда жүргізілуі болашақ кәсіби мамандардың өз мамандығына ерекше көзқараспен қызығушылық танытуына, әрі оның артуына ықпал етіп отыр. Шет ел зерттеушілерінің теорияларына байланысты құзыреттілік ұғымы және оның типтерінің даму тарихына тоқталатын болсақ, Н.Хомский, Р.Уайт, Дж.Равен, Н.В.Кузьмина, А.К.Маркова және т.б. зерттеулерін талдау білім берудегі құзырет, құзыреттіліктің дамуының үш кезеңін атауға мүмкіндік берді.

Бірінші кезең - 1960-1970 жылдары - құзырет ұғымының ғылыми аппаратын енгізумен, құзыреттілік ұғымдарының алғышарттарын құрумен баяндалады.

Екінші кезең - 1970-1990 жылдары - әлеуметтік құзырет, технологиялық құзыреттілік ұғымдарының мәні пайда болды. 1984 жылы Лондонда пайда болған Дж.Равеннің қазіргі қоғамдағы құзыреттілік тұжырымдамасында құзыреттіліктің толықтай мазмұны беріледі. Онда бұл ұғым бірнеше мағыналардан құралатын, олардың кемшілігі бір-бірінен тәуелсіз, кейбір компоненттері когнитивтік салаға қатысты, басқалары – эмоционалдылыққа қатысты.

Үшінші кезең - білім беру үрдісінде құзыреттілікті ғылыми категория ретінде қарастырады [7].

Жеке тұлғаның әрекетке өзбетімен әрі үздік араласуға бағытталған жалпы қабілеттілігі, оның білім алуы және әлеуметтенуі барысында алған білімдері мен практикалық іскерлігіне негізделген, арнайы нәтиже беретін кіріктірілген сапасы. Сонымен құзыреттілік тәжірибеде көрінетін біліктілік,

тұлғаның барлық ішкі және сыртқы мүмкіндіктерін толық пайдаланып, табысты нәтижеге қол жеткізе алатын қабілеті, іскерлігі болып табылады.

Оқытушылардың кәсіби құзыреттіліктерін зерттеуде көптеген тұжырымдаушылардың көзқарастары оқытушы іс-әрекетінің бір бағытымен байланыстырылып қарастырылады. Мысалы, Н.В.Кузьмина педагогикалық іс-әрекет негізінде құзыреттілікті тұлғалық қасиет деп қарастырса, Л.А.Петровская коммуникативтік құзыреттілік мәселесіне, М.В.Прохорова басқарушылық құзыреттілікке тұжырымдама жасаған [8].

Негізі кез келген салада тұлғаның құзыреттілігі оның арнайы міндеттер мен талаптарды орындауынан байқалады. Ол басқарушы тарапынан бақылауға алынуы немесе бағалануы мүмкін. Осы сияқты мысалы арнайы пәндерді оқытуда білім алушылардың кәсіби қабілеттілігі оқытушы тарапынан бақыланады және бағаланады. Ал, кәсіби қабілеті, дағдысы жоғары дәрежеде бағаланған тұлғаның немесе білім алушының практикалық іскерлігін көтеру үшін, қосымша күрделі міндеттемелер немесе деңгейлік тапсырмалар беріледі.

Сонымен қатар Н.Д.Хмель оқытушының кәсіби құзыреттілігі білім алушылардың оқу әрекеттеріне бағытталған, оларды оқуға ынталандыратын, шығармашылық қабілеттерін және олардың өз-өздерін дамытуға даярлықтарын қалыптастыратын оқытушының басқарушылық іс-әрекеті деп түсіндіре отырып оның мынадай құрылымдарын қарастырады:

- пән материалын еркін меңгеру және оның мазмұнын білім алушылар ерекшеліктеріне бағыттап отырып толық жеткізе алу;
- білім алушыларда білім, білік, дағдыларды меңгеру жолдарын дамыту үшін оқыту әдістерін қолданудағы әдістемелік құзыреттілік;
- оқыту үрдісін және білім алушылардың өзара әрекеттесуін ұйымдастыру саласындағы психологиялық-педагогикалық құзыреттілік;
- білім алушыларды танымдық іс-әрекетке ынталандыру, қабілеттіліктері мен тұлғалық бағыттылықтарын дамыту барысында іске асатын дифференциалдық-психологиялық құзыреттілік [9].

Кәсіби құзыреттілік болашақ маманның тұлғалық және іскерлік қасиеттерінің интегралдық сипаттамасы болып табылады. Бұл қасиеттер маманның кәсіби іс-әрекеттің мақсаттарына қол жеткізуге қажетті білім, іскерлік, практикалық тәжірибелерінің деңгейімен қатар оның әлеуметтік-адамгершілік ұстанымының көрсеткіштері. Кәсіби құзыреттілігіне сәйкес маман кәсіби әрекет мақсаттарына, талаптарына сай өзіндік шешім қабылдай алуын, күрделі мәселелер жағдайында тиімді жол таба алу іскерлігін, және іс-әрекет нәтижесін бағалауға даярлығын көрсете алады. Құзыреттілік тұрғыдан оқыту барысында басты назар білім беру нәтижесіне, оның тұрақтылығына, оның өлшемдеріне аударылады. Бұл бағытта тұлғаның дербестігі, өз беттерінше жұмыс істей алулары ескеріледі. Мәселен кәсіптік мектептерде білім алып жатырған білім алушылар өз тәжірибесін шыңдау мақсатында оқу бағдарламасына сәйкес арнайы мекеме кәсіпорындарында практикалық тәжірибеден өтеді. Олар практика бағдарламасы аясында алғаш күндері танымдық үрдістер жағдайын іске асырады. Содан кейін практика жетекшісінің бақылауымен теориялық тұрғыда алған білімін, практикалық бағытта жүзеге асырады. Ал, практика өз нәтижесін көрсеткеннен кейін, білім алушы тарапынан болашақ кәсіби маман ретінде өзінің қандай дағдысын дамытуға немес шыңдауға болатындығын нақты анықтай алады.

Білім мен ақпарат үстемдік құрған қоғамда білім беру жүйесі инновациялық экономиканың негізгі бөлігі болып табылады. Қатаң талаптары қалыптасып келе жатқан инновациялық экономика қай салада болса да, бүгінгі маманның құзыреттілігін, яғни өз саласы бойынша ой-пікірінің қалыптасуын, кәсібилігін, өмірдің өзгермелі жағдайына бейімділігін, оған сай өз білімін пайдалану ғана емес, оны қажеттікке қарай толықтырып отыруды талап етеді [9].

Құзыреттілікке бағытталған сабақ жоспарының дәстүрлі сабақ жоспарынан айырмашылығы оқытушы мен білім алушы позициясының өзгеруінде. Білім алушы сабақтың басты мақсаты болса, оқытушы сабақты ұйымдастырушы, кеңесші болып табылады. Оқытушы білім алушының оқуға деген қызығушылығын арттыру мақсатында қазіргі заманғы сұранысқа ие болып отырған арнайы технологияларды, программаларды пайдалануға тырысады. Бұл жердегі мақсат - оқыту үрдісін білім алушының көз қарасы тұрғысынан қарап, тәжірбиелік - бағдарланған проблемаларды шешу арқылы жинақтайтын оқу тәжірбиесінің сапасын көтеру [10].

Нәтижелі құрылымда ұйымдастырылған сабақ мақсаты өз бағытында іске асырылса, белгіленген кәсіби құзыреттілік жүйесі білім алушылардың бойында қалыптасады. Білім алушының кәсіби құзыреттілігі - кәсіпке теориялық, практикалық дайындығының үйлесімділігі, үнемі өзін-өзі жетілдіруге және кіріктірілген кәсіби-тұлғалық қасиеттері мен субъект еңбегінің сапалық

сипаттамасы арқылы ашылатын көрсеткіші болып табылады. Арнайы пәндер аясында жүргізілетін сабақ үрдісі болашақ білім алушылардың кәсіби дағдыларының қалыптасуына ықпал етуі керек. Ал, оның мақсатты жүргізілуі, сабақ нәтижесінің жоғары бағалануы оқытушының ұйымдастыру қабілетіне байланысты.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ұлжалғас Үсейін. «Кәсіптік мектеп» №4-6 (96). 2019ж. 6 б.
2. Зимняя И.А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. 2003. № 5. С. 18–24
3. Ш.Таубаева. Педагогикалық әдістеме. Оқу құралы. - Алматы. 97 б.
4. Бұлақбаева.М.К. Педагог мамандығына кіріспе. Оқу құралы. - Алматы. 205 б.
5. С.Аманжолов, Құзыреттілікті қалыптастырудың теориялық негіздері // Өскемен: 2007. – б.135-140.
6. Мұқанбетжанова Ә.М. «Кәсіптік мектеп» - №4. 65-68 б.
7. Құдайбергенова К.С. Әдістемелік құрал, 2006ж. 264 б.
8. Баймолдаев Т.М. Мектеп басқару: даму тарихы, ғылыми және әдіснамалық негіздері, тәжірибесі. – Алматы, 2009 ж.
9. Аганина К.Ж. Организованно-педагогические вопросы формирования ключевых компетентностей учащихся // В мире образования. -2008. № 1(1). - С. 7-10.
10. Ұлжалғас Үсейін. «Кәсіптік мектеп» №4-6(96). 2019ж. 7 б.

ТҮЙІН

В статье анализируется сущность определений понятий компетентность, профессионально-педагогическая компетентность, профессиональная компетентность на основе анализа профессиональной компетентности студентов. Профессиональная компетентность студента определяется как показатель сочетания теоретической и практической подготовки по профессии, который раскрывается через постоянное самосовершенствование и интеграцию профессионально-личностных качеств и качественных характеристик работы предмета.

RESUME

This article analyzes the essence of the definitions of the concepts of competence, professional pedagogical competence, professional competence based on the analysis of professional competence of students. The professional competence of a student is defined as an indicator of the combination of theoretical and practical training in the profession, which is revealed through constant self-improvement and integration of professional and personal qualities and qualitative characteristics of the work of the subject.

УДК 811.111

Келеман А., АН-11

Научный руководитель: **Бимашева Г.С.,** ст. преподаватель

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск

YOUTH OF INDEPENDENT KAZAKHSTAN

Abstract

The article discusses the youth of the Republic of Kazakhstan, the level of education of young people, their interests and way of life and the situation with the growing generation and their achievements in an independent country. Quality education is also the main social lift for young people. Thousands of boys and girls have access to secondary and higher education at the level of international standards. The young people of Kazakhstan are a generation that has grown up with the state.

Keywords: *young people, Republic of Kazakhstan, youth policy, education, young generation.*

Youth is the perpetual motion of the future. Therefore, Kazakhstan's path to the future is related to the level of development, opportunities, value orientations, participation rates of economic, political and

social life of Kazakh youth. The foundations of this future are laid in the present. Youth support is an investment in the country's progress. Since the first years of independence, the head of state has focused and will continue to focus on education, health, access to new information technologies, professional and personal competitiveness, patriotic education, and the successful socialization of the young generation.

The young people of Kazakhstan are a generation that has grown up with the state. Over the years, the older generation of Kazakhstan has built an independent, fast-growing, competitive and respected state in the world through its selfless work, peace and harmony, faith in itself and the state, the dream of a better future for its children. This has laid a solid foundation for Kazakh boys and girls to be equal among the best in the world.

Today, the country sets itself new large-scale challenges for social modernization, accelerated innovative industrialization and mutually beneficial economic integration. To consolidate its achievements, Kazakhstan intends to join the ranks of the world's developed nations in the third decade of the 21st century.

Only patriotic, educated, professional, physically and morally healthy, competitive, socially and socially responsible young people can perform such a mission.

At the same time, there is a need to popularize technical education and disciplines. The level of education of young people in Kazakhstan is changing the paradigm of their thinking, increasing the desire for a high standard of living. Quality education is also the main social lift for young people. Thousands of boys and girls have access to secondary and higher education at the level of international standards.

Today, socially active young people have a real opportunity to enter the public service and move on, open and run their own business, successfully engage in self-education, science, sports, creativity and many other activities. The young people of independent Kazakhstan are a new composition of people who fully felt the inviolability of their statehood and independence. These are people who are able to think freely and act responsibly, to react quickly and rationally to changing socio-economic conditions, people who strive for continuous self-improvement and improved living standards. The traditional values of young people - education and careers - should be reviewed, taking into account the clear orientation of the education system to the labor market, ensuring that the education and training system is in line with economic, social and business realities.

The state youth policy of the Republic of Kazakhstan as an instrument of ideas of solidarity and tolerance of young people

In modern Kazakhstan, young people are increasingly looking for ways to protect their rights and interests, creating a variety of institutions and organizations, from school and student government organizations to youth parliaments, youth governments and various public organizations. In addition, the number of young people participating in political organizations (both pro-government and opposition) is increasing. Young people can publicly declare their desire to build a new state, a new economy, a new policy. In the context of the modernization of the state, which is so much and often talked about today, the concept of rejuvenation is relevant.

In addition, the task of patriotic education of young people is to show the younger generation the meaning, content and goals of religious associations in Kazakhstan. A new education system for Kazakh patriotism needs to be established. Promoting national ideology, educating Kazakhstan by stimulating the development of national cultures, languages, customs and traditions, educating national patriotism on the example of the historical consciousness of Kazakhs and other ethnic groups living in Kazakhstan. Such an ideology helps to solve the problems of Kazakhstan's political independence, the strengthening of Kazakhstan's ethnopolitical and ethnocultural community, and the moral, physical and environmental improvement of the population. He actively opposes chauvinism, separatism, nationalism, manifestations of tribalism and national isolation. It is important that the state ideology functions as a healing spiritual force in all walks of life in Kazakh society.

Thanks to an effective patriotic policy, Kazakhstan has now reached a stable social consensus. Rural citizens agree on the need for unconditional patriotism in everyday life. The youth policy of modern Kazakhstan determines two main general factors. Firstly, the interests of the state in this historical period, which can be provided with the necessary resources. For modern Kazakhstan, this means ensuring sustainable development through democracy, increasing the security of citizens, society and the country. This strategic interest requires the formulation and implementation of a national youth policy, as only the modern generation of young people will be able to accept and apply democratic values and principles in all areas of Kazakh society for 15 to 20 years. Secondly, youth policy is determined by the needs of young

people themselves, their social, economic and legal status. The current situation of young people in Kazakhstan as a special social group of the population has a direct impact on the objectives, directions, structure and effectiveness of the Republic of Kazakhstan's youth policy [1]. The state's activities in the field of youth interests and relations are quite in line with the level of policy. The existence of specific objectives and directions, their legal and resource support, management structures, their actual activities for the implementation of the planned programs all show the existence of the formed state youth policy in the Republic of Kazakhstan.

Increasing the effectiveness of Kazakhstan's youth policy will help to improve the coordination of all state structures and civil society activities related to the implementation of youth policy. In the management of youth policy, it is advisable to create a vertical of executive power, based on coordination and joint work between national, regional and municipal authorities [2]. It refers to the regulatory, financial, information and analytical staff of national youth policy. There is a need to create a modern youth policy infrastructure that meets the different needs and interests of young people at the local level, stimulates the development of youth socio-political centers, clubs, organizations by providing them with resource support. The prospects for successful economic development and maintaining the country's socio-political stability point to an increase in the level of rationality and effectiveness of the Republic of Kazakhstan's youth policy in the coming years.

Kazakh youth are ambitious in a good way, striving forward, ready to sincerely do great things. In this regard, it is extremely important to convey that every personal achievement of a young person, merging into a single patriotic stream, ultimately forms the national success of Kazakhstan.

It seems that our youth will choose the path of the first and lead the process of the formation of a new high-tech Nation.

Thus, the main thing is to do everything possible to help young Kazakhs believe in themselves, gain self-confidence, prove themselves, and reveal their hidden potential. The road should be immediately opened for the most worthy, prepared and responsible young people. They are the same age as the renewed democratic Kazakhstan. They are his strength, his freedom-loving spirit, the desire for new discoveries and achievements. And they will have to prove the right of our country to high positions in the world.

REFERENCES

1. Mukashev T.T. Youth policy as an integral part of state social policy. - Astana: Academy of Civil Service under the President of the Republic of Kazakhstan, 2002 - p. 83.
2. Zainieva L.Yu. State youth policy: Kazakhstan in the context of world experience. - Almaty: Dyk-press, 2006 - p. 53The address of the President of the Republic of Kazakhstan – the Leader of the Nation A.Nazarbayev to the people of Kazakhstan. «Social and economic modernization
3. The main vector of development of Kazakhstan» // Kazakhstanskaya – 2012. – 28 February.
4. Concept of the state youth policy of the Republic of The order of the President of the Republic of Kazakhstan. August 28. 1999. No.73. – Astana, 1999.

ТҮЙІН

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының жастары туралы айтылады, жастардың білім деңгейін, олардың қызығушылықтары мен өмір салтын туралы айтылады. Өскелең ұрпақтың жағдайы және олардың тәуелсіз елдегі жетістіктері көрсетілген, сондай-ақ жергілікті деңгейдегі жастардың әртүрлі қажеттіліктері мен қызығушылықтарын қанағаттандыратын, қоғамдық-саяси орталықтарын, клубтарын, ұйымдарын ресурстарды қолдау арқылы дамытуды ынталандыратын қазіргі заманғы жастар саясатының инфрақұрылымының қажеттілігі талқыланады.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается молодежная политика Республики Казахстан, уровень образования молодежи, их интересы и образ жизни. Освещены дела с подрастающим поколением и его достижениями в независимой стране, также обсуждается необходимость современной инфраструктуры молодежной политики, отвечающей различным потребностям и интересам молодежи на местном уровне, стимулирующей развитие молодежных общественно-политических центров, клубов, организаций путем оказания им ресурсной поддержки.

ӘЛЕМДІК ӨРКЕНИЕТКЕ – БАБАЛАР ДӘСТҮРІМЕН

Аннотация

Мақалада егеменді ел болу ата-баба арманының орындалғаны туралы, тәуелсіздігіміздің арқасында тарихымызбен бірге тіліміздің еркіндік алып, халқымыздың бірлігінің арқасында мемлекетіміз бүкіл әлем елдерімен терезесі тең, керегесі кең дәрежеге жеткендігі айтылады. Сонымен қатар бабалар аманатына адал болу, оны сақтау – әрбір қазақ азаматына ортақ абырой, ортақ міндет екені ескертіледі. Мақала ұлтжанды ұрпаққа арнап жазылған.

Түйін сөздер: тәуелсіздік таңы, егеменді ел, ана тілі, халық даналығы, баянды болашақ

Тәуелсіздік – бүкіл қазақ жұртының қызу құштарлықпен, сарқылмас сүйіспеншілікпен айтар, ардақ тұтар асыл қазынасы. Ол – өлең, ол – ән, ол – сұлулық, ол – асқақ арман, ол – шалқыған дәулет, көркейген сәулет! Елдік туымыз тігілген алтын шаңырағымыз!

Баянды болсын қазақ тірлігіміз,
Берік болған ұстанған бірлігіміз.
Өмірін қиған жандар ескеріліп
Ұрпаққа аян болсын ерлігіміз,
Мәңгі болсын егеменді елдігіміз!

Тәуелсіздік! Бұл халқымыздың сан ғасырлар бойы аңсаған арманы еді. Тарихқа жүгінсек, ежелден қазақ халқы өздігінен ешқандай соғыс аспаған, қашанда бейбітшілікті ту етіп ұстаған бейбіт халық болған. Алайда Алтайдан Атырауға дейінгі кең байтақ жерінде мамыражай тіршілік кешкен бейбіт елге көз алартушылар көп болды. Олар оқтын-оқтын халқымызды жан-жақтан қыспаққа алып, шабуылдап отырған. Мұндай алашапқын ұрыстар еліміздің тарихында аз болмаған.

Өткен жылдар өшкен жоқ, санада тұр,

Талай сауыт тоздырды дала-батыр – деп, ақиық ақын М.Мақатаев жырлағандай, солардың бәріне халқымыз қарсы тұрып, тосқауыл бола білді. Атақты батырларымыз елі мен жері үшін қасық қаны қалғанша шайқасып, шыбын жанын шүберекке түйді. Ақылгөй абыздар елді ерлікке жұмылдырып, хандарымыз жеңісті ұйымдастыра білді. Өз басынан ұрпақ тағдырын биік санаған Асан Қайғы бабамыз елі үшін мәңгілік мекенжайды желмаямен желіп іздеген. Талмай кезіп, ерінбей шарлап, таппай тынбай, таңдап тоқтап, түйесін шөктірген жері – қазақ жері. Осынау бүгінгі бірнеше мемлекеттің территориясын қамтитындай ұлан-ғайыр жерді қорған салып қоршамай, шекара жүргізіп күзетпей-ақ қорғап, бүгінгі ұрпағына аманат етіп кеткен бабаларымыздың батырлығы мен даналығын мақтанышпен еске аламыз.

Алайда тәуелсіз ел болып, өзін-өзі билеуге мүмкіндік алу оңай болған жоқ. Әдетте, әр елдің мемлекеттің, халықтың тәуелсіздікті армандауы, еркіндікті аңсауы заңды құбылыс. Тарих дегеніміз – ең алдымен халық. Біз білмейтін адамдар тағдыры. Тарихымыздың қазіргі жаңару жолы, сөз жоқ әйгілі Желтоқсан оқиғасымен тікелей байланысты. Ал, Желтоқсан оқиғасы бір күннің не бір жылдың наласынан туған жоқ. Ол сананы сансыратқан сан жылдардың шері, ызасы, рухы болатын. Осы ыза, жаланың бәрі желтоқсанның алауына ұласты.

Қазақта мынадай мақал бар «Жеті атасын білмейтін ер жетесіз, жеті ғасыр тарихын білмейтін ел жетесіз»[1]. Нағыз мемлекет болатын ел халық руханиятының бастауларын дамыту керек. Оған барар жол халық даналығының негізінде жатырғанын тарих дәлелдеді.

Жиырмасыншы ғасырдың бас кезіне дейін небір қыспақ пен құбылтуларға қарамастан, дәстүрлі өмір салттың тұмшаланған халде болуы этномәдени сананың сақталуына себепші болды. Тарих болашағына деген ғасырлар бойғы үмітсіздік ұлттық мінез-құлықты күйретіп, қазақ халқының небір данышпан перзенттері мен көсемдері тарихтың қарғыс атқан тозағында тұншықты, ұлттың амандығы үшін олар тарихтың тәлкегіне көнуге мәжбүр болды. Қандай қиын жағдай болса да қазақ халқы өзінің даму жолында қалыптасқан құндылықтарын сақтап қалды. Бұдан қазақ халқының өзінің ұлтына берілген сезіміне, намысына қылау түсірмегенін байқау қиын емес. Жиырмасыншы ғасырдың соңғы он жылында қазақтар арман болған азаттығымен қауышты...

Тарихы жоқ – тамырсыздық. Біз мұндайдан аманбыз. Жазылып қалған тарихымыз да, тереңге бойлаған тамырымыз да бар. Ел болып, егемендік алдық. Еңсемізді көтеріп, көк туымызды желбіреттік. Мұның өзі – тәуелсіздіктің арқасы. Қай халық болмасын өз елін, мекендеген жерін жанын сала қорғайды. Бұл атадан балаға мирас болып келе жатқан дәстүр. Азаттық ұғымын білдіретін «тәуелсіздік» деген сөз әр ұлт үшін киелі, қасиетті сөз болып есептеледі. Өйткені, Тәуелсіздік оңай келмейді.

1986 жылғы 16-желтоқсан қазақтың қайсар жастарын ақ қарда қызыл қанға боятып, жүрегін қан жылатты. Мұхтар Шаханов желтоқсан құрбандарын «Желтоқсанның алғашқы қарлығаштары»[2] деп атауы тегін емес. Ел болашағын бар мәселеден жоғары қойып, сол жолда өздері құрбан болған боздақтар елінің басына туар күнді ойлады. Тәуелсіздік қаһармандарының басы – Жәнібек пен Керей болса, соңы – Қайрат пен Ләззәттар. Кешегі жастарымыз тоқсан түрлі жел соққан желтоқсанда да, тарихымызға таңба, тамырымызға сызат түсірмес үшін кеудесін айқара ашып, еңсесін биік ұстап, ештеңеден қорықпаған болатын. Желтоқсан қазақ жастарының ерлігін паш етті. Қаншама біздің ұл-қыздарымыз өз Отаны үшін жас өмірін қиды. Бұл жастарымыздың аңсаған армандары өз елінің байрағын көтеру еді. Ел бірлігін, ел тыныштығын сақтап, ел намысын қорғап, дұшпанына қарсы қажыр-қайрат көрсеткен халқымыздың асыл ұлдарының есімдерін білу, олардың өмір сүрген тарихымен танысу – бүгінгі ұрпақтың парызы деп білемін.

Еркіндік басымызға қонған бақыт. Ендігі мұрат – сол бақытты бастан ұшырып алмау. Бұл Тәуелсіздігіміздің туы, болашақтың тұтқасы болар сіз бен біздің зарыға күткен өркениет айдынына шыққан алып кеме. Осындай қуанышты күнге жету үшін қазақ елі талай қиыншылықты бастан кешірді. Қазақ халқы қандай қиын заманды бастан өткізсе де, салт-дәстүрін ұмытпаған. Ал салт-дәстүр дегеніміздің өзі – халықтың тәрбие негізінің бірі. Осындай қиыншылықпен кеген тарихымызды, дәстүрімізді, тілімізді меңгеріп қана қоймай, болашаққа ұлт ретінде, ел ретінде қалуымыз үшін жан аямай күресе отырып, ұрпаққа жеткізу міндетіміз. Бұл жолда ар-намысымызды, жігерімізді жоғалтпауымыз керек. Қазақ жастарының кеудесін оққа тостырған отансүйгіштік қасиеті – бізге мұра.

Бейбіт күннің әр күнін, әр минутын бағалап, тәуелсіздігімізді беріктеп, бекіте түсуге үлес қосу, қазақ жастарының абыройы.

Жаңа заман орнады, жаңа таң атты. Ол – тәуелсіздік таңы. Қазір бізге ұлтжандылық қасиет жетіңкіремей жатқан да кездер болады. Оның үстіне бүгінгі күннің басты мәселесіне айналған тіл мәселесі тағы бар. Тіл мен тарих тамырлас. Тіл – ұлттың жан дүниесі. Қазақ халқының басында талай қайғылы күндердің болғаны бізге белгілі. Қазір есімізді жиып, өшкеніміз жанып, өлгеніміз тіріліп, ортайғанымыз толуға бет алған заманда жарық дүниедегі қасиетті байлығымыз – ана тіліміздің қанатын кең жаюы заңды құбылыс.

Өсер ел алдымен тілін қадірлейді. Жасыратыны жоқ бірқатар жастар өз тілін менсінбей, яғни мән бермей көбіне өзге тілде сөйлейді. Бірақ, ата-салт, әдет-ғұрып ана тілінің ғажап байлығын ондайлардың ұғына алмайтыны өкінішті. Тұнығы таза, иірімі күшті, қолдануға икемді ана тіліміздің айтайын деген ойымызды төте де, жанамалай да, әзіл-қалжыңмен де жеткізу мүмкіндігі мол. Ендеше, сол ана тілімізді қастерлейік, ана сүтімен бойға дарыған тілімізді шұбарландырмайық, болашақ ұрпағымызға таза күйінде жеткізейік дегім келеді.

Биік жырлар иесі Мұқағали Мақатаев:

Ал екінші бақытым – тілім менің

Тас жүректі тіліммен тілімдедім.

Кей-кейде дүниеден түңілсем де,

Қасиетті тілімнен түңілмедім – деп тебірене жырлап, ана тілінің құдыретін барлық халыққа «Тіліміз біздің жүрегіміз» екенін жеткізе білді [3].

Тарихтың ащы сабақтарын әрдайым жадымызға тұтып, тәуелсіздігімізді баянды етуге, болашағымызды нұрлы қылуға қолдан келгенше көмек көрсету – бүгінгі таңдағы әрбір қазақстандық жастардың азаматтық асыл мұраты, перзент парызы деп ойлаймын. Дүниежүзі Қазақстанды тәуелсіз мемлекет ретінде танып, мойындап отыр. Өнерлі жастар, білімді жастар үлкен өмірге өркен жайып, ұстаздарымыз өнеге болып болашаққа бағыт беруде. Туған елдің мерейін өсіретін, рухын биіктететін, жақсысын асыратын жастардың мықты ісіне, тындырған шаруасына іштей «Саналы ұлдар туса игі, ата жолын қуса игі» деген арамызда тәуелсіздік жолын намыспен ұстар, жігері жойқын, еңбекқор, тәуелсіздіктің туын биіктен түсірмейтін намысшыл ұрпақтың бар екендігіне сенемін.

Себебі, заманның сыншысы да, тарихшысы да – бүгінгі жастар. Сондықтан еліміздің гүлдей жайнап, өркендеуіне атсалысатын – біздер. Болашағымыздың кілті – өз қолымызда.

Көздерінде от ойнар,

Сөздерінде жалын бар

Жаннан қымбат оларға ар,

Мен жастарға сенемін! – деп, Мағжан Жұмабаев жазғандай, елінің болашағы үшін ұшан теңізге тамшыдай болса да, өз еңбегі мен білім-жігерін аямай жұмсап, адал қызмет ететін жастар барына мен де сенемін [4]. «Тәуелсіздікті нығайту үшін күрес – елге тиген үлес» демекші, енді Қазақстанның болашағы үшін жауапкершілік біздердің иығымызға жүктелді.

Ел ертеңі – жастардың қолында. Бәрі бізге байланысты. Еліміздің арыстандай айбатты болуына, қырандай өзін биік ұстап, ешкімнің аяғына тапталмайтын ел болуына, Қазақстан Республикасының одан әрі дамуына атсалысамыз. Рухымыз биік, қанымыз таза болғандықтан ғана бүгінгі күні тарих төрінде, биік тұғырда отырмыз.

Қазақтың қайсар рухты жастары ұлы мемлекетке ие болып, әр атқан таңында тындырған ісін еліне арнайды деп ойлаймын. Ол үшін – білімді, білікті, адал, еңбекқор, ұлтжанды, рухы, өресі биік ұрпақ тәрбиеленуі тиіс. Сондықтан да білім алуда, жұмыс істеуде мемлекет жастарға барлық игі жағдайларды жасауда.

Егемендігіміздің лайықты иесі болу – әркімнің парызы. Егер әр азамат өзінің өмірге босқа келмегенін көрсете алмаса, азаматтық борышын орындамаса, елін қорғамаса, оған жер басып керегі не?

Азамат, ел алдындағы борышыңды ұмытпа! Қазақстанның аспан түстес Көк байрағы әрқашан желбіреп тұруы тиіс! Қазір Қазақстан Республикасын бүкіл әлем таниды. Елімнің ертеңі еңселі, болашағы баянды болатынына кәміл сенемін.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Мақал-мәтелдер жинағы – Астана.-2020ж.
2. Шаханов М «Өлеңдер жинағы» -Алматы.-1990ж.
3. Мақатаев М «Үш бақытым» - Алматы.-2018
4. Жұмабаев М «Мен жастарға сенемін» - Алматы: «Жазушы»1989ж.

РЕЗЮМЕ

В статье говорится, что родовая мечта стать суверенным государством сбылась, благодаря нашей независимости наша история обрела свободу слова, а благодаря единству нашего народа наша страна вышла на уровень других стран. Также отмечается, что верность наследию предков, его сохранение – общая честь, общая задача каждого гражданина Казахстана.

RESUME

The article says that the ancestral dream of becoming a sovereign state has come true, thanks to our independence, our history has gained freedom of speech, and thanks to the unity of our people, our country has reached the level of other countries. It is also noted that loyalty to the heritage of our ancestors, its preservation is a common honor, a common task of every citizen of Kazakhstan.

UDC 378

Maxutova A., STR-11

Zhumagulov A., IS-11

Research supervisor: **Irgaliyeva G.**, teacher, master of pedagogical sciences
Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian-Technical University, Uralsk

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF EDUCATION: YOUTH AND SCIENCE

Abstract

This article examines the innovative development of education in Kazakhstan and the science itself in the same education system. It also describes science in independent years and the role of science in Kazakhstan. Directly, we will talk about young people. More precisely, about young people in science. It speaks about the importance of young people and young professionals in the environment of scientists and science in general. And the development of information technologies also belongs to the scientific development of the younger generation, because science is partly involved in this.

Keywords: *youth, science, independency, education, development.*

Kazakhstan is on the verge of a breakthrough, innovations are gradually being introduced in every sector of the economy, various strategies and programs for the development and application of innovations are being adopted, and education is no exception. Innovations in education – the use of new methods, methods to achieve high results in the field of various applied and fundamental sciences, in obtaining as a result qualified specialists in their field. Innovation-the product of the application, the use of the methodology of introducing a new technology on the practice. For any product to become innovative, it is not enough to have one idea, the main thing is its implementation. Innovations in education are purely personal character, because each country applies those methods of implementation, teaching, which will be useful, which will go to the benefit of society.

This problem will always be relevant today. The main goal of educational reforms in Kazakhstan is to adapt the education system to the new socio-economic environment. Innovation is the source of progress of modern society in any sector of the economy, where one of the spectra is the education system as a whole.

Education and science are the main factors of the economy. The World Declaration on Higher Education of the Twenty-first Century emphasizes that without appropriate higher education and modern research institutions with qualified and educated people, no country can achieve real sustainable economic development. Education and science as social sectors are based on the development of scientific and technical potential, which should to be considered not as an accompanying factor, but as one of the sectors of the economy that has the same characteristics, rules and regulated methods.

In Kazakhstan, an important part of the modern scientific and technical sphere is the formation of a network of national and intersectoral research centers. The main goal of educational reforms in Kazakhstan is to adapt the education system to the new socio-economic environment. Education is recognized as one of the most important priorities of the long-term strategy "Kazakhstan-2050". On its basis, several short-term projects have been developed state programs for the development of education: first, the State Program for the Development of Education in the Republic of Kazakhstan for 2005-2010, then its continuation – the State Program for the Development of Education until 2015., State program for the development of vocational and Technical education in the Republic of Kazakhstan for 2008-2012, The Concept of 12-year secondary general education [1].

In the Strategy "Key directions of development of Kazakhstan until 2020", the following were named as priorities in the state's activities: "investing in the future-increasing the competitiveness of human capital to achieve sustainable economic growth, prosperity and social well-being of Kazakhstanis. By 2020, a radical modernization of all levels of education will be carried out-from preschool to higher education, "we must take all necessary measures to ensure that by 2020, 12 schools in secondary education will successfully function- summer model of training", was noted in the Message of the President of the Republic of Kazakhstan to the people Kazakhstan [2].

The Republic of Kazakhstan has a powerful scientific and technical potential, formed as a result of the fusion of the scientific heritage of the Soviet era and the development of domestic scientific research in the era of independence. During the Soviet period, scientific schools were established in many fields of science: metallurgy of non-ferrous metals, catalysis, physics, mathematics, space research, mining, chemistry, biologically active substances, high-molecular compounds, biochemistry and physiology of humans, animals and plants, geography and botany. Social sciences developed successfully. Many works of Kazakhstani scientists have received international recognition, including in geology, non-ferrous metallurgy, chemistry and other branches of science. With the independence of the republic in 1991, Kazakhstan faced the task of forming its own scientific base. The first steps on this path were the creation of a legislative and organizational foundation for the activities of Kazakhstan's science. In 1992, the Law of the Republic of Kazakhstan "On Science and Scientific and Technical Policy of the Republic of Kazakhstan" was adopted and the Ministry of Science and New Technologies of the Republic of Kazakhstan was established. In 1992-1993. structures were formed that determine the scientific and technical policy of sovereign Kazakhstan: standardization, certification of scientific personnel, state registration of research and development works, deposited manuscripts and dissertations, and the issuance of patents. In 1993, the Republican target scientific and technical program "Development of the state system of scientific and technical information of the Republic of Kazakhstan"was adopted. In the same years, a number of national research centers were organized: radio electronics and communications, complex processing of mineral raw materials, biotechnology, and the National Nuclear Center. And so on, Kazakhstan kept on gathering it's scientific achievements [3].

The motivating factor in this case is the close proximity of such a social stratum as youth to the products of science. More and more often the emphasis is placed on the industrial youth: it is a different time when scientific discoveries are made almost in the womb. But these are nothing more than epochal

prejudices.

Who in our time stands at the origins of science? It would seem that the question is not one of a series of difficult ones, but it makes you think. It is difficult to answer it immediately. We are used to the clichéd image of a scientist "with a beard", a man who spent his whole life going to science, searching for the truth in it, fighting against time. Now access to the "exact art", thank God, is open to everyone, as long as there are certain abilities.

The whole life of a person, without exaggeration, is subject to science: starting from the very process of conception, childbirth, development and formation of personality, character education, growing up, ending with death. Always and everywhere we are surrounded by technology. What once seemed incomprehensible is accessible and understandable even to a child. For example, at the beginning of the century, our grandmothers studied the phone as if by a primer: from the difference in signals, to the communication process itself; now they also do not understand cellular communication, while children are already becoming its users.

Every day using "exclusive developments", we do not pay due tribute to this fact, just as we do not appreciate the air. Sometimes our primitive passivity is explained by the fact that everything has already been invented, and any innovation is nothing more than a well-forgotten old one, or its next modification.

In fact, humanity still has a lot of work to do. After all, at the beginning of the last century, the work of great scientists made humanity believe in science—a panacea, but already the first consequences of world wars force us to change the title to "science-placebo", in philosophy there is such a phenomenon as anti-scientism. And by the end of the century, humanity realizes that only science and technology will solve the problems they create. So it turns out that by inventing the wheel, man launched the flywheel of science.

For many centuries, gifted people have tried to discover, invent something new. It is to them that we owe the improvement of our everyday life and not only. On the other hand, it was their painstaking work that "discouraged" the desire to go into science (which we could observe for several decades). This largely depends on the social environment surrounding the person. If earlier many components and components were in short supply, now it is possible to purchase almost everything you need.

The availability of higher education also contributes to the resuscitation of science: there are several hundred universities in the country, plus their branches and representative offices.

The development of the World Wide Web has made it possible to expand the concept of "free access to information". Computerization is moving around the world and is a vivid example of the "friendship" of science and youth. It is here that the lowest age barrier of discoveries, for example, the world-famous Bill Gates (already in his twenties, he creates the world-famous company Microsoft). Not to mention teenagers all over the world, when the Internet, cell phone and so on are included in the daily diet, being an integral part of all existence.

It would seem that the entrance to science is open by itself—surrounded by mountains of technology, thousands of years of ancestral experience, imagination and a certain idea, a teenager is really capable of much. But even in the case of successful work, it will be difficult for a young talent to find a place in the niche of scientists. After all, as in any social class, it has its own hierarchy, its own rules. People have been knocking down the door to science for years and are unlikely to let in a "youngster" who just pressed a key a couple of times. So it turns out that innovative ideas simply do not have the right to be implemented.

The problem of financing this industry takes on a negative connotation that scares young people away from science. In a world where everything is decided by money, on one enthusiasm, whether you are seven strands in the forehead, you will not do anything without having a certain number of rustling bills. The lack of demand by the state lowers the rating of scientific and practical activities. And the scientific professions themselves have gone out of fashion for the same reason. No one would risk their life for a chimera.

According to their psychophysical characteristics, young people, as the most flexible part of humanity, are susceptible to the achievements of science. In this context, we can say that youth and science are parallel phenomena (although this is not entirely correct). It is in the youth environment that science has a practical implementation, after all, all these serious adults were once teenagers. Only it turns out that the relationship between science and youth is influenced by two groups of factors: subjective and objective. Science itself kindly and hospitably opens its doors to everyone (objective factors). On the other hand - the remnants of time (age limit), economic barriers, hopelessness—subjective factors [4].

Thus, there is nothing left but simply not to interfere with science, but rather to promote itself-growth. It's possible. The development of various state programs will help to raise the economic level; investments, various grants and incentive actions—to attract young professionals.

REFERENCES

1. B. B. Bulegenova, S. S. Korganova Innovation in the education system of the republic Kazakhstan // An intellectual breakthrough into the future. - 2016.--P. 242-245.
2. Zhumagulov B. Historical mission of the country // Kazakhstanskaya pravda, 25 November 2010. p. 3.
3. Science in Kazakhstan/[Electronic resource].-Access mode: URL:<https://www.kazportal.kz/nauka-v-kazahstane/>
4. Arinushkina A. Youth and science // Philosophy / [Electronic resource].-Access mode: URL: <https://www.kazedu.kz/referat/12471>

ТҮЙІН

Бұл мақалада Қазақстандағы білім берудің инновациялық дамуы және осы білім беру жүйесіндегі ғылымның өзі қарастырылады. Сондай-ақ Тәуелсіз жылдардағы ғылым және Қазақстандағы ғылымның рөлі сипатталады. Тікелей, бұл жастар туралы болады. Дәлірек айтқанда, Ғылымдағы жастар туралы. Жалпы, ғалымдар мен ғылым арасында жастар мен жас мамандардың маңыздылығы туралы айтылады. Ақпараттық технологиялардың дамуы жас ұрпақтың ғылыми дамуына да қатысты, өйткені ғылым бұған ішінара қатысады.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается инновационное развитие образования в Казахстане и сама наука в этой же системе образования. Также описывается наука в независимых годах и роль науки в Казахстане. Непосредственно, речь пойдет о молодежи. Точнее, о молодежи в науке. Говорится о важности молодежи и молодых специалистов в среде ученых и науки в общем. А также к научному развитию молодого поколения относится и развитие информационных технологий, ведь наука отчасти причастна к этому.

УДК 004.9:81 272

Максутова А.Б., СТР-11

Научный руководитель: Исалиева. А.А., ст. преподаватель, магистр

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ: ВЛИЯНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЫ НА ЯЗЫК СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье рассматривается развитие информационно-коммуникативных технологии и влияние информационных технологий, интернета, социальных сетей на речь молодежи. а также распространение интернет-сленгов и жаргонов на просторах коммуникативной виртуальной среды молодежи. Данные аббревиатуры оказывают влияние в повседневном диалекте юного поколения.

Ключевые слова: язык, культура, речь, современная молодежь, развитие, деградация, интернет, социальные сети, сленги, жаргоны.

На сегодняшний день, всем известно, что информационно-коммуникативные технологии становятся составной частью жизни человека. Непрерывность потока информации зависит от многообразия технологий и ее распространения. Благодаря информационным технологиям для молодежи открылись возможности общения. В связи с этим, одним из важных вопросов является обоснование роли информационно-коммуникативных технологий в обществе.

В указе Президента Республики Казахстан в государственной программе «Информационный Казахстан-2020» указывается, что «главным ресурсом в информационном обществе является информация, на основе которой можно эффективно и оптимально строить любую деятельность о различных процессах и явлениях» [1].

Несомненно, ориентация на эффективное и оптимальное использование информации необходима в любом русле жизни. Основными задачами данной программы являются обеспечение эффективности системы государственного управления, доступности инновационной и информационно-коммуникационной инфраструктуры, создание информационной среды для

социально-экономического и культурного развития общества, а также развитие отечественного информационного пространства. Средства массовой информации, телевидение, радио, смартфоны и т. д. стали каналом влияния на модель поведения, интересы и ценности и конечно на речевой культуре молодежи. А также, в последнее время меняется характер личностных и традиционных семейных ценностей.

Молодежь получает обобщенно-распределенные данные посредством информационно-коммуникативных технологий. Конечно, ориентируясь на свои интересы, можно найти и альтернативные варианты информации. Также известно, что молодежь использует информационные технологии как средство коммуникации.

Информационно-коммуникативные технологии (ИКТ) — понятие, характеризующее различные способы, механизмы, устройства, алгоритм обработки информации. Самым современным устройством ИКТ является компьютер, оснащенный различными программными средствами и телекоммуникационными способами, позволяющими размещать информацию [2].

В исследованиях ученых показано, что развитие информационных технологий позволяет выработать решение о становлении «кнопочной культуры» и представить особый пример «кликающего человека», привыкшего вступать во взаимодействие с теми же устройствами, а не непосредственно с другими людьми [3].

В силу вышеуказанных проблем информационное общество характеризуется развитием технологий, распространяющих его. Молодежь как составная часть этого общества находит свои ценности, используя информационно-коммуникативные технологии. Ценности систематизируют структуры, которые важны для возрастающего поколения. Система ценностей личности является фундаментом ее отношения к миру. Ценности могут быть сформулированы как положительное или отрицательное значение объектов в окружающем мире. Оценка предметов и явлений в окружающей среде приходит не сама по себе, а в зависимости от их жизнедеятельности человечества, их интересов, потребностей и социальных отношений. Очевидно, что в эпоху информатизации невозможно представить любую отрасль, жизнь в целом, без информационных технологий. В результате бурного развития современных технологий информация становится главным ресурсом государства и даже семьи. Только вот, молодое население страны, заикнулись на том, чтобы искать эти ценности в социальных сетях. В результате чего, они оказываются под влиянием интернета больше всего времени. И это время они уделяют для способов коммуникации между собой. И молодежь в свое время, выражают это “мейнстримными” слэнгами, эвфимизмом или жаргонами.

Сленги и жаргоны- это неотъемлемая часть социальных сетей. Сленговые слова-это многочисленные термины, популяризированные людьми в интернете для эффективного общения при сохранении нажатий клавиш. Те же самые жаргонные слова также используются в текстовых сообщениях, мгновенных сообщениях и других социальных сетях [4].

Если вы посмотрите на посты в блогах, онлайн-форумы или раздел комментариев под видео на YouTube, вы можете обнаружить, что они полны аббревиатур и слов, которые просто выглядят странно. Действительно, у интернета есть свой собственный язык, и он может значительно отличаться от стандартного русского, к которому вы привыкли. Поскольку общение в интернете обычно носит очень личный, случайный и неформальный характер, существует много жаргонных слов. Некоторые аббревиатуры были созданы для экономии времени и пространства, такие как ава (аватарка) и спс (спасибо). Некоторые другие сленги - это слова, которые не имеют большого смысла за пределами интернета. Например, у Twitter есть своя терминология, и такие слова, как хэштег и ретвитинг, можно считать сленгом. Как правило, находясь на онлайн-форуме или в социальных сетях, вы можете столкнуться с мемами, троллями, нубами и лагами. Чтобы сделать время, которое вы проводите в социальных сетях, менее запутанным, вы должны знать, что означают самые распространенные сленговые слова.

Жаргон - это тип сленга, который включает в себя использование слов или фраз, имеющих определенное значение в определенной профессии или отрасли. Например: Cookies – в программировании это пакет данных с сервера в браузер [4].

Сленги бывают сокращенного(как выше упомянутого), аббревиатурного и заимствованного(произошедшие с английского языка) вида. Такие как админ(администратор), аффтар(автор), баг(ошибка), бан(запрет), бот(робот), геймер(игрок), гифка(документ), глючить(закрывать), гуглить(набрать в поисковике), игнор(игнорирование), инет(интернет), инфа(информация), агриться(злиться), бомбить(ссориться), бро(брат), варик(вариант), го(пошли), жиза(жизненно), зашквар(отстой), лс(личные сообщения), лойс(лайк), поч(почему), рофлить(смеяться), сорян(извини), топ(лучшее), фейк(подделка), хейтить(ненавидеть),

стопэ(остановись), шмот(одежда), стебаться(издеваться), крч(короче), пжлст(пожалуйста), шк(школа), норм(нормально), мб(может быть), комп(компьютер), др(день рождения) и т.д. [5].

Причина выражения речи данными словами проста. Молодежная идентичность выражается молодежным языком, который очень динамичен, и большинство слов, структур и способов выражения понятны только молодежи или даже отдельным молодежным субкультурам. Речь - это особая форма отражения действительности, которая постоянно меняется и видоизменяется вместе с изменениями в обществе, культурных и нравственных ценностях. Именно поэтому молодежный дискурс является очень специфическим, деликатным и трудным предметом для исследования в силу своего непостоянного статуса. Молодежный дискурс отражает нестабильное культурно-языковое состояние общества на стыке литературного языка и жаргона. В разные периоды истории отдельные общности людей объединялись общими интересами, и прежде всего сознанием братства и отчуждения от остального общества. Эти общины изобрели свои особые способы устного и письменного общения. Важно было не быть понятым посторонними, и поэтому появились различные приемы шифрования, такие как метафоры, передаваемые значения слов.

Почему молодёжь используют сленг? Сленг можно определить как неформальный язык, который может включать в себя невежливые слова или значения, которые могут использоваться только в течение короткого периода времени. Он используется определенными группами людей, которые знают друг друга.

Британский лексикограф Эрик Партридж в своей работе «Сленг: сегодня и вчера» (1934) пишет, что люди используют сленг по любой из как минимум 15 причин:

1. В исключительно приподнятом настроении как молодыми сердцем, так и молодыми по годам; «Просто для удовольствия»; в игривости или шутливости.

2. Как упражнение на смекалку или юмор. (Мотивом этого обычно является самовосприятие или снобизм, подражание или отзывчивость, восторг от виртуозности).

3. Быть «другим», быть новым.

4. Быть колоритным (положительно, а во избежании безвкусицы - отрицательно).

5. Быть безошибочно захватывающим, даже ошеломляющим.

6. Уйти от клише или быть кратким и лаконичным. (Под влиянием нетерпения к существующим условиям.)

7. Обогащать язык.

8. Придать абстрактному виду солидности, конкретности; от приземленности к идеалистическому; непосредственности и привязанности к удаленному.

б. Чтобы уменьшить, а может быть, и рассеять торжественность, помпезность, чрезмерную серьезность разговора (или написанного);

с. Чтобы смягчить трагедию, облегчить или «украсить» неизбежность смерти или безумия, или замаскировать уродство или жалость глубокой низости (например, предательство, неблагодарность); и / или таким образом дать возможность говорящему или его аудитории или обоим вытерпеть, «продолжать».

10. Говорить или записывать с низшими, или развлекать высшую публику; или просто быть на разговорном уровне либо со своей аудиторией, либо с предметом обсуждения.

11. Для удобства общения.

12. Чтобы вызвать дружелюбие или близость глубокого и прочного характера. (Т

13. Чтобы показать, что человек принадлежит к определенной школе, ремеслу или профессии, художественному или интеллектуальному кругу или социальному классу; Короче говоря, «быть на волне» или устанавливать контакт.

14. Следовательно, чтобы показать или доказать, что кто-то «течет по течению».

15. Быть секретным, непонятным для окружающих.

Сегодня среди многих лингвистов широко распространено убеждение, что интернет оказывает негативное влияние на будущее языка и что это приведет к деградации стандарта. Некоторые даже приписывают любое отклонение стандартного формального русского языка росту использования электронных коммуникаций. В средствах массовой информации, а также сами педагоги резко осудили этот стиль, заявив, что это свидетельствует об уменьшении грамотности или лингвистических способностей. С другой стороны, дескриптивисты возражают, что интернет позволяет лучше выражать язык. Языковой выбор иногда отражает не устоявшиеся языковые условности, а личный вкус. Было также высказано предположение, что в отличие от намеренного пренебрежения языковыми конвенциями, сленг является результатом отсутствия мотивации следить за речью в интернете. Использование и распространение сленга также увеличивает культурную

валюту языка. В то время как использование языка в интернете может быстро измениться в течение следующих нескольких лет, преподаватели должны обеспечить, чтобы студенты сохраняли академическое понимание использования и правил языка. Одна из самых важных вещей, которая должна произойти в отношении интернета, заключается в том, что и детей, и взрослых следует научить управлять им.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Государственная программа "Информационный Казахстан-2020". - Астана. - 8.03. 2013 г.
2. Библиотека «ИНФОУРОК» [Электронный ресурс]
3. Бергер А. Видеть — значит верить. Введение в зрительную коммуникацию. — М.: Вильямс, 2008. — С. 43.
4. Термин слова слэнг и жаргон. <https://7esl.com/internet-slang/> [Электронный ресурс]
5. Список сленговых слов. <https://life.ru/p/422651> [Электронный ресурс]

ТҮЙІН

Мақалада ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы және ақпараттық технологиялардың, интернеттің, әлеуметтік желілердің жастардың сөйлеуіне әсері қарастырылады. Сондай-ақ, жастардың коммуникативті виртуалды ортасында интернет сленгілері мен жаргондардың таралуы. Бұл қысқартулар жас ұрпақтың күнделікті диалектісінде қандай әсер ететіндігі туралы айтылады.

RESUME

The article examines the development of information and communication technologies and the impact of information technologies, the Internet, and social networks on the speech of young people. And also, the spread of Internet slang and jargon in the vast communicative virtual environment of young people. It is spoken about the influence of these abbreviations in the everyday dialect of the young generation.

УДК 003.077

Бегатаров.А.З., ЭС-11

Научный руководитель: **Кублашева Ж.С.**, ст. преподаватель

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

КАЛЛИГРАФИЯ КАК ИСКУССТВО И НЕОБХОДИМЫЙ НАВЫК

Аннотация

В статье дается обоснование необходимости овладения каллиграфическими навыками. Автор знакомит с краткой историей каллиграфии. Отмечается, что в настоящее время каллиграфия из обыденной нормы превратилась в искусство, которым владеет далеко не каждый, вместе с тем, доказано, что каллиграфические навыки развивают у обучающихся способность к логическому мышлению, укрепляют память, способствуют развитию познавательного интереса к явлениям изучаемого языка, порождают мотивацию к учёбе, что в свою очередь повышает качество обучения.

Ключевые слова: *Каллиграфия, искусство письма, каллиграфические навыки, история каллиграфии.*

Термин "каллиграфия" в словарях определяется как "искусство красивого и четкого письма" [1], "чистописание и краснописание" [2], "искусство писать четким и красивым почерком" [3].

По определению википедии: каллиграфия (от греч. *καλλιγραφία* — «красивый почерк») - одна из отраслей изобразительного искусства. Ещё каллиграфию часто называют искусством красивого письма. Современное определение каллиграфии звучит следующим образом «искусство оформления знаков в экспрессивной, гармоничной и искусной манере» [4]. Таким образом каллиграфия в современном обществе утратила свое былое значение - из обыденной нормы она превратилась в искусство, которым владеет далеко не каждый.

Действительно, сегодня в век ноутбуков и смартфонов многие уверены, что нет необходимости владеть каллиграфическими навыками. А между тем, на наш взгляд, вопрос этот требует глубокого анализа.

Целью нашей работы является обоснование необходимости овладения каллиграфическими навыками, поскольку неаккуратный почерк — это одна из распространённых проблем: порой студенты сами не в состоянии прочитать то, что написали.

Обратимся к истории каллиграфии. Каллиграфия возникла одновременно с изобретением письменности более 5 тысяч лет назад в Междуречье, на территории современного Ирака. Оттуда искусство красивого письма распространилось сначала по всему Ближнему Востоку, а затем проникло в другие регионы: Египет, Индию, Китай, на Балканский полуостров.

Существует три основных типа каллиграфии:

- восточноазиатская;
- западная (европейская);
- арабская.

В Восточной Азии каллиграфия впервые появилась в Китае около 2000 года до нашей эры. В отличие от других регионов, здесь она изначально рассматривалась в качестве важной формы живописного искусства, а не только как средство написания красивых письменных знаков. Этими знаками были иероглифы. Искусство написания иероглифов китайцы довели до совершенства.

Из Китая искусство красивого письма распространяется в соседние страны. В Японию каллиграфия пришла из Китая где-то V веке нашей эры (период зарождения каллиграфии в Японии обозначен не четко). Позже японцы адаптировали китайские иероглифы для родного языка.

В Китае и Японии каллиграфия относится к изящным искусствам, к которым относятся поэзия, живопись.

В древности получить высокую государственную должность можно было только после успешной сдачи императорского дворцового экзамена — и каллиграфия являлась одним из основных условий успеха, наряду со знанием канонических трактатов по философии.

Восточноазиатская каллиграфия на основе иероглифов имеет глубокий философский смысл и служит важным средством выражения эмоций наряду с поэзией и живописью.

Своеобразное искусство арабской каллиграфии («хатт» или «хутут») возникло одновременно с зарождением ислама на Ближнем Востоке как средство копирования священной книги мусульман. Коран запрещает своим верующим изображать людей животных или Бога, но не содержит ограничений относительно написания текстов.

Арабские каллиграфы очень трепетно относились к своей работе, для них переписывание священного текста имело сакральный смысл. В исламском мире высоко ценились красота линий и четкость надписей, точное соблюдение пропорций букв. Постепенно арабы выработали целый ряд стилей каллиграфии - канонических почерков, каждый из которых использовался в определенной сфере деятельности: дивани - для дипломатических документов; насталик - для комментариев к Корану; рикаа - в быту; куфийское письмо - в декоративном искусстве и архитектуре.

Арабские каллиграфы постепенно научились создавать из письменных знаков причудливые орнаменты для украшения зданий, ковров, предметов повседневного быта. Они также в огромном количестве переписывали вручную переводы трудов известных ученых античности по медицине, истории, философии, точным наукам.

История европейской каллиграфии берет свое начало с культуры Древней Греции и Рима. Именно на основе этих двух культур сформировалось большинство алфавитов Европы. В античных государствах искусство красивого письма было мало распространено. Римляне и греки предпочитали пользоваться стандартными шрифтами. Ситуация начала стремительно меняться с введением христианства в Византийской Империи. Это послужило толчком к написанию монахами большого числа Библий. Манускрипты той эпохи представляли собой настоящие произведения искусства с красочными картинками и изысканными письменами.

Вплоть до начала эпохи Возрождения искусство каллиграфии в Европе использовалось исключительно для написания церковных книг, а научных и литературных манускриптов было крайне мало. Такое положение дел не изменилось даже после появления бумаги в XII веке. Изобретение книгопечатания Иоганном Гуттенбергом в середине XV века стало отправной точкой катастрофического снижения интереса к каллиграфии во всех европейских странах.

В конце XIX века англичанин Уильям Моррис и его последователи выступили с яростной критикой культуры наступившей индустриальной эпохи. Они призывали людей вернуться к традиционным ремеслам и искусству, в том числе к каллиграфии.

Под влиянием идей Морриса британец Эдвард Джонстон начал разрабатывать рукописные шрифты и популяризировать тексты, написанные каллиграфическим почерком. В это же время в Германии Рудольф Кох впервые за несколько столетий начал обучать студентов древнему искусству красивого письма. Не случайно Джонсон и Кох сегодня по праву считаются отцами современной каллиграфии.

В 1950-х гг. в изобразительном искусстве появилась новая модная тенденция — абстрактная каллиграфия. Художники-авангардисты начали создавать оригинальные произведения из письмен и иероглифов, не вкладывая в них смысловое значение. Они просто стремились донести до зрителя свои чувства и эмоции посредством отображения необычных знаков.

Старинное искусство каллиграфии сегодня не утрачено окончательно. В современном мире оно нашло применение в различных сферах деятельности человека: в полиграфии при оформлении оригинальных приглашений, открыток, меню ресторанов и кафе; в производстве одежды, посуды, аксессуаров при изготовлении стильных надписей изысканным почерком; в интерьерном дизайне при художественной отделке помещений; в тату-индустрии при нанесении на тело человека наколотых картин, орнаментов или узоров. Искусство каллиграфии в XXI веке сильно преобразилось. Современные мастера красивого письма перестали пользоваться пером и ручкой, они превратились в графических дизайнеров и архитекторов, освоили техники цифровой печати. Но изысканные орнаменты, составленные из букв и иероглифов, до сих пор вызывают у миллионов людей чувство неподдельного восхищения.

Таким образом, если каллиграфия как искусство не утрачено, то как навык человека красиво и разборчиво писать постепенно исчезает.

А между тем результаты экспериментальных исследований ученых, занимавшихся вопросами почерка, подтвердили гипотезу тесной его связи с функционированием мозга и психики.

Каллиграфия заставляет правую мозговую долю чувствовать правильность линий, структуру симметрии, ритм и темп, развивает внимательность, наблюдательность и воображение. Юань Пу пришел к выводу, что студенты, которые изучают каллиграфию, гораздо быстрее остальных воспринимают и запоминают информацию. А то, что каллиграфия продлевает жизнь, — научно доказанный факт. Современный каллиграф Су Цзусиань прожил 110 лет, Дон Шупин жил до 94 лет. Создатель шрифта ЦиГун, современный каллиграф, бывший член Китайской ассоциации каллиграфов, прожил 95 лет. Китайские же специалисты раскрывают эту тему в еще более неожиданном ракурсе.

В своей статье «Каллиграфия и здоровье» доцент Пекинского института графической коммуникации Юань Пу рассказывает о влиянии каллиграфии на мозговую активность в целом и даже на продолжительность жизни. Считается, что из всех видов произвольных действий акт письма — наиболее сложный и трудоемкий. Положение пальцев, ладони и запястья для правильного обхвата пера, правильное положение запястья и руки в воздухе при письме, движения пером, — все это не только тренирует мышцы рук и нервы, но и затрагивает все части тела: пальцы, плечи, спину и ноги. Каллиграфические упражнения по своей сути напоминают гимнастику цигун, которая «изменяет телосложение, двигает суставы» [5].

Этот процесс влияет на психическое и физическое здоровье, развивает тончайшие мышцы рук, стимулирует работу мозга и воображение. Процесс письма также восстанавливает дыхание.

Другой китайский специалист — профессор Генри Као, делает ещё более смелые выводы на основе проведенных исследований: практически нет таких болезней, которые нельзя было бы вылечить каллиграфией. Результаты показывают, что пациент, практикующий занятия каллиграфическим письмом, испытывает расслабление и эмоциональное спокойствие, выражающиеся в равномерном дыхании, замедлении пульса, снижении кровяного давления и уменьшении мускульного напряжения. Улучшаются ответная реакция, способность к дифференциации и определению фигур, а также способность к ориентации в пространстве, развивалась способность к логическому мышлению, рассуждению, также укреплялась память, улучшались концентрация, ориентация в пространстве и координация движений. Для сравнения: в современной российской школе на такой предмет, как правописание, выделяется один час в

неделю, а во времена Императорского Царскосельского лицея А.С. Пушкин занимался каллиграфией 18 часов в неделю [6].

На сегодняшний день и в казахстанской школе нет уроков каллиграфии. Работа с почерком учеников находится в поле зрения учителей-языковедов и то в начальной школе. Другие же учителя-предметники редко обращают внимание на то, как учащийся пишет. А к возрасту средней школы, а тем более старшего звена вопрос о качестве почерка практически полностью пропадает. А потому искусству красиво писать обучаются на курсах и факультативах только редкие желающие.

Между тем, плохой почерк является показателем плохого развития мелкой моторики руки, поэтому работу над правильной постановкой руки при письме, по чёткому начертанию букв следует начинать с раннего детства. Недостаточное внимание к плохому качеству почерка может спровоцировать дальнейшее безразличное отношение и к содержанию письма .

Следует учесть, что при отсутствии должного внимания к почерку, есть риск писать не только некрасиво, но и с ошибками. С другой стороны, ошибки может и не быть, но преподаватель или эксперт при проверке может не разобрать почерк и не понять правильного написания буквы [7].

Кроме того, следует отметить, что аккуратность при письме, умение красиво и «чисто» оформлять свои письменные работы способствует развитию познавательного интереса к явлениям изучаемого языка, порождает мотивацию к учёбе, что в свою очередь повышает качество обучения.

Выводы. Каллиграфия в современном обществе из обыденной нормы превратилась в искусство, которым владеет далеко не каждый. А между тем доказано влияние каллиграфии на мозговую активность и воображение человека. Каллиграфические навыки развивают способность к логическому мышлению, укрепляют память, улучшают концентрацию внимания, вызывают познавательный интерес к явлениям изучаемого языка, порождают мотивацию к учёбе, что в свою очередь повышает качество обучения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Большая Рос. энцикл. ; СПб. : Норинт, 1997, 1999, 2001, 2004. – 1456 с.
2. Даль В.И. Толковый словарь русского языка. 2017.- 640 с.
3. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Изд. 2-е. - М.: Просвещение. - 1976. - 544 с.
4. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
5. Юань Пу Каллиграфия и здоровье // http://calligraphyexpo.com/participants/Yuan_Pu/kalligrafiya-i-zdorov_e
6. Хоняк А.П. Значение каллиграфии в современном мире / Сборник статей студентов, магистрантов, аспирантов. Редколлегия: И.М. Прищепа [и др.]. Витебск, 2019. - С. 206-209
7. Сахно А. С., Каплан В. А., Гориш М. Е. Проблема почерка в современной школе // Юный ученый. — 2019. — № 6 (26). — С. 71-73. — URL: <https://moluch.ru/young/archive/26/1574/>

ТҮЙІН

Мақалада каллиграфиялық дағдыларды игеру қажеттілігінің негіздемесі келтірілген. Автор каллиграфияның қысқаша тарихымен таныстырады. Қазіргі кезде каллиграфия кәдімгі нормадан барлығына бірдей тән емес өнерге айналғандығын атап, каллиграфиялық шеберлік білім алушының логикалық ойлау, есте сақтау қабілеттеріне, оның танымдық дамуына, оқуға деген ынтасын тудыруға, ал бұл өз кезегінде білім сапасын жақсартуға ықпалын тигізетінін мәлімдейді.

RESUME

The article justifies the need to acquire and develop calligraphic skills. The author introduces a brief history of calligraphy. It is noted that modern calligraphy has turned from an ordinary norm into the art which cannot be mastered by everyone, at the same time, it has been proven that calligraphic skills develop students' ability to think logically, strengthen memory, contribute to the development of cognitive interest in the phenomena of the studied language, generate motivation to study, which in turn improves the quality of education.

ROLE OF THE YOUTH OF KAZAKHSTAN IN THE DEVELOPMENT OF LANGUAGE AND CULTURE

Abstract

This article gives an analysis of the youth policy of the Republic of Kazakhstan. In modern Kazakhstan, young people are increasingly seeking ways to protect their rights and interests, thereby creating various institutions and organizations from the bodies of school and student government to youth parliaments, youth governments and various public organizations. In addition, the number of youth participation in political organizations (both pro-governmental and opposition) is increasing. Young people are able to openly declare their desire to build a new country, a new economy, a new policy. In the context of modernizing the country, which is so much and often said today, the notion of juvenization becomes topical.

Key words: *youth, language, education, culture, young people, country.*

The 21st century is the age of the new generation, which will become the backbone of the young state. We, the youth, are aware of our responsibility, so now we pay great attention to studying, try to get the maximum of knowledge. The state of the new millennium needs skilled, active people. The future of the state will depend on us.

Being young is easy, because in his youth the person is healthy, energetic and active, he believes in himself and therefore can carry out all his plans. Youth is a great gift of nature. And how to dispose of this wealth depends only on us.

Youth is a special social and age group that is different in age and status in society: the transition from childhood and adolescence to social responsibility. Some young people are understood as a set of young people to whom society provides the opportunity for social development, providing them with benefits, but limiting it in the possibility of active participation in certain spheres of the society's life.

The age range that allows people to be classified as young people varies by country. As a rule, the lower age limit for young people is 14-16 years; the highest age is 25-35 years. Young people in large part have the level of mobility, intellectual activity and health that distinguishes it from other groups of the population. At the same time, before any society there is the question of the need to minimize the costs and losses incurred by the country because of the problems associated with the socialization of young people and their integration into a single economic, political and socio-cultural space. The German sociologist Karl Mannheim (1893-1947) determined that young people are a kind of reserve that comes to the fore when such revitalization becomes necessary to adapt to rapidly changing or qualitatively new circumstances [1].

At the present stage, young people play an important role in the development of any country, since it determines the future development of society as a whole. The role of youth lies in the continuity of social culture, and the building of society. And also the implementation of projects in the further implementation of many social, political and cultural programs. The results of some studies show that young people are generally politically motivated. More than half of young people participate in elections, many of young citizens under the age of 35 are interested in politics. At the same time, politics is interested in young people quite intensively, especially during the period of election campaigns [2].

The following youth movements were formed in Kazakhstan during the period of independence. Among them: Zhas Otan, "Association of Young Leaders", "Youth Parliament of Kazakhstan", "Youth Media Alliance of Kazakhstan", "Kaisar", "Kahar", "Union of Patriotic Youth of Kazakhstan", "Abyroi" and etc. Some still continue their activities, while others have unfortunately been disbanded. However, to date, there is no mass youth organization in Kazakhstan that can really protect the interests of young people. At the same time, most of the existing organizations are mostly state-owned and accordingly are pro-governmental in nature.

Experience has shown that the active involvement of young people in the electoral process was topical and yielded high results. The organization of the Zhas Otan party contributed to maintaining interest in politics. The youth wing Zhas Otan shares and supports the ideas of the People's *Democratic Party Nur Otan*. The stated mission of the organization is the consolidation of the youth of Kazakhstan on the basis of the policy platform of the President of the country with a view to ensuring the modernization leap in the

development of the country; the goal is to create a strong and authoritative political youth organization capable of leading the youth. To fulfill the mission and achieve the main goal, Zhas Otan set a number of priority tasks that determine the main directions of the organization's work.

The consolidation of young people in support of the policy of the President of the country. This task implies ensuring the unification of the country's youth on a state-patriotic basis, developing comprehensive measures to increase youth's trust in the Nur Otan Party, and further strengthening the authority of the country's president in the youth environment.

Creation of an effective system of youth development. Within the framework of this task, the organization developed a set of measures to ensure the effective participation of the youth wing Zhas Otan in the process of gaining experience of socio-economic, civil, political and other socially significant activity by young citizens of the country.

Protection of the rights and interests of young people - ensuring the completeness and quality of the implementation of rights and state guarantees for young people provided for by the current legislation.

The organization has branches in all regions of the country. The central council of the youth wing Zhas Otan includes deputies of the mazhilis of the parliament of Kazakhstan, maslikhats of all levels, leaders of youth NGOs, young athletes and cultural figures. The number of the organization for 2010 is more than 170 thousand members [3].

The main role in the life of modern youth is education. The Bolashak International Scholarship was established by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan, N.A. Nazarbayev, on November 5, 1993. The purpose of the program is to train specialists and specialists for the priority sectors of the country's economy. The program includes both the passage of academic studies (magistracy, doctoral studies), and research and production internships in leading companies and universities in the world. Among the graduates of the international scholarship Bolashak implemented since 1993, today there are well-known government officials. So far, under this program, 11,126 young Kazakhstanis have received education in the top 200 higher education institutions in 33 countries. Most of them today successfully work for the benefit of their fatherland in various sectors of the country's economy [4].

The Republic of Kazakhstan is rapidly moving toward the realization of the goals set - the entrance of our country to the top of the most developed countries in the world. Nursultan Nazarbayev, caring about the future generation, is leading our republic along the path of true modernization and improvement. Speaking about the younger generation of Kazakhstan, I would like to note that for the state, a comprehensively developed youth is a priority, which will later become at the helm and continue the continuity of generations, strengthening the state's positions on the international arena.

The results of some studies show that young people are generally politically motivated. More than half of young people participate in elections; many of young citizens under the age of 35 are interested in politics.

At the same time, politics is interested in young people quite intensively, especially during the period of election campaigns [5].

In politics without a strategic development plan, it would be impossible to set short-term and tactical tasks for the state, society and individual. The strategic plan is a kind of development ideology. A striking example of such a comparison can serve as the Strategic Program Kazakhstan-2030, which for Kazakhstanis has become a national idea of development, prosperity, security and improvement of well-being.

Supporting the initiative of the President, on behalf of the youth of Kazakhstan I want to say that we support the transition of the state language to the Latin alphabet. This transition will increase the interest of studying the state language among foreign citizens, since it will be easier for them to understand the study.

I want only to note that the young people of Kazakhstan should help and help the younger in solving the set global task. Youth is the future of the country! And this is not a banal slogan. We will have to ensure not only the welfare of our children, but also parents, we will become responsible for three generations of people! And in order to adequately cope with the task entrusted to us, it is now necessary to start participating in the political life of the country. The present youth is capable of modernizing its forces and directing them to the channel that is closer to them in spirit. And the task of the older generation is to help young people to determine their worthy place in this complex world, to realize themselves as much as possible, because in their hands the future of their native city, region, country - and everyone wants these hands to be strong and reliable!

In conclusion, increasing the effectiveness of the youth policy of the state of Kazakhstan will serve to improve the coordination of activities of all structures of the state and civil society involved in the implementation of youth policy. It is advisable to establish a vertical of executive power in the management of youth policy on the basis of coordination and joint work of state, regional and municipal bodies [6].

This refers to the regulatory legal, financial, information and analytical, staffing of the state youth policy. It is necessary to form a modern infrastructure of youth policy that can provide various needs and interests on the ground for young people, stimulate *the development of youth socio-political centers, clubs, organizations, providing them with resource support*. Prospects for successful economic development and preservation of the country's social and political stability allow one to assume an increase in the level of rationality and effectiveness of the youth policy of the Republic of Kazakhstan in the coming years.

REFERENCES

1. Мукашев Т.Т. Молодежная политика как составная часть государственной социальной политики. - Астана: Академия государственной службы при Президенте РК, 2002 - С.83.
2. Зайниева Л.Ю. Государственная молодежная политика: Казахстан в контексте мирового опыта. – Алматы: Дайк-пресс, 2006 - С.53
3. Луков В.А. Теории молодежи: Междисциплинарный анализ. - М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2012. - 528 с.
4. The address of the President of the Republic of Kazakhstan – the Leader of the Nation A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. «Social and economic modernization the main vector of development of Kazakhstan» // *Kazakhstanskaya Pravda* – 2012. – 28 February.
5. Concept of the state youth policy of the Republic of The order of the President of the Republic of Kazakhstan. August 28. 1999. No.73. – Astana, 1999.
6. Раев Д.С., Пралиев А.Т. «Мәңгілік Ел» идеясы: ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтардың қызметтері мен қағидалары // *Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана. Серия «Международное Отношения и Регионоведения»*. - №2(24). – 2017. – С.29-37.

ТҮЙІН

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының жастар саясатына талдау жасалған. Қазіргі Қазақстанда жастар өздерінің құқықтары мен мүдделерін қорғау жолдарын көбірек іздеуде, сол арқылы мектеп пен студенттердің өзін-өзі басқару органдарынан бастап жастар парламенттеріне, жастар үкіметтеріне және әртүрлі қоғамдық ұйымдарға дейін түрлі мекемелер мен ұйымдар құруда. Сонымен қатар, саяси ұйымдарға қатысатын жастардың саны (үкіметті жақтайтындар да, оппозиция да) көбеюде. Жастар жаңа ел, жаңа экономика, жаңа саясат құруға деген ниеттерін ашық түрде жариялай алады. Бүгінде көп және жиі айтылатын елді модернизациялау жағдайында кәметке толмағандар түсінігі өзекті болып отыр.

РЕЗЮМЕ

В данной статье дается анализ молодежной политики Республики Казахстан. В современном Казахстане молодые люди все чаще ищут способы защиты своих прав и интересов, тем самым создавая различные институты и организации от органов школьного и студенческого самоуправления до молодежных парламентов, молодежных правительств и различных общественных организаций. Кроме того, увеличивается число молодых людей, участвующих в политических организациях (как проправительственных, так и оппозиционных). Молодые люди могут открыто заявить о своем желании построить новую страну, новую экономику, новую политику. В контексте модернизации страны, о которой сегодня так много и часто говорят, понятие ювенизации становится актуальным.

УДК 004:811.161.1

Кубаева Г.Т., ИС-11

Сапарбай Б.К., ИС-11

Научный руководитель: **Даулетова А.Б.**, преподаватель

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В статье рассматриваются возможности применения информационно-коммуникативных технологий для дополнительного, самостоятельного изучения русского языка. Рассматриваются и анализируются возможности образовательных платформ, онлайн переводчиков и разговорников,

популярных сервисов и видео уроков. Дается характеристика эффективности тех или иных технологий обучения. Раскрываются возможности теле и радиовещания.

Ключевые слова: язык, онлайн обучение, переводчик, интернет, социальные сети.

Язык – это исторически сформировавшаяся система содержательных форм, с ее помощью люди могут превращать свои мысли в некое общественное достояние и в духовное богатство общества. Язык играет очень существенную роль в общественной жизни, является основой взаимопонимания, социального мира и развития. Он обладает организующей функцией по отношению к обществу. В современном мире языки развиваются в соответствии с тенденциями, заложенными в 70-х годах прошлого столетия. Тенденции развития языков характеризуют два разнонаправленных процесса: развитие национальных языков и распространение отдельных языков как средств межнационального и межгосударственного общения в мире

Русский язык – один из восточнославянских языков. Это один из крупнейших языков мира, национальный язык русского народа. Он является самым распространённым из славянских языков и самым распространённым языком Европы как географически, так и по числу носителей языка как родного (хотя также значительная и географически большая часть русского языкового ареала находится в Азии). На данном этапе русский язык по распространению и по изучаемости занимает четвертое место в мире.

ЧИСЛО НОСИТЕЛЕЙ РУССКОГО ЯЗЫКА В РАЗНЫХ СТРАНАХ МИРА

Страна	Число носителей русского языка	Процент от всего населения	Год*	Страна	Число носителей русского языка	Процент от всего населения	Год*
Россия	137 494 893	96,20%	2010	Таджикистан	40 598	0,50%	2012
Белоруссия	6 672 964	70,20%	2009	Грузия	16 355	0,40%	2002
Латвия	698 757	33,80%	2011	Канада	11 215	0,30%	2011
Эстония	383 118	29,60%	2011	Чехия	31 622	0,30%	2011
Украина	14 273 670	29,60%	2001	Норвегия	16 833	0,30%	2012
Казахстан	4 351 404	23,70%	2016	США	879 434	0,30%	2013
Израиль	1 155 960	15,00%	2011	Австралия	44 058	0,20%	2012
Узбекистан	4 185 253	14,20%	2016	Новая Зеландия	7 896	0,20%	2006
Туркменистан	634 958	12,00%	2016	Гвинея-Биссау	2 104	0,14%	2009
Молдавия	380 796	11,30%	2004	Австрия	8 446	0,10%	2001
Киргизия	4 822	8,90%	2009	Польша	21 916	0,10%	2011
Литва	218 383	7,20%	2011	Румыния	18 946	0,09%	2011
Кипр	20 984	2,50%	2011	Хорватия	1 592	0,04%	2011
Азербайджан	122 449	1,40%	2009	Сербия	3 179	0,04%	2011
Финляндия	54 559	1,00%	2010	Словакия	1 866	0,03%	2001
Армения	23 484	0,80%	2011				

Редактор: Слободян Елена
Дизайнер: Игорь Беляков

[/aif.ru](#) [/aif_ru](#) [/aifonline](#) [/aifru](#)

Русский язык – единый язык русской нации, но одновременно это и язык международного общения в современном мире.

В современном Казахстане функционирует более чем 100 языков. Профессиональное обучение в университетах Казахстана осуществляется в большинстве на двух языках: казахском и русском. Русский язык начал получать широкое внедрение на территории современного Казахстана в 20 веке, после установления советской бюрократии и переселения и депортации различных этнических групп и политики русификации, в итоге чего русский язык практически стал языком межнационального общения. Длительный период Казахстан находился в составе Российской империи, а вскоре и СССР. Тогда основополагающим на всей территории Союза был русский язык, закреплённый как «язык межнационального общения». К моменту распада СССР совокупная численность русскоязычных в Казахстане превышала численность титульного населения.

Русский язык – обязательный предмет в общеобразовательных школах Казахстана. Более того, свыше 40 процентов всех учащихся Казахстана обучаются в школах с исключительно русским языком обучения. Мы делаем это не ради политики. Русский язык – наше великое богатство»

Знание русского языка открывает широкие перспективы для человека, живущего на постсоветском пространстве. Благодаря ему, мы приобщаемся к мировой культуре и науке. Ведь многие современные научные издания и шедевры мировой литературы переведены на русский язык. Не воспользоваться этим с выгодой для себя и для всего казахстанского общества было бы непозволительной роскошью. Русские и все говорящие на этом языке народы Казахстана должны понять одну простую истину: никто не призывает к запрету говорить по-русски, и никто не отнимает право общаться с родными и близкими на родном языке, в совершенстве владеть и пользоваться родным языком.

С началом пандемии коронавируса и введением чрезвычайного положения в Казахстане все организации образования были вынуждены перейти на дистанционную форму обучения. С 23 марта на базе проекта Bilimland.kz стартовал проект OnlineMektep с записью видеуроков для трансляции на телеканалах "Балапан" (на казахском языке) и "Ел арна" (на русском языке).

BilimLand — полиязычная просветительная интернет-площадка. Площадка сформирована во 2011 г. фирмой Bilim Media Group. Обслуживание функционирует в местности Российской Федерации (bilimland.ru), Казахстана (bilimland.kz), Узбекистана (bilimland.uz) также соединенных штатов америки (bilimland.com). Bilimland содержит во себе ряд интернет-платформ с целью преподавания школьных предметов Является зонтичным проектом для других онлайн-платформ, таких как www.twig-bilim.kz, www.itest.kz, www.imektep.kz, www.onlinemektep.kz

iTest состоит из тестовых заданий по каждому предмету с ответами. Дополнительно имеются конспекты обзорных лекций и возможность выполнить работу над ошибками.

Электронный комплекс поможет подготовиться и успешно сдать тесты по каждому предмету. Также этот учебный комплекс дает возможность пройти пробные тесты ЕНТ по изучаемым предметам в условиях, максимально приближенных к реальному тестированию.

В нынешнее время программы для онлайн-общения пользуются обычным спросом. Причем популярны не только привычные мессенджеры, но и более продвинутое решения, которые позволяют большому количеству людей собираться вместе, заниматься совместной работой, посещать интернет-занятия и т. д. Среди самых популярных программ для организаций конференций выделяются Майкрософт Тимс и Зум.

Сегодня можно не только создавать тесты, но и, проявляя творчество, придумывать интерактивные игры, викторины, ребусы, колладжи, кроссворды, ленты времени, ментальные карты, добывая при этом информацию, систематизируя ее. Увлекательно и разнообразно создание совместных презентаций, проектов, портфолио, веб-квестов, книг, газет, журналов, буктрекеров. Конечно, мне могут возразить и сказать, что учили всегда по-старому и ничего плохого в этом не было. Дети знали произведения, читали, учили, но жизнь не стоит на месте – все меняется. Современный школьник – это уже не человек, свято верящий в то, что сказал учитель. Современное поколение не читает. Читают, но не программные произведения, не классику. Интерес к чтению падает где-то к седьмому-восьмому классу. Что делать? Я вижу выход в применении информационных технологий, веб-инструментов, которые помогают активизировать читательский интерес.

предполагаются усвоение содержания обучения и развития ученика не путем передачи ему информации, как это было раньше, а процесс активизации его собственной деятельности. Для успешности учебного процесса, для усвоения учебного материала необходимо давать такие задания, которые бы мотивировали ученика на их выполнение, развивали его творческую, исследовательскую деятельность

	слово	
	Глашатай	Человек, объявляющий народу королевские приказы.
	Астролог	Гадатель по звездам, предсказатель судьбы.
	Канцлер	Человек, занимающий высокую государственную должность.
	Мантия	Накидка или длинная широкая одежда, надеваемая поверх платья.
	Рескрипт	Распоряжение
	Фанфара	Медная труба, на которой исполняется торжественная музыка.
	Квашня	Деревянная кадка для теста.

Итак, я расскажу о нескольких самых простых в применении и популярных веб-сервисах, которые способствуют созданию осмысленного собственного опыта, развитию творческого потенциала. Первый из них – это сервис «Генератор ребусов» В работе прост и интересен. перед изучением произведения название зашифровываю в этом сервисе, можно создать викторину из ребусов, зашифровать имя главного героя, автора произведения, Ученики любят разгадывать ребусы, использую на разных этапах урока, но чаще всего для актуализации знаний. Школьники и сами создают ребусы, а потом задают другой команде расшифровать. Разгадывание ребусов способствует развитию мышления, тренирует сообразительность, логику, смекалку, вырабатывает настойчивость, способность логически мыслить, анализировать и сопоставлять

Создание ребусов онлайн

Создание ментальных карт на уроках русского языка и литературы

Не менее привлекательный сервис «SpiderScribe.net» Хорош для создания ментальных карт. Ментальная карта (или mind map) – это простая и эффективная техника визуализации мышления. Еще их называют интеллект-картами.

Достоинства сервиса я вижу в том, что он позволяет работать как индивидуально, так и группой Ментальные карты можно создавать по определенным темам и параграфам учебника, по биографиям поэтов и писателей, по правилам русского языка. Создавая ментальную карту, ученик работает с информацией, перерабатывает ее, самостоятельно изучает учебный и справочный материал. Для создания карты нужно вдумчиво прочитать произведение. Карту можно в любое время отредактировать, сделать скриншот, вставить в блог, на сайт.

Ученики в свободное от учебных занятий время, создают такие карты и отправляют мне ссылки

В конечном счете все языковые сведения, получаемые учащимися, необходимы для свободного владения текстами. Мы живем в мире текстов: читаем газеты, журналы, книги, слушаем

радио, смотрим телевизионные передачи, сами пишем и говорим. И все время имеем дело с текстами — высшей единицей общения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Государственная программа "Информационный Казахстан-2020". - Астана. - 8.03. 2013 г. Библиотека «ИНФОУРОК» [Электронный ресурс]
2. Бергер А. Видеть — значит верить. Введение в зрительную коммуникацию. — М.: Вильямс, 2008. — С. 43.
3. Апатова Н.В. Информационные технологии в школьном образовании. М.: 1994.
4. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения, М., 1995.
5. Власкин А.А., Сенцова Т.М. Автоматизированная система обучения русскому языку. Материалы VI международной конференции "Информационные технологии в образовании" ("ИТО-97/98").

ТҮЙІН

Мақалада орыс тілін қосымша, өзі меңгерудегі ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың мүмкіндіктері қарастырылған. Білім платформары, онлайн аудару және жағдайаттар, танымал сервистер мен видео сабақтар мүмкіндіктері қарастырылып талданған. Оқыту технологияларының тиімділігі қарастырылған. Теледидар және радио мүмкіндіктері ашылған.

RESUME

The article considers the possibilities of using information and communication technologies for additional, independent study of the Russian language. The possibilities of educational platforms, online translators and phrasebooks, popular services and video lessons are considered and analyzed. The article describes the effectiveness of various training technologies. The possibilities of TV and radio broadcasting are revealed.

Мазмұны Содержание

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ, БІЛІМ БЕРУДІҢ, ЭКОНОМИКА МЕН ҚОҒАМНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫ: БАСЫМДЫҚТАРЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ, ОБРАЗОВАНИЯ, ЭКОНОМИКИ И ОБЩЕСТВА: ПРИОРИТЕТЫ И ПРАКТИКА

Бикбулатов А. БАНКОВСКИЕ РИСКИ И ПУТИ ИХ СНИЖЕНИЯ.....	4
Жаканова Г.Н. ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІК ЭКОНОМИКАЛЫҚ СУБЪЕКТІНІҢ ӨНДІРІСТІК ҚЫЗМЕТІНІҢ НЕГІЗГІ КАТЕГОРИЯСЫ РЕТІНДЕ.....	7
Әкбарова А.Ә. АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ САЛАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ.....	10
Сарсен Т. ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ ӨЛ-АУҚАТ ИНДЕКСІН ЗЕРДЕЛЕУ.....	13
Нәсіпқали Г.Ә. АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ КӘСІПОРЫНДАРЫ ҚЫЗМЕТІНДЕ МАТЕРИАЛДЫҚ-ТЕХНИКАЛЫҚ БАЗАНЫҢ РӨЛІ МЕН АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙЫ.....	17
Тұрақбаева Л. БАНК ЖҮЙЕСІН БАСҚАРУДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕЛЕР.....	20
Воробьева К. ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ БАНКОВСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ.....	23
Сахиев Е. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИЕ АО ДБ «БАНК ВТБ КАЗАХСТАН»	27
Нәсіпқали Г.Ә. ҚАЗАҚСТАНДА АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ МАТЕРИАЛДЫҚ-ТЕХНИКАЛЫҚ БАЗАМЕН ҚАМТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	31
Дюсегалиева А.Н. МАТЕРИАЛДЫҚ ЕМЕС АКТИВТЕРДІ ТАҢУ, ӨЛШЕУ, ТАЛДАУ («СТАРТСТРОЙСЕРВИС» ЖШС МЫСАЛЫ НЕГІЗІНДЕ)	34
Жаканова Г.Н. ШАРУА ҚОЖАЛЫҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ҚҰРЫЛЫМДАРЫНЫҢ ШАРУАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ НЕГІЗГІ НЫСАНДАРЫНЫҢ БІРІ.....	38
Темуров Ж.К. ҚАЗАҚСТАНДА ҚАШЫҚТЫҚТАН БАНКТІК ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУДІҢ ЖАҒДАЙЫ.....	42
Өтеуов Б. СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ОПЕРАЦИЯЛЫҚ БЮДЖЕТТІК ЖОСПАРЛАУДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫНЫ БАСҚАРУДАҒЫ РӨЛІ.....	46
Аленғалиева Ә.Б. АҚША ҚАРАЖАТТАРЫНЫҢ ЕСЕБІ ЖӘНЕ АУДИТІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	53
Ақаева А.Н. ДЕБИТОРЛЫҚ БЕРЕШЕКТІҢ ЕСЕБІ МЕН АУДИТІН ЖЕТІЛДІРУ.....	56
Утарова Д.А. ПРИМЕНЕНИЕ РЕИНЖИНИРИНГА НА ПРЕДПРИЯТИИ АО «JUSAN BANK»	60
Гребнева Е.Н. УЧЁТ И АУДИТ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ И ПУТИ ИХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ.....	64
Сайлауова М.Қ. ҰЙЫМНЫҢ КІРІСТЕРІ МЕН ШЫҒЫСТАРЫ ЕСЕБІ МЕН АУДИТІН ЖЕТІЛДІРУ.....	67
Есенбаев Д.Е. БИОЭКОНОМИКА КАК ОДНА ИЗ ПУТЕЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН К УСТОЙЧИВОМУ РАЗВИТИЮ.....	72
Нұғманова Д.С. КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ ТӘУЕКЕЛДЕРІН БАСҚАРУ.....	76
Жалғасова Д.С. ДАҒДАРЫС ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ КАДР САЯСАТЫ.....	81
Сайнова А.Ж. ЖАЛҒА АЛЫНҒАН НЕГІЗГІ ҚҰРАЛДАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІН ЕСЕПКЕ АЛУ.....	86
Дуйсалиев М.Б. СОВРЕМЕННЫЕ БАНКОВСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ ВНЕДРЕНИЕ В ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	90

Бурханова А.Н. ТЕМІРЖОЛ КӨЛІГІМЕН ТАСЫМАЛДАУДЫ ЕСЕПКЕ АЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ.....	95
Онлабекова А.М. ҚҰРЫЛЫС МЕКЕМЕЛЕРІНДЕГІ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	99
Бакитжанов Д.Б. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ АНАЛИЗА ПРОЦЕДУР ОЦЕНКИ КРЕДИТОСПОСОБНОСТИ ЗАЕМЩИКА КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА.....	103
Сапаров М.Б. ДАЙЫН ӨНІМДІ ӨНДІРУ ЖӘНЕ САТУ ҮДЕРІСІН ЕСЕПКЕ АЛЫП ТАЛДАУ.....	106
Амиров Н. ЭФФЕКТИВНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИИ РГУ "УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ДОХОДОВ ПО ГОРОДУ УРАЛЬСК".....	109
Гайсиева Д.Г. БУХГАЛТЕРСКИЙ БАЛАНС: СОДЕРЖАНИЕ, СОСТАВЛЕНИЕ, ПРЕДСТАВЛЕНИЕ И ЕГО ИНФОРМАЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ.....	113
Жумабекова М. ВЛИЯНИЕ ПАНДЕМИИ КОРОНОВИРУСА COVID-19 НА УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ АО «АТФ БАНК»	116
Сергазиева М.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БӨЛШЕК БАНК БИЗНЕСІН ДАМУ... ..	120
Ихсанғалиева С.А. МАТЕРИАЛДЫҚ ЕМЕС АКТИВТЕРДІҢ ЕСЕБІНІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ.....	125
Хабдрахманова Г.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЕКІНШІ ДЕҢГЕЙДЕГІ БАНКТЕРІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР.....	128
Рахимова Н. УПРАВЛЕНИЕ БЮДЖЕТНЫМ ДЕФИЦИТОМ НА ПРЕДПРИЯТИИ ГУ «ОТДЕЛ ЭКОНОМИКИ И ФИНАНСОВ БОКЕЙОРДИНСКОГО РАЙОНА»	132
Рахметоллаев М.Н. ФИЛОСОФИЯ АНИМЕ.....	135
Нұржан А. АВТОМАТТАНДЫРЫЛҒАН АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕР ҮДІСТЕРІ.....	139
Бақытгова Ш.Е. СЕРВИС-БАҒЫТТАЛҒАН ҚОСЫМШАЛАРДЫ МОДЕЛЬДЕУ КЕЗІНДЕГІ ASP.NET MVC ПЛАТФОРМАСЫНЫҢ МҮМКІНШІЛІКТЕРІ.....	144
Ахметова А.Б. СПОСОБЫ ИНТЕГРАЦИИ РАЗНОРОДНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ.....	151
Бупина А. FOOD EXPRESS ТЕГІН ТАҒАМ ЖЕТКІЗУ САЙТЫНЫ МЕН БАҒДАРЛАМАСЫН ҚҰРУ МҮМКІНШІЛІГІ.....	155
Гумарова А.А. КӨП ӨЛШЕМДІ ДЕРЕКТЕР ҚОРЫНЫҢ СИПАТТАМАСЫ ЖӘНЕ МОДЕЛІ.....	162
Мухамедяр Ү.Е. ҚАШЫҚТАН БАСҚАРЫЛАТЫН РОБОТТАР МЕН МАНИПУЛЯТОРЛАР.....	166
Қунахметова М.Н., Хадров А.Б. ИНФОРМАТИКА ЖӘНЕ КОМПЬЮТЕРЛІК ГРАФИКА САБАҚТАРЫНДА ЦИФРЛЫҚ ТАНЫМДЫҚ ІС- ӘРЕКЕТ ОРЫНДАУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ТӘСІЛДЕРІН ЖАСАУ.....	171
Салахадинов Н.К. БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗДЕРІ.....	175
Келеман А. YOUTH OF INDEPENDENT KAZAKHSTAN.....	178
Потанин А. ӘЛЕМДІК ӨРКЕНИЕТКЕ – БАБАЛАР ДӘСТҮРІМЕН.....	181
Махутова А., Zhumagulov A. INNOVATIVE DEVELOPMENT OF EDUCATION: YOUTH AND SCIENCE.....	183
Максүтова А.Б. ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ: ВЛИЯНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЫ НА ЯЗЫК СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ.....	186
Бегатаров А.З. КАЛЛИГРАФИЯ КАК ИСКУССТВО И НЕОБХОДИМЫЙ НАВЫК.....	189
Лукпанова Н. ROLE OF THE YOUTH OF KAZAKHSTAN IN THE DEVELOPMENT OF LANGUAGE AND CULTURE.....	193
Қубаева Г.Т., Сапарбай Б.К. ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА.....	195

«Біз – Қазақстан болашағымыз»

Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары
12 сәуір, 2021 жыл

***

«Мы - будущее Казахстана»

Материалы международной научно-практической конференции,
посвященной 30-летию независимости Республики Казахстан
12 апреля 2021 года

***

"We are the future of Kazakhstan"

Materials of the international scientific and practical conference,
dedicated to the 30th anniversary of the independence
of the Republic of Kazakhstan
April 12, 2021

II том

***Авторлар ұсынған түпнұсқалар сапасына
толық сәйкестікте басылды***

**“Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық
университеті” КеАҚ Жарнама-баспа орталығы**

*Пішімі 60 x 84 1/8 Офсетті қағаз 80 м/г
Көлемі 25,4 б.б. Таралымы 500 дана
26.07.2021 ж. басуға қол қойылды. Тап.165
090009 Орал қ., Жәңгір хан көшесі, 51*